

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year **18**

Sayı **28**

Bahar / Spring **2020**

ISSN: 2148-0877

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın İsmi: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Publication Name: The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yayın Türü: Süreli Hakemli Yayın

Publication Type: Periodical Peer-Reviewed Publication

Yayın Şekli: Yılda iki kez, Türkçe ve İngilizce

Publication Form: Twice a Year, in Turkish and English

ISSN: 2148-0877

Sahibi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT

Owner: On behalf of the Çanakkale Onsekiz Mart University, Prof. Dr. Sedat MURAT

Dergi Hakkında: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun onayıyla yayınlanır. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nda yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

About The Journal: The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies is a peer-reviewed journal published twice a year. After the evaluation of the editorial board, the submitted papers are delivered to two, or three if need be, referees specialized in the related issue. Upon the approval of the editorial board, the paper is published. Ideas defended in the papers published in The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies belong to the authors. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.

Tarayan İndeksler/Indexing:

Modern Language Association (MLA)

International Institute of Organized Research (I2OR)

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

Scientific Indexing Services (SIS)

Index Islamicus

Araştırmamax

Directory of Open Access Journal(DOAJ)

Tübitak-Ulakbim Tr Dizin (Sosyal Bilimler Veri Tabanı)

Türk Eğitim İndeksi

Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)

Akademik Türk Dergileri İndeksi

Akademik Araştırmalar İndeksi

Bilimsel Yayın İndeksi

İletişim/Contact:

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi

Fen Edebiyat Fakültesi 17100 Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 1726 | **Faks:** (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr | **E-posta:** canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Teknik Hazırlık Baskı/Technical Preparation: Önka Matbaa

Sebze Bahçeleri Cad. Keskinler İş Hanı No: 80-32-33 Altındağ /ANKARA

Tel: 0312 384 26 85 | **Faks:** 0312 341 64 08 | **E-Posta:** onkamatbaa@gmail.com

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Editör / Editor

Doç. Dr. Murat KARATAŞ / Doç. Dr. Özkan KESKİN

Editör Yardımcısı / Assisting Editor

Arş. Gör. Emre TEĞİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Cumhuri ARSLAN
Prof. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
Prof. Dr. Reyhan KÖRPE
Prof. Dr. Şeref ULUOCAK
Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Doç. Dr. Ali SÖNMEZ
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN
Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
Doç. Dr. Semiha ALTIER
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ESENKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan TÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Aytun YAZGI
Dr. Öğr. Üyesi Barış BORLAT
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK
Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İhsan ERKOÇ
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY
Dr. Öğr. Üyesi Onur USTA
Dr. Öğr. Üyesi Taner GÖK
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ACIOĞLU

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.)
Prof. Dr. Arif BİLGİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe ÇAYLAK TÜRKER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. C. Brian ROSE (Pennsylvania Üniversitesi)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Cihan PIYADEOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA (Warsaw Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden SARILYILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ORUÇ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Heinz RICHTER (Mannheim Üniversitesi)
Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİBRAHİMOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhami YURDAKUL (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Jay WINTER (Yale Üniversitesi)
Prof. Dr. Keir REEVERS (Monash Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Machiel KIEL (Hollanda Araştırma Enstitüsü)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALİ BEYHAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Baha TANMAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin ARSLAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.)
Prof. Dr. Peter B. GOLDEN (Rutgers Üniversitesi)
Prof. Dr. Raelene FRANCES (Monash Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Rüstem ASLAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Sacit PEKAK (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat ÇALIŞKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz KURT (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Martin CROTTY (Queensland Üniversitesi)
Doç. Dr. Burhan SAYILIR (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih SANCARTAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Funda Selçuk ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Gültekin YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Güneş ŞAHİN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. İsa BLUMI (Stockholm Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ERDAL (Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ÜNVER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ramadan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşeğül KILIÇ (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GENCER (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Marios HADJIANASTASIS (Birmingham Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet YAZICI (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Süheyla YENİDÜNYA (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ (Trakya Üniversitesi)
Dr. Çağfer GÜLER (Ankara Üniversitesi)
Dr. Can AVCI (İstanbul Üniversitesi)
Dr. İnan MCGIBBON (Yeni Zelanda Kültür ve Miras Bakanlığı)
Dr. Mehmet KURU (Sabancı Üniversitesi)
Dr. Seyit ÖZTKUL (Yakın Doğu Üniversitesi)

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 28. Sayı (Nisan 2020) Hakemleri

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

Prof. Dr. Murat KOÇ

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Prof. Dr. Murat KACİROĞLU

Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU

Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU

Prof. Dr. Zehra ASLAN

Doç. Dr. Emel KOŞAR

Doç. Dr. Engin ERTAN

Doç. Dr. Ayşe ATICI ARAYANCAN

Doç. Dr. Abidin TEMİZER

Doç. Dr. Hacer TOPAKBAŞ

Doç. Dr. Güneş ŞAHİN

Doç. Dr. Mehmet PINAR

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Doç. Dr. Eylem SALTİK

Doç. Dr. Serdar SARISIR

Dr. Öğr. Üyesi Bilgin GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi Demo Ahmet ASLAN

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year **18**

Sayı **28**

Bahar / Spring **2020**

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Dr. Öğr. Üyesi Can ŞEN

Celâleddin Ezine'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme

A General Evaluation on The Life and Works of Celâleddin Ezine **1-23**

Dr. Ali OKUMUŞ

Ebüzziya Tefvik Bey ve Oğullarının Fersan Adalarında Petrol İmtiyazı Alma Girişimleri

The Enterprises of Ebüzziya Tefvik and His Sons to Acquire Oil Concession in Farasan Islands..... **25-60**

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Savaş Daima Yıkımdır: Troya İçinde Vurdular Beni PiyesindeSavaş Karşısı Söylemin İnşası

War Is Always Destruction: Construction of Anti-War Discourse In Troya İçinde Vurdular Beni Play **61-82**

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÖKMEN

Türkler ve Diğerleri

Turks and The Others **83-99**

Arş.Gör. Dr. Feyzullah UYANIK

Devletlerarası Ticarî İlişkilerde Hukukî Çerçeveyi Çizmek:

II. Abdülhamid Döneminde Romanya ile İmzalanan Ticaret Antlaşmaları

Drawing the Legal Framework in Interstate Trade Relations:

Trade Agreements Signed with Romania in the Era of Abdulhamid **101-117**

Arş.Gör.Dr. Tuncay BOLAT

Mustafa Çiftçi'nin Hikâyelerinin Tematik Olarak Değerlendirilmesi

Thematic Evaluation of Mustafa Çiftçi's Stories **119-145**

Dr. Öğr. Üyesi Taylan ABİÇ

Nazım Hikmet'in '835 Satır' Kitabında Alışılmamış Bağdaştırmalar Üzerine Bir İnceleme

An Examination On Uncommon Reconciliations In Nazım Hikmet's Book Titles '835 Satır' **147-162**

Dr. Öğr. Görevlisi Seçil ÖZDEMİR

Türkiye-İran Sınır Meseleleri: 1913-1939

Turkey-Iran Border Issues: 1913-1939

163-188

Doç. Dr. Tülay ERÇOŞKUN / Dr. Sadık Fatih TORUN

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar Başlıklı El Yazısı/Notları

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Pasha's Autographic Notes Entitled As "A Brief Overview of the Situation Before the Signing of Armistice of Mudros"

189-216

Celâleddin Ezine'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Can ŞEN*

Özet

Baba tarafından Ezine/Çanakkaleli olan Celâleddin Ezine babasının görev yeri olan Sakız adasında 1899'da doğmuş ve 1972'de İstanbul'da vefât etmiştir. Yükseköğrenimini Almanya ve Fransa'da gören Ezine, 1930'lu ve 1940'lu yıllarda yoğun bir yazı ve yayın faaliyeti içinde olmuştur. Hamle dergisini yayımlayan Ezine, Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerde günlük ve edebî konular üzerine yazmış; kitap olarak iki piyes ve iki gezi yazısı neşretmiştir.

1940'lardan sonra edebiyat ortamındaki görünürlüğüne kaybeden Celâleddin Ezine, bugün için Türk edebiyatının unutulmuş isimlerinden birisidir. Bunda eserlerinin yeni baskılarının yapılmamış olması da büyük ölçüde etkilidir. Bunun yanı sıra Ezine'den bahseden eserlerde doğum yeri ve tarihi başta hatalı bilgiler görülmektedir. Celâleddin Ezine'yi hayatı ve kitap olarak yayımlanmış eserleriyle bir bütün olarak değerlendirmeye çalıştığımız bu makalemizde yazarın biyografisini ulaşılabildiğimiz kaynakların ışığında daha doğru ve geniş bir şekilde vermeye çalıştık. Ayrıca piyeslerini ve gezi yazılarını içerikleri bağlamında değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Celâleddin Ezine, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, tiyatro, gezi yazısı.

A General Evaluation on The Life and Works of Celâleddin Ezine

Abstract

Celâleddin Ezine who is from Ezine/Çanakkale on his father's side has been born in Sakız island in 1899 and died in İstanbul in 1972. Ezine has received his higher education in Germany and France, and has involved in intensive writing and publishing activities in the 1930s and 1940s. Ezine, who has published Hamle magazine, has wrote daily and literary topics in newspapers such as Cumhuriyet and Tasvir-i Efkâr and has published two pieces and two travel articles.

Celâleddin Ezine, who lost his visibility in the literary environment after the 1940s, is one of the forgotten names of Turkish literature for today. This is largely due to the fact that no new edition of his works has been published. In addition, in works what mention about Ezine, it is seen that there is data which is incorrect especially about his birth place and date. In this article, where we try to evaluate Celâleddin Ezine as a whole with his life and works published as a book, we try to give author's biography

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

more accurately and broadly in the light of resources we can reach. We also evaluate his pieces and travel writings in the context of their content.

Keywords: *Celâleddin Ezine, Republic era Turkish literature, theatre, travel writings.*

1. Giriş

Celâleddin Ezine, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında tiyatro ve gezi yazısı türlerinde eser vermiş, dergi neşretmiş ve çeşitli dergiler ile gazetelerde yazılar yayımlamıştır. Özellikle 1930'lu ve 1940'lı yıllarda yoğun bir edebî faaliyet içerisinde olan ve 1972 yılında vefât eden Ezine, bugün edebiyat gündeminde pek tanınan bir yazar değildir. Unutulmuş bir isim olmasının yanında kendisinden bahseden eserlerde başta doğum tarihi olmak üzere hayatıyla ilgili bilgilerde hatalar ve belirsizlikler görülmektedir. Bu çalışmamızda ulaşılabildiğimiz bilgiler doğrultusunda Ezine'nin biyografisini daha doğru bir şekilde vermeye çalışıp kitap olarak yayımlanmış eserlerini değerlendireceğiz.

2. Hayatı

Celâleddin Ezine'nin hayatına dair en önemli kaynak babası Memduh Ezine'nin oğlu doğduktan sonra tutmaya başladığı günlüktür. Memduh Ezine, oğluna hitaben yazdığı günlüğün başında aile fertleri hakkında bilgiler vermiştir: Çanakkale'nin Ezine ilçesinin tanınmış zenginlerinden Hacı Mustafa Efendi, eşinin vefâtı üzerine kızı Behiye Hanım ile İstanbul'a gelmiş ve burada kendisi gibi eşini kaybetmiş Cemile Hanım'la evlenmiştir. Bir süre sonra da Hacı Mustafa Efendi'nin kızı Behiye Hanım ile Cemile Hanım'ın oğlu Mehmet Şükrü Bey evlendirilmiştir. Bu iki aile daha sonra Ezine'ye dönmüşler ve burada yaşamaya başlamışlardır. Behiye Hanım ile Mehmet Şükrü Bey'in evliliklerinden Ezine'de üç erkek çocuk dünyaya gelmiştir: Mehmet Memduh (d. 1871), Hüseyin Cevat (d. 1874) ve Hasan Cemil (1877). Mehmet Memduh, Celâleddin Ezine'nin babasıdır ve dolayısıyla yazar, baba tarafından Ezinelidir (Ezine 2011: 7).

Memduh Ezine, ilköğrenimini Ezine'de gördükten sonra Galatasaray Lisesi'nden ve ardından Mekteb-i Hukuk'tan mezun olarak Adliye Nezareti'ne girmiş ve savcı yardımcısı olarak Mersin'e atanmıştır (Ezine 2011: 7). Burada görev yaparken Mehmet Nâzım Paşa'nın büyük kızı Mediha Hanım ile evlenmiştir (Ezine 2011: 8, Oral 2019: 36). Mehmet Nâzım Paşa'nın diğer çocuklarından Hikmet Bey ise Nâzım Hikmet'in babasıdır (Oral 2019: 36). Bu durumda Nâzım Hikmet, Celâleddin Ezine'nin dayısının oğludur.¹

Mediha Hanım ile evlenen Memduh Bey, Mersin'de görev yaparken Sakız adası

1- Memduh Ezine'nin günlüğünde Nâzım Hikmet'in doğumu da tam tarihiyle 17 Ocak 1902 şeklinde verilmiştir (Ezine 2011: 59).

Bidayet Mahkemesi Reisliği'ne atanmıştır (Ezine 2011: 23). Aile Sakız'a taşındıktan kısa süre sonra Rumî 17 Nisan 1315 Cumartesi, Milâdî 29 Nisan 1899'da ilk çocukları Celâleddin dünyaya gelmiştir (Ezine 2011: 25).

Bu noktada Celâleddin Ezine'nin doğum yeri ve tarihinin çeşitli kaynaklarda hatalı verildiği görülmektedir. Reşad Ekrem Koçu ve Behçet Necatigil, yazarın 1901'de İstanbul'da doğduğunu belirtmişlerdir (Koçu 1971: 5475, Necatigil 1978: 129).² *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*'nde de aynı bilgiler verilmiştir (2003: 409). İhsan Işık, 1910 İstanbul doğumlu olduğunu belirtmiştir (Işık 2002: 396). Buse Turan da yazarın doğum bilgilerini İhsan Işık'la aynı şekilde vermiştir (Turan 2019). Dolayısıyla kaynaklardaki bu bilgiler hatalıdır, yazarın doğum bilgilerinin doğrusu babasının günlüğünde yer aldığı şekliyle Sakız - 29 Nisan 1899'dur. Yazarın doğum tarihinin kimi kaynaklarda 1901 olarak geçmesinin sebebi de babasının günlüğünde karşımıza çıkmaktadır: “*Celâlettin 315 tevellütü olduğu halde Harb-i Umumi'de Almanya'daki tahsiline sekte arz olmasın diye tevellüdü 317 yaptırılmış idi. (...)*” (Ezine 2011: 205). Yazarın yaşı, askere alınıp eğitiminin yarım kalmaması için ailesi tarafından resmî kayıtlarda iki yıl küçültülmüştür.³

Celâleddin Ezine iki yaşındayken (1901) babası Selanik savcı yardımcılığına atanmış ve aile Selanik'e taşınmıştır (Ezine 2011: 51-52). Yazar ilköğrenimine bu şehirde 1903'te başlamıştır (Ezine 2011: 89). Yazarın kardeşi Mustafa Orhan da ailenin Selanik'te bulunduğu süre içinde 4 Aralık 1905'te doğmuştur (Ezine 2011: 115). Memduh Ezine'nin 1906'da Dersaadet Müstantik Azalığı'na tayini ile aile İstanbul'a taşınmıştır (Ezine 2011: 126-127). Eğitime burada devam eden Celâleddin Ezine, 1910'da Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) kaydolmuştur (Ezine 2011: 153). Yazarın Mekteb-i Sultani'de eğitimi devam ederken amcası Cemil Bey'in Berlin Ataşemiliterliği'ne atanması üzerine Almanya'da eğitim alması için amcasıyla birlikte 1913'te yurtdışına gönderilmiştir (Ezine 2011: 164). Almanya'da önce dil eğitimi alan ve liseyi tamamlayan Ezine (Ezine 2011: 166), I. Dünya Savaşı'nın sonunda savaşın Almanya aleyhine neticelenmesi üzerine bir süre amcasıyla beraber Stockholm'de kalmış ve eğitimini burada sürdürmüştür (Ezine 2011: 187). Savaş koşullarının normale dönmesi üzerine 1920'de tekrar Almanya'ya giden Ezine, Heidelberg Üniversitesi'nde İktisat bölümüne başlamıştır (Ezine 2011: 190).

2- Celâleddin Ezine'nin *Hamle* dergisi üzerine daha önce yayımladığımız bir çalışmamızda yazarın doğum yeri ve tarihini Necatigil'den aktardığımız için verdiğimiz bu iki bilgi hatalıdır. (Öner - Şen 2017: 769).

3- Celâleddin Ezine'nin doğum tarihinin bazı kaynaklarda 1901 olarak geçmesi bazı yanlış anlaşılmalara da yol açmıştır. Ezine, 21 Ağustos 1945 tarihli “Tevfik Fikret ile Bir Mülâkat” başlıklı yazısında önce Tevfik Fikret'in Galatasaray Lisesi müdürlüğünde bulunduğu sırada bu okulda öğrenci olduğunu ve ikisinin arasında geçen bir olayı anlatır. Daha sonra eğitim için yurtdışına gittiğini ve tatil için ülkeye geldiği bir gün bir arkadaşından Tevfik Fikret'in hasta olduğunu öğrendiğini ve bir sonbahar günü Aşiyân'a onu ziyarete gittiğini anlatır (Ezine 1945: 2). Ezine'nin bu yazısının ardından *Yücel* dergisinde çıkan imzasız “Tüh, Tüh, Mâşallah” başlıklı yazıda Tevfik Fikret'in Ağustos 1915'te vefât ettiği, bu durumda Ezine'nin onu 1914'te ziyaret etmiş olabileceği fakat doğum tarihi kaynaklarda 1901 olarak geçen Ezine'nin bu tarihte on üç yaşında bir çocuk olduğu belirtilir ve Ezine'nin yazısı aleyhine alınır (İmzasız 1945: 48). Oysaki 1899 doğumlu Ezine, bu tarihte on beş yaşındadır. Beşir Ayvazoğlu da Tevfik Fikret biyografisinde bu iki yazıdan bahseder ve o da Ezine'nin doğum tarihini 1901 olarak aldığı için *Yücel*'deki yazıya benzer bir şekilde Ezine'yi “(...) Fikret etrafında inşa edilen mitolojiden prestij devşirmeye kalkışanlar[dan] (...)” (Ayvazoğlu 2019: 24) biri olarak nitelendirir.

1922’de bu şehirden ve üniversiteden ayrılan Ezine, Leipzig’e geçerek eğitimine burada devam etmiştir (Ezine 2011: 197). Babasının günlüğünde Leipzig’de hangi bölümü okuduğu belirtilmemiştir. Koçu ile Necatigil’in eserlerinde (Koçu 1971: 5475, Necatigil 1978: 129) ve *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*’nde (2003: 409) bu iki üniversitede Felsefe eğitimi gördüğü belirtilmişse de Memduh Ezine’nin günlüğünde Heidelberg’de İktisat okuduğu açıkça belirtilmiştir.

Memduh Ezine’nin günlüğündeki 7 Kasım 1923 tarihli nottan yazarın Almanya’dan ayrılıp Paris Üniversitesi’ne geçtiği anlaşılmaktadır (Ezine 2011: 205). Fakat Paris’e ne zaman geçtiği ve burada hangi bölümü okuduğu günlükte belirtilmemiştir. Yazar hakkında yukarıda zikrettiğimiz eserler burada İktisat (Ekonomi) okuduğunu belirtmektedirler.

1926’da yurda dönen (Ezine 2011: 209) Celâleddin Ezine’nin Almanya ve Fransa’daki eğitimini tamamlayıp tamamlamadığı hakkında günlükte kesin bir bilgi bulunmaktadır. Bu noktada yazarın 1927’de Türkiye’ye döndüğünü belirten Koçu’nun (Koçu 1971: 5475) ve *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*’nin (2003: 409) verdiği bilgi bir yıl farkıyla hatalıdır. Yazar, ülkeye döndükten sonra 27 Ekim 1926’da 150 Lira maaş ile Selanik Bankası’nda memuriyete başlamıştır (Ezine 2011: 209). Askerlik görevini Gülhane Hastanesi’nde 16 Aralık 1926 - 17 Nisan 1927 tarihleri arasında yapmıştır (Ezine 2011: 210). Eylül 1927’de özel bir yazıhane açan Ezine, sigortacılık ve ticaret ile meşgul olmuştur (Ezine 2011: 212, 218). Reşad Ekrem Koçu, onun İstinye Dokları, Emtia Sigortası, Ergani Madeni şirketleri ile Iskonto ve Ticaret Bankası’nda çalıştığını belirtmiştir (Koçu 1971: 5475).

Celâleddin Ezine, 2 Kasım 1930’da ailesinin yönlendirmesiyle Bahriye Miralaylığı’ndan emekli Rasih Bey’in kızı Fahire Hanım ile nişanlanmış ve 30 Kasım’da evlenmişlerdir (Ezine 2011: 220-221). Fakat bu evlilik kısa sürmüş ve çift Temmuz 1932’de ayrılmıştır (Ezine 2011: 225). Yazarın bundan sonra evlenip evlenmediğiyle ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır. Babasının günlüğünde yazar hakkında yer alan son bilgi 2 Aralık 1935’te bir burun-boğaz ameliyatı olduğuyla alakalıdır (Ezine 2011: 232).

Salâh Birsal, hatıralarında Celâleddin Ezine’nin 1930’lu ve 1940’lı yıllarda Beyoğlu’nda Nisuzaz Pastanesi’ne devam eden yazarlardan olduğunu belirtir ve onun hakkında şunları söyler:

“Cumartesi toplantılarına Celâlettin Ezine ile Burhan Arpad da katılır. Celâlettin Ezine, öteki günlerde de Nisuzaz’a gelir ve çokluk tek başına, kapının tam karşısına gelen masada oturur. Ezine Hergün gazetesinde başyazılar da yazar ve gazetenin sanat sayfasında genç yazarların yazılarını yayınlar. (...) Siyah kadife yakalı pardesüsü ve bastonu, umur görmüş biri olduğunu ortaya koyar. (...)” (Birsal 2013: 83)

1939 yılında *Cumhuriyet* gazetesi nâmına Amerika’ya ve 1940’ta aynı gazete

nâmına Fransa'ya giden Celâleddin Ezine (Ezine 1943-44?: 171), 1940 yılının ağustos-aralık aylarında Hasan Tanrıkut ile birlikte aylık olarak sadece beş sayı çıkan *Hamle* dergisini yayımlamıştır. Salâh Birsal, derginin maddî kaynağını Ezine'nin sağladığını belirtmiştir (Birsal 2013: 83). Edebiyat tarihimizde önemli yerleri olan Sabahattin Kudret Aksal, Hasan Tanrıkut, Celâl Sılay, Âsaf Hâlet Çelebi, Hasan İzzettin Dinamo, Fezâ Gürsey, Rıfat Ilgaz, Baha Dürder, Abdülkadir Karahan, Yahya Kemâl gibi birbirinden çok farklı edebî görüşlere sahip şair ve yazarları bir araya getiren *Hamle* dergisi, kısa ömrüne rağmen, adından anlaşılabilceği üzere edebiyat, kültür ve sanatta bir hamle yapmayı amaçlamıştır. Dergide Antik Yunan klasiklerinden modern Batı edebiyatına, Doğu edebiyatından tasavvufa ve felsefe yazılarına kadar geniş bir yelpazede yazı, şiir ve çevirilerin yayımlandığı görülmektedir. Bunlar bir bakıma Ezine'nin ilgi alanlarını da göstermektedir.⁴

Hamle dergisinin yazarlarından olan Hasan İzzettin Dinamo o yıllara ait hatıralarında bu dergi ve Celâleddin Ezine hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Bunlar arasında derginin kuruluş toplantısında ilk kez karşılaştıkları anla ilgili hatırası, o zaman 41 yaşında olan Ezine'nin dış görünüşü ve tavırları açısından da bilgi vermesi bakımından önemlidir:

“(...) Biz, oturmuş öteden beriden konuşurken birden kapı açıldı. İçeri uzunca boylu, yakışıklı, balık eti gövdeli, ak yüzlü, mavi gözlü, mavi ceketli, ak pantolonlu, karnı hafifçe dışarıdak, bastonlu (sanırım gümüşten), otuz beş - kırk yaşlarında gözü dolduran bir adam girdi: Bu Celalettin Ezine'ydi.

Hepimiz, her zaman arkadaşlara ayağa kalktığımız gibi, ona da kalktık. Tanrıkut, hepimizi ona tanıttı. Bize de, daha önce, onun üstüne bir yığın bilgi aktarmıştı. Birkaç tiyatro oyunu yazıp bastırılmış olan Celalettin Ezine, şimdide dek Avrupa'da uzun süre yaşamış, para yemiş, ister istemez epeyce de kültürlenmişti. Konuşurken kendine ne kerte güvendiği anlaşılıyordu. Çalımı yoktu. (...) Çok zengin bir adam olduğu söyleniyordu. Zenginliği de şundan geliyordu: Sözde, Ezine kasabasının hemen yarısı onundu. Ayrıca Celalettin Ezine'nin Nâzım Hikmet'in teyzeoğlu [doğrusu halaoğlu olacak C.Ş.] olduğu söylenmekteydi. Ancak, sol'lukla hiçbir ilgisi yoktu. Sol'lüğün yanından bile geçmemişti. Açıkça görülen bir erdemi vardı: Liberal Fransız burjuva kültürüyle yetişmiş her Türk aydını gibi hoşgörüyü sahibiydi. (...)” (Dinamo 1984: 29-30)

Dinamo, *Hamle*'nin beşinci sayıdan sonra çıkmamasında ise Nazi parmağı olduğunu düşünmektedir. Nazilerin savaş yıllarında farklı ülkelerde kendi propagandalarını yaptırarak gazeteler çıkarttığını belirten Dinamo, Ezine'nin bir nevi kumpasa düşürülerek *Gün* adında bir gazete çıkarmak için kandırıldığını ve bu yüzden *Hamle*'yi kapattığını iddia etmektedir. Ayrıca durumu fark eden devletin *Gün* gazetesinin çıkmasına

4- *Hamle* hakkında bir inceleme ve derginin ayrıntılı dizini için bakınız: (Öner - Şen 2017: 767-779). Dergi hakkında iki farklı değerlendirme için bakınız: (Varlık 2016: 181-195, Doğan 2017: 19-27).

izin vermediğini ve bu yüzden yazar kadrosunun ortada kaldığını belirtir (Dinamo 1984: 111-117). Oysaki *Gün* gazetesi 1941’de yayımlanmıştır (Doğan 2013: 21, Doğan 2017: 20).⁵ Bu yüzden Dinamo’nun *Hamle*’nin kapanmasıyla ilgili verdiği bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Salâh Birsal bu konuda Ezine’nin aylık bir dergi yerine haftalık bir gazetenin daha çok ses getireceğini düşündüğünü, bu yüzden *Hamle*’yi kapatıp *Gün*’ü çıkarmaya başladığını söylemektedir (Birsal 2013: 93).⁶

Celâleddin Ezine’nin hayatıyla ilgili önemli bir detay ise 1941 yılında yaşanan *Hamlet* davasıdır. Davaya sebep olan olaylar İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından 1941-1942 sezonunda Muhsin Ertuğrul’un yönetmenliğini yaptığı ve Talât Artemel’in başrolünde oynadığı *Hamlet* temsili üzerine gerçekleşmiştir (Özcan 2008: 10-11). Temsil hakkındaki ilk eleştiri yazısını *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 5 Ekim 1941 tarihli sayısında “Şehir Tiyatrosunda Shakespeare, Danimarka Prensi Hamlet” başlığıyla Celâleddin Ezine yazmıştır (Özcan 2008: 12, 96). Yazısında hem yönetmen Muhsin Ertuğrul’u hem de Talât Artemel’i eleştiren Ezine, temsili o derece başarısız bulmuştur ki beş perdelik piyesin üçüncü perdesinde salondan çıktığını belirtmiştir. Ona göre bu temsilde Shakespeare ve *Hamlet* katledilmiştir (Özcan 2008: 12-13).

Ezine’nin bu yazısı üzerine Muhsin Ertuğrul *Türk Tiyatrosu* dergisinde ona oldukça sert bir cevap vermiştir (Özcan 2008: 15-16). Ezine, Muhsin Ertuğrul’un bu yazısını hakaretâmiz bularak ona ve *Türk Tiyatrosu* dergisinin yayın müdürü Neyyire Ertuğrul’a dava açmıştır. Aynı şekilde Muhsin Ertuğrul da Ezine’ye dava açar. Karşılıklı hakaret davalarına Peyami Safa, Talât Artamel, Cihat Baban ve Emin Zeki Coşkun dâhil olurlar (Özcan 2008: 44-45). İlk duruşması 19 Kasım 1941’de görülen davalar 7 Ocak 1942’ye kadar sürmüştür (Özcan 2008: 45, 75). Davaların neticesinde Celâleddin Ezine suçsuz bulunmuş; Muhsin ve Neyyire Ertuğrul ile Emin Zeki Coşkun, Ezine’nin eleştirisine hakaretâmiz cevap vermek ve bunu yayımlamak yüzünden ikişer ay hapis ve otuz üçer lira para cezasına çarptırılmışlar fakat sabıkaları olmadığı için cezaları tecil edilmiştir (Özcan 2008: 75).

1943’te II. Dünya Savaşı’nı gözlemlemek için *Tasvir-i Efkâr* gazetesi nâmına Avrupa’ya giden Celâleddin Ezine’nin 1943’ten sonraki hayatıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. 1945-1946’da *Hürses* ve *Yeni Türkiye* gazetelerinde imzası görülen

5- Araştırmalarımız esnasında *Gün*’ün sadece ilk dört sayısına Ankara Millî Kütüphane arşivinde ulaşabildik. “Cumartesi günleri çıkar siyasi ve edebi gazete” şeklinde yayımlanan *Gün*’ün müdürü Hasan Tanrıkut’tur. Birinci sayısı 24 Mayıs 1941 ve dördüncü sayısı 14 Haziran 1941’de çıkan *Gün*’ün bu tarihten sonra yayınına devam edip etmediği hakkında bir bilgiye erişemedik. Celâleddin Ezine’nin ismi bu gazetenin sadece ilk sayısında “Türk Politikası” başlıklı bir yazıda karşımıza çıkmaktadır (Ezine 1941: 1, 6). Bunun yanında her sayıda imzasız olarak neşredilen “Haftanın Edebi ve Fikri Notları” başlıklı köşenin Ezine ya da Hasan Tanrıkut tarafından hazırlandığını düşünmekteyiz.

6- Bunların yanı sıra Hilmi Ziya Ülken’in Doğu Batı Yayınları tarafından yayımlanan kitaplarının başındaki özgeçmişte (Ülken 2016: 6) ve kimi internet sitelerinde Ülken’in 1938-1943 yılları arasında neşrettiği İnsan dergisini Sabahattin Eyüboğlu ve Celâleddin Ezine’yle birlikte çıkardığı bilgisi yer almaktadır. Oysaki Ezine, bu derginin kurucularından ve sorumlularından birisi değildir (Doğan 2013: 9). Ezine sadece İnsan’ın 15 Nisan 1938 tarihli ilk sayısında “Alman Şiirinde Stefan George” başlıklı bir yazı yayımlanmıştır (Doğan 2013: 25).

(Yıldırım 2009: 311-312, Tinal - Ocak 2011: 382) Ezine'nin bu tarihlerden sonra görünürlüğünü kaybetmesinin sebebi belli değildir. Bu durum aynı zamanda daha sonraki kuşaklar tarafından Celâleddin Ezine isminin unutulmasına da yol açmıştır.

Celâleddin Ezine, 6 Ocak 1972'de İstanbul'da vefât etmiştir ve Edirnekapı Şehitliği'nde medfundur (Necatigil 1978: 129, *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* 2003: 409, ayrıca bakınız Ek-3). *Milliyet* gazetesinin 29 Şubat 1972 tarihli nüshasında yer alan bir ilânda Şişli Cami-i Şerifi Vakfı tarafından vakfın bağışçılarından Ezine'nin vefatının 52. günü münasebetiyle Mevlid okutulacağı duyurulmuştur (bakınız Ek-4).

3. Eserleri

Celâleddin Ezine, yazı hayatına eğitim için Almanya'da bulunduğu yıllarda Almanca yazılar yazarak başlamıştır (Koçu 1971: 5475). Türkiye'ye döndükten sonra *Hergün*, *Tasvir-i Efkâr*, *Cumhuriyet*,⁷ *Hürses* ve *Yeni Türkiye*⁸ gibi gazetelerde edebî ve fikrî yazılar yayımlanmıştır.

Celâleddin Ezine'nin kitap olarak yayımlanmış iki piyesi ve iki gezi yazısı bulunmaktadır. *Yakup ve Ötekiler* ile *Bir Misafir Geldi* piyeslerinin ve *Amerika Mektupları*'nın sonunda yazarın *Kırk Yılın Romanı* adlı bir romanının çıkacağı duyurulmuştur. Fakat yazar hakkındaki kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında böyle bir esere rastlanmamıştır. Ezine bu eserini ya tamamlayamamış yahut yayımlamaktan vazgeçmiştir. Yine *Amerika Mektupları*'nın sonunda yazarın çıkacak eserlerinden biri olarak *Dünya Çocukları* adlı bir hikâye kitabı belirtilmiştir. *Hamle*'nin dördüncü sayısında “Anafartalar”, beşinci sayısında “Memo'nun Pasaportu” adlı birer hikâye neşreden (Öner - Şen 2017: 775-776) Ezine'nin hikâyelerini kitaplaştırmayı düşündüğü fakat bunu gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Reşad Ekrem Koçu, yazarın Almanya'dayken *De Weg* adında Almanca bir piyes yazdığını ve bu eserin Darmstadt Stadttheater'de sahnelendiğini belirtmiştir (Koçu 1971: 5475). Lâkin araştırmalarımız esnasında bu piyesin yayımlanıp yayımlanmadığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Eserin yayımlanmadığını, sadece sahnelendiğini düşünmekteyiz.

3.1. Piyesleri

Celâleddin Ezine'nin yayımlanan ilk eseri *Yakup ve Ötekiler*'dir.⁹ Yazar piyesin

7- Ezine'nin *Cumhuriyet*'teki yazıları için bakınız: (Lee 1991: 102-103).

8- Ezine'nin *Yeni Türkiye*'deki yazıları için bakınız: (Tinal - Ocak 2011: 382, 392).

9- Celâleddin Ezine, *Yakup ve Ötekiler*; Kenan Basımevi ve Kılış Fabrikası, yayım yeri belirtilmemiş, 1938, 136 sayfa. Bir sahaftan aldığımız bu eser Ezine tarafından Hasan Âli Yücel'e imzalanmıştır, bakınız: Ek-1 ve Ek-2. Hasan Âli Yücel, piyes hakkında *Akşam* gazetesinde 20 Haziran 1938 tarihinde bir yazı neşretmiştir.

başında eserini “*Bu kitap, ne sahne için yazılmış bir piyes, ne de heyecan verici bir romandır. Sadece bir rüya oyunudur.*” (Ezine 1938: 3) şeklinde takdim etmiştir. Piyes incelendiğinde teknik olarak sahnelenmeye gayet uygun olduğu, yazarın tiyatro tekniğini oldukça başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Yazar bu açıklamayı piyesinin sıra dışı muhtevasına dikkat çekmek için yazmış olmalıdır.

Piyes bir prolog ve dört akt’tan oluşmaktadır. Yazar perde terimi yerine yabancı bir kelime olan “akt”ı kullanmayı tercih etmiştir. Prolog ve her akt ikişer tabloda müteşekkildir. Prolog Heidelberg’te, aktlar ise İstanbul’da geçmektedir (Ezine 1938: 7). Piyesteki belki de tek teknik kusur mekân kullanımında karşımıza çıkmaktadır. Zira aktları oluşturan her tabloda mekân değişmektedir. Meselâ; üçüncü akt yedinci tablo bir kahvehanede, üçüncü akt sekizinci tablo bir evde geçmektedir. Bu durumda bir akt içerisinde iki kez dekorun değişmesi gerekmektedir. Piyeste kapalı mekânlar ağırlıktadır. Toplam on tablodan sadece üçünde açık mekân tercih edilmiştir.

Yazar piyesin başında mekân bilgisi verdiği sayfada aktlar arasındaki zaman sıçramalarını da belirtmiştir. Tiyatroda işlenen vak’a, uzun bir zamana yayılmışsa işlenen olayların sahnelemeye uygun olması için birkaç saate sığdırılması gerekir. Bunun için de piyes yazarları tablolar veya perdeler arasında “zaman sıçraması” denilen atlamalar yaparlar (Özakman 2014: 201). *Yakup ve Ötekiler*’de prologla birinci akt arasında sekiz yıl, birinci ve ikinci akt arasında dört yıl, ikinci ve üçüncü akt arasında iki ay, üçüncü ve dördüncü akt arasında beş ay zaman farkı vardır (Ezine 1938: 7). Böylece piyes yaklaşık on üç yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Piyesin merkezî kişisi Yakub’dur. Yakub, Çinli Sun-Fu, Mathias, Else ve Ömer Heidelberg’te felsefe ve sosyoloji öğrenimi görmektedirler. Piyes Sun-Fu’nun felsefe doktorasını bitirdiği gün arkadaşlarının onu tebrik için evinde ziyaret etmesiyle başlar ve aralarında medeniyet üzerine felsefî bir sohbet geçer (Ezine 1938: 13-24). Prologun birinci tablosunda Sun-Fu ile Yakub diğerlerinden daha ağırbaşlı ve felsefeye daha hâkim bir görüntü çizerler. Oysaki piyesin devamında Ömer hariç bu şahısların hepsi kendilerinden beklenmeyen ciddi değişimler sergilerler. Ömer, Heidelberg’ten döndükten sonra akademik kariyerine devam eder ve profesörlüğe kadar yükselir (Ezine 1938: 110). Lakin Ömer de hoppa bir genç kız olan Fatma’yla evlenmiş ve süre sonra yaşam şekilleri birbirine uymadığı için ayrılmışlardır (Ezine 1938: 47-48, 71-73).

Diğerlerinden Else, Beatrice Lir adını alarak dünyaca ünlü bir dansöz olmuş ve bir “kötücül kadın”a dönüşerek pek çok erkeğin hayatını mahvetmiştir (Ezine 1938: 52, 62, 102). Budist felsefenin derinliklerine hâkim ve oldukça derin bir insan gibi görünen Sun-Fu, önce Beatrice’in peşinden şehir şehir dolaşmış ve en sonunda Şanghay’da

Yücel bu yazısında piyesin bir ilk eser olmasını göz önüne alarak yazarın daha sonra yazacağı ustalık eserlerini muştuladığını belirtmiştir: “(...) *Yakup ve Ötekiler* ancak büyük bir eserin projesi, esaslı ve müstakbel bir insanın maketidir. Muharririni, daha ilk emeğiyle vardığı bu muvaffakiyetinde tebrik ederken, asıl büyük ve tam olarak vereceği eserin zevkine duyduğum iştiyakı şimdiden ifade etmeliyim.” (Yücel 1938: 6)

korsanlığa başlamıştır, Beatrice de onun metresi olmuştur (Ezine 1938: 58, 106). Mathias da Beatrice'in peşinden dünyayı dolaşmış ve onun Sun-Fu'yla Şanghay'da kalması üzerine dünya turuna devam etmiştir, bohem bir yaşam sergiler (Ezine 1938: 111). Hasan Âli Yücel, bu şahıslar hakkında şu yorumu yapmıştır: “*Bunlar birer ruh ikizliğini gösteriyorlar. Tezad içindeler. Hiçbiri hikmet: sagesse'in yüksek huzur ve sükûnuna, ruhun müşkül muvazenesine eremeden kayboluyorlar. Hepsî berzahdalar. (...)*” (Yücel 1938: 6)

Piyenin merkezî kişisi Yakub da Sun-Fu, Else, Mathias gibi muvazenesini bulamamış bir şahıstır. Sürekli bir arayış içinde olan Yakub, piyesin başından sonuna kadar bir iç huzursuzluğu çekmektedir. Yakub bu durumu birinci tabloda şöyle ifade etmiştir: “*(Elini kalbinin üstüne bastırarak) Burada bir şey var, Doktor Fu... Ağır, kâbus gibi, nefesimi darlatan, geceleri uyutmayan bir şey...*” (Ezine 1938: 19).

Piyesi sıradan olayların vuk'u bulduğu bir eser olmaktan çıkaran ve kanaatimizce yazarının eserini “bir rüya oyunu” olarak nitelemeye yönlendiren olay ise proloğun ikinci tablosunda gerçekleşir. Yakub, Heidelberg'te bir parkta otururken yanına Melon Şapkalı Adam gelip oturur ve Yakub'un isteksizliğine rağmen onunla sohbet başlar (Ezine 1938: 25-26). Kısa süre sonra Melon Şapkalı Adam'ın normal bir insan olmadığı, metafizik güçlere sahip olduğu anlaşılır (Ezine 1938: 32). Tablonun sonunda Yakub, kendisini şüpheye davet eden Melon Şapkalı Adam'dan “*tam kuvvetli varlıktan doğan yaratıcı fikir yolunun*” iki şartını öğrenir. Birincisi, asla diz çökmemektir (Ezine 1938: 34). Melon Şapkalı Adam, ikinci şartı Yakub'un kendi talebesi olması ve kendi yolundan çıkmaması şartıyla söyler. Bu da insanın sadece kendi kendine inanmasıdır (Ezine 1938: 34-35).

Melon Şapkalı Adam, ikinci aktın beşinci tablosunda Yakub'u bu sefer bir lokantada yakalar. On iki sene sonra Yakub başlangıçta onu tanıyamaz (Ezine 1938: 74-75). Melon Şapkalı Adam, bu tabloda Yakub'a savaşı ve insanların ölmesini överek nihilist fikirler aşılama çalışır. Yakub sonunda onu tanır ve kovar. Masasındaki içki şişesini ona doğru fırlattığında Melon Şapkalı Adam bir anda yok olur. Bu yüzden lokantadaki şahıslar Yakub'un sarhoş olduğunu düşünürler (Ezine 1938: 76-80).

Melon Şapkalı Adam, Goethe'nin *Faust*'undaki şeytan Mefistofeles'i andırmaktadır. Şeytan, Faust'u nasıl yoldan çıkarmışsa (Goethe 2015: 74-94) Melon Şapkalı Adam da aynı şekilde Yakub'u kendisine bağlamaya çalışmaktadır. Melon Şapkalı Adam'ın Yakub'a bencillik tavsiye etmesi, anarşist/nihilist düşünceleri övmesi ve şu sözleri onun karanlık bir güç olduğunu açıkça göstermektedir: “*(Gözlüklerini gösterir) Gündüz aydınlığı gözlerime dokunur, sokağa geceleri çıkarım... Bununla beraber, fikrinize iştirak edemeyeceğim. Bence ışıktan hiçbir varlık doğmadı. (...)*” (Ezine 1938: 78)

İkinci tabloda Melon Şapkalı Adam'ın talebesi olmayı kabul eden Yakub'un aradan geçen on iki senede bundan neden vazgeçtiği üzerine durulmamıştır. Yani Yakub'un iç dünyasındaki değişimler piyeste yeteri kadar işlenmemiştir. Aslında bu nokta Yakub'u bir

Faust olmaktan alıkoyduğu için oldukça önemlidir.

Yakub üçüncü akt yedinci tabloda yine ciddi bir değişim geçirerek malını mülkünü satıp ayaktakımından insanlarla beraber Karagümrük'te yaşamaya karar verir. Bu değişimin sebebinin üzerinde yine durulmamasına rağmen bu hareketin Yakub'un muvazenesini bulamamış içsel arayışının bir neticesi olduğu bellidir. Yakub bu tercihiyle Melon Şapkalı Adam'ın yolundan tamamen ayrıldığını da ortaya koyar. Zira Melon Şapkalı Adam, ona kimsenin önünde diz çökmemesini telkin etmişken o ayaktakımından ezilmiş insanların karşısında diz çöker ve “(...) *İnsana iman etmek, ona inanmak!... Bu ne güzel şey Ömer! (...)*” der (Ezine 1938: 99). Yine Melon Şapkalı Adam'ın bencilik telkininden uzak bir şekilde Karagümrük'te yeni tanıştığı insanların sorunlarını çözmek için uğraşır: Ayşe'yi randevuevinden kurtarır, Çopur İsmail'in oğlunu okula yazdırır, Zurnacı Osman'ın verem olan karısını hastaneye yatırır (Ezine 1938: 120). Onlarla bir kardeş gibi yakınlaşmaya çalışır (Ezine 1938: 113).

Bununla birlikte Yakub bu insanlara bir nev'i devrimci sosyalizm görüşü aşlamaya çalışmaktadır. Zenginlerin fakir halkın hakkını yiyerek zenginleştiğini, gelir dağılımının adaletli olmadığını savunur. Yapmak istediği şeyi “(...) *İptidai insanın benliğile İncilin birleşmesinden meydana gelen hakikî sosyalizm mektebi (...)*” (Ezine 1938: 128) olarak ifade eder. O, bir bakıma insana değer veren hümanizm ile devrimci sosyalist görüşleri birleştirmeye çalışmaktadır.

Fakat bu çabalarında başarılı olamaz, zira düşüncelerini anlatmaya çalıştığı insanlar ona “delirmiş bir zengin züppe” gözüyle bakarlar (Ezine 1938: 94-95). Kendisini biraz olsun anlamaya çalışan Fiyakalı Nuri ise onun fikirlerinden etkilenerek haksız kazanç elde ettiğini düşündüğü bir Yahudi bezirgânı soymaya çalışırken tutuklanır (Ezine 1938: 125). Bunun üzerine Fiyakalı Nuri'nin arkadaşları son tabloda Yakub'u linç etmeye çalışırlar, polisin gelmesi Yakub'u ölümden kurtarır (Ezine 1938: 130-131). Yakub'un yaralanması üzerine Melon Şapkalı Adam yeniden ortaya çıkar. Ona, kendisini dinlemediği için başına bunların geldiğini söyler. Yakub ise “(...) *Ben seni silkip attım, senin hodbinlik yolunu inkâr ettim. Tekrar insana döndüm, ona inandım, en zavallısının önünde eğildim.*” (Ezine 1938: 132) diyerek yine onu tersler. Melon Şapkalı Adam ise ikinci tabloda kendisine uymazsa onu cezalandıracağını söylemişti ve bunu piyesin sonunda yapar. Olayın üzerine gelen polisler görgü tanığı olduğunu ve Yakub'un bir sinir buhranı geçirip kahvede oturan suçsuz müşterilere sövüp saydığını, onlara saldırdığını, olayın bu yüzden çıktığını söyler. Yakub polisler ona inanmamalarını söyler. Bunun üzerine polisler Melon Şapkalı Adam'ın kimliğini isterler, onlara verdiği kimlikte ismi “Yakub”dur. Yakub bu durumda iyice kendinden geçer ve “*Şimdi çıldıracağım, hakikaten çıldıracağım... (polise hitaben) Bu adam nasıl ben olabilir? Yakub benim... O şeytandır... Boynuzlarını kuyruğunu görmüyor musunuz?*” (Ezine 1938: 134) şekline bağırmaya başlar. Polisler de delirdiğini düşünerek onu akıl hastanesine götürmeye karar verirler (Ezine 1938: 135).

Bu noktada Goethe'nin Mefistofeles'i gibi şeytana benzeyen Melon Şapkalı

Adam'ın tam olarak ne olduğu aslında belirsizdir. Şeytan olabileceği gibi insanın kendi varlığının bir parçası olan nefis de olabilir. Zira, o da nefis gibi Yakub'a sadece kendisini düşünmesini telkin etmektedir. Ayrıca son tabloda kendisini polislere Yakub diye takdim etmesi de bunu düşündürmektedir. Çünkü nefis, insanın bir parçasıdır. Lâkin tüm bunların yanında Melon Şapkalı Adam, aslında piyesin başından beri akli dengesi bozuk olan Yakub'un gördüğü bir halüsinasyon bile olabilir. Yazar bunu piyesinde ucu açık bir şekilde okuyucunun/seyircinin yorumuna bırakmıştır.

Piyeste önemli bir nokta da otobiyografik izlerdir. Şahısların Ezine gibi Heidelberg'te okuması, Ömer'in Ezine gibi evlendikten bir süre sonra boşanması buna örnektir. Ayrıca birinci akt dördüncü tabloda Sun-Fu'nun Li-Tay-Pe'den bahsetmesi de yazarın kendi ilgi alanlarına bir göndermedir (Ezine 1938: 63). Ezine, *Hamle* dergisinin ilk sayısında bu Çinli şairin "Porselen Köşk" şiirini başına şair hakkında bilgiler ekleyerek çevirmiştir (Öner - Şen 2017: 773). Yazar kendi hayatına dair yansımaları merkezî kişinin yahut sadece bir şahsın üzerine yüklemek yerine bu şekilde farklı şahıslara dağıtarak esere taşımıştır.

Celâleddin Ezine'nin diğer piyesi *Bir Misafir Geldi*¹⁰ 1939'da İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahnelendikten sonra aynı yıl kitap olarak yayımlanmıştır (Ezine 1939: 5). Üç perdeden oluşan piyesin tamamı Uludağ Fatintepe'de bulunan bir rasathanede geçmektedir (Ezine 1939: 6). Perdeler şahısların giriş çıkışlarına göre sahnelere ayrılmıştır. Her tablosunda mekânın değiştiği *Yakub ve Ötekiler*'e nazaran bu eser mekân bakımından oldukça sadedir. Buna koşut olarak aynı sadelik içerikte de görülmektedir. Yazar ilk piyesinde olduğu gibi bunun başında da perdeler arası zaman sıçramalarını belirtmiştir. Birinci perdeyle ikinci arasında iki haftalık, ikinci perdeyle üçüncü arasında bir günlük zaman farkı vardır (Ezine 1939: 6). Bu noktada *Bir Misafir Geldi*, Ezine'nin ilk piyesine göre daha dar bir zaman dilimini ele almıştır.

Eserin merkezî kişisi Uludağ Rasathanesi Müdür Prof. Osman'ın eşi Belkis'tir. Belkis, üniversitede asistanken hocası Osman'la evlenmiş ve akademiden ayrılarak çalışmalarını eşiyle birlikte sürdürmeye başlamıştır. Beş senedir evlidirler (Ezine 1939: 19). Osman, yeni kurulacak Uludağ Rasathanesi'ne müdür olarak atanınca buraya gelmişler ve bir sene boyunca rasathanenin kuruluş çalışmalarını yapmışlardır. (Ezine 1939: 15). Rasathanenin açılışına yakın günlerde onlara misafirliğe hem Osman'ın hem Belkis'in liseden edebiyat öğretmeni olan emekli Riyaz Hoca gelir. Riyaz Hoca, hiç evlenmemiştir (Ezine 1939: 13). "Matematikle ilgili" anlamına gelen "riyâzî" kelimesine (Devellioğlu 2004: 895) benzeyen ismiyle eserde mantığın ve sağduyunun sesini temsil etmektedir. Riyaz Hoca, iki eski öğrencisinin ideal bir çift olduklarını düşünür ve bu düşüncesini şöyle ifade eder: "(...) *Sevgi ve menfaattan daha çok sağlam bir rabıta bu! Sevgi bir gün dostluk olabilir; menfaat ehemmiyetini kaybedebilir; fakat aynı ideal peşindeki birleşmenin koruduğu evlilik ölür mü hiç? İki fizik âliminden bir çift!*" (Ezine

10- Celâleddin Ezine, *Bir Misafir Geldi*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, yayım yeri belirtilmemiş, 1939, 101 sayfa.

1939: 19)

Riyaz Hoca'nın bu yorumu eserin devamı için önemlidir. Zira Osman ile Belkis birbirlerini sevmekle birlikte Osman işine daha fazla önem vermekte, bilimsel çalışmalar çifti birbirine bağlayan bir rabıta özelliği kazanmaktadır.

Bu şekilde dış dünyaya kapalı bir evlilik yaşayan Belkis'le Osman'ın ilişkileri birinci perdenin sonlarında rasathaneye gelen "bir misafir" yüzünden zedelenir. Belkis'in kuzeni Leylâ, kocası Tunç ve arkadaşları eski ünlü futbolcu, "Arslan" lakaplı Ahmet tatil ve eğlence amacıyla Uludağ'a gelmişlerdir. Gelmişken Belkis ile Osman'ı ziyaret ederler (Ezine 1939: 30-31). Leylâ, Tunç ve Ahmet hayatı eğlenceden ibaret sanan dejenere şahıslardır. Bu üçlünün tavırlarından oldukça rahatsız olan Riyaz Hoca, modernleşmenin yanlış Batılılaşmaya dönüşmesini bu şahıslar üzerinden eleştirir:

"(...) Medeniyeti öyle benimsedik ki; namuslu kadınla orospu, vekille borsa dolandırıcısı, urz düşmanı ile vicdanlı adam; dans salonu ile kumar masasının başında can ciğer ahbap oldular... (...)

(...) Nevropat, piskopat, bilmem daha bir takım patlı hastalık isimleri ne kadar çoğaldı son zamanda, farkında mısın? Hepsinin altını eşele, kokteyl kadehi, iskâmbil kâğıdı, uykusuzluk balosu, ve frenk zurnasının mikroplarını bulursun... Fıkır fıkır kaynıyorlar, yaz türlü gibi mübarekler!" (Ezine 1939: 48-49)

Piyesin ikinci perdesinde bir güneş tutulması yaşanacaktır ve Osman tutulmanın görüntülerini almak için heyecanla hazırlık yapmaktadır (Ezine 1939: 44). Belkis'in ise ilk perdeye göre dalgınlaştığı görülmektedir. Bunun sebebi Leylâ'nın onu eğlencelere davet etmesi ve Belkis'in bunun tesiriyle bilimin dışında hareketli bir dış dünya olduğunu fark etmesidir (Ezine 1939: 51). Perdenin devamında Belkis ile Ahmet'in yalnız kaldığı bir sahnede Ahmet'in Belkis'i eşinden gizli olarak kendisiyle birliktelik yaşamaya ikna etmeye çalıştığı görülür. Aşk, sevgi gibi duygulara aslında inanmayan ve tam bir çapkın olan Ahmet, Belkis'ten etkilendiğini ve onu sevdiğini söyleyerek Belkis'i kandırmaya çalışmaktadır. Belkis, eşine ve evliliğine sadakat göstermeye çalışsa da aslında Ahmet'ten etkilenmiştir. Bunun sebebi Ahmet'in sporculuğu dolayısıyla Osman'a göre daha güçlü ve yapılı bir erkek olmasıdır (Ezine 1939: 61-65). Belkis, Osman'ı tüm samimiyetiyle sevmesine rağmen evliliklerinde coşkulu bir aşk yaşamamışlardır. Osman, Riyaz Hoca'nın da vurguladığı gibi *"(...) Duygularını etrafa yayamayan, hislerini başkalarına açamayan adamlar[dan](...)"* (Ezine 1939: 18) birisidir ve eşinden çok işiyle ilgilenmektedir. Bu yüzden Belkis, Osman'la ne kadar mutlu olsa da bir eksiklik hissetmektedir. Ahmet ise Osman'a nazaran arzu ve şehveti temsil etmektedir. Belkis bu yüzden Ahmet karşısında büyük bir kararsızlık yaşar.

Belkis ile Ahmet bu esnada dans ederler. Aynı zamanda güneş tutulması başlamıştır ve Osman, eşini çağırarak için onların bulunduğu odaya girdiğinde onları baş başa

görünce büyük bir şok yaşar ve bayılır (Ezine 1939: 66-69). Eşini aslında çok seven ama bunu biraz mizacı biraz da işine düşkünlüğü sebebiyle ona belli edemeyen Osman, bu durum karşısında yaşadığı acıyı Riyaz Hoca'ya şöyle ifâde eder:

“(...) Sonra, birdenbire Belkis! Belkis ve onunla beraber istikrar devresinin başlangıcı... Başka bir renk, başka bir koku... Benim olan o; onun olan ben... Merbutiyet, alâka, kök... Sonra... Hiç beklenmedik bir anda... Benimdir sandığım o insan... Karşımda... (...)” (Ezine 1939: 77)

Osman'la Belkis'in evliliğini kurtaran kişiye Riyaz Hoca olur. Belkis'in yalnız başına Ahmet'le telefonda konuştuğunu anlayan Riyaz Hoca gizlice onu dinler. Belkis'in telefon görüşmesi bittikten sonra Osman'ın durumunun iyi olmadığını ve bu yaptıklarının yanlış olduğunu ona anlatır. Belkis ise evliliğinde duygularını ve kadınlığını yaşayamadığını söyler. Ahmet ile Osman arasında bocalayan Belkis, biraz da Osman'ın sürekli işiyle ilgilenmesinden ötürü kendisini yeteri kadar sevmediğini düşünmektedir. Oysaki Osman, eşini Ahmet'le gördükten sonra kendisi için çok önemli olan güneş tutulmasını bile umursamaz hâle gelmiştir. Riyaz Hoca, bunları anlatarak Belkis'i ikna eder ve bir yanlış yapmaktan alıkoymaz (Ezine 1939: 83-95).

Piyes, Riyaz Hoca'nın Belkis ile Osman'ı akşam yemeği için yakınlarındaki lüks otele göndermesiyle sona erer (Ezine 1939: 96-97). Çift, bir yıldır orada yaşamalarına rağmen bir kere bile rasathaneden çıkıp bu otele gitmemişlerdir. Bunun sebebi dış dünyaya kapalı yaşam şekilleridir. Ama bunun sağlıklı olmadığı son yaşananlarla anlaşmıştır. Bu noktada eserde,

“(...) aile mutluluğunun, kadın ve erkek tarafından yapılacak bazı fedakârlıklarla doğabileceği tezi savunulur. Çoğunlukla entelektüel ailelerde erkeğin karısını ihmal etmesi ile ortaya çıkan huzursuzlukları ele alan bu piyes, yuvada kafanın ve etin dengeli uyumunu ister; bu uyumun elde edilmesi konusunda kadının iradesine de pay ayırır. (...)” (Töre 2016: 135).

Yazar bu düşüncesini, evliliği *“(...) kafamız ve etimiz... İkisinin ahengini yaratabilmek; ikisinin tam ayarını bulabilmek! Görüyorsun ya bir ahenk ve ayar meselesi; başka hiçbir şey değil!”* (Ezine 1939: 95) şeklinde tanımlayarak somutlaştırmıştır.

3.2. Gezi Yazıları

Celâleddin Ezine'nin yayımlanmış üçüncü kitabı *Amerika Mektupları*'dır.¹¹ Eser, Ezine'nin 1939'da yaptığı Amerika seyahatine ait izlenimlerinden oluşmaktadır ve aynı yıl *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika hâlinde yayımlandıktan sonra 1940'ta kitap olarak basılmıştır (Ezine 1940: 5). Kitap, Ezine'nin deniz yolculuğunu anlattığı “Normandie

11- Celâleddin Ezine, *Amerika Mektupları*, Kenan Basımevi ve Kılış Fabrikası, yayım yeri belirtilmemiş, 1940, 152 sayfa.

Transatlantiği” başlıklı giriş kısmından sonra “Amerikan Psikolociası”, “Amerikan Politikası”, “Madde Amerikanın Ruh Cephesi”, “Pasifik Ekspresi” ve “Amerikan Ekonomiası” bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her biri alt başlıklara ayrılmıştır.

“Normandie Transatlantiği” kısmında yazar Amerika’ya oldukça lüks bir gemide yaptığı deniz yolculuğunu ve bu yolculukta tanıdığı Avrupalı ve Amerikalılara ait izlenimlerini anlatmaktadır (Ezine 1940: 9-28). “Amerikan Psikolociası” bölümünde yazar Amerika’da ilk gördüğü şehir olan New York hakkındaki izlenimlerini ve Amerikalıların ahlâk ve sanat anlayışlarıyla günlük yaşamları hakkında gözlemediklerini aktarmıştır (Ezine 1940: 31-67). Dünyadaki pek çok büyük şehirde olduğu gibi New York’ta da ihtiyaç ve sefalet bir aradadır, Ezine bunu “*En göz kamaştırıcı refah ve servetten, en elim sefalete geçmek için yarım saatlik yol kâfi...*” (Ezine 1940: 37) diyerek belirtmiştir. Amerikalıların her konuda ciddi bir tezat içinde yaşadıklarını düşünen Ezine’nin buna verdiği örneklerin başında insan sağlığı ve can güvenliği gelir. Amerika’da tıbbın ilerlemiş olmasına ve sağlığa önem verilmesine rağmen insanlar hastalıklardan değil cinayet ve kazalardan ölmektedir. Sağlığa önem verilmesine rağmen bunlar önlenemediği için insanlar genç yaşta hayatlarını kaybederler (Ezine 1940: 42-43).

Yazar Amerikalıların, Avrupalılara nazaran sanatta sonradan görme olduğunu ve biraz da bu yüzden Avrupa’daki büyük sanat eserlerini kendi ülkelerine taşımaya çalıştıklarını belirtir (Ezine 1940: 47). Ezine’nin dikkatini çeken bir diğer husus ise Amerikalıların oldukça dindar olmalarıdır (Ezine 1940: 49).

Ezine, gazeteci kimliğiyle gittiği Amerika’da resmî görevliler tarafından büyük bir özenle ağırlandırmaya çalışılmıştır. Bunun sebebini sorduğunda, yabancı ülkelere gelen gazetecileri kendi tanıtımlarını yapacak bir elçi gibi gördükleri cevabını alır (Ezine 1940: 54).

Bu bölümde vurgulanan en önemli noktaysa Amerikalıların siyahilere uyguladığı ayrımcılıktır (Ezine 1940: 66). Yazar eserin devamında da fırsat buldukça bunun üzerinde durmuş ve Amerikalıların bu ayrımcı uygulamalarını eleştirmiştir.

Ezine “Amerikan Politikası” kısmındaysa kısaca Amerikan tarihinden ve ülkenin o günlerdeki siyasî durumundan, partilerden bahsetmiştir (Ezine 1940: 71-94). New York’tan Washington’a geçen Ezine, burada devlet başkanı Roosevelt’in bir basın toplantısına da katılmıştır (Ezine 1940: 86-94). Bunun ardından gelen ve kitabın en kısa bölümü olan “Madde Amerikanın Ruh Cephesi”nde yazar, Amerika’daki felsefî ve edebî hareketleri değerlendirmiştir. Tam bir millet olmayan Amerikalıların kısa tarihlerine rağmen Walt Whitman, Edgar Poe, Mark Twain, Ralph Emerson gibi yazarlar yetiştirmelerini ve Amerikan yazarlarının iki kez Nobel almasını bir başarı olarak değerlendirir (Ezine 1940: 97-100).

Eserin “Pasifik Ekspresi” kısmında yazar beş gün süren tren seyahatini anlatmıştır.

Ülkeyi bir uçtan bir uca kat eden bu seyahatte yazar Florida, Teksas, Arizona ve California'yu görmüştür (Ezine 1940: 103-113). Ezine, kitabın son bölümü olan “Amerikan Ekonomisi”nda ise ülke ekonomisinin temel dinamikleri üzerinde durmuştur (Ezine 1940: 117-149). Bunlar sinema endüstrisi ve ağır sanayiidir. Bu bölümde Hollywood, Chicago, Detroit gibi şehirlerdeki izlenimlerini aktaran yazar Türk ekonomisiyle Amerikan ekonomisini de karşılaştırmıştır (Ezine 1940: 129-134).

Amerika Mektupları ele aldığı bu konularla 1930'ların sonunda henüz II. Dünya Savaşı'na girmemiş olan Amerika'nın sosyal, siyasî ve toplumsal pek çok yönüne ışık tutmaktadır. Amerikalıları tanımaya ve onların yaşamlarını anlamaya çalışan Ezine, bu gezi izlenimleriyle bir bakıma o yıllara ait tarihî bir belge oluşturmuştur.

Celâleddin Ezine'nin kitap olarak yayımlanmış son eseri de bir gezi yazısı olup *Harp İçinde Avrupa*¹² adını taşımaktadır. *Tasvir-i Efkar* gazetesi tarafından II. Dünya Savaşı esnasında Avrupa'nın savaşı ve tarafsız devletlerini gözlemlemek ve gözlemlerini yazı dizisi olarak yayımlamak üzere görevlendirilen Ezine, daha sonra bu yazılarını kitaplaştırmıştır (Ezine 1943-44?:13).

Beş bölümden oluşan kitabın “Yol Düşünceleri” başlıklı birinci bölümünde yazar İstanbul-Sofya ve Sofya-Viyana arası yolculuğunu anlatmıştır (Ezine 1943-44?: 9-28).

“Harp içinde Avrupa seyahatinin ne kadar zevk ve safadan mahrum, fakat o nisbette zahmet ve meşakkatle dolu bir yol olduğunu gidenlerden duymuştum. Bunlardan hiçbiri zevki için bu meşakkatlere katlanmadı. İçlerinde hastası, tüccarı, memuru vardı. Her biri zaruret veya vazifenin seyyahı idi. Ben de ‘Harp İçinde Avrupa’ yı yazmak vazifesiyle gidiyorum. (...)” (Ezine 1943-44?: 9)

diyen yazar bu seyahatinde gözlemlediklerini kaleme alırken basında yaygın olarak görülen İngiliz yahut Alman yanlıları gibi değil, tarafsız olmaya çalışacağını ifade etmiştir (Ezine 1943-44?: 10-11).

“Muharip Devletler” başlıklı ikinci bölümde yazar üç alt başlık ile Almanya ve müttefikleri Bulgaristan, Romanya, Macaristan'ı ele almıştır (Ezine 1943-44?: 32-139). Milliyetçiliğin samimî bir ideal olduğu zaman faydalı olduğunu düşünen Ezine, bu savaşın başlatıcısı Almanya'nın yaptığı gibi milliyetçiliğin ırkçılığa çevrilmesini bir ortaçağ taassubuna benzetir ve zararlı bulur (Ezine 1943-44?: 40). Frankfurt, Berlin¹³ gibi önemli Alman şehirlerini gezen Ezine, savaşın bu şehirlerdeki yıkıcılığını göstermeye

12- Celâleddin Ezine, *Harp İçinde Avrupa*, Tasvir Neşriyatı, yayım yeri belirtilmemiş, 1943-44?, 324 sayfa. Kitabın künye bilgilerinde basım tarihi belirtilmemiştir. Fakat yazarın, eserinin başlarında dört sene önce bir gazete namına Amerika'ya gittiğini belirtmesinden ötürü (s. 12) bu kitabı oluşturan yazıların 1943'te yazıldığı anlaşılmaktadır. Yazıların gazetede tefrika edildikten sonra kitaplaştığını göz önünde bulundurarak eserin basım tarihini 1943-44? şeklinde göstermeyi uygun bulduk.

13- Ezine'nin Berlin'le ilgili intibalarına (Ezine 1943-44?: 65-75) Türk yazarların gözünden Berlin'in anlatıldığı *Berlin'den Türkler Geçti 1871-1945* adlı eserde de yer verilmiştir (Böer vd. 2012: 317-324).

çalışmıştır. Kendisi de Frankfurt'ta bir hava saldırısının ortasında kalan yazar gördüklerini ve yaşadıklarını büyük bir canlılıkla anlatmıştır (Ezine 1943-44?: 52-53). Yazar, savaşın başlarında büyük zaferler elde eden Almanya'nın daha sonra gerilemesinin sebeplerini bu ani zaferlerin doğru politik ve askerî hamlelerle desteklenememesinde aramış ve Almanya'nın muzaffer iken git gide nasıl mağlup konuma düştüğünü ortaya koymuştur (Ezine 1943-44?: 82-83).

Bulgaristan, Macaristan ve Romanya'yı Almanya'nın müttefikleri olarak ele alan Ezine bu noktada Almanya'nın İtalya'nın müttefikliğine fazla güvenmesinin en büyük hatalarından biri olduğunu düşünmektedir (Ezine 1943-44?: 95). Bulgaristan'ın hem Avrupa sınırlarını oluşturması hem de içerisinde ciddi bir Türk nüfusunun yaşaması sebebiyle Türkiye için bilhassa önemli olduğunu vurgulayan yazar (Ezine 1943-44?: 100) Macaristan ve Romanya'yı ise kendi iç şartları içinde değerlendirmeye çalışmıştır (Ezine 1943-44?: 131-139).

Ezine, “İşgal Altında Devlet” başlıklı üçüncü bölümde Almanya'nın işgal ettiği Fransa'yı savaş öncesi iç ve dış politikası, askerî imkânları ve işgalden sonraki durumuyla oldukça geniş bir şekilde ele almıştır (Ezine 1943-44?: 143-242). Savaş öncesinde ülkede siyasî parti kavga ve dedikodularının yöneticileri yaklaşan bir savaşa karşı gereken önlemleri almaktan alıkoyduğunu vurgulayan yazar (Ezine 1943-44?: 149) orduda subaylar ve askerler arasında da savaşa karşı bir lakaytlık görüldüğünü belirtir (Ezine 1943-44?: 169). Bunu daha önce yaptığı bir Fransa gezisinde gözlemlediğini ifade eden Ezine, bu durumun Fransa'nın işgalini hazırlayan en önemli sebeplerden biri olduğunu altını çizer (Ezine 1943-44?: 169).

Dördüncü bölüm olan “Tarafsız Devletler”de Ezine, II. Dünya Savaşı'na girmeyen İsviçre, İspanya ve Portekiz'i ve tarafsızlık politikalarını ele almıştır (Ezine 1943-44?: 245-307).

Kitabın son bölümü olan “Son Söz” ise iki alt başlıktan oluşmaktadır. “Avrupa'nın Karşısında Komünizma” (Ezine 1943-44?: 311-316) başlığı altında, özellikle savaşın son zamanlarında, savaşan ve tarafsız ülkelerin bir çoğunda sol hareketlerin hızlandığını ve pek çok ülkede bir Sovyet Rusya hayranlığının oluştuğunu belirten Ezine, daha sonra ortaya çıkacak “soğuk savaş” şartlarını önceden tahmin etmiş gibidir. “Avrupa'nın Karşısında Türkiye” (Ezine 1943-44?: 317-320) başlığında ise bu seyahati esnasında gezdiği tüm ülkelerde Türkiye'ye ve Atatürk'e karşı büyük bir saygı hissiyle karşılaştığını belirten yazar, Avrupalıların İnönü'nün Türkiye'yi savaştan korumasının da büyük bir başarı olarak gördüklerini vurgular.

Doğrudan savaşı ele almasıyla diğer eserlerine göre edebî içeriği pek olmayan *Harp İçinde Avrupa* buna rağmen Celâleddin Ezine'nin siyasî, askerî ve sosyal olayları ve durumları başarıyla gözlemleyerek tahlil ettiğini ortaya koymaktadır.

4. Sonuç

1899'da Sakız'da dünyaya gelen ve 1972'de İstanbul'da vefât eden Celâleddin Ezine, baba tarafından Ezine/Çanakkalelidir. Hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda doğum yeri ve tarihi başta olmak üzere hatalı bilgiler görülen Ezine'nin biyografisini bu makalemizde daha doğru ve ayrıntılı bir şekilde vermeye çalıştık. Yükseköğrenimini Almanya ve Fransa'da gördükten sonra 1926'da Türkiye'ye dönen Ezine, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda yoğun bir edebî faaliyet içerisinde olmuş; çeşitli gazetelerde yazmış, *Hamle* dergisini çıkarmış ve dört kitap neşretmiştir. Bu yıllardaki yazı faaliyetlerine rağmen yazar 1940'lardan sonra edebî camiadaki görünürlüğü kaybetmiştir. Araştırmalarımız esnasında 1940'ların sonlarından yazarın vefât tarihi olan 1972'ye kadar Ezine hakkında bir bilgiye ulaşamamızın yazarın yoğun bir edebî faaliyetten sonra görünürlüğü kaybetmesini bir soru işaretine dönüştürmektedir.

Gerek bu sebepten gerekse yazarın kitaplarının yeni baskısının yapılmamasından ötürü bugün için Celâleddin Ezine büyük oranda unutulmuş bir yazardır. Oysaki yazarın piyeslerindeki teknik sağlamlık, gezi yazılarında karşımıza çıkan hiçbir ayrıntıyı atlamayan keskin bir gözlem gücü ve hadiseleri tahlil etmedeki yetkinliği onun başarılı bir yazar olduğunu ortaya koymaktadır. Çıkardığı *Hamle* dergisinden ve eserlerinin içeriğinden geniş bir kültürel birikime sahip olduğu görülen Ezine'nin kitap olarak yayımladığı eserlerinin yeni baskılarının yapılmasının ve süreli yayınlarda kalmış yazılarının derlenerek kitaplaşmasının hem yazarın bugünün okurlarına ulaşabilmesi hem de Türk edebiyatı çalışmaları için faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- AYVAZOĞLU, Beşir (2019), *Fikret*, İstanbul: Everest Yayınları.
- BİRSEL, Salâh (2013), *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- BÖER, Ingeborg vd. (2012), *Berlin'den Türkler Geçti 1871-1945*, Çeviren: Can Uralcan, İstanbul: İleri Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2004), *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİNAMO, Hasan İzzettin (1984), *İkinci Dünya Savaşı'ndan Edebiyat Anıları*, İstanbul: De Yayınevi.
- DOĞAN, Mehmet Can (2013), *Hümanist Bir Kültür Projesi: İnsan Dergisi*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- DOĞAN, Mehmet Can (2017), “Türk Hümanizmi İçin Kaynak Arayan ve ‘Yeni’nin Peşinde Olan Bir Dergi: Hamle” *Türk Dili*, sayı: 783, s. 19-27.
- EZİNE, Celâleddin (1938), *Yakub ve Ötekiler*, Yayımlanma yeri belirtilmemiş: Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası.
- EZİNE, Celâleddin (1939), *Bir Misafir Geldi*, Yayımlanma yeri belirtilmemiş: Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası.
- EZİNE, Celâleddin (1940), *Amerika Mektupları*, Yayımlanma yeri belirtilmemiş: Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası.
- EZİNE, Celâleddin (1941), “Türk Politikası”, *Gün*, sayı: 1, s. 1, 6.
- EZİNE, Celâleddin (1943-44?), *Harp İçinde Avrupa*, Yayımlanma yeri belirtilmemiş: Tasvir Neşriyatı.
- EZİNE, Celâleddin (1945), “Tevfik Fikret ile Bir Mülâkat”, *Cumhuriyet*, no: 7545, s. 2.
- EZİNE, Memduh (2011), *Aile Günlüğü*, Hazırlayan: Ziver Öktem, İstanbul: YKY.
- GOETHE, Johann Wolfgang von (2015), *Faust*, Çeviren: İclal Cankorel, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- IŞIK, İhsan (2002), *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, Ankara: Elvan Yayınları.

İmzasız (1945), “Tüh, Tüh, Mâşallah”, *Yücel*, sayı: 108, s. 48.

KOÇU, Reşad Ekrem (1971), “Ezine (Mehmed Celâleddin)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 10, İstanbul: Koçu Yayınları.

LEE, Nan-A (1991), *1928'den 1960'a Kadar Cumhuriyet Gazetesinde Edebiyat, Tarih, Kültür ve Sanatla İlgili Yazıların Sistematik Bibliyografyası*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Milliyet Gazete Arşivi, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> (e.t. 31/08/2019).

NECATİGİL, Behçet (1978), *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınevi.

ORAL, Haluk (2019), *Nâzım Hikmet'in Yolculuğu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖNER, Haluk - ŞEN, Can (2017), “Türk Edebiyatında Yarım Kalan Bir Hamle: Celâleddin Ezine'nin Hamle Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Ulakbilge*, cilt: 5, sayı: 12, s. 767-779.

ÖZAKMAN, Turgut (2014), *Oyun ve Senaryo Yazma Tekniği*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

ÖZCAN, Mustafa (2008), “İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda 1941 Yılında Oynanan Hamlet Piyesinin Sebep Olduğu Tartışma ve Davalar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 24, s. 7-101.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi (2003), cilt: 1, İstanbul: YKY.

Tarih Çevirme Kılavuzu, Türk Tarih Kurumu, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (e.t. 24/07/2019).

TINAL, Melih - OCAK, Başak (2011), “Demokrasiye Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi Muhalifi Bir Gazete: Yeni Türkiye”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 4, sayı: 17, s. 378-404.

TÖRE, Enver (2016), *Modern Türk Tiyatrosu (Temalar)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

TURAN, Buse (2019), “Ezine, Celâleddin”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü II*, http://teis.yesevi.edu.tr/index.php?sayfa=madde_detay&md=c5cc17e395d3049b03e0f1cceb02b4d.fb7c575f6905ef37 (e.t. 24/07/2019).

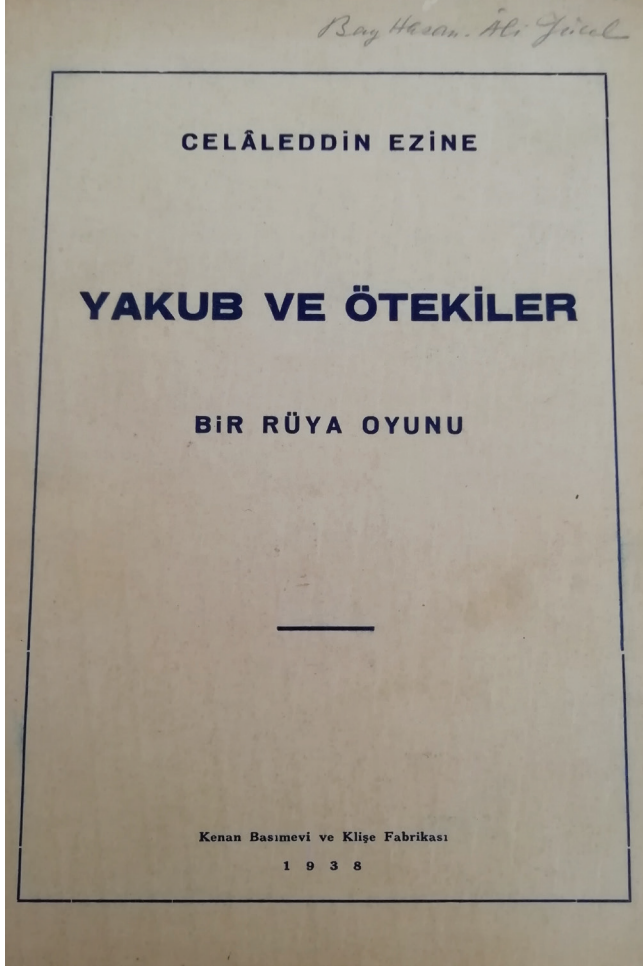
ÜLKEN, Hilmi Ziya (2016), *Bilgi ve Değer*, Hazırlayan: Gülseren Ülken, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

VARLIK, M. Bülent (2016), “Sol’a Açık Bir Edebiyat Dergisi: Hamle (1940)”, *Kebikeç*, sayı: 42, s. 181-195.

YILDIRIM, Tahsin (2009), “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir İnceleme-I”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, sayı: 1, s. 285-324.

YÜCEL, Hasan Âli (1938), “Berzahın İzdırabı”, *Akşam*, no: 7067, s. 6.

Ekler

Ek-1: Celâleddin Ezine'nin Hasan Âli Yücel'e imzaladığı *Yakub ve Ötekiler* piyesinin kapağı.

Bu kitap, ne sahne için yazılmış
bir piyes, ne de heyecan verici bir
romandır. Sadece bir rüya oyunudur.

C. E.

Cok Kıymetli edip ve
mütefekkirimiz, ustad
Hasan-Âli Yücel'in
huzuruna

16. V. 1938

Celâleddin Ezine

Ek-2: Celâleddin Ezine'nin Hasan Âli Yücel'e ithafı ve imzası.

07.01.1972, Milliyet, Sayfa 9

Yazar Celâleddin Ezine dün İstanbul'da öldü

Gazeteci ve yazar Celâleddin Ezine bugün ilk yardım hastahanesinde hayata gözlerini yummuştur.

1901 yılında İstanbul'da doğan Celâleddin Ezine, ilk öğrenimini Galatasaray Lisesinde yapmış, orta öğretimi ise Zehrandor ve Erfurt İiselerinde tamamlamıştır. Ezine, daha sonra Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde yüksek tahsilini sona erdirmiş ve bir süre Paris Siyasal Bilgiler Okulu İktisat bölümünde okumuştur.

Gazetelerde makaleler ve fıkralar yazarak bu türdeki çalışmalarını sürdüren Celâleddin Ezine'nin «Yakup ve Ötekiler», «Amerika Mektupları» ve «Bir Misafir Geldi» adlı eserleri vardır.

layarak, Finansman Kanun Tasarısı ve Mali Denge Kanun Tasarısını ele almıştır. Grup Yönetim Kurulları çalışmaları birkaç gün sürecek ve ondan sonra Grup Genel Kurulu toplanarak konuyu görüşecektir. Bir grup yetkilisi, «Tasarılarda değişiklik isteyeceğiz. Sosyal adaletle aykırı gördüğümüz hükümlere elbette karşı çıkacağız» demmiştir.

KURDAŞ: «TASARRUF BONUSU KALSIN»

Eski Maliye Bakanlarından Kurdaş, tasarruf bonolarının mali denge vergisi haline getirilmesine karşı çıkmış ve «Tasarruf bonoları yatırımların finansmanında kullanılmalıydı» demistir.

Türkiye Kamu Personeli Haklarını Koruma Dernekleri Konfederasyonu Genel Başkanı CHP Ankara Milletvekili Sakıp Hıçermez, dün bir demec vererek, Maliye Baka-

anavasal vatandaşlık haklarından anlayacağı kavram. Anavaşanın vurttaşlara tanıdığı bütün haklar ve bu anlayışa göre cümledeki diğer tüm demokratik özem ve istekler» sözleri, bunların dışında kalan konulara ilişkin, bir takım özem ve istekler olabilir.

Yıllardan beri yurt dışı mamı kişilerce Doğu bölgesine yapılan sinsi ve ayırıcı propagandaları hatırlayan bir kimse, bu özem ve isteklerin propagandalar doğrultusunda varlığı ileri sürülen bir takım özem ve istekler olacağı sonucuna varır.

Bir partinin siyasal eytetime yönelmiş bir kararı, bilimsel bir toplantıya sunulan bir bildiri ya da bilimsel bir kurulun bilimsel açıdan inceleceği bir konuda verdiği bir karar değildir. Parti Genel Kurulu'nun partinin izleyeceği siyasete ilişkin bir karar-

Ek-3: Celâleddin Ezine'nin *Milliyet* gazetesindeki vefât haberi. Kaynak: *Milliyet Gazete Arşivi*, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> (e.t. 31/08/2019).

29.02.1972, Milliyet, Sayfa 4

MEVLİD

Vaktımızın Büyük Müteberrirlerinden Merhum
Mehmet Celâleddin Ezine'nin

vefatının 62. gününe müsadır 29/2/1972 salı günü öğle namazını takiben, Şişli Camii Şerifinde Hatmi Kur'an okunacağından, merhumun akraba ve dostları ile dindaşlarımızın bu dini merasime teşriflerini rica ederiz.

Şişli Camii Şerifi Vakfı
İdare Komitesi

Milliyet: 3154

Ek-4: Celâleddin Ezine için okutulacak *Mevlid*'in duyurusu. Kaynak: *Milliyet Gazete Arşivi*, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> (e.t. 31/08/2019).

Ebüzziya Tevfik Bey ve Oğullarının Fersan Adalarında Petrol İmtiyazı Alma Girişimleri*

Ali OKUMUŞ**

Özet

Bu çalışmada Türk edebiyat ve basın tarihinin önde gelen isimlerinden Ebüzziya Tevfik ile oğulları Abdurrahman Velid ve Talha Beylerin petrol imtiyazı için yaptıkları girişimler incelenmektedir. Oğullarının iddiasına göre Ebüzziya Tevfik bu amaçla Orman ve Maadin Nezareti'nden Kızıldeniz'in güneyinde bulunan Fersan adalarında petrol aramak için 11 Mayıs 1911 tarihinde ruhsat talebinde bulunmuştu. Kendisi vefat ettikten sonra da oğulları Velid ve Talha bir süre daha bu ruhsatı elde edebilmek için girişimlere devam etmişlerdi. Bu süreçte yaptıkları yazışmalar, dönemin siyasi olayları ve talep ettikleri ruhsat ile ilgili gelişmeler bu makale içerisinde değerlendirilmektedir. Osmanlı arşivinde bulunan belgeler, Türk edebiyat ve kültür dünyasının önemli isimlerinden Ebüzziya Tevfik ve oğullarının bugüne kadar gün yüzüne çıkmayan bir girişimine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fersan Adaları, Petrol İmtiyazları, Ebüzziya Tevfik Bey, Talha Ebüzziya, Velid Ebüzziya, Yusuf Asım Efendi.

The Enterprises of Ebüzziya Tevfik and His Sons to Acquire Oil

Concession in Farasan Islands

Abstract

In this study, the initiatives of Ebüzziya Tevfik and his sons Abdurrahman Velid and Talha Beys who were the leading figures in the history of Turkish literature and press, for the oil concession are examined. For this purpose, Ebüzziya Tevfik requested a license from the Forest and Mines Ministry (Orman ve Maadin Nezareti) to search for oil in the Farasan Islands, South of the Red Sea in May 11, 1911 as his sons claimed. After he died, his sons Velid and Talha continued to attempt to obtain this license for a while. The correspondence they made during this period, the political events of the time and, the developments related to the license which they requested are evaluated in this article. The documents found in the Ottoman archive shed light on the efforts of Ebüzziya Tevfik and his sons, one of the most important figures of the Turkish literary and cultural world, which have not been revealed until today.

Key Words: Farasan Islands, Oil Concessions, Ebüzziya Tevfik Bey, Talha Ebüzziya, Velid Ebüzziya, Yusuf Asım Efendi.

* Bu makale, *Ortaoğu'da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928)* başlığıyla hazırladığım tezden hareketle kaleme alınmıştır.

** Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, e-posta: ali.okumus@bilecik.edu.tr

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren petrol kaynakları, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı sınırları içerisinde de önem kazanmaya başlamıştı. Zamanla Arap Yarımadası ve Basra Körfezi kıyılarında, İran ve Kuveyt başta olmak üzere deniz ulaşımına yakın zengin petrol bölgeleri, uluslararası şirketlerin daha çok ilgisini çekmeye başlamıştı.

Öte yandan II. Abdülhamid, 1890'larda çıkardığı çeşitli iradelerle, başta Musul¹, Bağdat² ve Yanya³ gibi bölgelerdeki petrol imtiyazlarını, padişahların özel gelir ve giderlerine bakan Hazine-i Hassa Nezareti'ne devretmişti. Böylece petrol madeni arama ve işletme imtiyazlarını talep eden kişilerin doğrudan hükümdar hazinesine müracaat etmesi sağlanarak bu tür başvurular kontrol altında tutmaya çalışılmıştı. Ancak bazı bölgelerdeki imtiyazlar Hazine-i Hassa'ya devredilmemiş, bunlara yönelik muamelelerin Orman ve Maadin Nezareti üzerinden yürütülmesine devam edilmişti.⁴ Bu makaleye konu olan Fersan adalarındaki petrol imtiyazları ise Hazine-i Hassa Nezareti'nin kontrolü dışında kalan madenler arasında bulunmaktaydı.

1. Fersan Adalarında Petrol

Hindistan'a ulaşmak için iyi bir seçenek olan Kızıldeniz, tarih boyunca içerisinde barındırdığı adalarla birlikte son derece stratejik bir konumda bulunmaktaydı.⁵ Nitekim Kızıldeniz'in güneyindeki bir grup adadan meydana gelen ve Suudi Arabistan'ın Cizan şehrine yaklaşık 50 kilometre mesafede bulunan Fersan adaları⁶, XIX. yüzyılın ikinci yarısında hem Süveyş kanalının açılması hem de Mısır'ın İngilizler tarafından işgali üzerine iyice önemi artan Kızıldeniz'de ayrıca değer kazanmıştı. Bundan dolayı adalara

1-Musul'daki petrol kaynaklarının Hazine-i Hassa Nezareti'ne devredilmesi hakkındaki 6 Şubat 1889 tarihli irade için bakınız: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), İ.DH. 1121/87615, 25 Kânûn-i sâni 1304.

2-Bağdat'taki petroleri için çıkartılan 19 Eylül 1898 tarihli irade için bakınız: BOA, İ.HUS. 68/7, 7 Eylül 1314.

3-Yanya vilayetindeki petrol imtiyazlarının Hazine-i Hassa'ya devredilmesiyle ilgili irade için bakınız: BOA, İ.DH.1093/85687, lef 2, 26 Teşrîn-i sâni 1304 / 8 Aralık 1888.

4-Özkan Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 180.

5-Başta İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa ülkesi, erken tarihlerden beri Hindistan'a ulaşma yollarından birisi olarak Akdeniz'den Kızıldeniz'e ve oradan da Babü'l Mendeb'i geçerek Hindistan'a varma yolunu düşünmüştü. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 2-6. Ancak meşhur İngiliz albayı Francis Rawdon Chesney (1789-1872) gibi bazıları Hindistan'a doğrudan ulaşma yollarından olan Kızıldeniz seçeneğini, düşmana karşı savunmasız konumundan dolayı sakıncalı bulmuş, bunun yerine Bağdat-Basra hattı üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşmanın daha avantajlı olacağını düşünmüştür. Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 213.

6-Fersan adaları, 1865'te Yemen eyaleti içerisinde bulunan Hudeyde sancağına bağlı bir kaza konumundaydı. 1877-1888 ve 1906-1908 arasında aynı vilâyetin aynı sancağına bağlı Ebûarîş kazasına tâbi bir nahiye olarak idare edilmişti. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 2017, s. 268. Fersan adalarının Kızıldeniz'deki konumu için Ek-1 ve Ek-2'deki haritalara bakınız.

sahip olabilecek bir devlet, şüphesiz Kızıldeniz üzerinde etkin bir rol oynayabilecekti.⁷

Kamûsü'l-a'lâm müellifi Şemseddin Sami'ye göre Fersan adaları, Kızıldeniz'in güney kısmında ve Cizan iskelesi karşısında iki büyük ve on iki kadar da küçük adalarla birtakım kayalardan oluşmaktadır. Sahil cihetinde bulunan ve Büyük Fersan denilen en büyük ada, 40 kilometre kadar uzundur. Güzel su kaynakları, hurmalıkları, doğu köşesinde güzel bir limanı ile iki karyesi vardır. Küçük Fersan veya Muharrek denilen ikinci ada, birincisinin kuzeyinde bulunur ve yaklaşık 30 kilometre uzunluğundadır. Küçük Fersan adasının halkı mercan avıyla ilgilenmektedir. Ashında bir kabile adı olan Fersan, adaların bu kabile fertleriyle meskûn bulunmasından dolayı bu isimle anılmaktadır.⁸

Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Yemen Valisi Osman Nuri Paşa⁹ tarafından hazırlanan bir layihada Fersan adalarıyla ilgili çok daha detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu layihaya göre; mart ve ekim ayları arasında Hicaz ve Cizan gibi adaya yakın yerlerden yaklaşık 120 bin kadar kişi Fersan'da toplanarak sedef ve inci avlamaktadır. Ancak toplanan inciler vergiden kaçırılmakta, gizlice Aden ve Bombay gibi yerlere götürüp, buralarda ecnebi tüccara oldukça ucuz bir fiyata satılmaktadır.¹⁰

Layihada ayrıca bu makalenin de konusunu teşkil eden adalardaki gaz madeni hakkında ilginç bilgiler yer almaktadır. Valiye göre adaların kuzey doğusunda ve deniz kenarında bir gaz madeni bulunmaktadır. Bu maden yüzeye çıkıp akmakta ve bölgedeki halk *şişelerini imlâ ederek* bu gazı toplayıp yakmaları dışında herhangi bir şey yapmamaktadır. Dahası madenin tasfiyesini de bilmediklerinden dolayı hakkıyla bu madenden istifade edememektedirler.¹¹

Osman Nuri Paşa'ya göre Kızıldeniz'de ve özellikle Fersan adalarında med ve cezir (gel-git), 15-20 metreyi bulduğundan madenin bulunduğu bölge su altında kalmaktadır. Sular çekildiğinde çatlaklardan yüzeye sızan petrol madeni rahatlıkla görülebilmektedir. Suyla temas eden madenin, kalitesinde bozukluk olduğunu düşünen vali buna engel olmak için bir rıhtım yapılmasını ve madenin daha derin bir şekilde kazılmasını önermektedir. Ayrıca madenin, borularla büyük kuyulara nakledilmesini de

7-Süveyş Kanalı 1869'da açıldıktan ve İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgalinden sonra Kızıldeniz'in artan önemi için bakınız: Durmuş Akalın, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler" Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX / 2, 2014.

8-Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-a'lâm*, Cilt: 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3392.

9-Hacı/Topal lakabıyla tanınan devlet adamı ve asker Osman Nuri Paşa (1840-1898), sırasıyla Hicaz Valiliği (1882-1886), Halep Valiliği ve 5. Ordu Komutanlığı (1886-1887), Yemen Valiliği ve 7. Ordu Komutanlığı (1887-1889), 6. Ordu Komutanlığı (1890-1891), Suriye Valiliği (1891-1892), yeniden Hicaz Valiliği (1892), yeniden Halep Valiliği (1892-1894) ve yeniden Suriye Valiliği (1894-1896) yapmıştır. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalî (1839-1922)*, Prosopografik Rehber, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 115.

10-Osman Nuri Paşa Fersan adaları bölgesine mahsus bir balığın olduğunu da belirtmektedir. Bu balıkların iki santim uzunluğunda dişleri bulunduğunu ifade eden Paşa, ada halkının balık dişlerinden tespih ürettiğini ve bunların İstanbul'da *naka tespih* olarak bilindiğini aktarmaktadır. (BOA, Y.EE., 9/11, 26 Kânûn-i sâni 1304/7 Şubat 1889).

11-BOA, Y.EE., 9/11, 26 Kânûn-i sâni sene 1304/7 Şubat 1889.

tavsiye etmekteydi. Kuyularda kolaylıkla tasfiye edilerek halis gaz üretilmiş, dolayısıyla madenden daha iyi istifade edilmiş olunacaktı. Paşa, madenle ilgili son olarak, bunun bir şirkete ihale olunmak suretiyle işletilmesinin devlet açısından faydalı olacağına dikkat çekmekteydi.¹²

Diğer taraftan 20. yüzyılın hemen başlarında Fersan adaları, Osmanlı Devleti'nin gündemine hiç beklenmedik bir gelişmeyle girecekti. Alman İmparatoru II. Wilhelm hükümeti, Babialı'ya müracaat ederek adaların güney açıklarında bulunan Kum (İngilizce, Kumh, Qummah) adasında bir kömür deposu yapma talebini iletmişti.¹³ Böylece Almanya, Boxer ayaklanmasından¹⁴ dolayı Çin'e sıkça gidip gelmeye başlayan gemilerine buradan kömür tedariki sağlayabilmeyi düşünmüştü.¹⁵ Babialı, benzer bir depoya sahip olmayan diğer devletler için *su-i misal* olabileceği için Almanya'nın bu talebini reddetmişti.¹⁶ Ancak iki devlet arasındaki dostluğu da bozmak istemeyen Osmanlı, Tersane-i Amire tarafından Alman gemilerine kömür tedariki yapılmasını daha münasip bulmuş ve İstanbul'da bulunan Alman sefiri Baron Marschall¹⁷ bu konuda

12-Öte yandan adalardaki gaz madenlerine ait örnekler daha sonraki yıllarda incelenmek üzere İstanbul'a gönderildiği arşiv kayıtlarında görülebilmektedir. Yemen vali vekili Hazine-i Hassa Nezareti'ne yazdığı bir tezkirede, adalardan 50 kuruş masrafla çıkarılan bir şişe gazın incelenmek üzere postaya verilerek nezarete gönderildiği, bir krokinin de Maâdin Nezareti'ne takdim kılındığı ifade edilmektedir. BOA, MLEEM, 726/32, 11 Teşrin-i sâni 1324/24 Kasım 1908.

Osman Nuri Paşa, gaz madenine ilaveten adalarda çok miktarda çimento madeni de bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre her iki madenden de hakkıyla istifade edilememektedir. Layihasının bir bölümünü devletin bu bölgelerde uygulayabileceği politikalara ayıran vali, buralarda ziraatın yapılamadığını, sadece hurma yetişebildiğini, ayrıca bir miktar koyun bulunduğunu ve senelik toplam vergisinin 30.000 kuruş civarında olduğunu kaydetmektedir. (BOA, Y.EE., 9/11, 26 Kânûn-i sâni 1304/7 Şubat 1889). Valinin bu layihasına cevap olarak hazırlanan askeri komisyon mazbatasında, Paşa'nın verdiği bilgiler özetlendikten sonra, madenlerle ilgili *ihraçlarını deruhte edecek talepleri zuhurunda ihalesinin vilayet tarafından maden nizamnamesine uygun olarak yapılabileceği* belirtilmekteydi. (Aynı numaralı tasnif, tarih, 11 Mayıs 1889).

Fersan adalarının coğrafyası ve bu adalarda bulunan karyeler hakkında ayrıca Binbaşı Rüştü Bey tarafından hazırlanan raporlar da bulunmaktadır. Söz konusu raporlar bu makalenin konu ve sınırlarını aştığından burada değerlendirilmemiştir. Raporları için bakınız: BOA, Y.PRK.BŞK, 64/32, lef 1,3,4 ve 5 muhtelif tarihler, Kânûn-i sâni -Nisan 1317/Ocak-Nisan 1901. Bu raporların değerlendirmesi ve adalar hakkında daha farklı bilgiler için: İlhan Ekinci, "Kızıldeniz'in Güneyinde Rekabet-Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", *Belleten*, LXIX, No:255, (Ağustos 2005) s. 580 vd.

13-Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen: 19th-Century Challenges to Ottoman Rule*, I. B. Tauris, Londra 2002, s. 195 vd.; Almanların bu talepleri karşısında Osmanlı hükümetinin değerlendirmeleri için bakınız: BOA, Y.PRK.HR., 29/62, lef 1, 2, 3 ve 4, 17 Kânûn-i evvel 1916/30 Aralık 1900.

14-Boxer (Boksör) ayaklanması, Avrupa'nın Çin üzerinde oluşturmaya çalıştığı ekonomik ve siyasi baskı sonucu 1899-1901 yılları arasında çıkarılan bir ayaklanmadır. 20.000'e yakın insanın öldüğü bu ayaklanmada tüm yabancıların ülkeden çıkartılması hedeflenmişti.

15-Walter Bloch, "Günümüzün Yüzyıl Kadar Öncesinde Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti", *Toplumsal Tarih*, S: 21, Eylül 1995, s. 2.

16-BOA, Y.PRK.HR., 29/21, lef 1 ve 2, 16 Eylül 1316/29 Eylül 1900; BOA, Y.PRK.HR., 29/33, 6 Teşrin-i sâni 1316/19 Kasım 1900.

17-Adolf Marschall von Bieberstein (1842-1912), 1897'den ölümüne kadar on beş yıl gibi uzun bir süre İstanbul'da Almanya'nın Büyükelçisi olarak bulunmuştur. Osmanlı ile ticari ilişkileri geliştirmek isteyen Baron Marschall, Bağdat Demiryolu projesindeki rolüyle bilinmektedir.

bilgilendirilmişti.

Gelgelelim 1900 senesinin kasım ayında bir Alman gemisi adaya demir atarak, iskele inşa etmeye başlamış, hatta bir miktar da kömür çıkarmıştı.¹⁸ Bunun üzerine özellikle basında adaların Almanya'ya terk edildiği şayiye ortaya atılmıştı.¹⁹ Sonuçta Alman sefir Marschall, 30 Kasım 1900 tarihinde Babalı'ya bir nota vererek kömür deposunun sadece Alman gemilerinin ihtiyaçlarını gidermesine yönelik kat'i bir beyanname talebinde bulunmuştu. Marschall'ın notası ve Avrupa gazetelerinin arka arkaya spekülâtif haberler yaymaya başlaması²⁰ Osmanlı hükümetini adeta bir emrivaki ile karşı karşıya bırakmıştı. Nihayet hükümet, Alman sefaretini ile bir antlaşma imzalamak mecburiyetinde kaldı. Varılan anlaşmaya göre adalar, uygun bir kira bedeli ile Alman gemileri tarafından geçici olarak kullanılabilir, ancak adanın hiçbir kaynağından istifadeye teşebbüs edilmeyecekti.²¹

Yaşanan bu gelişmelerin etkisi bir süre daha devam etmişti. Bununla birlikte, 18 Ocak 1901 tarihinde Fersan adalarına uğrayan Alman savaş gemilerinden bir kişinin, adalarda bulunan petrole ilgili gözlemleri kayda değerdir. Fersan'ı köy olarak tanımlayan bu meçhul şahıs, buradaki petrol kuyularını ziyaret etmiş ve günlüğüne şu notları düşmüştü: *24 Ocak 1901'de Türk bahriyesinin, Komodor Sadık Bey komutasında Pera gemisi Tibta koyuna geldi. Daha önce Türk hükümetince seçilen kömür deposunun yerini onayladı. Aynı gün petrol kuyularının bulunduğu alana gidildi. Bunlardan siyah, kokulu bir yağ çıkıyordu. Yerel halk bu kuyular konusunu gizlilik havasına büründürmekteydi. Müdür bile, bizim bu alanı ziyaret etmemizden tedirgin göründü. Kondor, Tibta koyundan 28 Ocak 1901 günü ayrıldı.*²²

18-Walter Bloch bunun 1890 yılının eylül ayında gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ancak Osmanlı arşivinde bulunan belgeler gösterilen bu tarihin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Bloch'un iddiasıyla ilgili bakınız: W. Bloch, "... Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti", s. 22.

19-Dahiliye Müsteşarı Ahmed Refik tarafından yazılan bir mazbatada, Mısır'da neşredilmekte olan *el-Müeyyed* gazetesinde Fersan adasının resmen Almanya'ya terk edildiği şeklinde bir haberin yayımlandığı ifade edilmektedir. BOA, Y.PRK.BŞK., 63/81, lef 4, 7 Şubat 1316/20 Şubat 1901.

20- Bu tür haberlere birkaç örnek için bakınız: "German Station in the Farsan Islands", *New York Times*, 7 Haziran 1901, s. 6; "The Farsan Islands: Germany Said to be Negotiating with Turkey for a Coaling Station", *New York Times*, 10 Eylül 1901, s. 7; "Germany in Red Sea", *The Arizona Republican*, 16 Eylül 1901, s.1; "News of the Week, Foreign", *The Washburn Leader*, 21 Eylül 1901, s.1; "Turquie d'Asie, La cession des iles Farsan a l'allemande et les troubles en Arabie", *Journal des débats politiques et littéraires*, 5 Aralık 1901, s. 4. 21-BOA, İ.HUS., 85/6, 14 Teşrin-i evvel 1318/27 Ekim 1902; Y.A.RES., 112/13; Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s. 3-4. Bu eserin transkripsiyonu için bakınız: Ali Akyıldız, Zekeriya Kuşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 327-333; İ. Ekinci, "...Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", s. 594.

22-W. Bloch, "... Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti", s. 21.

2. Adalardaki Petrol için İmtiyaz Talepleri

Fersan adalarında petrol aramak için ilk adımı atan, meşhur Osmanlı devlet adamı Turhan Paşa'dır.²³ Paşa, 1902'de nezarete sunduğu bir dilekçe ile petrol arama ruhsatı talep etmişti.²⁴ Benzer şekilde tüccardan Yusuf Asım Efendi²⁵ ile bu makalenin konusunu teşkil eden Ebüzziya Tevfik Bey ve oğulları da Fersan adalarındaki petrolün taliplisi olmuşlardı. Ancak bu müracaatlar arasında en dikkat çeken ve ilginç özellikler taşıyan Ebüzziya Tevfik'in başlattığı ve oğulları Talha ile Velid Beylerin devam ettirdiği petrol arama ruhsatı elde etme girişimidir.

Bununla birlikte sadece Yusuf Asım Efendi adalarda petrol aramak için elde etmek istediği ruhsatı almayı başarabilmişti. Aslında Yusuf Asım Efendi, Fersan adalarındaki petrol imtiyazına yönelik girişimlere Ebüzziya Tevfik Bey ve oğulları Talha

23-Aslen Arnavut olan Turhan Hüsnü Paşa (Arnavutça: Turhan Pashë Përmeti) (1846-1930), Roma (1877-1880) ve Madrid (1886-1894) Büyükelçiliklerinden sonra Girit Valisi (1894-1895) olmuş ve bu görevinden sonra kısa bir süreliğine Hariciye Nazırlığı görevine getirilmiştir. 1904-1908 arasında Evkaf Nazırı, II. Meşrutiyet'i müteakiben beş günlüğüne Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar da Osmanlı'nın Petersburg Büyükelçiliği yapmıştır. Ayrıca 1914'te Arnavutluk Prenslığının Başbakanlığı görevine getirilmiştir. S. Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli...*, s. 124.

24-BOA, Y.PRK.AZJ., 47/35, lef 2; BOA, Y.PRK.AZJ., 56/43.

25-Bu çalışma açısından önemli bir şahıs olan Yusuf Asım Efendi hakkında Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan dağınık birtakım malumat haricinde çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen bir tahriratta, Asım Efendi için tüccardan ifadesi kullanılmışken; Dahiliye Nezareti'nden yine Sadaret makamına gönderilen 22 Mayıs 1913 tarihli yazıda ise şöyle bir tanımlama yapılmaktadır: *Altıncı Daire-i Belediye Azasından Yusuf Asım Efendi*. Belgeler için bakınız: BOA, BEO, 4269/320102, lef 7, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913); Aynı tasnif, lef 9, 9 Mayıs 1329/22 Mayıs 1913. Ayrıca Yusuf Asım Efendi'nin maden işletmeciliğiyle ilgilendiği daha önce elde ettiği imtiyazlardan anlaşılmaktadır. Buna göre, 1894 yılında Konya krom madenini imtiyazını 66 yıllığına ve 1897 yılında Edirne'de kömür madeni imtiyazını 99 yıllığına aldığı görülmektedir. Alaaddin Tok, *The Ottoman Mining Sector In The Age Of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2010, s. 75 ve 77. Buna ilaveten Yemen vilâyetine bağlı Taiz sancağının Haceriye kazasında bulunan kömür madeni imtiyazını 1910 yılında elde etmeye çalıştığı, fakat bunda başarılı olamadığı görülmektedir. Hatta yıllar sonra konuyla ilgili Meclis-i Vükelâ kararında, başvurunun maden nizamnamesi şartlarına uygun olmadığı ileri sürülmüş ve *mezkûr maden hakkında şimdilik bir muamele ifası muvafık görülmediği* beyan edilmişti. Sonuç olarak Yusuf Asım Efendi'nin uhdesine almak istediği kömür madeni ihalesine yönelik işlemin tehir edildiği anlaşılmaktadır. BOA, DH.MUİ., 70.1/39, 18 Şubat 1325/3 Mart 1910; BOA, MV, 224/49, 13 Ağustos 1338/13 Ağustos 1924.

Öte yandan Talha ve Velid Ebüzziya Beyler, bir dilekçelerinde Asım Efendi'den bahsederken II. Abdülhamid zamanında sarayda sabuncu-başı olduğunu beyan etmektedir. BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329/24 Aralık 1913, s.1. Bu bilgi Fersan adalarındaki petrol ve gaz madeniyle ilgili bir Şûrâ-yı Devlet mazbatasında tekrar edilirken Yusuf Asım Efendi'den *Asmaaltı'nda saray-ı hümayûn sabuncu-başısı tüccardan* şeklinde bahsedilmektedir. BOA, BEO, 3438/257792, 1 Teşrin-i sâni 1324/14 Kasım 1908. Nitekim aslen Giritli olduğu kaydedilen Yusuf Asım'ın Asmaaltı'nda ikamet eden ve sarayın baş sabuncusu olduğu, ürettiği sabunlar üzerine koymak istediği bir *"alamet-i farika"* ile ilgili olarak yaptığı yazışmalardan da anlaşılmaktadır. BOA, DH.MKT., 313/71; BOA, BEO, 572/42873; BOA, Y.MTV, 70/56, 19 Teşrin-i evvel 1308/13 Ekim 1892. Bu bilgilere ilaveten, tütün ve sabun ticaretiyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1910 yılında arkadaşlarıyla *İttihad-ı Osmani Anonim Şirket-i Ticariyesi* ismini taşıyan bir şirket kurmuştu. BOA, BEO, 3708/278026.

ve Velid'den çok daha önce başlamıştı. Hatta Asım Efendi elinde bulundurduğu ruhsatı Eastern Petroleum Company'nin müdürü Mösyö George Robert Rogers'a devretmek için²⁶ müzakerelere başladığı tarihlerde Ebüzziya kardeşler henüz konudan bile haberdar değildi. Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatı bir İngiliz vatandaşına devretme girişimini, Ebüzziya Tevfik Bey'in oğulları aradan yaklaşık sekiz ay geçtikten sonra öğrenmişti.

Diğer taraftan Yusuf Asım'ın ruhsatı devretmek için ilgili nezarete sunduğu dilekçe üzerine yapılan inceleme sonucunda, ruhsatının 4 Mayıs 1909'da tasdik edildiği anlaşılmıştı. Ayrıca 4 Mayıs 1910'dan itibaren geçerliliğinin bir yıl daha uzatıldığı görülmüştü.²⁷ Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerli bir hak olduğu inceleme sonucunda anlaşılınca Ticaret ve Ziraat Nezareti, İngiliz tebaasından bir kişiye söz konusu devir işleminde bir sakınca görmemişti.²⁸ Sadaret makamının onay vermesi halinde devir işlemi gerçekleşecekti. Ancak beklenen müsaade aradan dört ay geçmiş olmasına karşın bir türlü alınamamıştı.²⁹ İşte konu bu aşamaya kadar gelmişken birdenbire Ebüzziya Talha ile kardeşi Velid; daha önce pederleri Ebüzziya Tevfik Bey tarafından talep edildiğini ileri sürdükleri petrol arama ruhsatı iddiası ile ortaya çıkmışlardı.

26-Osmanlı'nın emlak tasarrufu hakkındaki 1867 (1283) tarihli kanununu kabul eden yabancı devlet tebaasından, münferit veya iştirak olarak maden imal etmek isteyenlere, Osmanlı Devleti kanunlarına uygun hareket etmek şartıyla müsaade edilmesine imkân tanınmaktaydı. Bu durum maden nizamnamesinin 30'uncu maddesinde şu şekilde düzenlenmişti: *Otuzuncu Madde- Tebaa-i Osmaniye'den veyahut Devlet-i Aliye'nin tasarruf-i emlak hakkında bin iki yüz seksen üç senesinde vaz' etmiş olduğu kanunu kabul eden devlet-i ecnebiye tebaasından münferiden veya bil-iştirak maden imaline tâlip olanlara kavânin-i hâliye ve müstakbele-i Devlet-i Aliye'ye tevfik-i hareket etmek şartıyla ruhsat verilir. Herhangi sınıftan olursa olsun Devlet-i Aliye ve düvel-i ecnebiye memurları ve bunların akraba ve taallukatı daire-i memuriyetleri dâhilinde bulunan mahallerde maden imtiyazını haiz olamaz. İşbu memnuiyet memuriyette bulunmayla beraber icra-yı ticaret ve sanata mezun olanlara dahi şamildir.* Nizamname için bakınız: *Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnâmesidir*; İstanbul 1322, s. 11.

27-Bu tarihlerden kısa bir süre sonra Seyyid İdris'in Yemen'de başlattığı isyan, bölgede bir kargaşanın yaşanmasına sebep olmuştu. Bundan dolayı Asım Efendi'nin ruhsat süresi Şûrâ-yı Devlet kararına istinaden 24 Nisan 1911 tarihinde bir yıl daha uzatılmıştı.

28-14 Mayıs 1913 günü Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkirede konuyla ilgili olarak şöyle denilmekteydi: *Yemen vilâyeti dâhilinde Hudedyde sancağına tâbi 'Ebûarîş kazasının Fersan cezaresinde 30 Kânûn-i sâni sene 323 tarihli ve 69/2 numaralı ruhsatnâme ile tüccardan Yusuf Asım Efendi'nin taharrisine mezun olduğu petrol madenindeki hukukunu İngiltere Devleti tebaasından Mösyö George Robert Rogers uhdesine devir ve ferağ edeceğine dair verdikleri arzuhaller üzerine cereyan eden muamelâtı şâmil maâdin müdüriyet-i umumiyesinden tanzim kılınan 30 Nisan sene 329 tarihli mazbata 20 kuruşluk kağıt ve on kuruşluk pul ile leffen huzur-i sâmî-i sadaret-penâhilerine takdim olduğundan muktezasının ifâsına müsaade-i celile-i fehîmâneleri şayan buyrulmak babında ve her halde emr ü ferman hazret-i veliü'l-emrindir.* BOA, BEO, 4269/320102, lef 7, 1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913.

29-Sadaretin cevap vermekte gecikmesi üzerine talebini yineleyen Ticaret ve Ziraat Nezareti yazdığı tezkirede bu konunun bir *mahzur-i siyasi* ile ilgili olup olmadığını soruyordu. Nezaretin siyasi sakınca olarak gördüğü konu, eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey arasında o tarihlerde devam eden Londra müzakereleriydi. Yazışmalar için bakınız: BOA, BEO, 4269/320102 lef 9, 6 Ağustos 1329/19 Ağustos 1913.

3. Ebüzziya Tevfik Bey'in Petrole İlgisi

Türk matbaa ve basın hayatının önde gelen isimlerinden Ebüzziya Tevfik Bey (1849-1913) ve ailesinin petrol imtiyazı talep etmesi konusuna geçmeden önce, bütün bu girişimlerin başat figürü Ebüzziya Tevfik'in petrol konusuyla bir ilgisinin olup olmadığını incelemek yerinde olacaktır. Bilindiği kadarıyla küçük yaşta maliyenin çeşitli kalemlerinde çalışmak (1859)³⁰ dışında Tevfik Bey'in iktisadî konularda herhangi bir tecrübesi olmamıştı. Buna karşılık, *Terakki* gazetesinde 1868-69 yıllarında yayınladığı makalelerle yazarlık hayatına başladı. Şinasi'nin 1871'de ölümünden sonra matbaası Mustafa Fazıl Paşa³¹ tarafından satın alınmış ve Namık Kemal ile Ebüzziya Tevfik'e bırakılmıştı. Namık Kemal'in hakkından feragat üzerine matbaa tamamen Ebüzziya'ya kalacaktı.³²

Bir süre bu matbaada yayıncılık faaliyetleri yürüten Tevfik Bey, hakkında verilen jurnaller sebebiyle 1900 yılında Konya'ya sürgün edildi. II. Abdülhamid devrinde yaşayan birçok müellif ve münevver gibi Konya'da geçireceği dokuz yıl hayatının sükküt devresi olmuştur.³³ II. Meşrutiyet'in ilânı sonrası çıkan afla İstanbul'a dönmüş ve 1908 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerle Antalya mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmişti. Böylece İstanbul'a tekrar yerleşen Ebüzziya, matbaasını tekrar açmıştı. Yıllar önce kendisine Şinasi'den yadigâr kalan *Tasvir-i Efkâr* gazetesini, ismine "Yeni" ilave ederek Mayıs 1909'da yeniden çıkarmaya başladı.³⁴ Ebüzziya Tevfik matbaacılığa getirdiği yeniliklerin yanı sıra ilk defa kartpostallar³⁵ ile hüviyet kağıtlarını³⁶ matbaasında basmıştı. 27 Ocak 1913'te ölünceye kadar da yayıncılık faaliyetlerini sürdürmüştü.³⁷

30-Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 1998, s. 26.

31-Kahire'de doğan Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875), Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. İstanbul'a gelerek devletin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra 1865'te gizlice kurulan ve içerisinde devrin önemli edebiyatçıları Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi hükümet muhaliflerini bulunduran Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni destekledi. Detaylı bilgi için bakınız: Şit Tufan Buzpınar, "Mustafa Fazıl Paşa", *DİA*, C. 31, s. 300-301

32-Fevziye Abdullah, "Ebüzziya Tevfik", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 4, M.E.B., Eskişehir 2001, s. 100.

33-F. Abdullah, a.g.m., s. 102.

34-Ebüzziya Tevfik'in matbaası hakkında geniş bilgi için bakınız: Özgür TÜresay, "Bir Osmanlı Matbaasının Sergüzeşti, Ebüzziya Tevfik'in Matbaa-i Ebüzziyası", *Toplumsal Tarih*, S: 128, Ağustos 2004, s. 40.

35-Ebüzziya Tevfik Bey, Avrupa'da 1870'lerden itibaren yaygınlaşmaya başlayan kartpostalların Türkiye'de basımına öncülük eden isimlerdendir. İlki, 1 Ocak 1889 tarihinde olmak üzere, farklı konularda ve altı seri halinde 28 kartpostal bastığı tespit edilmiştir. Turgut Kut, "Matbaa-i Ebüzziyâ", *TDVİA*, Cilt: 28, İstanbul 2003, s. 114-115. Ayrıca 1887 yılında klişelerini Avrupa'da yaptırdığı resimli neşriyatın ilk örneklerini de yine Ebüzziya Tevfik Bey vermiştir. İlâveten Küfî yazıyı matbaada ilk defa kullanan yine odur. F. Abdullah, "Ebüzziya Tevfik", s. 102.

36-Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım (1888-1918)*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 159.

37-Ebüzziya Tevfik'in yayın hayatı ve matbaacılığıyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: A. Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Özgür TÜresay, Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 2008, 825 s. F. Abdullah, "Ebüzziya Tevfik"; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt:2, Kısım:1, Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1333, s. 60; Özgür TÜresay, "Ebüzziya Tevfik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912), *Müeferrika*

Ana hatlarıyla hayatı bundan ibaret olan Ebüzzıya Tefvik Bey, Rodos'ta sürgünde bulunduğu esnada -çok sevdiği oğlu Ziya Bey'e atfen- "Ziya'nın babası" anlamına gelen Ebüzzıya müstear imzasıyla İstanbul gazetelerine makaleler göndermekteydi.³⁸ Ziya Bey'den başka, Talha ve Abdurrahman Velid isimlerinde iki oğlu daha vardı. Tedavi için gittiği İsviçre'de 1921 yılında vefat eden Talha Ebüzzıya XX. yüzyılın en önemli Türk gazetecilerinden Ziyad Ebüzzıya'nın (1911-1994) babasıdır. Velid Ebüzzıya (1883-1945) ise II. Meşrutiyet'ten sonra *Yeni Tasvir-i Efkâr* ismiyle çıkmaya başlayan gazetesinin başına geçmişti.³⁹

Açıkçası gazetecilik ve matbaacılık mesleğine bunca zaman emek vermiş ve bunda sebat etmiş bir ailenin, imparatorluk coğrafyasının uzaklarında bulunan Fersan adalarında ne derecede kıymetli olduğu bile kesinleşmemiş petrol kaynaklarıyla ilgilenmesi, akla gelir şeylerden değildi. Ancak o tarihlerde daha gelişme çağında olan petrol sektörünün, sermaye sahibi herhangi bir kişiyi bile nasıl kendine doğru çeken bir cazibesi olduğu tartışma götürmez bir gerçektir.

Ebüzzıya Tefvik Bey'in petrol arama imtiyazı elde etme girişimine dair ne hatıralarında⁴⁰

Kitabiyat Dergisi, Sayı 18, Kış 2000/2, s. 87-140; Özgür TÜresay, "II. Abdülhamid Dönemi Yayımcılığı, Matbaa-i Ebüzzıya ve Bastığı Kitaplar", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 34, Güz 2008/2, s. 3-48; Özgür TÜresay, "Osmanlı Kimliğinin Peşinde: Ebüzzıya Tefvik Bey", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 21, Yaz 2002/1, s. 3-25.

38-Ebüzzıya Tefvik, zararlı neşriyatta bulunması gerekçe gösterilerek 10 Nisan 1873'te sürgüne gönderildi. 31 Mayıs 1876'da tahta geçen Beşinci Murad, Ebüzzıya ve arkadaşlarını affetti. Bunun üzerine sürgünden döndü ve İstanbul gazetelerinde yayımlanan 30 Haziran 1876 tarihli mektubuyla Ebüzzıya mahlasıyla yazı yazmaya devam edeceğini duyurmuştu. Oğlu Ziya ise 5 Temmuz 1896 yılında henüz 29 yaşında iken vefat etmişti. F. Abdullah, "Ebüzzıya Tefvik", s. 100-103.

39-Balkan Savaşlarından sonra İstanbul'a gelen Mehmed Zekeriya Bey [Sertel, 1890-1980] *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çalışmaya başlar. Hatıralarında Velid Bey'den şöyle bahsetmektedir: *Selânik'ten tanıdığım Yunus Nadi'nin yardımıyla Tasvir-i Efkâr gazetesine girdim. O vakit Tasvir-i Efkâr İstanbul'da çıkan gazetelerin en çok okunanıydı. Başyazarı, Yunus Nadi Bey idi. Fakat gazetenin asıl sahibi Velid Ebüzzıya idi. Gazeteye ruhunu veren de oydu. Velid Ebüzzıya Paris'te okumuştur. Gençti. Terbiyeli ve nazik bir adamdı. İyi gazeteci idi. Gazetede her gün yaptığı yeniliklerle okurların dikkatini çekiyordu. Fakat gerici bir adamdı. Gazete okuyucularının din duygularını gıcıklayan konulara önem verirdi. Yunus Nadi İttihat ve Terakki'nin yazarıydı. Fakat Velid onun yazılarına dokunmazdı. Nadi Bey Hürriyet ve İtilâfçularla kendi sütununda kavga ediyordu. Fakat Velid bu kavgaaya karışmıyordu. M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yayılcık Matbaası, İstanbul 1968, s. 25.*

40-Ebüzzıya Tefvik Bey, hatıralarını bir bütün olarak yazmamıştır. Anılarının bir kısmı kendi çıkardığı *Mecmûa-i Ebüzzıya'nın* muhtelif sayılarında dağınık bir şekilde yayımlanmıştır. Burada yayımlanan hatıraların transkripsiyonu için bakınız: Adnan Akgün, *Ebüzzıya Tefvik'in Mecmûa-i Ebüzzıya'daki Hâtıraları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1987. Ayrıca *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinde "Yeni Osmanlıların Sebeb-i Zuhûru", "Yeni Osmanlılar" ve "Yeni Osmanlılar Tarihi" isimleriyle yayımladığı uzun ancak eksik kalmış olan tefrikayı da hatıraları olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tefrika üç defa kitap haline getirilerek basılmıştır. Şemseddin Kutlu tarafından yapılan 1973 tarihli baskıdan (Hürriyet Yayınları) sonra Ebüzzıya Tefvik'in torunu Ziyad Ebüzzıya, bu yazıları 1973-74 senelerinde üç cilt halinde yeniden yayına hazırladı (Kervan Kitapçılık). Tefrikanın üçüncü ve en kullanışlı baskısı ise Dr. Yakup Öztürk tarafından, *Yeni Tasvir-i Efkâr'da* neşredilen metinden hareketle ve Ziyad Ebüzzıya'nın baskısı da dikkate alınarak 2019 yılında yapıldı (Kapı Yayınları).

ne de sonradan yayınlanan biyografik⁴¹ ve monografik eserlerde⁴² herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı arşivinin barındırdığı belgelere yansıyan ailenin bu ilginç teşebbüsü bu makalede etraflıca ele alınmaktadır. Hakikaten petrol gibi kendi mesleği olan matbaa işinden tamamen ayrı hatta büsbütün farklı bir sektöre Ebüzziya Tevfik Bey'i yönlendiren neydi?

Şüphe yok ki Osmanlı coğrafyasında henüz küçük müteşebbisler tarafından ticareti yapılan, ancak XX. yüzyılın başından itibaren uluslararası şöhreti gittikçe artan petrolün Ebüzziya'yı da cezbetmesi mümkün görünmektedir. Ancak bu ihtimal söz konusu girişime somut bir kanıt teşkil etmekten uzaktır. Öte yandan Ebüzziya Tevfik Bey'in petrolle ilişkisini açıklayan bazı ipuçlarına, imtiyaz elde etmek amacıyla başvuru yaptığı tarihlere yakın zamanlarda kaleme aldığı gazete yazılarından ulaşmak mümkündür. Söz gelimi *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 9 Mart 1910 tarihli nüshasında Ebüzziya "Sefâinde Kuvve-i Muharrike Olarak Petrol İsti'mâli"⁴³ başlığını taşıyan bir makale yayımlamıştı. Bu yazısında, İngiltere'de bir süredir tartışılan, gemilerde kömür yerine petrol kullanılması ve buna dair yapılan denemeler hakkında bilgi veren Ebüzziya Tevfik Bey, şu tespiti yapmaktaydı:

*Makinelerde beş on seneden beri icra edilen tadilât artık kömür devrine hâtime çekmek ve binaenaleyh petrol devrine girmek zamanının hulûlunu ilân etmektedir. Çünkü İngiltere Bahriye Nezareti şimdiye kadar emsâli sıbkat etmemiş bir raddede petrol siparişi vermiştir. Bir asır müddet kömürden âlem-i medeniyet-i vaziyet pek büyük istifade eyledi. Bundan sonra da makinelerin çarhlarını tedvîr edecek kuvve-i muharrikeyi petrol deruhte edecektir.*⁴³

Petrolün emtia değerini doğrudan arttıracak olan gemilerde kömür yerine petrol kullanılmasına yönelik değişimin, neden şimdi cereyan ettiğini başka bir bilimsel çalışmaya atfen açıklayan Ebüzziya Tevfik, makalesinde şimdiye kadar yüzeye çıkartılan petrolün oldukça fazla olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıca kömüre nazaran petrolün hem taşıma hem de güç olarak üstünlüklerinin bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre *36 kadem mik'abı mahall-i istiâb eden petrolün, 67 kadem yer istiâb eyleyen kömür derecesinde amel-i mihâniki te'min* eyleyeceği, daha açık bir ifadeyle petrolün kömüre nazaran daha az yer kaplayacağı anlaşılmıştı. Bu sayede bir zırlı hem daha ağır yük taşıyabilecek hem de daha seri hareket edebilecekti. Bundan başka, baca tehlikeleri de olmayacaktı. Duman ve is ortadan kalkacak, makinenin aşınması azalacak ve gemiye kömür almak meşakkati bulunmayacaktı. Muntazam tulumbalar vasıtasıyla gemiye petrol yüklemek ise bir hayli

41-Ebüzziya Tevfik hakkında bugüne kadar çok sayıda makale ve ansiklopedi maddesi yazıldı ve pek çok araştırma yapıldı. Bunlar arasında iki önemli doktora tezi ön plana çıkmaktadır: Â. Gür, *Ebüzziya Tevfik, Hayatı: Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, 1998, 445 s.; Ö. Türesay, *Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps*, 2008, 825 s.

42-İ. Ekinci, "...Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", s. 567-599.

43-Ebüzziya Tevfik, "Sefâinde Kuvve-i Muharrike Olarak Petrol İsti'mâli", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 278, 9 Mart 1910, s. 1.

kolay olacaktı.

Ebüzziya Tefvik, makalesinde ayrıca petrolün kömüre üstünlüğünü gösteren şöyle bir örnek vermektedir: *Petrol ile kömür arasındaki şu farktan dolayı, petrolü hâmil bir Trans-Atlantik vapuru, faraza bin ton kadar fazla hamule mahalli kazanacaktır.* Ona göre bunun sebebi, gemilerde artık büyük kömür depolarına gerek kalmayacağından daha fazla yer açılacak olmasıydı. Makalenin sonunda sözü Osmanlı Devleti'ne getiren Ebüzziya Tefvik konuyu şu şekilde toparlamaktaydı:

Eğer Osmanlı donanması bundan böyle makinelerince fennin bu ahenk-i tekâmülüne muvafik istimlâkâtında bulunulacak olursa petrol hususunda bi'tabi' en yakın komşusuna müracaat edecek, donanması için Batum petrolüne muhtaç olacaktır. Fakat Fırat ovasının pek çok yerlerinde ve Erzurum ile Adana vilâyetinin bazı taraflarında erbâb-ı tedkik bir hayli petrol menâbi'i bulunduğuna kaildir. Eğer hükm-i kadir, bizi de tabiatın bu lütfundan istifade edecek kadar endişe-i istikbâl ile tanzim-i hâl ve te'min-i ikbâl hissiyatına mazhar ederse kendi ihtiyâcât-i bahriyemizde âhara muhtaç olmakta başka, civar hükümetlerin hâcât-i istihlâkâtına da mahreç olmak bahtiyarlığında bulunduracaktır.⁴⁴

Ebüzziya Tefvik'in Osmanlı için temennide bulunduğu başka hükümetlere de petrol dağıtan bir memleket olma dileği hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Ayrıca petrolün bulunduğu bölgeleri sayarken, bu yazıdan kısa bir zaman sonra ruhsatı için talepte bulunacağı Fersan adalarından bahsetmemesi ilginçtir. Belki de bu adalardaki petrol kaynaklarından henüz layıkıyla haberdar değildi.

Bununla birlikte petrol sanayisinin o tarihlerdeki en önemli tartışmasını teşkil eden gemilerde kömür yerine petrol kullanılması meselesini Ebüzziya'nın yakından takip etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki aradan yaklaşık iki yıl geçtikten sonra kendisinin yayımladığı *Mecmua-i Ebüzziya* dergisinde yine petrolün kömür yerine ikame edileceğine dair makaleler kaleme almıştı. Örneğin derginin 132'nci sayısında, "Muktatafat" (derlenmiş şeyler) başlığıyla yer alan yazı içerisinde Amerika'daki petrol üretiminden bahseden bir kısım bulunmaktadır. Her ne kadar bu makale imzasız olarak neşredilse de söz konusu mecmuadaki imzasız makalelerin bizzat Ebüzziya Tefvik tarafından kaleme alındığı bilinmektedir.⁴⁵ Bahsi geçen makalede Amerikan Hükümeti tarafından yayımlanan bir rapora dayandırılarak, 1910 yılında ülkede 210 milyon varil petrol üretildiği aktarılmaktadır. Bu rakamın dünyada üretilen toplam petrolün yüzde 64'üne karşılık geldiğinin vurgulandığı yazının sonunda ise şu tespit yer almaktadır: *Bu da vuku bulan tecarüb neticesinde petrolün maden kömürüne nispetle daha ziyade mücib-i fevâid olduğunun Amerika Bahriye Nezareti'nce suret-i kat'iyede tebeyyün eylediğini ispat*

44-E. Tefvik, aynı makale, aynı yer.

45-A. Gür, A. Gür, Ebüzziya Tefvik, s. 274 ve 278.

eder.⁴⁶

Benzer şekilde aynı derginin 136'ncı sayısında da demiryollarında petrol kullanımının faydalarını anlatan başka bir makale daha yer almaktadır. Muhtemelen Ebüzziya tarafından yine imzasız olarak kaleme alınan bu makalede, Amerika'da demiryolu şirketlerinin lokomotiflerde yakıt olarak yavaş yavaş petrol kullanmaya başlayacakları haber verilmektedir. Ayrıca Meksika'da 1911 yılında maden kömürü yerine trenlerde petrol kullanmayı deneyen bir şirketin yaklaşık 30,000 dolar kâr ettiği aktarılmaktadır. Sonuç olarak donanmada olduğu gibi demiryollarında da petrolün kullanılmasının hem kârlı hem de daha faydalı olacağı ileri sürülmektedir.⁴⁷

Bir süredir gündemde olan ancak Winston Churchill'in 1911'de İngiliz Bahriye Nazırı olmasıyla birlikte yoğun bir şekilde müzakere edilen İngiliz Kraliyet Donanması'nın artık petrol kullanacağı meselesi, 1912 yılında sonuçlanmış ve İngiltere hükümeti bunu kabul etmişti. Bu o kadar önemli bir gelişmedir ki bu tarihten itibaren özellikle Britanya merkezli petrol şirketleri Osmanlı coğrafyasındaki petrol kaynaklarına sahip olabilmek için amansız bir mücadeleye girişeceklerdi. Zira İngiliz hükümetinin artık en temel ihtiyacı haline geleceğine inandıkları petrolü, her bir şirket kendisi tedarik etmek istiyordu. Ayrıca bu araştırmanın ileriki sayfalarında ele alınacağı gibi İngiltere'nin Fars adalarındaki petrol arama ruhsatını kendi vatandaşlarından Mösyö Rogers'e devredilmesi için Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırması; adalar üzerinde kurmak istediği hakimiyet mücadelesi ile ilgili olduğu kadar muhtemelen petrole duyulacak ihtiyaçtan da ileri gelmekteydi.

İngiltere'de başlayan gemilerin kömür yerine petrol kullanacakları tartışmasını takip ettiği görülen Ebüzziya Tevfik Bey, Osmanlı topraklarında yaşanan petrol konusundaki gelişmelerle de yakından ilgiliydi. Amerika'nın en büyük petrol şirketi olan Standard Oil'in, o sıralarda Sirkeci'de bir depo kiralamak istemesi⁴⁸ üzerine başlayan devrin güncel tartışmasına Ebüzziya Tevfik Bey de dahil olmuş, 31 Ekim 1910 tarihli yine *Yeni Tasvir-i Efkar* gazetesinde, petrol havuzları yani depolarını konu alan bir makale kaleme almıştı. Makalesinde İskenderiye'yi örnek göstererek, petrol ticaretiyle ilgili tüccarın petrol muhafazası için özel havuzlar yapmaya giderek önem verdiklerini ifade etmekteydi. Ona göre yanıcı madde barındırması hasebiyle tehlike arz eden bu tür petrol depoları İstanbul'un en ücra köşelerinde, örneğin Florya,

46-Ebüzzıya Tevfik, "Muktatafat, Amerika'da Petrol İstihşâlâtı", *Mecmua-i Ebüzziya*, Sayı: 132, sayfa: 127-128.

47-Ebüzzıya Tevfik, "Demiryollarında Petrol İsti'mâlinin Fevâidi", *Mecmua-i Ebüzziya*, Sayı: 136, sayfa: 251-252. Bu yazının birkaç sayfa sonrasında yer alan "İstatistik" başlığı altında da dünya petrol üretim rakamlarına yer verilmektedir. Buna göre dünyada 1910 senesinde 27,228,270 tonu Amerika'da olmak üzere, toplam 43,071,055 ton petrol üretilmişti. Aynı yer, s. 254.

48- Standard Oil Şirketi'nin Sirkeci'de petrol deposu kiralama talebini Babıali, yanıcı maddelerin şehir içerisinde bulunmasının doğru olmayacağı gerekçesiyle kabul etmemişti. Hatta bu tehlikeni ötürü, İstanbul'da daha önce bu tür depolar ancak şehrin ücra köşelerinden biri olan Paşabahçe'de açılabilmişti. Şirketin, Sirkeci'de kiralamak istediği yerin krokisi ve diğer yazışmalar için bakınız: BOA, DH-UMVM, 99/1, 13 Temmuz 1326/26 Temmuz 1910; BOA, BEO, 3906/292917, 2 Haziran 1327/15 Haziran 1911.

Hayırsız Ada veya İzmit Körfezi'nde yahut Darıca ve Pendik arasında uygun bir yerde tesis edilmeliydi.⁴⁹

Ebüzziya'nın bu ve benzeri makaleleri, petrol ile ilgili güncel tartışmalardan haberdar olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hatta zaman zaman bu tartışmalara dâhil olması, en azından Ebüzziya Bey'in petrole ilgi duyduğunu göstermektedir. Elbette başlı başına böyle bir ilginin, imtiyaz talep etmek için yeterli olmayacağı açıktır. Ancak her şeye rağmen petrol sanayisindeki gelişmeleri takip ettiği, ne yaptığının bilincinde olduğu ve rastgele hareket etmediği anlaşılmaktadır.

4. Ebüzziya Kardeşlerin Petrol İmtiyazı Talebi ve Yusuf Asım Efendi

Ebüzziya Tevfik Bey'in hangi gerekçelerle ve ne zaman petrole merak saldığı kesin olarak bilinmese de oğulları Talha ve Abdurrahman Velid Beyler Şûrâ-yı Devlet'e gönderdikleri ilk dilekçelerinde; pederlerinin bu işe 11 Mayıs 1911 tarihinde giriştiğini ileri sürmekteydi. Onlara göre babaları, müracaatını tamamen dönemin kanun ve nizamnamelerine yani usule uygun bir şekilde yapmıştı. 20 Kasım 1913 tarihli dilekçesinde Ebüzziya kardeşler, pederleri Tevfik Bey'in Yemen vilâyeti içerisinde bulunan Hudeyde sancağına⁵⁰ bağlı Ebûarîş kazası⁵¹ içerisindeki Fersan adalarının, kuzey batısında bulunan petrol kaynakları üzerinde arama yapmak için müracaat ettiğini belirtmekteydi. Ayrıca dilekçelerinde buradaki petrol kaynaklarının coğrafi konumu hakkında daha net bilgilere de yer verilmekteydi. Buna göre; adaya, karadan dört saat mesafede 45 derece ve beş dakika doğuda, 16 derece 45 dakika kuzey ve arasında tahminen 15 bin dönüm boş bir *arazi-yi emiriyede*⁵² petrol madeni mevcuttu.⁵³

Fersan adalarında petrol aramak için ruhsat talep eden Ebüzziya Tevfik'in, şahsen Yemen vilâyetine yaptığı iddia edilen başvuruya dair kayıtlara maalesef ulaşılammıştır. Ancak oğulları Talha ve Velid Ebüzziya Beylerin ileriki tarihlerde bulunacakları girişimler, Ebüzziya Tevfik Bey'in petrol imtiyazıyla ilgili ilk adımları hakkında fikir vermektedir. Her halükârda Ebüzziya Tevfik tarafından yapılan bu müracaatın talihsiz başladığını

49-E. T. [Ebüzziya Tevfik], "Petrol Havuzları", Yeni Tasvir-i Efkâr, No: 399, 31 Ekim 1910, s. 1.

50-El-Hudeyde olarak da bilinen bu sancak, 1856-1898 arasında Yemen vilayetine bağlı bir sancak olmuş, bir yıllığına vilayet statüsüne çıkarıldıktan sonra yeniden sancak yapılmıştır. T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları...*, s. 244.

51-1859'da Yemen vilayeti Asir sancağına bağlı bir kaza olan Ebûarîş, 1855-1866 arasında sancak, sonrasında ise 1908'e kadar Hudeyde sancağına, 1911'den sonra yeniden Asir sancağına bağlı bir kaza yapılmıştır. T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları...*, s. 235. Ancak Ebüzziya kardeşlerin dilekçesinde, Ebûarîş'in Hudeyde sancağına bağlı olduğu belirtilmektedir.

52-Rakabesi beytülmale ait olan ve devlet tarafından belirli şahıslara kiraya verilebilen araziler için kullanılan bir tabirdir. Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.68-71.

53-BOA, BEO, 4269/320102, lef 12, 7 Teşrin-i sâni 1329/20 Kasım 1913.

söylemek yerinde olacaktır. Zira 11 Mayıs 1911 tarihinde başvurusunu yaptıktan ve henüz bir sonuç alamadan aşağı yukarı bir buçuk yıl sonra (27 Ocak 1913) vefat etmişti.⁵⁴ Bunun üzerine mirasçısı olan oğulları, kendilerini bu başvurunun takipçisi görmüşlerdi. Onlara göre pederlerinin bütün hukuku tabii olarak kendilerine intikal etmekteydi. Böylece yukarıda bahsi geçen dilekçeyi babalarının ölümünden neredeyse 10 ay geçtikten sonra (20 Kasım 1913) hazırlayarak, Şûrâ-yı Devlet'e göndermiş ve pederleri Ebüzziya Tevfik Bey'in başvurusunun takipçisi olduklarını yetkili mercilere bildirmişlerdi.

Ebüzziya Tevfik Bey'in oğullarına başlangıçta her şey son derece kolay görünüyordu. Babaları gerekli dokümanları zaten hazırlamış ve usule uygun olarak petrol arama imtiyazını talep etmişti. Ancak Talha ve Velid kardeşler konuya müdahil olduklarında beklemedikleri bir durum ile karşı karşıya kalmıştı. Pederlerinin başvurusundan iki yıldan uzun bir süre geçtikten sonra yeniden gündeme getirdikleri Fersan adalarında petrol arama imtiyazınının, bu süre içerisinde Yusuf Asım Efendi isminde birisi tarafından temin edildiği ve imtiyaz fermanı elde etmek için eksiklerini tamamlamakta olduğu haberini almışlardı. Ebüzziya-zâde Talha ve Velid, Yusuf Asım Efendi'nin Fersan adalarındaki petrol arama ruhsatı işinde hiçbir hak ve salâhiyet bulunmadığını düşünmekteydi. Onlara göre bu durumun pek çok gerekçesi bulunmaktaydı.

Her şeyden önce Yusuf Asım Efendi'nin Fersan adalarından getirdiği petrol numuneleri, mühürleri bozuk bir hâlde Maâdin Nezâreti'ne ulaşmıştı. Kardeşlere göre, mühürleri tahrip edilmiş bir şekilde gelen kapların nereden doldurulduğu anlaşılmadığından bu numunelerle işlem yapılması mümkün değildi. Şayet bir inceleme yapılırsa bile o muamelelere doğru ve sağlıklı nazarıyla bakılamaması gerekmektedir.

İkinci olarak maden nizamnamesine göre bu gibi madenlerin ruhsat ve imtiyazlarının talep edilmesi durumunda bir maden mühendisine keşif ve inceleme yaptırılması ve madenin bulunduğu yeri gösteren bir haritanın hazırlanması gerekmektedir.⁵⁵ Yusuf Asım Efendi keşif muamelesini Dö Şan isimli bir mühendisin araştırmalarına dayandırmaktaydı. Ne var ki Ebüzziya kardeşler Dö Şan'ın gerçekten mevcut olmadığına neredeyse emindir. Onlar bu mühendisin, *namının bir şahs-ı ma'dûm ve mevhûmdan ibaret* olduğunu düşünmekteydi.

54-Ebüzziya Tevfik Bey, ani bir şekilde hayata veda etmiştir. 27 Ocak günü "Yeni Mevkuflar" başlığıyla yazdığı ve Mahmut Şevket Paşa kabinesinin yaptığı tutuklamaları anlattığı son makalesini oğlu Velid'e teslim ettikten sonra *Tasvir-i Efkar* gazetesinden çıkıp evine gitmek üzere Haydarpaşa vapuruna binmişti. Vapurun hareketinden kısa bir süre önce fenalık geçiren Ebüzziya, beraberinde bulunan Dr. Besim Ömer'in bütün çaba ve müdahalelerine rağmen hayata gözlerini yummuştur. Detaylı bilgi için: A. Gür, *Ebüzziya Tevfik*, s. 35; Ö. Türesay, *Ètre intellectuel à la fin de l'Empire ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps*, s. 452-453. Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziya Mehmed Tevfik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, s. 376.

55-Bu durum maden nizamnamesinde şu şekilde ifade edilmektedir: *On Altıncı Madde: Bir ruhsatname ile maden taharrisine tayin ve tahsis olunacak mahallin vüs'ati taharri olunacak madenin nev'i ve cinsine icabat-ı fenniyyeye göre tahdit ve haritası ol-veçhile tanzim olunacaktır.* Nizamname için bakınız: *Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnâmesidir*, İstanbul 1322, s. 7.

Talha ve Velid Ebüzziya, ileri sürdükleri bir başka gerekçenin Yusuf Asım Efendi'nin petrol araması için ruhsat tezkiresi almaya hiçbir şekilde hakkının olmayacağını açık bir şekilde ortaya koyduğunu düşünmekteydi. Buna göre Yusuf Asım Efendi kısa bir süre önce “*tahrir-i müsakkafata*”⁵⁶ bir şekilde rüşvete bulaştırmış olmasından dolayı üç sene küreğe konulmuş ve o tarih itibarıyla hapiste bulunmaktaydı.⁵⁷ Dolayısıyla Ebüzziya kardeşler, memuriyet vazifesini bu kadar suiistimal eden bu tür kimselere fermân-i hümayun gibi muazzam ve önemli bir emrin verilip verilmeyeceğini de başlı başına bir mesele olarak görmekteydi.

Dilekçelerinin son kısmında gösterdikleri gerekçelerden dolayı Yusuf Asım Efendi'nin bahsi geçen petrol madeniyle ilişkisini kesmek gerektiğini ileri süren Talha ve Abdurrahman Velid, aynı zamanda kendi iddialarının da en küçük araştırmayla kabul edileceğini savunmaktaydı. Ayrıca kendi hukuklarının korunarak Yusuf Asım Efendi adına Şûrâ-yı Devlet Nâfia ve Mâliye Dairesi'nde işleme konulduğunu haber aldıkları müracaatın iptal edilmesini talep etmekteydiler.⁵⁸

Ebüzziya biraderlerin biraz çalakalem yazdığı anlaşılan bu dilekçede, söylediklerinde haklı olsalar bile Yusuf Asım Efendi şayet petrol arama ruhsatı elde ettiyse bunu maden nizamnamesine uygun bir şekilde yapmış olmalıydı. Ancak kendileri, pederleri Tefik Bey'in başvuru yapmasından sonra *ara yerde* Yusuf Asım Efendi'nin, Fersan adalarındaki petrol için ruhsat talep ederek bunu elde etmesini, yalan ve fesatlıkla açıklamaktaydı. Halbuki ruhsat veya imtiyaz elde etmek daha önce başvurmadan çok, o dönemde geçerli olan maden nizamnamesi maddeleri uyarınca, uygulanabilir bir teklifle müracaat etmekten geçiyordu. Eğer Asım Efendi'ye ruhsat verilmesi uygun bulunmuşsa başvurusu en azından nizamnamedeki asgari kriterlere uygun görülmüş demektir.⁵⁹

Elbette Talha ve Velid Ebüzziya yukarıda bahsedilen ve Şûrâ-yı Devlet'e hitaben yazdıkları dilekçeyle yetinmeyeceklerdi. Aradan dört gün geçtikten sonra -24 Kasım 1913'te- Sadaret'e de konuyu özetleyen kısa bir arzuhal göndermişlerdi. Bu arzuhalde, Fersan adalarında petrol arama haklarının geçerli olduğunu yineleyerek Yusuf Asım Efendi'nin haksız bir şekilde ruhsat elde ettiği tekrarlanıyordu. Ayrıca kardeşler

56-Müsakkafat, üzeri örtülü yapılar, mülkler (Ev, dükkân vb.) için kullanılan bir tabirdir.

57-Yusuf Asım Efendi'nin bahsedilen suçlar ve hapsedilmesi konularıyla ilgili çok fazla bilgi elde edilememiştir. Yusuf Asım Efendi ile Ebüzziya kardeşlerin, petrol imtiyazı alma süreci hakkında Osmanlı arşivinde bulunan belgeleri içeren dosyada yer alan ve Dahiliye Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen 22 Mayıs 1913 tarihli yazıda Yusuf Asım Efendi'nin hapiste bulunduğu kaydedilmektedir. (BOA, BEO, 4269/320102, lef 9, 9 Mayıs 1329.) Şu hâlde Yusuf Asım Efendi, Kasım 1913'te Ebüzziya Talha ve Velid Beylerin Şûrâ-yı Devlet'e yazdıkları yukarıda bahsi geçen dilekçelerinden yaklaşık yedi ay kadar önce de hapiste olduğu anlaşılmaktadır. 58-BOA, BEO, 4269/320102, lef 12, 7 Teşrin-i sani 1329/20 Kasım 1913.

59-Maden arama ruhsatı veya işletme imtiyazı başvurularının nasıl yapılacağı, hangi kriterlerin sağlanması gerektiği ve hangi aşamalardan geçerek müracaatların değerlendirileceği gibi hususlar maden nizamnamesinde detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. II. Meşrutiyet yıllarına rastlayan bu dönemde geçerli olan nizamname için bakınız: *Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahi Şeref-sünuh ve sudür buyurulan maâdin nizamnamesidir*; İstanbul 1322.

hükümetin elbette haksızlığa meydan vermeyeceğine inandıklarını ifade etmekteydi. Önceki dilekçelerinden farklı olarak burada, hükümetle ilişkilerini gösterebilecek şu ifadeleri kullanmışlardı: *İlaveten şurasını da arz ederiz ki Fersan adasındaki marü'l-arz petrol madeni için hükümetçe nazar-ı dikkate alınacak bazı mutâla'ât ve taahhüdât-i siyasiye varsa bizler o hususta vaz'iyet-i hükümeti aşikâr eylemek niyetinde değiliz. Bilakis hatt-ı hareketimizi hükümetin tensib ve takdir eyleyeceği surette tevfiik edeceğiz.*⁶⁰

Konuyu her ne kadar hükümetin birtakım muhtemel siyasi taahhütlerini aşikâr etmemek noktasına getirmişlerse de bunun petrol arama ruhsatıyla ne tür bir ilişkisi olabileceği akla takılmaktadır. O tarihlerde, Yemen vilâyetinde yaşanmakta olan ve Fersan adasını da içerisine alan gelişmeler silsilesi göz önünde bulundurulduğunda, bu ifadeler daha anlamlı hale gelmektedir. Bu dilekçenin yazılmasından yaklaşık iki yıl önce -1911'de- Seyyid Muhammed İdris, Yemen'in Asir bölgesinde bir isyan başlatmıştı. Bu isyan zamanla Fersan adalarını da kapsayacak şekilde genişlemişti. Öyle ki Seyyid İdris'e bağlı bir grup, adada bulunan birtakım asker ve memurları esir almıştı. Ancak olayların Osmanlı mahalli idaresinin kontrolünden çıkması, İtalya'nın Seyyid İdris'e yardımları kesmemesi ve İngiltere'nin bölgedeki emelleri, meseleyi uluslararası bir boyuta taşıdı. Buna ilaveten Osmanlı meclisinde, İdris'e bazı şartlarla anlaşma teklifinde bulunulsa da bir sonuç alınamamıştı.

Ne var ki İdris'in isyanı sadece siyasi bir ayaklanmanın ötesinde Fersan adalarındaki petrol kaynaklarıyla da ilişkilidir. Adalardaki gaz madenlerini İdris'in, İngiliz Eastern Petrol Şirketi'ne ihale etmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Yemen valisi Mahmud Nedim Paşa'nın⁶¹ Dahiliye Nezareti'ne, İdris'ten aldığı mektup üzerine gönderdiği tezkirede, İdris'in Süveyş'te bulunan Eastern Petrol Şirketi'yle yaptığı antlaşmaya vakıf oldukları bildirilmektedir. Hatta Nedim Paşa, şirket tarafından elde edilen gaz numunelerinin iyi çıkması halinde şirketin hemen işe koyulacağı şeklinde bir haber aldığını da ifade etmekteydi.⁶²

Nitekim Mahmud Nedim Paşa'nın aldığı haberlerin doğru olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da bulunan maden mühendisi William Habakkuk, daha 1910 yılında Yusuf Asım Efendi ile arama ruhsatını devretmesi için görüşmelere başlamıştı. Eastern Petroleum Şirketi'ni temsilen hareket eden Habakkuk, bu şirketin müdürü olan Robert Rogers adına imtiyazı devralmak istiyordu. Bu iş karşılığında Yusuf Asım Efendi, kendisine nakit 3000 sterlin ödenmesini kabul etmişti. Para, devir işlemi biter bitmez tediye edilecekti. Hatta Fersan petrolerini işletmek için kurulacak şirkette Yusuf Asım'a hisse bile vaat edilmişti.

1912 yılında artık son aşamaya gelmişken Eastern Petroleum Şirketi, adalardaki

60-BOA, BEO, 4269/320102, lef 10, 11 Teşrin-i sâni 1329/24 Kasım 1913.

61- Mahmud Nedim Bey (Akdilek) (1865-1940), 1911-1918 yılları arasında Yemen Valiliği yapmıştır. Hatıraları için bakınız: Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür. Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen: Ali Birinci, İsis Yayınları, İstanbul 2001, 228 s.

62-BOA, A.Ş. MKT.MHM., 744/20, lef 002, 2 Nisan 329/15 Nisan 1913.

petrol hakkında bir uzman görüşüne başvurmayı gerekli gördü. Böylece Fersan'a şirket tarafından jeolog Profesör Wade gönderildi. Ticari açıdan petrolerin önemli olduğunu belirten profesörün raporu üzerine "Fersan Island Oil Co." isimli şirket, her biri 1 pound değerindeki 16.000 pound sermayeyle Mayıs 1912'de Londra'da kuruldu. Bunun üzerine Yusuf Asım Efendi ile William Habakkuk, Mart 1913'te Osmanlı Maden Nezareti'ne devir işlemlerinin başlaması talebiyle dilekçelerini vermişti.⁶³

Öte yandan, 1913-14 yıllarında, eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey arasında devam eden Londra müzakerelerinde, hiç planda olmadığı halde Fersan adalarındaki petrol meselesi birdenbire gündeme getirilmişti.⁶⁴ Bunun bir İngiliz şirketi olan Eastern Petroleum'un İdris'le Fersan adalarındaki gaz madenleri için yaptığı ileri sürülen antlaşmayla ilişkili olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu tarihten sonra İngilizler, adalardaki petrole daha yakından ilgilenmeye başlayacaktır.

Sonuçta Yusuf Asım Efendi elinde bulundurduğu petrol arama ruhsatını -muhtemelen oluşan bu uluslararası baskının da etkisi ile- kendi kişisel çıkarlarına da uygun bir şekilde İngiltere vatandaşlarından Mösyö George Robert Rogers devretmeyi kabul etmişti.⁶⁵ Londra'daki müzakerelere de konu olan bu devir işlemi Şûrâ-yı Devlet'te çeşitli tartışmalara sebep olmuştu. Şûrâ-yı Devlet azalarından bazılarının bu durumdaki bir ruhsatnamenin ecnebi bir vatandaşa devredilmesini kanun ve nizamnamelere uygun bulmamasına rağmen devir işlemine 19 Kasım 1913'te oy çokluğuyla onay verilmişti.⁶⁶

Ebüzziya kardeşlerin, 24 Kasım 1913'te yazdıkları dilekçede, petrol madeni için hükümetçe dikkate alınacak birtakım mütalaa ve siyasi taahhütler varsa bunu aşikâr eylemek niyetinde olmadıkları şeklinde ifade ettikleri meselenin arka planında muhtemelen bu gelişmeler bulunmaktaydı.

5. Yusuf Asım Efendi'nin Ruhsatına Sahtelik İddiası

Ebüzziya-zâde Talha ve Velid Beyler gerek Şûrâ-yı Devlet'e, gerekse Maâdin Nezâreti ile Sadaret'e gönderdikleri dilekçelere, aradan bir ay geçmesine rağmen cevap alamamışlardı. Bunun üzerine yine Şûrâ-yı Devlet'e -ancak bu sefer- çok

63-John Baldry, "The Powers and Mineral Concessions in the Idrisi Imamate of Asir, 1910-1929", *Arabian Studies II*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1975, s. 78-81; Stephen Hemsley Longrigg, *Oil in the Middle East, Its Discovery and Development*, Oxford University Press, Londra 1954, s. 26. Osmanlı arşiv belgelerinde Yusuf Asım Efendi ile William Habakkuk'un dilekçe tarihi 13 Mayıs 1913 olarak kayıtlıdır. BOA, BEO, 4269/320102, lef 8, 30 Nisan 1329, s.1.

64-Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 2, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 203-207.

65-BOA, BEO., 4269/320102, lef 7, 1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913.

66-BOA, ŞD., 1246/18, 6 Teşrîn-i sâni 1329/19 Kasım 1913, s.6-7.

daha detaylı bir layiha yazdılar. Bu layihalarında daha önce bahsettikleri Yusuf Asım Efendi'nin bir mühendise hazırlattığı raporun, sahteliğini uzun uzun ispat etmeye çalışmışlardı. Dilekçelerine: [daha önce] *takdîm ettiğimiz istid'â-nâmeleri teyid ve te'kid etmek üzere mevâdd-ı âtiyenin arz ve inbâsını zaruri görüyoruz* sözleriyle başlıyorlardı. Daha sonraki ifadelerinden, Yusuf Asım Efendi'nin kendilerine göre geçerli olmayan bir ruhsatı, İngiltere tebaasından bir kimseye (George Robert Rogers'a) devretmeye girişmesi karşısında şaşkın oldukları görülmekteydi.⁶⁷

Talha ve Velid Ebüzziya, Yusuf Asım Efendi'nin bir İngiliz'e elindeki ruhsatı devir ve ferağ etmesini aynı zamanda bu ruhsatın geçerliliğinin resmi bir makam tarafından onaylanması şeklinde yorumlamaktaydı. Halbuki kendileri bırakın bu ruhsatın devredilmesini, geçerli bile olmadığını iddia etmekteydi. Bu durumda iddialarını Şûrâ-yı Devlet'e yeniden ispat etmek mecburiyetinde kaldıklarını düşünüyorlardı.

Konuyu en başından değerlendirmeye başlayan Talha ve Velid Beyler, Asım Efendi'nin Fersan adalarındaki petrol madenine nereden merak saldığını şöyle ifade etmekteydi: *Bugün sarahaten görüliyor ki Yusuf Asım Efendi Fersan adalarında petrol menâbi'i bulunduğunu hâkan-ı sâbık [II. Abdülhamid] zamanında sabuncu-başı iken saraya girip çıktığı sırada şöyle böyle işterek onun üzerine sümme 't-tedarik denilebilecek ve hakayık-ı ahval ve mevâki' ile te'lif olunamayacak bazı⁶⁸ muâmelât-ı musanna'ada bulunmaktan başka bir şey yapmamıştır.* Bu iddiaya göre II. Abdülhamid zamanında saraya, sabuncu-başı olması hasebiyle girip çıkan Yusuf Asım Efendi, bir şekilde Fersan adalarında petrol bulunduğunu iştmiş ve aslında bu duyumdan başka elinde bu madene dair hiçbir şey bulunmamaktaydı.

Öte yandan, Ebüzziya kardeşler kendi iddialarının tamamen gerçeklere dayandığı iddiasındaydı. Dilekçelerinde bu durumu *hâlbuki merhûm pederimize izâfetle bizim teşebbüsâtımız esâsât-ı sahihaya ve hakîkiyeye müsteniddir* şeklinde ifade ediyorlardı. Bu ifadeleri kullanan kardeşler doğrudan Yusuf Asım Efendi'nin hazırlattığı keşif raporunu sahtelikle itham ediyordu. Haliyle sahte bir rapor, maden nizamnâmesine göre kabul edilemezdi. Nizamnameye göre madenin bulunduğu mahallin bilinmesi, araştırma ile meydana çıkarılarak tespit edilmesi, sınırlarının kesin olarak belirlenmesi ve o madenden

67-Hatta biraz kızgınlıkla kanaatlerini şu ifadelerle dile getiriyorlardı: *Şûrâ-yı Devlet Yusuf Asım Efendi'ye giyâ Fersan adalarındaki petrol madeninde hâiz olduğu hukuku âhare, yani bir İngiliz şirketine devir ve ferâğ eylemek salâhiyeti verilip verilmeyeceğini tedkike davet edilmiş bulunuyor. Dâr-ı Şûrâ'nın tedkik ve takrir eyleyeceği bu mes'ele bâdî-i nazarda bir prensip mes'elesi gibi görünürse de bu babda ittihâz olunacak karar ile hukuk-i gayra taarruz edilmiş olacağı ihtimali, hatta hakikati karşısında kalınılunca meselenin şekil ve mahiyeti başka bir ehemmiyet iktisâb eylemek zaruridir. Şûrâ-yı Devlet Yusuf Asım Efendi için devir ve ferâğ hak ve salâhiyeti kabul etmekle, onun mevzu-bahs olan maddede esâsen bir hakka sahip bulunduğunu da te'yid ve tahkim etmiş olacaktır. Yusuf Asım Efendi'nin Fersan adalarındaki petrol madeninde esâsen hakkı olmadığı ve olamayacağı nazar-ı şûrâda sâbit bulunursa elbette devir ve ferâğ salâhiyeti ki furûğ ile işigâle mahal görülmez.* BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329 /24 Aralık 1913, s.1.

68-Aynı yer.

alınan numunenin, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde nezarete arz edilmesi gerekliydi. Ayrıca bütün bunların nizamnamede belirtilen harita ve raporu tam manasıyla sağlanması şarttı. Hâl böyle iken Yusuf Asım Efendi'nin mühendis raporu *Süveys'te J. Dö Şan* imzalı bir varakadan ibaret idi. Fakat kardeşlere göre işin asıl garip tarafı böyle bir mühendisin mevcut olmaması ve raporun da tamamıyla uydurma bulunmasıydı. Onlar, bu şekilde hareket etmeyi başlı başına bir sahtekârlık ve doğrudan doğruya hükümeti aldatmaya yönelik girişim olarak değerlendirmekteydi.

Talha ve Velid Ebüzziya Beylere göre, sözde mühendis J. Dö Şan'ın hazırladığı raporun uydurma olduğu şu şekilde ortaya çıkmaktaydı: Yusuf Asım Efendi'ye verilen ruhsatnamede belirtilen maden hududu ile keşif raporundaki hudut arasında hiçbir uygunluk yoktu. Ayrıca J. Dö Şan'ın raporunda maden arazisinin kuzey ve batı kısımları düz hat, doğu tarafı kırık, güneydeki sahil tarafı ise kavisli bir hat olarak tarif edilmekteydi. Bu tarife göre arazinin şekli dört parçadan meydana gelmekteydi. Hâlbuki ruhsatnamede 854 cerîb⁶⁹ genişliğinde gösterilen maden arazisi esas tutularak haritanın ölçü nispetinde bir kare çizilecek olursa dar ve uzak kıvrıntılardan ibaret bulunan büyük ve küçük Fersan adalarının hiçbir yeri bu büyüklükte bir karenin içerisine

sığmayacağı anlaşılacaktı. Zaten gerek raporda ve gerek ruhsatnamede madenin iki adadan hangisinde bulunduğu bile belli değildi. Ruhsatnamede madenin yeri kaba bir tarif ile *Fersan adasının garb-i şimâlinde* şeklinde belirtilmekteydi. Hatta tarif edilen sınırların sabit noktalarını teşkil üzere raporda belirtilen dağlardan Cebelü'l-Harâr büyük Fersan'da, Cebelü'l-Humeyn ise küçük Fersan'da bulunmaktaydı. Sonuç olarak 854 cerîb genişliğinde bir arazinin öyle düz hatlardan ibaret bir hudut ile iki adanın hiçbirine sığamayacağı aşikâr bir şekilde görülmekteydi. Fazla olarak sabit nokta şeklinde zikredilen dağlar ayrı ayrı adalara tesadüf etmekteydi. Ebüzziya kardeşlere göre bütün bunlar Yusuf Asım Efendi'nin, petrol madeni bulunan mevkiden bile sahit bir surette

69-Cerîb kenarları 60'ar arşınlık, kare şeklinde bir alan ölçüsü olarak tarif edilen fakat değeri dönemine ve yerine göre değişmiş olan bir arazi ölçüsüdür. Ebüzziya kardeşlerin nezarete sundukları harita üzerinde yer alan

Harita: Velid ve Talha Ebüzziya Beylerin dilekçe ekinde yer alan ve Fersan adalarında petrol bulunan sahayı gösteren harita. ■ İşaretli yer, Taharri ruhsatnamesine göre madenin mevkii-i coğrafiyesi ifadeleriyle açıklanmaktadır. (850cerîb = 180 hektar). BOA, BEO., 4269/320102, lef 14, 13 Kânûn-i evvel 1329/26 Aralık 1913. bilgiler, 854 cerîbin 180 hektara eşit olarak hesaplandığını göstermektedir.

haberdar bulunmadığını ispat etmekteydi. Daha önemlisi ise bu durum, raporun sahteliğini açığa çıkarmaktaydı.⁷⁰

Ebüzziya kardeşler kesin bir dille ileri sürdükleri bu gerekçeleri sağlamlaştırmak için Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde bulunan ve Osmanlı Bahriye Nezâreti tarafından da resmen kabul edilen, İngiliz Bahriye haritasından Fersan adalarını gösteren kısmı istinsah ederek layihalarına eklemişlerdi. İşte bu harita üzerinde yukarıda belirtilen Yusuf Asım Efendi raporundaki rakamlar tatbik edilmiş ve ona verilen ruhsatın kapsadığı alan her iki adaya temas etmekten başka kuzey ve batıdaki denizlerden bir miktarını içerisine aldığı görülmüştü. Bununla ilgili kardeşlerin açıklaması şöyledir:

İşaret-i mezkûreyi haritaya tatbik ettik, iki dairenin nokta-i mültekası –ki suret-i mahsûsada harita üzerinde kırmızı ile işaret olunmuştur– büyük adanın garb-i şimalisine değil semt-i şarkisine müsâdif bulunduğunu gördük ve sekiz yüz elli dört ceriblik murabba bu nokta-i mültekanın etrafına nakl ve tersim edilince maden arazisinin her iki adaya temas ettiğinden başka şimâl ve garb cihetlerinden zaruri olarak denizi kat' eylediğini anladık.⁷¹

Bu görüşleri ileri sürdükten sonra Talha ve Velid Beyler, maden nizamnamesinde kesin bir şekilde belirtilen ve madenin bulunduğu yerin tam olarak tespit edilmesi şeklinde ifade edilen konuda, bu kadar çelişkili bilgilerin yer aldığı bir rapora ruhsat verilebilir mi diye sormaktaydı. Ayrıca onlara göre böyle bir rapor hazırlayan mühendisin konuyla ne kadar ilgili olabileceği de tartışmalıydı. Diğer taraftan kardeşler bununla yetinmediklerini ve adı geçen mühendisini mahallinden sordurduklarını ileri sürmekteydi. Bu araştırma sonucunda elde ettikleri malumat son derece netti: *Değil Süveys'te hatta bütün hitta-i Mısriye'de el-yevm mevcut olmadığı gibi evvelden-beri de bu nâmda bir maden mühendisi duyulup işitilmiş değildir.* Dolayısıyla bu ismin Yusuf Asım Efendi'nin bir icadından başka bir şey olmadığını düşünmekten başka çareleri kalmamıştı. Onlara göre bütün bu gerçekler Asım Efendi'nin Fersan petrolerinden hiçbir hakkı olmadığını açık bir şekilde göstermesine rağmen Şûrâ-yı Devleti'in sanki Asım Efendi bir hak sahibiymişçesine muameleye girişmesini tabii olarak kabul etmiyorlardı. Ayrıca maden nizamnamesinin

70-BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329/24 Aralık 1913, s.2.

71-Aynı belge.

bu tür sahtekârlıkları kabul etmeyeceği söz konusu nizamnamenin 22⁷² ve 34'üncü⁷³ maddesiyle sabit olduğunu ileri sürmekteydiler.

Şüphe yok ki Ebüzziya kardeşler bu layihayı, kendi haklarını savunmak ve petrol arama imtiyazını elde etmek amacıyla pederleri Tevfik Bey'in yapmış olduğu müracaat hakkında Şûrâ-yı Devlet'i bilgilendirmek ve alınacak kararı lehlerine çevirebilmek için yazmışlardı. Hâl böyle olunca bütün layiha boyunca Yusuf Asım Efendi'ye verilmiş olan ruhsatın nizamnameye uygun olmadığı ispat edilmeye çalışılıyordu. Dahası son derece sert ve öfkeli bir üslup kullanılmıştı. Mesela layihanın bir yerinde *Asım Efendi ibraz ettiği petrol numunelerini Yemen vilâyetine tasdik ve temhîr ettiremediğine göre bunları Fersan adasında imtiyazı talep ettiği madenden istihsâl eylemeyip belki burada İstanbul'dan tedarik ettiği vârid-i hatır olmaz mı?* diye soruyorlardı. Açıkçası ellerinde herhangi bir somut veri olmadan, akla gelebilecek her türlü ihtimali değerlendirmeye almışlardı.

Layihanın sonuç kısmında -yine Yusuf Asım Efendi'ye yüklenilerek- Şûrâ-yı Devlet azalarına; imtiyazını talep ettiği madenin sınırlarını bile tayin edemeyen, şüpheli mühendisler adına sahte raporlar ve haritalar düzenleyerek hükümeti aldatmaya teşebbüs eden, mühürleri bozulduğundan nereden alındığı meçhul numuneleri nezarete sunabilen ve pek mel'un bir cürüm olan rüşvet suçundan dolayı hapiste bulunan bir kişinin; zaten var olmayan hukukuna resmiyet kazandırılmasından elbette içtinap edilmesi gerektiğinin özellikle altı çizilmektedir. Böylelikle şu veya bu şekilde tahakkuk ve tecellisi zaruri bulunan kendi hakları da korunmuş olacağına inandıklarını ifade ediyorlardı. Talha ve Velid kardeşler, ellerinde bütün bu anlattıklarından daha fazlasının bulunduğunu ancak sunulan delillerin karar vermek için yeterli olacağını belirterek layihalarını bitiriyordu.⁷⁴

72-Bu maddede şöyle denilmektedir: *Yirmi İkinci Madde- Taharri ruhsatını haiz bulunan ve usulen vilâyetin nezaret-i mütemadiyesinde bulundurulacak olan şahsın taharri vesilesiyle inzibat ve asayiş-i memlekete münâfi ahvale tasaddisi vilâyetin memurin-i zabıtası tarafından haber verilip icra olunacak tahkikat ile kanunen sabit olduğu veyahut müteharri bidayeten veya temdiden tayin olunan müddet zarfında işbu nizamnamenin ihale ve i'mâl-i maâdin hakkındaki dördüncü fasıl ahkâmınca ihalenin istihsâli için lâzım gelen arzuhâl ve teferruatını i'tâ ile ihâle istid'âsında bulunmadığı surette ruhsatnâme fesih ve iptal olunarak keyfiyet kaydı bâlâsına şerh verilmeyle beraber evrak-i havadisle ilân olunur ve diğer talibine ruhsatnâme verilir ve işbu fesih ve iptal muamelesinden dolayı muteharri-i sâbıkın hiçbir günâ masraf ve tazmin iddiasına hakkı olamaz. Nizamname için bakınız: Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnamesidir; İstanbul 1322, s. 9.*

73-Bu maddede şöyle denilmektedir: *Otuz Dördüncü Madde- Madde-i sâbıkada beyan olunan is-tid'ânâmeyle maden i'mâl olunacak mahallin beş binde bir mikyasında olarak birbirine mümsâl üç kta haritası rabt olunacaktır. İşbu haritada maâdinin hududu imkân müsait olduğu mertebe yer üzerinde sabit noktalar intihâb olunarak bu noktalar beyninde vasolunan hutût vasıtasıyla irâe olunacak ve bunda ihraç olunacak mevadd-ı madeniye'nin vaziyeti dahi gösterilecektir. Haritalarla beraber madenin taharri ameliyatını icra etmiş olan mühendisin raporu ve esnayı ameliyatta ihraç olunan mevadd-ı madeniye'den tahlil ve hıfz olunmak için miktar-ı kâfi numunesi hükümet-i mahalliye cânibinden mahfaza derûnuna mevzuan memhur olduğu halde birlikte takdim olunacaktır. Nizamname için bakınız: Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnamesidir; İstanbul 1322, s. 13.*

74-BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329/24 Aralık 1913, s.4.

Nihayet Ebüzziya kardeşler, kısa bir süre sonra dilekçelerinin Ticaret ve Ziraat Nezareti'ndeki Maden Müdüriyetinde değerlendirmeye alındığını öğrenmişlerdi. Ancak Maden Müdüriyeti, kardeşlerin sunmuş oldukları itirazların tamamını kabul etmediği anlaşılmaktaydı. Kendilerine göre meselenin asıl önemli noktası, madenin hangi sınırlar içerisinde bulunduğu meselesi olmasına rağmen Maden Müdüriyeti bunu görmezden gelip, ihmal etmişti. Bunun üzerine kardeşler, yeni bir dilekçe daha yazmaya karar vermişlerdi. 21 Ocak 1914 tarihli bu yeni dilekçede, daha önceki iddialarını da tekrarlayan Talha ve Velid Beyler maden sınırları meselesi hakkında daha net ifadeler kullanarak şöyle demektedir:

Yusuf Asım Efendi petrol madenin Fersan adalarından hangisinde olduğunu bile bilmiyor. Onun raporundaki sümme'tedarik hudud, harita üzerinde bambaşka bir yere tesadüf ediyor. Hâlbuki arzuhâl ve raporu başka taraflardan -o da hiç ma'ni çıkamayacak vecihle karma karışık bir surette- bahsediyordu. Böyle olması ise pek tabiidir. Çünkü Yusuf Asım Efendi nâmına ileri götürülmüş muâmelât tamamıyla sahtedir. Ve hakikat-i hâl ile icâb-i maslahât bütün bütün uzaktır.⁷⁵

Şayet Ebüzziya kardeşlerin bu iddiası doğruysa hakikaten Yusuf Asım Efendi, nizamnameye aykırı hareket etmiş demektir. Dolayısıyla kardeşlerin [Böyle] bir âdemin sahte raporlar ile hakikate zerre kadar teması olmayan hududlar ile istediği bir maden üzerinde ednâ bir hakkı olabilmesi ihtimali olur mu? diye sormaya da hakları vardı. Bu dilekçelerinin sonuç kısmında kardeşler, Maden Müdüriyeti'nden bu önemli sorunun araştırılmasını talep ediyor ve kendi haklarının korunmasının gerekliliğini yineliyordu.⁷⁶

6. Şûrâ-yı Devlet'in Ebüzziya Talha Bey'i Dinlemesi

Bu aşamaya kadar kendilerini tamamen haklı göre Talha ve Velid Ebüzziya Beyler, birdenbire hiç ummadıkları bir durumla karşı karşıya kalacaklardı. Yazdıkları dilekçeler üzerine Şûrâ-yı Devlet, Ebüzziya kardeşleri çarşamba gününe tesadüf eden 4 Şubat 1914 günü şifahi ifadelerini dinlemek üzere Maliye ve Nafia dairesine davet etmişti. Belirtilen tarihte Şûrâ-yı Devlet'e tek başına gittiği anlaşılan Talha Bey, Yusuf Asım Efendi'ye verilen ruhsatnamenin Ebûarîş kaymakamı tarafından Kasım 1907'de düzenlendiğini öğrenmişti. Bu durumda babalarının ölümünden sonra yani fırsattan istifade ile ruhsat elde ettiğini ileri sürdükleri Yusuf Asım Efendi'nin, Ebüzziya Tevfik Bey'den çok daha önce bu işe girişmiş olduğu ortaya çıkıyordu.

Bu beklenmedik durum özellikle Talha Bey'i iddiasından vazgeçirmeye

75-BOA, BEO, 4269/320102, lef 4, 8 Kânûn-i sâni 1329/21 Ocak 1914, s.1.

76-Aynı yer, s.1-2.

yetmeyecektir. Üç gün sonra, yani 7 Şubat 1914 Cumartesi günü Şûrâ-yı Devlet'e, bu sefer sadece kendi imzasının bulunduğu bir dilekçe yazarak Fersan adalarında petrol arama hakkının hukuken kendilerine ait olduğunu tekrarlamıştı. Zira Talha Bey'e göre Yusuf Asım Efendi bir şekilde ruhsat elde etmiş olsa bile bu ruhsatı hatalı bir rapora dayanmaktaydı. Ayrıca Şûrâ-yı Devlet heyetini, rapor meselesinin ne kadar önemli olduğunun anlamaları için daha önce verilmiş olan maden ruhsatnamelerini incelemeye davet ediyordu.

Gösterdikleri bütün çabalarının sonunda Ebüzziya kardeşlerin elinde, Yusuf Asım Efendi hakkında ileri sürdükleri iddialardan geriye sadece raporun sahteliği meselesi kalmıştı. Talha Bey, 7 Şubat tarihli dilekçesi boyunca daha önce uzun uzun üzerinde durduğu ne mühürleri bozuk numunelerden ne de Asım Efendi'nin bir şekilde rüşvet suçuna bulaşarak hapiste bulunmasından bahsetmekteydi. Şûrâ-yı Devlet heyetine sadece ruhsatın dayandırıldığı raporun içerisinde yer alan teknik ve maddi hatalar hakkında önceden ifade edilen hususlar tekrarlanmaktaydı. Sonuç olarak Talha Bey, Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatı bir başkasına devredip devredemeyeceği hakkında karar verecek olan Şûrâ-yı Devlet'in, bu hususları dikkatte alması gerektiğine inandıklarını şu şekilde ifade ederek dilekçesini bitirmekteydi: *Hulâsa Şûrâ-yı Devlet bugün Yusuf Asım Efendi'nin yalnız ruhsatnâmesiyle ve bu ruhsatnâmenin istinâd ettiği raporuyla meşgul olsa bile yine evvel emirde bu vesikaların kabil-i devir ve ferağ bir hakkı temin edip etmediklerine bakmaktan vareste kalamaz ve kalmamalıdır itikadındayız.*⁷⁷

Talha Bey'in Maliye ve Nafia dairesine yaptığı ziyaret ve hemen akabinde kaleme aldığı bu dilekçeden kısa bir süre sonra Şûrâ-yı Devlet'te bu mesele, etraflıca incelemeye alınacaktı. Bunu haber alan Talha ve Velid Bey'ler yeni bir dilekçe daha kaleme almışlardı. Son yazdıkları birkaç dilekçede yapageldikleri gibi burada da yine Yusuf Asım Efendi'nin elde ettiği ruhsata ait raporun sahteliği ve raporda yer alan hatalar üzerinde durulmaktaydı. Dilekçenin sonunda yer alan talepleri, hak ve hukuklarının fuzuli yere işleyişten kurtarılarak teslim edilmesi yönündeydi: *Fersan petrol madenleri üzerinde mevcut olup Yemen vilâyetinde ikmal-i muamelâtla meşgul bulunduğumuz hukukumuzda Yusuf Asım Efendi tarafından vaki' olan tecavüzün ne derece battal esaslara ve âdi tezayyühat ve tahrifata ibtina eylediğini bâlâdaki meşru'ât-i merûrât-ı acizanemiz mucib-i kanaat olacak surette meydana koyduğundan hukukumuzun şu fuzuli müddeiyatın tecavüzünden lüzum-ı siyanet-i tahlifini bir defa daha istirham eyleriz.*⁷⁸ Bu dilekçelerinden bir süre sonra ise konu hakkında Sadaret'i bilgilendirme ihtiyacı duymuşlardır.⁷⁹

77-Asım Efendi'nin yasal olarak elde ettiği anlaşılan ruhsat, şüphe yok ki Ebüzziya kardeşleri bir hayli şaşırtmıştı. Öyle ki dilekçe içerisinde Yusuf Asım Efendi olarak zikredilen isim arka arkaya dört defa Mustafa Asım Efendi şeklinde yazılmış ve dilekçenin sonunda yeniden Yusuf Asım olarak düzeltilmiştir. BOA, BEO, 4269/320102, lef 18-19, 25 Kânûn-i sâni 1329/7 Şubat 1914, s.1-2.

78-BOA, BEO, 4269/320102, lef 5, 28 Kânûn-i sâni 1329/10 Şubat 1914, s.2.

79-BOA, BEO, 4269/320102, lef 5, 17 Şubat 1329/2 Mart 1914, s.2.

Tek taraflı olarak Ebüzziya kardeşlerin ileri sürdükleri ve aslında birçoğu somut verilere dayanmayan iddialar, Şûrâ-yı Devlet'in kardeşleri Maliye ve Nafia dairesine çağırmasıyla etkisini kaybetmişe benziyordu. Her şeyden önce Yusuf Asım Efendi'nin kendilerinden çok daha önce, 1907 yılı sonlarında Fersan adalarında petrol arama ruhsatı için müracaat ettiğini öğrenmişlerdi. Artık yapacak çok bir şey olmadığını anlayan Talha ve Velid Ebüzziya, kendi iddialarını destekleyen en güçlü delil olarak gördükleri raporun sahteliği meselesine yoğunlaşmaya başlamışlardı. Bu konuda da birkaç dilekçe verdikten sonra iş bütünüyle Şûrâ-yı Devlet'in kararına kalmıştı. Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nafia dairesi ise konuyu sürüncemede bırakmamak için elde ettiği bütün evrakı birleştirip 28 Şubat 1914 Cumartesi günü, meseleyi etraflıca görüşmek amacıyla toplandı.

7. Şûrâ-yı Devlet Azalarının Konuyu Değerlendirmesi

Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nafia dairesi konuyu üç katmanlı bir sorun olarak karşısında bulmuştu. İlk olarak Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerli olup olmayacağına karar verilmesi gerekiyordu. Şüphesiz Ebüzziya kardeşlerin iddiaları da yabana atılır cinsten değildi. Ancak en önemlisi, konunun Londra müzakerelerine yansısıyla ortaya çıkan Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın İngiliz vatandaşı Mösyö George Robert Rogers'a devredilmesi meselesiydi.

Maliye ve Nafia dairesi reisi Mehmed Tevfik başkanlığında ve beş üyeden oluşan heyet konuyu müzakere ettikten sonra detaylı bir mazbata hazırlayarak imzalamışlardı. Bu mazbatada yer alan bilgilere göre heyet için Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerli olup olmadığını tayin etmek son derece kolaydı. Ellerindeki bilgi ve verilere göre Asım Efendi'nin, Kasım 1907'de yapmış olduğu müracaatı değerlendirmeye tabii tutulmuş ve 12 Şubat 1908 (30 Kânûn-i sâni 1323) tarihinde kendisine ruhsat verilmesi uygun bulunmuştu. Nitekim bu ruhsat 4 Mayıs 1909'da (21 Nisan 1925) maden müdüriyeti tarafından da tasdik edilmişti. Dolayısıyla Asım Efendi'nin ruhsatıyla ilgili teknik açıdan herhangi bir problem görünmüyordu.

Ne var ki heyet, Asım Efendi'nin elindeki ruhsatla ilgili Ebüzziya Talha ve Velid'in kayda değer itirazlarının bulunduğunu düşünmekteydi. Maliye ve Nafia heyetine göre Ebüzziya kardeşler tarafından ileri sürülen itirazlarının esas noktasını, pederleri merhum Ebüzziya Tevfik Bey'in Yemen vilâyeti içerisinde bulunan Fersan adalarındaki petrol arama ruhsatını elde etmek için yaptığı müracaat oluşturmaktaydı. Bütün iddialarını bu başvuruya dayandıran biraderler, Yusuf Asım Efendi'nin elde ettiği ruhsatın geçersiz olduğunu savunmaktaydı. Heyet ayrıca kardeşlerin maden nizamnamesine atıfla ileri sürdükleri iddiaları da değerlendirmişti. Bu cümleden olarak maden yerinin tespit edilmesi hususunun önemine dikkat çekiliyor ve Talha ile Velid Beylerin iddiaları arasında yer alan meçhul bir mühendise hazırlatılan sözde rapora atıfta bulunuluyordu. Benzer şekilde mühürleri bozuk numuneler ile Asım Efendi'nin rüşvetle ilişkili olan bir

cinayetten dolayı mahkûm olması hesaba katılıyor ve medeni hukukun kendisine sunduğu hakların üzerinden düşmesi gerektiği hususlarını da ayrı ayrı tetkik ediliyordu. Ancak heyetin en çok üzerinde durduğu konu, Ebüzziya kardeşlerin de aslında iddialarının temelini oluşturan Yusuf Asım Efendi'nin nezarete ve içerisinde pek çok maddi hata barındırdığı ileri sürülen keşif raporuydu. Heyet, kardeşlerin bu konudaki iddialarını tek tek ve ayrıntılı bir şekilde hazırladıkları mazbatada kayda geçirmişti.

Öte yandan ne Ebüzziya Tefik'in ne de oğulları Talha ile Velid'in petrol arama imtiyazını elde etme girişimleri henüz başlamadan, Maden Nezareti Yusuf Asım Efendi'nin elindeki ruhsatla ilgili birtakım işlemler yaptığı anlaşılmaktaydı. Bu gelişmelere dikkat çeken heyet, Yusuf Asım Efendi adına verilmiş olan ruhsat süresinin dolması üzerine 18 Mart 1911 (5 Mart 1327) tarihinde yeniden başvuru yaptığını belirtmekteydi. Bu sefer sunduğu arzual ve dilekçeye ek olarak petrol mevkilerini gösteren bir harita, fenni rapor ve petrol numuneleri de göndermişti. Ancak gönderilen petrol numuneleri, tahlil etmeye yetecek miktarda değildi. Bundan dolayı 10 Haziran 1911'de (28 Mayıs 1327) nezaret, Hudeyde mutasarrıflığına bir tahrirat yazarak yeni numuneler talep etmişti. Buna rağmen mutasarrıflıktan herhangi bir cevap alınamamıştı. Kardeşlerin bahsini ettikleri sahte rapor ile mühürleri bozuk petrol numunelerini Asım Efendi, arama ruhsatı süresini uzatmak için yapmış olduğu sonraki müracaat esnasında dilekçesiyle beraber verdiği anlaşılmaktaydı.

Petrol arama ruhsatının süresinin uzatmak için Asım Efendi'nin 1911'deki müracaatı, Hudeyde mutasarrıflığından cevap gelmemesi üzerine sürüncemede kalırken, sunduğu fenni rapor bir şekilde Ebüzziya kardeşlerin eline geçmişti. Raporu hazırlayan ve ismi kayıtlara J. Dö Şan olarak geçen mühendis ise kardeşlerin yoğun eleştirisine maruz kalmıştı. Maliye ve Nafia heyeti ise imtiyaz talep eden herkesin rapor hazırlamak için istediği mühendisi seçmekte serbest olduğuna dikkat çekiyordu. Hazırlanan raporları peşinen kabul eden Maden Nezareti, sorumluluğu tamamen imtiyaz müracaatında bulunan kişiye yüklemekteydi. Hâl böyle olunca Yusuf Asım Efendi tarafından sunulan raporun incelenmesine bile gerek duyulmamıştı. Bu noktada Ebüzziya kardeşlerin itirazlarında haklılık payı bulunduğu ortaya çıkmaktaydı.

Yusuf Asım Efendi'nin mahkûm olduğu halde sahibi olduğu ruhsatı başkasına devretmesi bahsine gelince, bu hususu Maliye ve Nafia heyeti doğrudan Şûrâ-yı Devlet Umumi Heyeti'ne sormayı uygun bulmuştu. Şûrâ-yı Devlet'in kanaatine göre Yusuf Asım Efendi elde etmiş olduğu adı geçen petrolere dair ruhsatname hukukunu, mahkûmiyetinden önce vermiş olduğu bir dilekçe ile başkasına devretmeyi talep etmişti. Diğer bir ifade ile Asım Efendi devir ve ferağ işlemini başlattıktan sonra rüşvetle ilişkili olan bir cinayete bulaşmış ve hapse düşmüştü.

Bunun üzerine heyetin yaptığı müzakerede mahkûmiyetin, Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerliliğine bir hanel getirmeyeceği ifade edilmekteydi. Zira medeni hukukun bir şahsa sunduğu hakların kişi üzerinden düşmesine

yönelik cezanın hangi durumlarda verileceği, ceza kanununun 31'inci maddesinde⁸⁰ açıkça belirtildiğine vurgu yapılmıktaydı. Heyet ise Yusuf Asım Efendi'ye atfedilen cezanın bu kanun maddesinde belirtilen hususların dışında bulunduğuna hükmetmiş ve bu durumun *mumaileyhin mezkûr maden üzerindeki hukuk-i haliye ve âtiyesine tesir etmemesi iktiza* edeceği sonucuna varmıştı. Bütün tartışmaların en sonunda heyet *Yusuf Asım Efendi'nin maden-i mezbûr üzerindeki hukukuna karşı mütearriz-i mümâileyhânın serdettikleri i'tirâzât kanunen gayr-i vârid görülmüş* olacağı şeklinde nihai bir karar almıştı. Sonuçta heyet Ebüzziya Talha ve Velid Beylerin Yusuf Asım Efendi'ye yönelik itirazlarını kabul etmemişti. Yine de açık bir kapı bırakarak konuyu bir kere de Şûrâ-yı Devlet'in umumi heyetinde görüşülmesi için oraya havale etmeyi uygun bulmuştu.⁸¹

Maliye ve Nafia dairesi reisi Mehmed Tevfik ile beş azadan oluşan bir heyet tarafından hazırlanan mazbatanın son kısmına bir not düşülmüştü. Bu küçük nottan, konunun üç gün sonra Şûrâ-yı Devlet umumi heyetinde müzakere edildiği anlaşılmıktaydı. Heyet-i umumiye, Maliye ve Nafia heyetinin değerlendirmelerine aynen katılmış ve gereğinin yapılması için Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne meselenin havale edilmesine karar vermişti.⁸²

Bu mütalaaların üzerine Ebüzziya kardeşlerin artık söyleyecekleri hiçbir söz kalmamıştı. Zaten yazışmalar da bu tarihten itibaren kesilmektedir. Asıl kırılma noktası, Yusuf Asım Efendi'nin petrol arama imtiyazını kendilerinden çok zaman önce almış olduğunun resmi makamlarca doğrulanması olmuştu. Bu durum Ebüzziya Talha ve Velid Beylerin bütün iddialarını karşılıksız bırakmaya yetmişti.

Bütün bu girişimlerinin sonucunda hiçbir şeyi elde edememeleri bir yana, Ebüzziya Tevfik ile oğullarının neden petrol imtiyazı alma girişiminde buldukları hâlâ bir muammadır. Şu hâlde devrinin şöhretli isimlerinden olan Ebüzziya Tevfik ve çocuklarının bu teşebbüslerini nasıl değerlendirmek gerekmektedir?

80-Bu madde şu şekildedir: *Otuz Birinci Madde: Hukuk-i Medeniden müebbeden ıskat cezası evvelâ yirmi dokuzuncu maddede mezkûr olan [Yirmi Dokuzuncu Madde: Müebbeden rütbe ve me'mûriyetten mahrumiyet cezası mücrimin fîmâ-b'ad devletçe gerek doğrudan doğruya ve gerek iltizâm tarikiyle büyük be küçük hizmette bulunmaktan ve rütbe ve maaşa nâil olmaktan ve nişân takmaktan mahrum olması ve ashâb-ı rütbe ve me'mûriyetten ise evvel emirde rütbe ve me'mûriyet ve ma'âşın ref' olunmasıdır] müebbeden rütbe ve me'mûriyetten mahrumiyet cezasına müstehak olmak sâniyen kâffe-i hukuk-i belediyeden yani memleketçe ve milletçe ve esnafça bir me'mûriyet-i resmîyede bulunmaktan mahrum olmak ve sâlisen bir mekteb hevâceliğinde kullanılmamak ve rabia'n ıcrâ-yı tahkikatta kullanılmamak ve bir da'vada kendisinden istizâh-ı keyfiyet lâzım geldiği takdirde ifadesi bayağı ma'lûmât hükmünde kabul olunup da'vaca hükümsüz tutulmak ve bir da'vada vekâlet edememek ve hâmisân vasy olamamak ve sâdisân silah taşımağa sâlih olmamak hususlarından ibarettir.* Bu maddeler uzun süre boyunca ceza kanunlarında aynen muhafaza edilmiştir. Bakınız: *Cezai- Kanunname-i Hümayûn*, 3. Baskı, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1307, s.10-11; *Muaddel Kanun-i Ceza*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1327-1329, s. 11-13; *Muaddel Umumi Ceza Kanunu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1341, s. 11.

81-BOA, BEO, 4269/320102, lef 15, 15 Şubat 1329/28 Şubat 1914, s.1.

82-Aynı belge, 18 Şubat 1329/3 Mart 1914, s.2.

Her şeyden önce bu teşebbüs, o tarihlerde sıkça rastlanan maden imtiyazı spekülasyonlarını; yani imtiyaz alıp bunu başkasına devretme işini hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi saraya yakın birtakım isimler araya konularak maden imtiyazı elde etmek ve bunu en yüksek kârla başta yabancılar olmak üzere başka şahıs veya şirketlere satmak Osmanlı son devrinde oldukça yaygın bir davranıştı.⁸³ Ebüzziya ailesinin spekülâtör olduğunu kesin olarak bilmeye imkân olmasa da herhalde doğrudan kuyu açıp petrol arayacak değillerdi.

1909'da Mehmet Reşat'ın başkâtibi olan Halit Ziya Bey [Uşaklıgil], böyle bir girişimde bulunmaları için onları yönlendirmiş olabilirdi. Haddizatında Ebüzziya Tevfik petrol arama ruhsatı için başvuruda bulunduğu Mayıs 1911 tarihinde, Halit Ziya Bey yaklaşık iki yıldır başkıtâbette bulunmaktaydı. Ebüzziya Tevfik'ten yaşça küçük olmakla birlikte edebiyat mahfillerinde iyice kendisinden söz ettiren Halit Ziya Bey, bu meselelerin en yoğun tartışıldığı dönemde sarayda bulunduğundan konudan haberdar olmalıdır. İşin doğrusu ikiliyi edebiyat ortak paydasında buluşturan ilişki, söz konusu yönlendirmeyi ima etse de bunu ispat edecek hiçbir delil bulunamamıştır. Halit Ziya Bey, başkatip olarak bulunduğu yılları anlattığı *Saray ve Ötesi* adlı hatıralarında ne Fersan adaları ne petrol imtiyazları ne de Ebüzziya Tevfik Bey'de hiçbir şekilde bahsetmemektedir.⁸⁴

Belki de Ebüzziya Tevfik'i hiç kimse yönlendirmemiş, II. Meşrutiyet devrinin zihinlerde oluşturduğu özgürlüğün tesirinde kalarak başkaları gibi o da kişisel girişimlerde bulunmuştu. Refik Halid'in [Karay] veciz bir şekilde ifade ettiği gibi *Meşrutiyet'in ilanı üzerine hepimizde baş gösteren 'teşebbüsü şahsi' cazibe ve hülyası*⁸⁵ Ebüzziya Tevfik'i de sarmış olabilirdi. Ancak gerek başkası yönlendirmiş olsun gerekse sırf spekülasyon veya şahsi teşebbüs amacıyla yapılmış olsun, Ebüzziya Tevfik Bey ve oğulları Talha ile Velid'in, Fersan adalarında petrol arama ruhsatı elde etmek için çabalamış olmaları; edebiyat tarihinin olduğu kadar Türk ticari hayatının da ilginç girişimlerinden birisi olarak kayda değerdir.

Mart 1914'ten itibaren Fersan adalarındaki petrol imtiyazı tartışmalarında Ebüzziyalar artık yoktur. Vakıa bu tarihten sonra konu bütünüyle uluslararası bir hâl almıştır. İngiltere, Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulunan imtiyazın Robert Rogers'a

83-Bekir Vehbi Bey, 5 Aralık 1929 tarihinde Âli İktisat Meclisi'ne sunduğu raporda bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Bizde yetmiş seksen seneden beri revaçta olan bir vaziyet vardır: O da maden taharri ruhsatnamesi, maden imtiyazı istihsal etmek ve bunları en az masrafla elde ettikten sonra bir meblağ mukabilinde devredecek bir ecnebi grubu aramak. Boş yere birçok emek sarfettiren, müteşebbisin yüzde doksan dokuz zararına müeddi olan, Türkiye madenlerinin kıymetini düşüren bu vaziyete nihayet vermek lazımdır. Âli İktisat Meclisi Raporları, Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir?, Türkiye Cumhuriyeti Âli İktisat Meclisi Umumi Kâtiplik Neşriyat Serisi, Baş-vekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1933, s. 6.*

84-Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, 431 s.

85-Refik Halid Bey, Meşrutiyet sonrasında oluşan bu atmosferden epeyce etkilenmiş ve kendisi de Bursa'daki maden suyu imtiyazını almak için vilayete müracaatta bulunmuştu. Bu konudaki girişim ve yorumları için bakınız: Refik Halid Karay, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da, Memleket yazıları -2-*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2014, s. 66-69.

devredilmesi için bir taraftan Londra'da bulunan Hakkı Paşa'yı sıkıştırmış diğer taraftan da İstanbul'daki İngiliz elçisi üzerinden birtakım girişimlerde bulunmuştu. Bu arada Yusuf Asım da Sinop'a sürülmüştü. Nihayet 11 Mart 1914'te Robert Rogers'a imtiyazın transfer edilmesine yönelik anlaşmada mutabakat sağlanabilmişti.

Diğer taraftan Fersan adaları, Birinci Dünya Savaşı esnasında İngilizler tarafından kısa süreliğine işgal edildi (Aralık 1916-Ocak1917). Savaş sona erdikten sonra Seyyid İdris ile petrol imtiyazı konusunda İngilizlerin birtakım yazışma ve görüşmeleri olmuşsa da herhangi bir sonuca varılmadı.⁸⁶ Ayrıca İngilizler, adalarda çeşitli zamanlarda petrol arama çalışmaları yapmışlarsa da⁸⁷ bugüne kadar bu mntıkada kayda değer bir petrol faaliyeti bulunmamaktadır.⁸⁸

Sonuç

Türk kültür ve edebiyat dünyasında yakından tanınan Ebüzziya Tevfik ve oğulları Talha ve Velid Beylerin, Fersan adalarında petrol arama ruhsatı elde etme teşebbüsleri, istedikleri şekilde sonuçlanmamıştır. Osmanlı arşivinin barındırdığı ilginç hikâyelerden birisi olan bu girişim, aynı zamanda petrol arama ruhsatlarının veya işletme imtiyazlarının nasıl elde edildiğiyle ilgili de fikir vermektedir. Öte yandan sıradan bir maden işletme talebi gibi görünen bu teşebbüsün beraberinde getirdiği tartışmalar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde merkeze uzak sınır bölgelerindeki uluslararası hakimiyet mücadelesinin ne kadar derin kökleri olduğunu da açık bir şekilde göstermektedir.

Kızıldeniz'in güneyinde bulunan Fersan adalarındaki petrol madeni, sadece ticari yatırımcı ve müteşebbisleri değil, konunun bir hayli yabancı olan Ebüzziya Tevfik ve oğullarını nasıl harekete geçirebildiği bu çalışma sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Elinde resmi olarak petrol arama ruhsatı bulunduran Yusuf Asım Efendi'yi Ebüzziya kardeşlerin amansızca suçlamaları, aynı zamanda o dönemde ruhsat ve imtiyaz elde etmek için oluşan rekabeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Oysa Fersan adalarında -Osman Nuri Paşa'nın layihasında yer alan küçük birkaç bilgi dışarıda tutulursa- ne o zamanlarda ciddi bir petrol faaliyeti yapılmış ne de bugüne kadar kayda değer miktarda petrol çıkartılmıştır. Bu durum göstermektedir ki Birinci Dünya Savaşı öncesinde bahsi geçen adalar üzerindeki hakimiyet mücadelesinin öznesi olan petrol, burada kelimenin tam anlamıyla bir enstrüman olarak kullanılmıştır.

86-J. Baldry, "The Powers and Mineral Concessions in the Idrisi Imamate of Asir, 1910-1929" ..., s. 81 vd.

87-J. E. Peterson, "The Islands of Arabia: Their Recent History and Strategic Importance", *Arabian Studies VII*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1985, s. 23-24.

88-Fersan adalarındaki petrol ihtimalleri hakkında beni bilgilendiren dostlarım Serkan Şahin ve Volkan Aslanoğlu'na teşekkür ederim.

Dolayısıyla Fersan adalarında petrol bulunsa da bulunmasa da burası stratejik ve jeopolitik açıdan son derece önemli bir coğrafi konumu teşkil ettiği görülmektedir. Nasıl ki Almanya, gemileri için kömür deposu ihtiyacını ileri sürerek buraya yerleşmeye çalışmışsa benzer şekilde İngiltere de petrolü gerekçe göstererek bu adalar üzerinde egemen olmak istediği anlaşılmaktadır. Bunu gerçekleştirdiğinde, sadece Kızıldeniz ticaretini kontrol altına almış olmayacak aynı zamanda -eğer varsa- bir petrol kaynağına daha sahip olacaktı. Sonuçta, elde edeceği imtiyazla birden fazla amaca ulaşma imkânı kazanacaktı.

Ebüzziya Tevfik ve oğullarının, petrol işletmeciliği gibi içerisinde pek çok karmaşık ilişkiyi barındıran bir mesleği, elbette ki bizzat kendileri icra etmek istedikleri için imtiyaz talebinde bulunmamışlardı. Onların bu girişimi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında iyice yaygınlaşan, herhangi bir maden imtiyazını alıp, bunu zamanla başka bir şahsa veya şirkete satmayı amaçlayan spekülâtörleri hatırlatmaktadır. İmtiyaz avcıları olarak da bilinen bu zümre, sarayla kurdukları yakın ilişki sayesinde imtiyaz elde ediyor ve bunu yüksek kârlarla başkalarına devrediyordu. Bu durum o kadar yaygınlaşmıştı ki imtiyazın, doğrudan maden aramak veya işletmek için mi yoksa başkasına devretmek amacıyla mı istendiği büsbütün birbirine karışmıştı. Ebüzziyaların, eğer petrol imtiyazını elde ederlerse bunu ne yapacakları tam olarak bilinmese de kendilerinin petrol araması yapmayacağı açıktır. Sonuç olarak Yusuf Asım Efendi'nin yaptığı gibi uygun bir gerekçe ortaya çıktığında, muhtemelen ellerindeki imtiyazı başkalarına satmayı amaçlamışlardı.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi⁸⁹

- Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.} MKT.MHM)
- Babıâli Evrak Odası (BEO)
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD)
- Dâhiliye Nezareti (DH)
- İrade, Hususi (İ.HUS)
- Maliye Nezareti (ML)
- Yıldız, Perakende Evrakı (Y.PRK)
- Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.)
- Yıldız, Perakende, Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)
- Yıldız, Perakende, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)
- Yıldız, Perakende, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)
- Yıldız, Resmi Maruzat (Y.A.RES)

2- Kaynak Eserler ve Araştırmalar

ABDULLAH Fevziye, “Ebüzziya Tevfik”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 4, M.E.B., Eskişehir 2001, s. 100.

AKALIN Durmuş, “Aden’in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz’de Aldığı Tedbirler” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, ss. 357-404.

AKGÜN Adnan, *Ebüzziyâ Tevfik’in Mecmûa-i Ebüzziyâ’daki Hâtıraları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yöneten: İnci Enginün, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987.

AKYILDIZ Ali, KURŞUN Zekeriya, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.

BALDRY John, “The Powers and Mineral Concessions in the Idrisi Imamate of Asir, 1910-1929”, *Arabian Studies II*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1975, ss. 76-107.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 2, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

89-Belge numaraları dipnotlarda gösterildiği için kaynakçada tekrar edilmemiştir.

- BLOCH Walter, “Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti”, *Toplumsal Tarih*, S:21, Eylül 1995.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt:2, Kısım:1, Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1333.
- BUZPINAR, Şit Tufan, “Mustafa Fazıl Paşa”, *DİA*, C. 31, s. 300-301.
- Cezai- Kanunname-i Hümayûn*, 3. Baskı, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1307.
- Ebüzziya Tevfik, “Petrol Havuzları”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 399, 31 Ekim 1910, s. 1.
-, “Sefâinde Kuvve-i Muharrike Olarak Petrol İsti’ mâli”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 278, 9 Mart 1910, s. 1.
-, “Muktatafat, Amerika’da Petrol İstihsâlâtı”, *Mecmua-i Ebüzziya*, Sayı: 132, sayfa: 127-128.
-, “Demiryollarında Petrol İsti’ mâlinin Fevâidi”, *Mecmua-i Ebüzziya*, Sayı: 136, sayfa: 251-252.
-, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yayınlayan: Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
-, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yayınlayan: Ziyad Ebüzziya, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973-74.
-, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.
- EBÜZZİYA Ziyad, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, s. 376.
- GÜR Âlim, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 1998.
- FARAH Caesar E., *The Sultan’s Yemen: 19th-Century Challenges to Ottoman Rule*, I. B. Tauris, Londra 2002.
- EKİNCİ İlhan, “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet-Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi”, *Belleten*, LXIX, No:255, (Ağustos 2005) s. 567-598.
- KARAY Refik Halid, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu’da, Memleket yazıları -2*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2014.

- KESKİN Özkan, *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2005.
- KUNERALP Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), Prosopografik Rehber*, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür: Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen: Ali Birinci, İsis Yayınları, İstanbul 2001.
- Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahi Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnâmesidir*, İstanbul 1322.
- Muaddel Kanun-i Ceza*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1327-1329.
- Muaddel Umumi Ceza Kanunu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1341.
- LONGRIGG Stephen Hemsley, *Oil in the Middle East, Its Discovery and Development*, Oxford University Press, Londra 1954.
- ORHONLU Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- PETERSON J. E., "The Islands of Arabia: Their Recent History and Strategic Importance", *Arabian Studies VII*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1985
- Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- SERTEL Mehmet. Zekeriya, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yayılcık Matbaası, İstanbul 1968.
- SEZEN Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 2017.
- Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-a'lâm*, Cilt: 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
- TOK Alaaddin, *The Ottoman Mining Sector In The Age Of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2010.

TOKGÖZ Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım (1888-1918)*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

TÜRESAY Özgür, *Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman : Ebüzziya Tefvik (1849-1913) et son temps*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 2008.

....., “Bir Osmanlı Matbaasının Sergüzeşti, Ebüzziya Tefvik’in Matbaa-i Ebüzziyası”, *Toplumsal Tarih*, S: 128, Ağustos 2004, ss. 36-43.

....., “II. Abdülhamid Dönemi Yayımcılığı, Matbaa-i Ebüzziya ve Bastığı Kitaplar”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 34, Güz 2008/2, s. 3-48;

....., “Osmanlı Kimliğinin Peşinde: Ebüzziya Tefvik Bey”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 21, Yaz 2002/1, s. 3-25.

....., “Ebüzziya Tefvik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912)”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 18, Kış 2000/2, s. 87-140

UŞAKLIGİL Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

YURDAKUL Nurcan Özkaplan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

3- Süreli Yayınlar

Journal des débats politiques et littéraires, (5 décembre 1901)

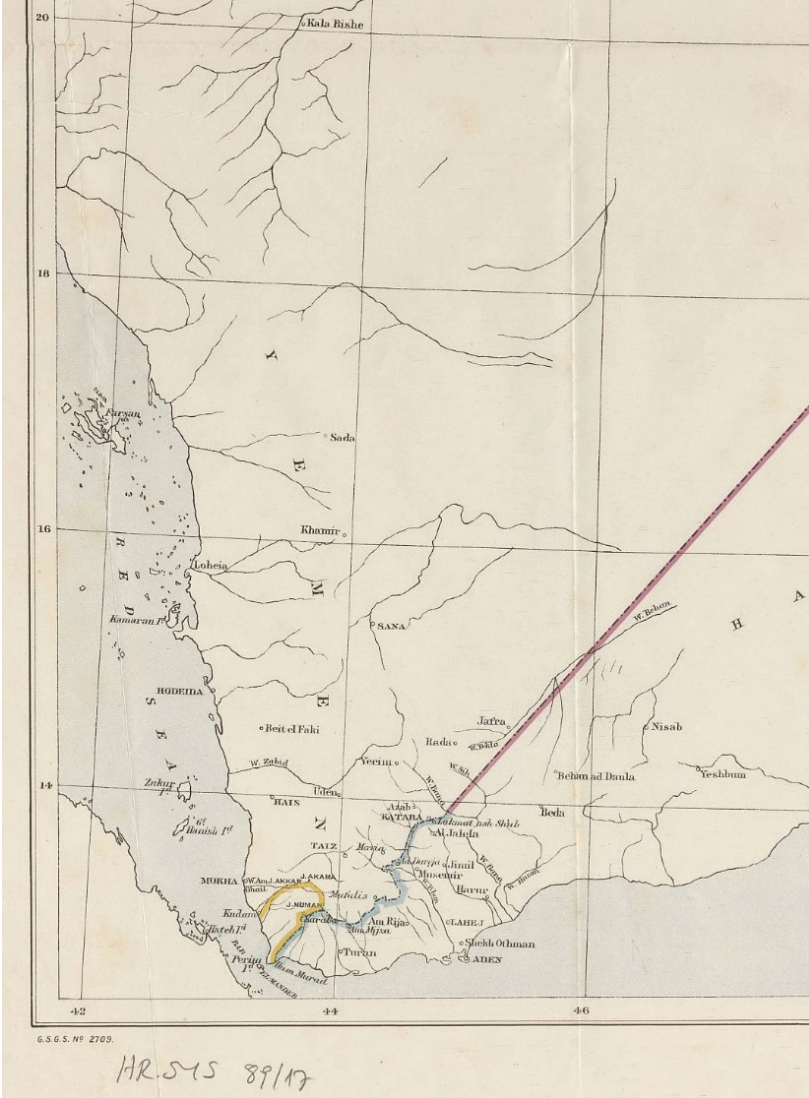
Mecmûa-i Ebüzziya

New York Times, (June 7; September 10, 1901)

Yeni Tasvir-i Efkâr, (9 Mart 1910, 31 Ekim 1910)

Ekler

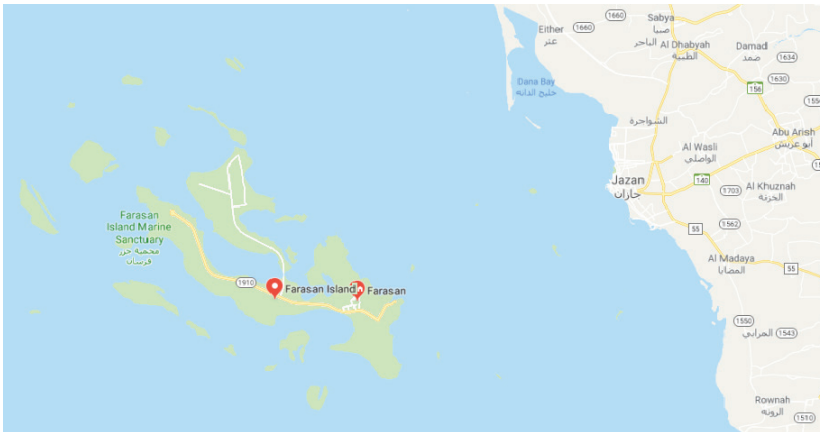
Ek 1: Fersan adalarını, Kızıldeniz ve Yemen sahillerindeki adalar grubuyla gösteren Osmanlı dönemine ait haritadan bir kesit. (BOA, HR.SYS., 89/17)

Ek 2: Fersan adalarının Kızıldeniz'deki konumunu gösteren haritalar. (Google Maps)

Ek 3: Ebüzziya Tevfik ve oğulları Velid ile Talha Beylere ait görseller.

Sol üstten: “Matbuat-ı memlekete birçok hizmetleri, edebiyat-ı Osmaniye’ye pek kıymetli hediyeleri olan tâbi’ ve edip Ebüzziya Tefvik Bey Efendi” ibareli kartpostal (İBB Atatürk kitaplığı, Krt_009689); Ebüzziya Tefvik Bey’in bir fotoğrafı (İBB Atatürk kitaplığı, Krt_000030); Velid Ebüzziya’ya ait bir fotoğraf (Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi); Talha Ebüzziya’nın ölümü üzerine “Merhum Talha Ebüzziya Bey” başlığıyla dönemin basınında yayınlanan bir haber (Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi).

Savaş Daima Yıkımdır: *Troya İçinde Vurdular Beni Piyesinde* Savaş Karşıtı Söylemin İnşası

“Troya’ydı bir günler, şimdi bir yangın yeri.

Ateş kendi payını aldı, yel kendi payını,

toprak kendi payını.”¹

Mehmet GÜNEŞ**

Özet

Truva Savaş(lar)ını konu alan Troya İçinde Vurdular Beni piyasinde Güngör Dilmen, insanlık tarihinin başından modern çağa, savaşların kökeninde çoğunlukla kişisel ihtirasların olduğunu vurgular. Yazar, savaş karşıtı söylemi inşa etmek için Troya İçinde Vurdular Beni piyasini araçsallaştırır. Araçsallaştırmayı didaktizme düşme tehlikesine kapılmadan yapan yazarın eserde estetik bir dil, anlatım ve söylemi öncelikli tuttuğu belirgin biçimde hissedilir. Yazar, Truva Savaşı’ndan ve bu savaşa katılan ya da tanık olanlardan hareketle insanlık tarihinin başından günümüze savaşların görünürdeki nedeniyle asıl amacının çok farklı olduğu savını ileri sürer. Mitolojik anlatılarda olduğu gibi Troya İçinde Vurdular Beni piyasinde de Truva Savaşı’nın çıkışının görünür nedeni Paris’in Helena’i kaçırmaması olarak geçer. Ancak eseriyle savaş karşıtı bir söylem geliştirmek isteyen yazar, piyeste savaştan gerçek nedeninin çok farklı olduğunu yansıtmaya çalışarak savını, söylemini güçlendirir. Yazar eserinde mitolojik tanrıların, devlet yöneticilerinin, savaş çıkırtkanlarının ve sıradan yurttaşların savaşa bakışlarını karşılaştırmalı biçimde yansıtır. Savaşın kurbanlarının ve savaşın toplumlarda yarattığı sarsıntıları da çarpıcı biçimde işler. Troya İçinde Vurdular Beni piyasinde örtük biçimde Truva Savaşıyla Çanakkale Muharebeleri arasında birçok yönden benzerlik olduğuna işaret edilir. Dilmen’in Troya İçinde Vurdular Beni piyasinde savaşa bakışına daha önce bu esere ya da yazara ilişkin yapılan çalışmalarda dolaylı biçimde değinilmiştir. Bu çalışmada Troya İçinde Vurdular Beni piyasesi örneğinde kurgusal metinde savaş karşıtı söylem inşa edilirken hangi argümanların kullanıldığı ve nasıl bir yöntem izlendiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: savaş karşıtı söylem, tiyatro, mitoloji, Truva Savaşı.

1- Güngör Dilmen, *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, İstanbul, Mitos Boyut Yayınları, 2000, s. 196.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgunes@marmara.edu.tr

**War Is Always Destruction:
Construction Of Anti-War Discourse
In Troya İçinde Vurdular Beni Play**

Abstract

Güngör Dilmen emphasizes that personal ambitions are at the root of the wars that have continued from the beginning of human history to the modern age in Troya İçinde Vurdular Beni, which deals with the Trojan Wars. The author instrumentalizes his work, to build anti-war discourse. The author does not endanger didacticism in doing so. It is clearly felt that the work prioritizes aesthetic language, narration and discourse. The author argues that from the beginning of the history of mankind, from the beginning of the Trojan War and from those who witnessed or participated in the war, the actual purpose of the wars is very different. As in the mythological narratives, the visible reason for the emergence of the Trojan War in the play named Troya İçinde Vurdular Beni is Paris's abduction of Helena. However, the author, who wants to develop an anti-war discourse with his work, strengthens his argument by trying to reflect that the real cause of war in the play is very different. In his work, the author comparatively reflects the views of mythological gods, state administrators, war mongers and ordinary citizens on war. It also handles the tremors caused by war in societies strikingly. It is implicitly pointed out that there are similarities between the Trojan Wars and the Gallipoli Wars in many ways. In previous studies, the anti-war rhetoric in this piece of Dilmen is indirectly mentioned. This study evaluates which arguments are used in constructing anti-war rhetoric in the fictional text in Troya İçinde Vurdular Beni play example and what method is followed.

Key Words: *Anti-war discourse, theater, mythology, Trojan War.*

Giriş

Geçmişten bugüne dünya, sayısız savaşlara sahne olur. Bu savaşların nedenleri de sonuçları da sürekli tartışma konusudur. Bazı savaşlarda taarruz konumundakiler haklı, savunmadakiler haksız durumda olsa da çoğunlukla bu durumun aksi geçerlidir. Savaşlar çoğunlukla dünyaya hâkim olma, öteki/diğerlerini yönetme arzusuyla ilintilidir. Savaşın çok nedenli bir “olgu” ya da “görüngü” olduğunu söyleyen Erhan Büyükakıncı, savaşı doğuran nedenlerin, şartların analiz edilmesinin de oldukça karmaşık bir hâl aldığını ifade eder.²

Savaşın, savaşmaya karar veren(ler)in düşman olarak tanımladığı/gördüğü kişi/ tarafı kendi iradesini kabule zorlamak için bir “kuvvet kullanma eylemi” olduğunu ifade eden Carl Von Clausewitz, insanlar arasındaki kavga/savaşın “düşmanlık duygusu ve

2- Erhan Büyükakıncı, “Uluslararası İlişkilerdeki Savaş İncelemelerinde ‘Tarih’in Metodolojik Araç Olarak Kullanımına Bir Bakış”, *Doğu Batı*, S. 24, Ağustos-Eylül-Ekim 2003, s. 88.

düşmanca niyet”ten oluştuğunu söyler. Ona göre savaş her ne kadar kuvvet kullanma eylemi olsa da savaş kararlarında duygusal yön de etkili olup bu süreç, “düşmanca çıkar”ların önemine ve süresine bağlıdır.³

Savaşın nedenleri kadar kişilerin savaşa bakışı da birbirinden çok farklıdır. Söz gelimi iktidar hırsıyla hareket eden, başkalarına/başka toplumlara egemen olmayı olumlayanlar savaşın gerekliliği söylemini öne çıkarırken evrensel barış ve insani duyarlılığı önceleyenlerse savaşı olumsuzlarlar. Savaşa bakış noktasında oldukça ilginç yaklaşımlar vardır. Örneğin ünlü düşünür Immanuel Kant “Savaş, güç kullanarak bir hakkı öne sürmek için, hiç de iyi olmayan sadece kestirme bir yoldur.”, “Savaş (ilkel insanların yaptığı gibi) anlaşmazlıkların barbarca çözülmesidir.”, “Savaş, bütün kötülüklerin ve ahlaksal bozulmanın kaynağıdır.”⁴ vb. özlü sözleriyle savaşa keskin biçimde karşı olduğunu vurgularken Alman kimliğini ön planda tutan, Alman milliyetçiliğinin kökleşmesinde önemli rolü olan Georg Wilhelm Friedrich Hegel ise savaşın ve monarkın yanında olduğunu açıklar:

“Savaş büyük önemi haizdir, bu yolla insanların ahlaksal sağlıkları korunur... ulusların bozulması ‘sürekli barış’ sonucudur... Eğer bu sadece felsefi bir düşünce veya Tanrı’nın takdirinin haklı gösterilmesi ise, gerçek savaşlar değişik şekilde de haklı gösterilebilir. Başarılı savaşlar iç huzursuzluğu engeller ve devletin gücünü sağlamlaştırır.”⁵

Hegel, bu yaklaşımıyla savaşın haklılığını açıklamaya çalışır. O, Thomas Hobbes’un da desteğiyle Kant’ın “savaşa yöneticiler değil, halk karar vermelidir” şeklinde yaklaşımını da tersine çevirir; ona göre “yalnızca monark silahlı güçlere emir verir, savaş ve barış yapar, her türlü anlaşmaya varır ve dış ilişkileri yürütür”.⁶ Bu yaklaşım insani olmaktan oldukça uzaktır. Bu düşünceye göre güçlü toplumun zayıfı ezmesi tabii bir hak olabileceği gibi; halk/yurttaşlar, birçok husustaki gibi savaş söz konusu olduğunda da fikir belirtme hakkına sahip olmayıp yöneticiye itaat etmek zorundadırlar.

Hobbes’un da *Leviathan* adlı eserinde aynı görüşleri savunduğunu söyleyen Emre Bağçe’nin de vurguladığı üzere bu yaklaşım ve fikirleriyle Hegel, “tarih ve hukuk felsefesinde Almanya’nın dünya tarihine damgasını vurması hayalini dile getirir; felsefeyi devletin hizmetine sokarak Almanları en yüksek noktaya yerleştirir”. Hegel; Alman

3- Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015, s. 30-31.

4- Immanuel Kant, *Political Writing*, (ed. Hans Reiss), Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s. 96, 171, 183.; aktaran: H. Emre Bağçe, “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?”, *Doğu Batı*, S. 24, Ağustos-Eylül-Ekim 2003, s. 112.

5- G. W. F. Hegel, *Essential Writings*, (ed. Fredrick G. Weiss), Touchbooks, Newyork, Harper, 1974, s. 299-300.; aktaran: H. Emre Bağçe, “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?”, *Doğu Batı*, S. 24, Ağustos-Eylül-Ekim 2003, s. 119.

6- G. W. F. Hegel, *Essential Writings*, (ed. Fredrick G. Weiss), Touchbooks, Newyork, Harper, 1974, s. 302.; aktaran: H. Emre Bağçe, “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?”, *Doğu Batı*, S. 24, Ağustos-Eylül-Ekim 2003, s. 119.

ırkının hedefine ulaşması, egemen güç olması için savaşları araç olarak görür.⁷ Savaşta aktör olarak bulunanların da insan olarak hiç önemi yoktur, önemli olan yöneticilerin arzu ve hedeflerinin gerçekleşip gerçekleşmediğidir.

Türk edebiyatında savaş karşıtı söyleme örnek verilmek istenildiğinde Şinasi'nin Reşid Paşa'ya hitaben yazdığı bir "Kaside"sindeki "Sen gibi âkil olan kan dökerek gün mü sürer/ Vechi nâmûsuna ol kan ile düzgün mü sürer."⁸ mısraları gelir. Şinasi'ye göre modern dönemin yöneticileri savaşa son vermelidir. Türk edebiyatında savaş karşıtı söylemin en sert olduğu metinlerden biri de Tefvik Fikret'in "Târih-i Kadim"idir. Fikret, yıllarca süren savaşların halkların katline ve sefaletine neden olduğunu ifade eder:

"Kahramanlık... Esâsı kan vahşet;
Beldeler çiğne, ordular mahvet;
Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık;
Ne 'Aman' bil, ne 'Âh' işit, ne 'Yazık!';
Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun;
Ne ekinden eser, ne ot, ne yosun;
Sönsün evler, sürünsün aileler;
Her ocak benzesin mezar taşına,"⁹

Savaşın yıkım olduğu fikrinde olan şaire göre savaşlardan geriye harabeye dönmüş evler, bahçeler ve dinmeyecek acılar kalır. "Savaş tarihleri kurbanları erkekler, kadınlar ve çocuklar olan acımasız ve ayırım gözetmeyen bir öldürme ve işkence tutanağıdır." diyen Erich Fromm, savaşlara ne geleneksel ne de ahlaki etmenlerin hiçbir biçimde engel olmadığını vurgular.¹⁰

Truva Savaş(lar)ını konu alan *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde Güngör Dilmen, insanlık tarihinin başından modern çağa, savaşların kökeninde çoğunlukla kişisel ihtirasların olduğunu vurgular. Truva Savaşı'na benzer/insancıl bakış birçok eserde işlenmiştir.¹¹ Selahattin Batu'nun *Güzel Helena* adlı piyesinde Troya ile Türkiye topraklarını doğrudan ilişkilendirip Türkiye topraklarının benzer biçimde işgal altında

7- H. Emre Bağçe, "Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?", *Doğu Batı*, S. 24, Ağustos-Eylül-Ekim 2003, s. 119.

8- Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1986, s. 13.

9- Tefvik Fikret, *Bütün Şiirleri*, Haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 641.

10- Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri Şiddet ve Saldırganlık Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 346.

11- Geçmişten bugüne Truva Savaşı birçok eserde farklı bakış açılarıyla sorgulanır. *Helene, Troyalı Kadınlar, Electra, İphigenia Auslis'te, İphigenia Tauris'te, Hekabe* (Euripides), *Troyalı Kadınlar* (Seneca), *Andromak* (Racine), *Troya'yı Özlüyorum* (Ülkü Ayvaz), *Troya Geçilmez* (Savaş Aykılıç), *Güzel Helena* (Selahattin Batu)

olduğunu vurguladığını ifade eden Nur Gürani Arslan, Güngör Dilmen'in eserinde ise "daha çok insani zaafılar ve bu zaafıların sonuçları ile ilgilenmekte ve metnini yerel olmaktan çok evrensel bir iddia ile ortaya koymakta" olduğunu söyler.¹² Dilmen'in eserinde her ne kadar evrensel bir ileti ve iddia öne çıksa da Truva Savaşı'yla Çanakkale Muharebeleri arasında benzerlik kurulduğu belirgindir. Yazar, savaş karşıtı söylemi inşa etmek için *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesini araçsallaştırır. Araçsallaştırmayı didaktizme düşme tehlikesine kapılmadan yapan yazarın eserde estetik bir dil, anlatım ve söylemi öncelikli tuttuğu belirgin biçimde hissedilir.

Yazar, Truva Savaşı'ndan ve bu savaşa katılan ya da tanık olanlardan hareketle insanlık tarihinin başından hâlihazıra savaşların görünürdeki nedeniyle asıl amacının çok farklı olduğu savını ileri sürer. Piyeste geçmişten bugüne savaşların kralların, yöneticilerin vb. ihtirasları uğruna kendi yurttaşlarından birçoğunu ölüme sürükleyip başka toplumun insanlarını da huzurundan ettiği görüşü hâkimdir. Truva Savaşı'nda en çetin mücadelenin verildiği Hektor ile Akhilleus'in çarpışmasının yansıtıldığı sahnenin tasvirini belirten şu cümlelerle savaşın en acımasız ve insani olmaktan tamamen uzak yüzü resmedilir:

"Bir yiğitçe kovalar bir korkakça kaçarlar, kalkanın ardına sığınır, zırh parçalarıyla korunmaya çalışırlar vb..."

Koreografiyle sergilenecek bu sahnede güldürücü bir öğe olmamalı. Ölen de öldüren de acımasıdır."¹³

Bu tasvirlerde dikkat çekildiği/anlatılmaya çalışıldığı üzere, savaşa ister taarruz isterse savunma amaçlı katılsın, savaşanların çoğu masum olup kendilerine verilen görevi yerine getirirler. Birbirlerini hiç tanımayan asker/insanların birçoğu kendilerine yapılan yönlendirmelerle bir anda hiç tanımadıkları insanlara düşman olur, kin ve nefret duyarlar. Bu kin ve nefret öyle bir hâl alır ki karşı safta/düşman olarak zihinlerine yerleştirdikleri kişi/askerleri acımasız bir şekilde öldürerek kahraman olmayı hedeflerler. Büyük kahramanların kendileri ölecek, ama adları ölümsüzleşecektir; ömürleri kısa olacak, ama namları uzun yıllar yaşayacaktır. Tüm bu yaklaşımlar göstermektedir ki Güngör Dilmen *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde savaş etrafında oluşan çoğu algı ve inancı kurgusal düzlemde tartışmaya açar. Birçok tarih araştırmacısının ya da bilim adamının da belirttiği üzere tarih boyunca birçok savaşın görünürdeki nedeniyle asıl nedeni birbirinden çok farklıdır. Özellikle büyük güç sahipleri savaş çıkarmak için çok sıradan bir durumu savaş nedeni olarak sunabilmektedir; ancak çoğu zaman savaşın asıl nedeni, sunulan gerekçe değil de bambaşka etmenlerdir.

piyesler, *Troya'da Ölüm Vardı* (Bilge Karasu) anlatısı, *Truva* (Wolfgang Petersen), *Truvalı Helen* (Robert Wise) bunlardan ilk akla gelenlerdir.

12- Nur Gürani Arslan, "Troya Savaşının Yeniden Yazımı ve Selahattin Batu'nun *Güzel Helena'sı*", *Türk Edebiyatına Açılan Pencere İnci Enginin Armağanı*, Ed. Hülya Argunşah, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 280.

13- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 168.

Mitolojik anlatılarda ya da Homeros'un *İlyada* adlı ünlü eserinde Truva Savaşı'ndan tarihin büyük savaşlarından biri olarak söz edilir. Kaynaklarda genel olarak Truva Savaşı'nın görünürdeki gerekçesi, Truva Prensi Paris'in Akha Kralı Agamemnon'un kardeşi Menelaos'un eşi Kraliçe Helena'ı kaçırmasıdır. *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde de görünürdeki neden aynı gösterilmekle birlikte, savaşın asıl nedeninin Truva şehrinin stratejik konumu ve o coğrafyanın yağmalanma arzusuyla ilintili olduğu düşüncesine dikkat çekilmektedir.

Piyenin adıyla “Çanakkale içinde vurdular beni/ Ölmeden mezara koydular beni” mısralarıyla başlayan anonim (savaş) türküsü anıştırılır. “Çanakkale Türküsü” olarak ünlenen bu metin, Kastamonu ağıtıdır. “Kastamonu türküsü olarak bilinen bu ağıtın dilden dile dolaşarak artık anonim hâle gelmesi Türk milletinin aynı ses ve aynı yüreğe sahip olduğunun delilidir.”¹⁴ Piyese ad olarak böyle bir seçimin yapılması oldukça anlamlıdır. İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki Çanakkale ve Truva aynı coğrafyadadır. Tarihte Truva Savaşı'nın olup olmadığı tartışmaları bir tarafa bırakılıp mitolojik ve diğer yazınsal eserlerdeki kurgusal savaş anlatıları dikkate alınır, Truva Savaşı ile Çanakkale Muharebeleri arasında uzun asırlar olduğu görülecektir. Her iki savaşın zamanı ve kişileri farklı olsa da mekân aynıdır, görünürdeki savaş nedenleri farklıdır. I. Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı geçmek istemesinde Boğaz'ın stratejik konumundan yararlanma ve Osmanlı Devleti'ni parçalayıp topraklarını işgal etme arzusu vardır. Güngör Dilmen, kurgusal düzlemde Truva Savaşı'nın nedeninin de benzer olduğunu tartışmaya açar. Piyeste her ne kadar Truva Savaşı anlatılsa da örtük biçimde I. Dünya Savaşı esnasında Çanakkale Muharebelerine giden sürecin, hatta dünya tarihindeki savaşların birçoğunun çıkış nedenlerinin benzer olduğuna dikkat çekilmektedir.

1.Savaşın Gerekçesi

Truva Kralı Priamos'un bilici/geleceğe ilişkin haber veren kızı Cassandra, Truva Savaşı sonrasında kendilerini nasıl bir akıbetin beklediğini tahmin etmiştir. Piyeste Truva Savaşı öncesi Truvalıların durumu Cassandra'nın dilinden aktarılır. Güncel olay zamanı yirmi dört saatle sınırlı antik tiyatrolarda, hâlihazırdaki durum ve olayın mazisinin aydınlatılması çoğunlukla tiratlarla ve koronun diliyle olur. Modern anlatılarda bu işlev geriye dönüş tekniğiyle gerçekleştirilir. *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde de güncel zaman yirmidört saat olup Truva Savaşı sonrası ganimetin paylaşılması ve savaş esirlerinin Yunanistan'a götürülme süreci aktarılır. Savaş öncesi Truva'nın durumu çoğunlukla Cassandra'nın monologlarıyla aktarılmaktadır.

Hekabe, son çocuğu Paris'e hâmile iken rüyasında karnından çıkan ateşin Truva'yı

14- Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Akın, *Kastamonu'nun Çanakkale Kahramanları*, Yarımada Yayınları, İstanbul 2007, s. 43.

tutuşturduğunu görür. Rüya, doğacak çocuğun Truva'nın felaketine yol açacağı şeklinde yorumlanır. Ancak çocuk doğunca onu öldürmeye de kıyamayıp Kazdağı'nın yamacına bırakırlar. Tahmin edildiği gibi kurda kuşa yem olmayan bu çocuğu dışı bir ayı bağına basıp büyütür; çocuk "yakışıklı bir delikanlı" olunca su perisi Oynone de ona âşık olur. Kazdağı'nda düzenlenen yarışma hem Paris ile Oynone'nin aşkına gölge düşürür hem de Cassandra'nın yıllar öncesindeki kehanetinin gerçekleşmesi yakınlaşır. Yarışma Zeus'un eşi Hera ve kızı Athena ile aşk ve güzellik tanrıçası Afrodit arasında olur; seçimi de Paris yapar. "Dünyanın en güzel kadını Helena"i sunma vaadi üzerine Paris, Afrodit'in lehine karar verir. Helena'ı görmeden gönül veren Paris, Oynone'yi de terk eder. Menelaos'un evine misafir olarak giden Paris, onun kısa süreli yokluğundan yararlanıp eşi Helena'le birlikte Truva'ya kaçır. Menelaos, Zeus'tan yardım ister.

Mitolojik anlatılarda olduğu gibi *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde de Truva Savaşı'nın çıkışının görünür nedeni Paris'in Helena'ı kaçırmaması olarak geçer. Ancak eseriyle savaş karşıtı bir söylem geliştirmek isteyen yazar, piyeste savaşın gerçek nedeninin çok farklı olduğunu yansıtmaya çalışarak savını, söylemini güçlendirir. Piyes metninde politikacı Talthübios'un Akha Kralı Agamemnon'a sorduğu "Troya için ne düşünüyorsun?" sorusuna o da "Zengin bayındır bir ülke. Altın çağını yaşıyor. (...) Boğazda stratejik konumu var." karşılığını verir. Talthübios, masal ve destanlardaki "kötü/kötücül adam"lara benzemekte olup kral Agamemnon'u olumsuz yönlendirir. Truva'nın deniz ticaretinde Argos'a rakip olduğu için yıkılması gerektiğini savunan Talthübios'a Agamemnon başlangıçta her ne kadar "Durup dururken savaş mı çıkaracağız?" şeklinde karşılık verse de Talthübios onu şu sözlerle etkilemeyi başarır:

"Durup dururken değil elbet. Bir 'casus belli' gerekli.

(...)

Diplomasi dilinde 'savaş nedeni.'

(...)

Her şeyin bir yordamı var.

Öyle bir suçlama gerekli ki--"

(...)

Menelaos'un uğradığı haksızlık ne oluyor?

(...)

Bu olay senin kanına dokunmadı mı bir Akhalı olarak?"¹⁵

Agamemnon, Helena'nın kaçırlmasının kardeşinin kişisel sorunu olduğunu söylemesine karşın Talthübios, kişisel sorunu ulusal bir soruna dönüştürüp halkı savaşın

15- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 148-150.

gerekliliğine inandırmayı teklif eder:

“Troya başka nasıl yıkılabilir?

Halkımız, özellikle gençler bu kutsal savaşın

Gerekliliğine inandırılmalı.”¹⁶

Talthübios ile Agamemnon arasındaki diyaloglarla savaşların nasıl çıkarıldığı, kralların, etraflarındaki kötücül kişiler tarafından nasıl kışkırtıldığı gösterilir. Agamemnon, kendi hırs ve arzusundan çok, Talthübios’ın hırsları yüzünden savaş başlatır. Son derece saf ve iyi niyetli halkın duyguları sömürülerek galeyana getirilip savaşmaya sevk edilirler. Yazar; kurgusal düzlemde nasıl ki Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na sokulmasında Çanakkale Boğazı’nın stratejik konumu tesirli olmuşsa, asırlar öncesinde de Truva’ya savaş ilan edilmesinde aslında şehrin konumunun belirleyici olduğu düşüncesini tartışmaya açar.

2.Savaşa Bakış

İnsanlık tarihinin başından bugüne, halk yurdunu işgalden kurtarmak ya da yurdu ve halkı için olası tehlikeleri önlemek için çoğu zaman gönüllü olarak savaşır. Edebî eserlerde savaş-insan ya da toplum ilişkisi, yurt ve millet sevgisi bağlamında işlendiği gibi, savaşın amacı ya da gayesi, zaman zaman savaşların kişisel çıkarlar için nasıl araçsallaştırıldığı da savaş karşıtlığı ekseninde işlenmektedir. Bu tür yaklaşımlar, kanonik söylemlere tamamen aksi yönde bir bakışın ürünüdür. Birçok eserinde bazen doğrudan bazen de dolaylı biçimde savaş karşıtı söylem geliştiren Güngör Dilmen, *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesini tamamen savaş karşıtlığı üzerine kurar. Truva Savaşı özelinde devleti yönetenlerin bazen kendilerinin hırsıyla bazen de etraflarındaki kötücül kişilerin yönlendirmesiyle savaş(lar) başlatıp halkın saf duygularını sömürdüklerini, onları göz göre göre ölüme nasıl sürüklediklerini yansıtır. Ayşegül Yüksel’in de ifade ettiği üzere “Söylensel gerekçesi ne olursa olsun, Yunan dünyasındaki yayılcı siyasetin ürünü olan ve Olimpos tanrıları tarafından bir spor karşılaşması gibi izlenen Troya Savaşı’nın başlangıcı ve noktalanışı iki kurban töreniyle gerçekleşmektedir.”¹⁷ Truva Savaşı birçok masumun acımasızca ölümüyle sonuçlanır.

2.1.Savaş Çıgırtkanı, Çıkarıcı Kişilerin Savaşa Bakışı

Truva Savaşı’nın “koreograf”ı Talthübios, savaşın çıkmasında en önemli aktördür. Onun savaşa bakışı insani olmaktan oldukça uzaktır:

16- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 150.

17- Ayşegül Yüksel, “Güngör Dilmen Tiyatrosu’nun Trajik Boyutu”, *Güngör Dilmen Bildiri Kitabı 50. Sanat Yılı Sempozyumu 25 Mart 2010*, Haz. Oya Berk vd., Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2010, s. 60.

“Barış uzun sürerse millet erkeklğini yitirir.

(...)

Bu savaş yeni kahramanlar yaratacak.

Alınları yengi tacıyla süslenecek.

(...)

Ölüm nedir ki bir kahramanın gözünde?”¹⁸

Yazar, Talthübios’ın dilinden aktardığı bu sözlerle asırlardır saf yurttaşların nasıl vaatlerle kandırılarak savaşmaya razı edildiğine işaret eder. Savaş öncesi askerler ne kadar çok insan öldürürse o kadar büyük kahraman olacağına inandırılır. Onlara bu şekilde telkinde bulunan Talthübios, Kassandra’nın gözünde “kahramanlık bezirgâni”, “insan türü içinde en korkağı”dır. Talthübios, her ne kadar savaşın Akhalılara da büyük kayıplar verdirdiğini ifade etse de hileyle de olsa zafer kazanmış olmaktan mutludur:

“Troya düştü. Savaşın acıları geride kaldı.

Biz yenenler için tabii. Hoş. Bizler için bile

bu acıların sağılması zaman alabilir.

Yenilenlere gelince, biz

‘Vaevictus!’ deriz diplomasi dilinde.

‘Vay, yenilene!’ Ama yürekten

derim ki ben, yenilenin de hakkını gözetelim.”¹⁹

Talthübios’ın son derece ironik bir dille söylediği “yenilenin de hakkını gözetelim” şeklindeki söz insani olmaktan son derece uzak, savaşın en acı gerçeklerinden biridir. Çoğu zaman olduğu gibi, kahramanlıkla değil de hileyle kazanılan Truva Savaşı sonrasında Truva halkına insan dışı varlık muamelesi yapılmıştır.

2.2.Tanrı ya da Tanrıçaların Savaşa Bakışı

Piyeste, Yunan tanrılarının da savaşı desteklediği ya da insanları kaderine terk ettiği şeklinde bir yaklaşım dikkati çeker. Ölümlülerin/insanların kavgalarını tanrılar kendileri için oyun ve eğlence olarak görürler. Zeus’a savaşı önlemeyi telkin etmeye çalışan Afrodit ondan “Bırak, ne halleri varsa görsünler.” şeklinde karşılık alır. Afrodit de bu sözün tanrılara yakışmadığını söyler.²⁰ Tanrıça Hera, savaşın sorumlusu olarak altın elmayı kazanmak için Paris’e Helena’i sunan Afroдите’i görür. Hera’ya göre Helena

18- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 152.

19- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 181.

20- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 155.

de Afrodit kadar suçludur. Zeus'a göre ise savaşın en büyük sorumlusu olarak Hera'nın oğlu savaş tanrısı Ares'tir. Ares, "kıymdan ve kan dökmekten hoşlanan savaşçı düşünce tarzının temsilcisidir"²¹

Piyeste yansıtılan Truva Savaşı örneğinde görüleceği üzere savaş, askerler ve ülke yurttaşları için ölüm kalım mücadelesi iken tanrı ve tanrıçalar içinse eğlenceye dönüşmüştür. Öyle ki Hera'nın bakışı "Savaşı uzaktan seyretmek ne hoş oluyor."; Hermes'inki "En büyük eğlencemiz.", Poseidon'un ki ise "İyi ki bir Savaş Tanrısı var."²² şeklinde olur. Daha önce "Yaşamın özü savaş" diyen Zeus her ne kadar savaş tanrısı Ares'ten nefret etse de Truva Savaşı'nın durgun yaşamlarını yeniden canlandırdığını söyleyerek çoğu masum insanın birbirlerini katletmesinin kendilerine oynama/eğlenme fırsatı sunduğunu ifade eder. Hera, Zeus ve Poseidon'un savaş söylemini benimsemesine karşın Afrodit ise savaşa karşıdır; özellikle Zeus'un savaş olmadığı zamanlarda tarihin durduğu söylemine "İnsanlar arasındaki savaşlardan ibaret bir şey mi tarih?"²³ şeklinde tepki gösterir, onu "tanrısal bir sorumsuzluk içinde" olmakla suçlar.²⁴ Afrodit, Ares'in "insan kaniyle esrik" olduğunu söyleyerek asıl suçlunun Ares olduğunu düşünür; Zeus ve Athena ise onu hem savaşa neden olmak hem de karşı çıkmakla suçlarlar. tanrı ve tanrıçaların çoğu için savaş alanıyla tiyatro sahnesi arasında bir fark yoktur. Onlara göre zaten ölümlü olan insanların savaş alanında ölmesinden daha olağan bir durum yoktur. Zeus "Şu ölümlüler olmasaydı çok yavan olurdu bizim ölümsüzlüğümüz."²⁵ şeklindeki sözyle, insanların çektiği acıların kendileri için haz kaynağı olduğunu ifade eder. *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde Truva Savaşı'nın gerilimli sahnelerinden Agamemnon ile Paris'in çarpışması tanrılar arasındaki diyaloglarla yansıtılır. tanrı ya da tanrıçaların bazıları Akhalıların tarafını tutarken bazıları ise Truvalıları destekler. Örneğin Hermes, Hera, Poseidon Akhalıların galip gelmesini isterken, Afrodit ise Truvalıların zafer kazanmasını arzular. Hep Akhalıların tarafını tutan Hera ise sadece Akhilleus'in Hektor'la savaşılabileceğine hükmeder. Nitekim Hektor ile Akhilleus'in çarpışması sonucu Hektor ölünce Hera "Yaşa Akhilleus!" diye mutluluğunu dillendirirken Afrodit ise "Yazık oldu Hektor'a!" diyerek üzüntüsünü ifade eder.²⁶

2.3. Taarruza Geçen ya da İşgalci Akhalıların Savaşa Bakışı

Savaş fikrinin halk üzerindeki yankıları öyle bir hâl alır ki duyguları sömürülen yurttaşlar, bir anda hiç tanımadıkları ve kendilerine düşman olarak sunulan kişilere karşı çok sert bir nefret söylemini benimserler. Politikacı Talthübios'un yönlendirmeleriyle Truva Savaşı'nın çıkması üzerine Akha halkı coşar, hiç tanımadıkları Truva halkına karşı hemen düşman olurlar. Onların duyguları şu şekilde yansıtılır:

21- Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 84-85.

22- Güngör Dilmen, *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 158.

23- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 161.

24- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 160.

25- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 160.

26- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 172.

“-Sen ey yüce Savaş Tanrısı.

-Güçlü Ares.

-Hera'nın ateş soluklu çocuğu.

-İşit seslenişimizi.

-Soluğunu kat soluğumuza.

-Nefret,

İçimizdeki o gizil güç

uyansın.

-Nefret,

(...)

-Sa-vaş, sa-vaş, sa-vaş.

-Troya'ya ölüm!

-Öcümüzü alalım.

-Troya yerle bir edilmeli.

-Can verelim caaan!

-Şan alalım şaaaaan!

-Donanma Troya'ya!

-Anadolu'ya, Anadolu'ya!

-Savaş, yaşasın savaş

tanrıların en gerçeği.

-Yeryüzünün egemeni

yüce Ares.

-Yüreklerimizi sunuyoruz sana,

Troya'ya karşı hınçla

çarpan yüreklerimizi.

(Değişik dillerde ünlemler)

-Yaşasın savaş!

-Vive la guerre

-HeilKrieg!

-O polomeus!

Warandglory!

-Şan, şeref, ün!”²⁷

Akha halkının duygularının ifade ediliş biçimi antik tiyatrolardaki koroların dilini hatırlatır. Böylesine coşkulu yurttaşlar, savaşta can verip şan/nam alarak kahraman olacaklarına inanırlar.²⁸ Bilici Cassandra’ya göre ise onları ya da savaşa koşan herkesi gözyaşı ve ölüm beklemektedir. Yazar; Fransızca, Almanca, İtalyanca, İngilizce ifadelerle savaş çağrılarına yer vererek bir yandan Yunanistan yarımadasındaki krallıkların yurttaşlarının da gerekçesini bilmedikleri bir savaşa katıldıklarını vurgularken bir yandan da asırlar sonra aynı topraklarda gerçekleşen Çanakkale Muharebelerine dünyanın dört bir tarafından sömürgelelerin getirildikleri gerçeğini hatırlatır.

2.4. Yurdu İşgal Edilen, Savunmada Kalan Truva Halkının Savaşa Bakışı

Asırlardır süren savaşlarda güç durumda kalanlar çoğunlukla savunma konumundakilerdir. Çoğu zaman savaşa hazırlıksız yakalandıkları gibi, silah ve teçhizat bakımından da daha zayıftırlar. Tüm bu olumsuzluklara karşın yurtlarını savunmak için her türlü fedakârlığa da hazırdırlar. *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde yazarın sözcüsü konumundaki kişilerden biri olan bilici Cassandra’ya göre savaş “Çılgınlık”, “Yaşamın özüne saldırı”dır. Ancak Truva’ya ne uğruna savaştığını bilmeden gelen saf Yunanistan halkının ruh hâli ve duyguları ise şu şekildedir:

“-Yüreğimizi sunuyoruz sana

-Troya’ya karşı hınçla

çarpan yüreklerimizi.

-Kinimiz dinimizdir.

Kin kında durmaz,

taşığına da zarar verir.”²⁹

Kassandra’ya göre Truva Savaşı’na büyük coşkuyla götürülen Akhalı gençlere de yazık olacaktır. O, insana insan olduğu için değer verir; onların duygularının ve bedenlerinin sömürülmesini olumlamaz. Akhalılar ne yazık ki ne uğruna savaştıklarının tam olarak farkında bile değildirlen.

27- Kuzguncuk *Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 150-151.

28- Güngör Dilmen *Şan, Şeref, Ün=Amfitrion* piyesinde de “fetih ruhu” şeklinde söz edilen kavramdan hareketle yine savaş karşıtı söylem inşa ederken Amfitrion karakteri örneğinde şan, ün kazanmak için savaşıma hırsına oldukça sert eleştiri yöneltir.

29- Kuzguncuk *Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 152.

Yurdu işgal edilen Truva halkının savaşa bakışı olumsuzdur. Stratejik konumda olması şans gibi görülen Truva şehri halkı, aslında ne kadar şanssız olduklarına hükmederler. Şehrin konumu dolayısıyla Truva toprakları uzun yıllar savaflara sahne olmuş, halk huzura hasret kalmıştır:

“-Binlerce yıl önce böyleydi, bugün böyledir.

-Biçem değişir, ürün bir: kan ve gözyaşı

-Dinmiyor kargıların titreşimi.

-Keskin tunçla demirle insan etinin söyleşi.

-Gövdeler debelenir.

-Kesik kelleler tozda kürelenir.

-Çılgınlıkla bastır korkuyu.

-Ölüm savurur tırpanını-

-Biçer seviyi yaşamamış gençliği.

-Gençliğim eyvah!

-Döner döner akar

ovada Skamandros suyu

söyler Troya'nın

kanlı öyküsünü

-Troya içinde vurdular beni

ölmeden mezara koydular beni

-Gençliğim eyvah!”³⁰

Truvalı erkek ve kadınların dilinden toplu olarak aktarılan ezgisel ifadeler de antik tiyatrodaki koronun dilini hatırlatır. Zaman, mekân önemsizdir. Savaşlardan geriye kalan “kan ve gözyaşı”, dinmeyecek acılardır. Savaş sahnesinin biçimi değişir, ama sahnede oynanan oyunun tarzı/üslubu ne yazık ki benzerdir. Yazar, hem mekânın aynı coğrafya olması hem de savaşın şekli dolayısıyla Truva Savaşı'yla Çanakkale Muharebeleri arasında benzerliği sıklıkla vurgular. Metinde her ne kadar “-Binlerce yıl önce böyleydi, bugün [de] böyledir.” cümlesiyle Truva Savaşı öncesi kastedilse de, hâlihazırda da Çanakkale topraklarında benzer acıklı dram(lar)ın yaşanmasının an meselesi olduğuna dikkat çekilir. Piyeste “Çanakkale içinde vurdular beni/ Ölmeden mezara koydular beni/ Offf gençliğim eyvah!” şeklindeki türkünün bütünü ya da farklı mısraları anırtılarak savaş esnasında ölenlerin acıları hatırlatılır. “Döner döner akar/ ovada Skamandros suyu”

30- *Kuzuncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 157-158.

cümlesi üzerinde de durmak gerekir. Bugün Karamenderes adıyla bilinen Skamandros, Truva ovasındaki ırmağın adıdır. Mitolojik dönemde bu nehrin sularının kırmızı aktığına inanılmış.³¹ Truva Savaşı esnasında o kadar çok kan dökülür ki bu kanlar hem rengi hem de akış biçimiyle Skamandros Nehri'ni andırır.

3. Orantısız Güç Kullanımı, Eşitsiz/Adaletsiz Biçimde Savaş ve Savaşın (Olmayan) Hukukunun İhlali

Savaşlar çoğu zaman eşitsiz ve adaletsiz biçimde yapılır; bu süreçte birçok masum insan acımasızca öldürülür. Savaşın olduğu iddia edilen, aslında hiçbir zaman olmayan kural ve yasaları da çoğunlukla çığnenir. Kişi ya da toplumun istila/işgal gibi durumlarda kendisini savunması son derece olağan bir eylem olmakla birlikte geçmişten bugüne birçok devlet ya da kavim başkalarına ait toprakları istila etmeyi de meşru eylem ve hakkı olarak görebilmekte, orantısız güç kullanma, kurnazlık gibi yöntemlere de başvurmaktadır. Kendisi Truvalı olan, Truva Savaşı'na birçok yakınıni kurban veren Kassandra, Hefaistos adlı silah ustasının yaptığı silahla övünmesine tepki gösterir:

“Tanrıların ve insanların en hünerlisi ben,
bakın şu yaptığım işe, silah üretiyorum.
Yepyeni savaşlar için yepyeni silahlar.
Şu Akhilleus'un yeni pusatları,
Hiçbir ölümlü baş edemez onunla yeryüzünde.”³²

Bu sözlerle savaşlardaki orantısız güç kullanımına dikkat çekilir. Akhilleus'in, kendisi için özel olarak hazırlanan zırhla kardeşi Hektor'u öldüreceği öngörüsünde bulunan Kassandra, kardeşinin çarpışmaya daha baştan eşitsizlik içinde girdiğini söyleyerek savaşların eşitsiz ve adaletsizlikle yapıldığı gerçeğini vurgular. Yaptığı silahlarla insanların ölümüne, insanlığın yıkımına neden olan Hefaistos, aslında kötülüğe ve kötücül insanlara destek olduğunun farkındadır. Kendi kendisinden nefret etse, utansa da bu görevi üstlenmesi onun için bir talihsizlik, bir yazgıdır. İnsanlara, insanlığa zarar verdiği için mutsuzdur. Onu mutsuz eden bir başka eylemi ise “Gökyüzünden ateşi çalıp insanlara armağan ettiği için/ bir yiğit Prometheus'u sarp Kafkas dağlarında/ kayalara çakan”ın da kendisi olmasıdır. Eşi Afrodite'i de etkileyemediği için mutsuz olan Hefaistos, artık bütün hınç ve tutkusuyla Savaş Tanrısı'nın hizmetine girmiştir.³³

Hektor'un babası Primaos, annesi Hekabe de oğlunun Akhilleus'le çarpışmasının

31- Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 740.

32- Kuzguncuk *Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 166.

33- Kuzguncuk *Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 166-167.

“dengi dengine bir savaş” olmayacağını farkında oldukları için karşı çıkarlar. Akhilleus’ın annesinin yarı tanrıça olması, onları endişelendirir. “Hiçbir savaşın dengi dengine olmadığını” söyleyen Hektor ise yarı ölümsüz olan Akhilleus’ın aynı zamanda yarı ölümlü de olduğunu söyleyerek savaşmakta kararlılığını sürdürür. Eşi Andromakhe’ın “yetim koma yavrumuzu, karını dul koma” şeklinde yalvarması karşısında “Tanrılar, insanlar içinde yüceltin oğlumu./ Babasından çok daha üstün bu desindir.”³⁴ temennisinde bulunan Hektor, onuruyla savaşır ve onuruyla ölür. Hektor’un cesedine karşı oldukça saygısız davranan Akhilleus, baba Priamos’un ısrar ve yalvarmaları üzerine oğlunun cesedini ona teslim eder. Akhilleus’ın Hektor’a o derece öfkesinin nedeni de can dostunu öldürmesidir.

Truva Savaşı’nın çıkmasına neden olduğu, bu savaşta kendisinin yakınları başta olmak üzere birçok masum öldüğü için vicdan azabı duyan Paris, bir çözüm yolu arar. Kazdağı’nda terk ettiği sevgilisi Oynone’nin gönlünü yeniden kazanmaya çalışır. “Paris bırakıp giderse Oynone’yi ters aksın/ Kazdağı’nın suları!”³⁵ diye yemin eden Oynone’nin öfkesi dinmemiştir. Mitolojik anlatılarda ya da Truva Savaşı’nı konu alan eserlerde Paris’in Akhilleus’ın topuğuna darbe indirerek öldürdüğü ya da Akhilleus’ın bir şekilde ölümü konu edilir,³⁶ ancak *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde bu hususa yer verilmemiştir.

Truva’yı fiziki güçle ya da savaşarak teslim alamayacaklarını anlayan Akhalılar; çözümü kurnazlıkta, hileyle oyun oynamakta bulurlar. İthaka kralı Odysseus, Truvalılara sözde tahta atı armağan eder. Armağan olarak sunulan atın, tuzak olduğunu bilici Cassandra hisseder, Truvalılara oyuna gelmemelerini telkin ve tavsiye eder; düşmanın açmadığı kapıları kendilerinin elleriyle açtıklarını, düşmanın yıkamadığı surları kendilerinin yıktıklarını söylese de kimseyi inandıramaz:

“Bu aymazlık! Yurttaşlarım, beni dinleyin.

İş işten geçtikten sonra Cassandra haklıymış demeyin.

Tek aile var mı Troya’da

bu gereksiz savaşta kurban vermeyen?

Son bir umutla sizlere sesleniyorum, Troya kadınları

baba, evlat, kardeş, koca acısından sonra

tutsaklık bekliyor sizleri Ege’nin öte kıyısında.

34- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 169.

35- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 176.

36- Mitolojik anlatılardaki bir söylentiye göre Akhilleus’ın Apollon’un geri çekilme emrini dinlemediği için bir okla öldürüldüğü şeklinde olsa da yaygın olan epizot Paris’in onu yaralanmaya/öldürmeye tek müsait yeri olan topuğundan öldürdüğü şeklindedir. Bkz. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 47.

Sevgili ölülerin anılarına bile
ihamet etmeye zorlanacaksınız.”³⁷

Kassandra'nın endişeleri gerçek olur. Tahtadan inşa edilen atın içine gizlenen Yunanlılar gece şehri yakıp yıkarak savaşı kazanırlar. Truva Atı, oldukça önemli bir stratejik hamle olur; o vakitten sonra Truvalıların toparlanması asla mümkün olmaz. Son derece zekice planlanan bu hamle, Akhalıların uyanık olmasına ve hilekârlığına karşın Truvalıların saflığının göstergesidir. Truva Atı oyunu, savaşların insanları insanlıktan çıkarıp her türlü tuzağı kullanılabileceğini gösterir.

4.Savaşın Kurbanları

Savaşların büyük kurbanları vardır. Güngör Dilmen'e göre savaşların en büyük kurbanları masumca öldürülen ya da öldürmeye sevk edilen saf insanlardır. Bu nedenle Truva halkının dilinden savaşa kurban olarak gönderilen askerlerin durumu şu şekilde dramatize edilir:

Savaşa gidenler selamlıyor Troya'yı.
-Karanlık ağzımı açmış
yutmak için gençliğin çiçeğini.
-Ölmek üzere olanlar selamlıyor Troya'yı.
-Gençliğim eyvah!”³⁸

Piyeste “-Gençliğim eyvah!” mısraıyla daha hayatının baharında savaş meydanında kurban olan gençliğin trajik durumu vurgulanır.

Truva Savaşı'nın en büyük kurbanı ise Agamemnon'un kızı İfigenia'dır. Savaş öncesinde bin gemi; askerleri, silahları ve kumanyasıyla sefere hazır olsa da dinmeyen rüzgârlar sefere çıkılmasına izin vermez. Bu olumsuz durum tanrıların kurban istediği şeklinde yorumlanır. Agamemnon kızı İfigenia'yı kurban etmek zorunda kalır:

“Beni bağışla, kızım. Bu savaşa bir kez evet dedim,
komutanlık sorumlunu yükledim.
Bin gemi donatıldı, içinde yüz bin savaşçı.
Yelkenleri şişirecek güçlü rüzgâr karşılığı

37- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 180.

38- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 157.

tanrılar benden yaşamımın en büyük acısını istedi.”³⁹

Agamemnon her ne kadar kızının ruhundan bu şekilde af dilese de bu eylemi, aile içinde büyük kin ve nefrete yol açar; bu hadiseden sonra aile içinde bir dizi intikam savaşları gerçekleşir.⁴⁰

Truva Savaşı sonrasında tutsaklar arasında Priamos’un en küçük kızı Polüksena’yı gören Agamemnon, onu savaşın başında kurban ettiği kızı İfigenia sanır. Bir an kıza merhametle baksa da kötücül yönü hemen ortaya çıkar:

“Troya savaşı nasıl İfigenia’nın

Kurban edilmesiyle başladıysa

Polüksena’nın kurbanıyla sona erecek.

Kızı hazırlayın törene.”⁴¹

Agamemnon’un bu şekilde emir vermesine Afrodit hemen tepki gösterir; Zeus’tan bu çılgınlığı durdurmasını ister. Zeus ise kızını kurban eden babanın başka bir kızı kurban etmesine engel olamayacağını söyler. Agamemnon Polüksena’yı kurban ederek kızını kurban ettiği için rahatsız olan vicdanını rahatlatmaya çalışır; etrafındaki bazı kişiler yurt sevgisinin evlat sevgisine üstün geldiğini söyleyerek onu teselli ederler. Polüksena’nın annesi Hekabe ve ablası Cassandra ne kadar yalvarsa da Agamemnon, masum kızı acımasızca kurban eder.⁴² Truva Savaşı, İfigenia ve Polüksena gibi iki masum kızın acımasızca kurban edilmişleriyle çerçevesizdir. *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesi de “yayılmacı politikaların yok ettiği genç yaşamlara dökülmüş bir ağıt niteliği taşır ve bu niteliğiyle Çanakkale Savaşı’nda ‘fetih tutkusu’na feda edilen canların yasını da üstlenir”.⁴³ Çanakkale Muharebelerinin en önemli evrelerinden biri olduğu I. Dünya Savaşı da emperyalistlerin yayılmacı politikalarının ve hırslarının sonucudur. Bu savaşa dünyanın farklı yörelerinden getirilen sömürgelerin çoğu, hangi amaç/hedef için kime/hangi millete karşı savaştıklarının bilincinde bile değillerdir. Asırlardır masum insanları sömüren emperyalist güçler, onları göz göre göre ölüme götürerek kurban ederler.

Truva Savaşı’nın farklı saftan iki büyük kahramanı Hektor ve Akhilleus; soylu sınıfına ait oldukları için hatırlansalar da Truva Savaşı’na adları kısa süre içinde unutilan

39- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrüon-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 154.

40- Euripides’in *Electra*, İphigenia Auslis’te, İphigenia Tauris’te, Sophokles’in *Electra* eserleri bu konuyu işlemektedir.

41- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrüon-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 183-184.

42- Güngör Dilmen’in tiyatrolarında mitolojik dönemden modern zamanlara kadının durumu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yürsa Güngör, *Güngör Dilmen’in Tiyatrolarında Kadın*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.

43- Ayşegül Yüksel, “Güngör Dilmen Tiyatrosu’nun Trajik Boyutu”, *Güngör Dilmen Bildiri Kitabı 50. Sanat Yılı Sempozyumu 25 Mart 2010*, Haz. Oya Berk vd., Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2010, s. 60.

birçok kurban verilir. Kassandra da bu acı gerçeği “Tek aile var mı Troya’da/ bu gereksiz savaşa kurban vermeyen?”⁴⁴ şeklinde soru cümlesiyle vurgular.

Truva Savaşı’nın son kurbanı ise Hektor ile Andromakhe’in küçük oğulları olur. Andromakhe ne kadar yalvarsa da Ahkalıların gözünde bu çocuğun en büyük günahı Hektor gibi bir kahramanın oğlu olmasıdır. Bu bağlamda Talthübios’ın sözleri, insaniyetten uzak olduğu gibi oldukça çarpıcıdır:

“Küçük bir çocuktan kim ne ister canım, küçük bir oç alma
Bir de gerekçesi var, Hektor gibi bir yiğidin oğlu
Yaşamamalı diyeymiş, bizim geleceğe dönük güvenlik açımızdan.”⁴⁵

Hektor’un oğlunun acımasızca denize atılması, babasının intikamını alması korkusundandır. Hektor gibi bir yiğidin, onurlu düşmanın soyunun devamı Akhalıları gelecekleri adına öyle endişelendirmişti ki masum bir çocuk acımasızca katledilmiştir.

5. Savaşın Sonu

Savaşın galibi ya da mağlubu hangi taraf olursa olsun, savaşların görünürdeki ya da asıl nedenleri ne kadar farklı olursa olsun sonuçları aynıdır: Tüm savaşların sonucu büyük yıkımdır, dinmez acılar ve onulmaz yaralardır, halklar arasında insanlık tarihinin sonuna kadar sürmesi olası kin ve nefrettir. Savaşlardan geriye harabeye dönen yerleşim birimleri kalır; yenik taraftaki halk ya köleleştirilir ya da malları gasp edildiği için oldukça sefil bir hayata mahkûm edilir.

5.1. Enkaz Altında Bir Şehir ve Hafızalarda Açılan Onulmaz Yaralar

Truva Savaşı bitmiş ve geriye büyük enkaz ve hafızalardan uzun yıllar silinmeyen acılar kalmıştır. Truvalı kadınlar sınıfına, yaşına vb. özelliklere bakılmadan köleleştirilmek üzere gemilerle Akha’ya köle olarak götürülmektedirler:

“-Gemilere, Troya tutsakları!
-Savaş ganimetleri!
-Anadolu talanı!
-Bir uygarlığın son kalıntıları!
-Gemilere, gemilere!

44- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 180.

45- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 191.

Ege'nin öte yanına!

-Sürgüne!

-Troya idi bir günler, şimdi bir yangın yeri!

-Gemilere, gemilere.

-Troyalı kadınlar!

Yeni efendileriniz bekliyor sizi.

-Gemilere, gemilere!"⁴⁶

Talthübios ve diğer görevlilerin sözlerinin benzeri aslında birçok savaşın ardından duyulur. Uzun yıllar süren Truva Savaş(lar)ı sonrasında Anadolu/Truva toprakları talan edilmiştir. Bir zaman adı Truva olan uygarlık ya da mekândan geriye büyük bir enkaz kalmış; her şeye rağmen yaşayan Truva halkı da artık tutsak olmuştur. Konuşma esnasında "Gemilere, Gemilere!" ifadesi laymotif olarak kullanılmaktadır. Geçmişten bugüne gemiler kalıcı değil, ya geçici bir mesken dir ya da ait olunan mesken ya da mekândan -çoğunlukla zorla- alınıp götürülen araçlardır. Truva Savaşı bitince bu uygarlığa, yerleşim birimine ait eşyalar da insanlar da buradan alınıp yeni mekâna götürülür. Gemilere bindirilen insanlar, sıradan bir gemiye değil de sanki Kharon'un⁴⁷ gemisine binerler. Savaş esnasında Truvalı erkeklerin çoğu ölmüş, kadınların çoğu dul kalmıştır. Dul kadınlar ve yetim kızlar da tıpkı sahipsiz kalan eşyalar gibi, savaş ganimeti olarak yeni efendilere sunularak bilinmez bir yere doğru götürülmektedir.

Kassandra, Truvalı kadınlara Truva'da son günlerini geçirdiğini hatırlatır; onları oyuna davet etmesi de yaşanan trajedinin boyutunu gösterir:

"Haydi dans edelim, kızlar

ayrılık türküleri söyleyelim,

sevgili Troya'da son günümüz bu."⁴⁸

Ne yazık ki kadınların da farkında olduğu acı bir gerçek vardır: Buldukları yer, bir zamanlar Truva olsa da artık bir "yangın yeri"dir. Kassandra "Ateş kendi payımı aldı, yel kendi payını/ toprak kendi payını."⁴⁹ diyerek yıllarca süren bu savaşın doğanın dengesini olabildiğince bozup her bir parçasına zarar verdiğini ifade eder. Kazandıkları

46- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 137.

47- Mitolojik anlatılara göre, ruhları Akheron'un bataklık sularından geçirip ölümler ırmağının karşı kıyısına geçirme görevi Kharon'a verilmiştir. Ölüleri taşıyan sandalı idare eden Kharon, kürek çekmez, küreği çekme eylemini ruhların kendisi yapar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 380-381. Kharon kompleksi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gaston Bachelard, *Su ve Düşler*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 84-94.

48- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 195.

49- Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni, s. 196.

zaferle büyülenen Akhalılar hem savaş esnasında birçok kayıp vermişler, ruhsal ve bedensel olarak yıpranmışlardır hem de Truvalılarinkine benzer trajediyi bir gün onların yaşaması olasıdır.

Elinde kırbaçla Truvalı tutsakları gemilere dolduran Talthübios, onlara Truva'yla bağlarının tamamen koptuğunu, o vakitten sonra dünyaya “bir kölenin gözüyle” bakacaklarını hatırlatır. Hektor, Andromakhe'a “Senin köleliğe sürüklenirken/çığlığını duymaktansa beni dağlar gibi toprak örtün.” demiştir. Ne yazık ki hem Hektor'un bedeni çoktan toprağa karışmış hem de Andromakhe köle olmuştur. Talthübios'ın “Hektor barış içinde bir Troya'da yaşayıp gitseydi/ ne büyük bir kahraman olduğunu kimse bilmeyecekti” şeklindeki ironik sözüne Cassandra da yine alaycı bir dille “Bunu savaşa borçluyuz!”⁵⁰ karşılığını vererek bir yandan yazgılarına isyanını dile getirirken bir yandan da savaştan çıkar sağlayan kişilere tepkisini ifade eder. *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesinde savaşın başlamasında en önemli aktör olarak sunulan Talthübios, savaştan çok kârlı çıkar; “dünün savaş kışkırtıcısı”, o günün “savaş zengini” olur. Talthübios, savaş çığırtkanlığı yapanların sembolü olduğu gibi, eylem ve tavırlarıyla geçmişten bugüne savaş zenginlerine de örnek oluşturur.

5.2. Bir İnsanlık Ayıbı Olarak Savaş Esirleri ve Ganimet

Geçmişten bugüne yapılan savaşların insanlıktan tamamen uzak bir yönü de yenilen tarafın mallarının yağmalanması, yenik ülke yurttaşlarına köle muamelesi yapılmasıdır. *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesiyle savaşın tüm olumsuz yönlerini göstermeye çalışan Güngör Dilmen, esaret ve ganimet meselesinin insani olmaktan ne kadar uzak olduğunu yansıtarak savaş karşıtı söylemini güçlendirir. Piyenin ikinci bölümü birinci sahnesinin başındaki dekor tasvirleri bu bağlamda oldukça çarpıcıdır:

“(…) Akhalı askerler Troya talanı ile yüklü: Altın gümüş kaplar, kupalar, yontular, vazolar, kumaşlar, giysiler, takılar vb. Öyle ki daha çok ganimet yüklenebilmek için ağır silah ve pusatlarını atmışlar. Bunlara artık gerek yok. Şimdi askerden çok, çapulcu görünüm ve kimliğindedeler. Ga-nimetlerini birbirlerine gösterir, karşılaştırırlar. Gözleri yarı giyinik kadınlarda. Bekleyişleri heyecanlı, kösnülü...”⁵¹

Truva Savaşı sonrasında Truvalı erkek ve kadınların tedirgin ve endişeyle beklemelerine karşın Akhalı savaşçılar, paha biçilmez ganimetler elde ettikleri, çaresiz ve tutsak kadınlara sahip oldukları için oldukça mutludurlar.

Talthübios'ın elindeki çömlekten çekeceği kura, savaş ganimeti olarak görülen Truvalı kadınların paylaşımıyla ilgilidir. Sözde rütbe ya da sınıf ayrımı gözetmeden tutsak kadınlar, Akhalılar arasında paylaşılacaktır. Bu uygulamaya başta kadınlar olmak üzere insanların ruhsal/insani özelliklerinden tamamen soyutlanıp maddi nesne olarak

50- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref; Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 196.

51- *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref; Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, s. 181.

görüldüklerinin ifadesidir. Agamemnon, Menelaos kuraya tabi tutulmadan istedikleri kız/kadını seçebilme hakkına sahiptir. Menelaos, eski eşi Helena'ı seçerken Agamemnon da Cassandra'yı seçer. Ancak Ege'nin diğer yakasında eşi Klütimestra, Agamemnon'u beklemektedir. Bu öyle bir beklemektir ki ondan kızı İfígenia'nın intikamını oldukça sert biçimde alacaktır. Cassandra ona, kendisini bekleyen tuzağı hatırlatır.

Sonuç

Güngör Dilmen'in savaş karşıtı söylemi inşa için yazdığı çok belirgin biçimde hissedilen *Troya İçinde Vurdular Beni* piyesiyle savaşın toplumlarda ve halkların zihinlerinde yarattığı yıkımlar oldukça çarpıcı biçimde dramatize edilir. Truva Savaşı örneğinde savaşa bakışın çok farklı açılardan yansıtıldığı bu piyeste, tarih boyunca savaşların görünürdeki nedeniyle asıl nedeninin çok farklı olduğuna dikkat çekilmiştir. Yazar, masum yurttaşların duygularını sömürerek onları hırsları uğruna kurban eden devlet yöneticilerine/krallara nefretini çok belirgin biçimde hissettirir. Yunan tanrı ve tanrıçalarını da savaş çıkırtkanlığı yapmakla suçlayan yazar, onların savaşa bakışını ve savaşın çıkış nedenine ilişkin görüşlerini diyaloglarla yansıtarak savaş karşıtı söylemini daha etkili kılmaya çalışır.

Talthübios'un hırs ve yönlendirmeleriyle savaş başlatan Agamemnon, daha savaşın başında kızı İfígenia'yı kurban etmek zorunda kalarak büyük bedel ödemiştir; asıl bedeli ise Truva'dan Akha'ya evine gittiğinde ödeyecektir. Cassandra da ona kendilerini bekleyen akıbeti önceden haber vermiştir. Piyeste Cassandra'nın rolü çok vurgulanmış. Cassandra Truva halkını tehlikelere karşı uyarır. Bilici Cassandra feraset sahibi insanları sembolize eder. Truva Savaşı'nı başlatmak için gerekçeler arayan Akhalılar, fiziki güçle savaşarak başarıya ulaşamayınca çözümünü hileye başvurmakta bulurlar. Birçok savaşta olduğu gibi Truva Savaşı'ndan da en kârlı çıkan Talthübios olur, kendisi hiçbir zarar görmediği gibi savaş zengini de olur. Piyese ad olarak seçilen "Troya İçinde Vurdular Beni" ifadesiyle sadece Truva Savaşı ve Çanakkale Muharebelerinde şehit olanların değil insanlık tarihinin başlangıcından bugüne tüm savaşlarda ölenlerin acıları hatırlatılır. Bu piyeste öz olarak vurgulanan şudur: Gerekçe ve hedefi ne olursa olsun savaş(lar) daima yıkımdır.

Kaynakça

- Akın, Hüseyin, *Kastamonu'nun Çanakkale Kahramanları*, Yarımada Yayınları, İstanbul 2007.
- Akyüz, Kenan, *Batu Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1986.
- Bachelard, Gaston, *Su ve Düşler*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Büyükkakıncı, Erhan, “Uluslararası İlişkilerdeki Savaş İncelemelerinde ‘Tarih’in Metodolojik Araç Olarak Kullanımına Bir Bakış”, *Doğu Batı*, S. 24, Ağustos-Eylül-Ekim 2003, s. 83-103.
- Bağçe, H. Emre, “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?”, *Doğu Batı*, S. 24, Ağustos-Eylül-Ekim 2003, s. 105-121.
- Clausewitz, Carl Von, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul 2015.
- Dilmen, Güngör, *Kuzguncuk Türküsü-Şan, Şeref, Ün=Amfitrion-Troya İçinde Vurdular Beni*, İstanbul, Mitos Boyut Yayınları, 2000.
- Fromm, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri Şiddet ve Saldırganlık Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Şükrü Alpogut, Say Yayınları, İstanbul 2018.
- Grimal, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997.
- Güngör, Yüstra, *Güngör Dilmen'in Tiyatrolarında Kadın*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.
- Gürani Arslan, Nur, “Troya Savaşının Yeniden Yazımı ve Selahattin Batu'nun *Güzel Helena'sı*”, *Türk Edebiyatına Açılan Pencere İnci Enginün Armağanı*, Ed. Hülya Argunşah, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s. 279-287.
- Tevfik Fikret, *Bütün Şiirleri*, Haz. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Yüksel, Ayşegül, “Güngör Dilmen Tiyatrosu'nun Trajik Boyutu”, *Güngör Dilmen Bildiri Kitabı 50. Sanat Yılı Sempozyumu 25 Mart 2010*, Haz. Oya Berk vd., Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 2010, s. 53-64.

Türkler ve Diğerleri

Gökhan GÖKMEN*

Özet

Dünya tarihinde önemli bir yere sahip olan Büyük Selçukluların tarihi, yayıldığı topraklar üzerinde birçok devletin ortak geçmişini oluşturmaktadır. Bu önemli devleti, tarihî, sosyal, kültürel ve etnik açıdan en iyi ifade edenlerden biri de şair Mu'izzî (öl. 518-521/1124-1127) olmuştur. Mu'izzî'nin şiirlerinde Selçuklu geleneğinin, Türk kimliğinin ve onların dinî tercihlerinin izleri görülmektedir. Devletle ve siyasetle iç içe olan Mu'izzî, Türk unsurunu ve Selçukluların öz kimliklerini ön plana çıkaran şiirlerinde Türk boyları hakkında birçok malumata yer vermekte, ayrıca Dîvân'ında Âd kavmi, Arap, Acem, Deylem, Deyyâr, Ermeni, Hint, Çin ve Rûm boyları hakkında da dikkate değer bilgiler beyan etmektedir. Mu'izzî'nin, Türk boyları dışında şiirlerinde örneklere yer verip görüşler ileri sürdüğü bu kavimlere nasıl bir bakış açısıyla yaklaştığı hususu birçok açıdan anlam yüküdür. Bir yandan Mu'izzî'nin Dîvânı'nda ve düşünce dünyasında bu boyların ne şekilde yer aldığına tespiti hakkında bilgilere ulaşılabilecek; öte yandan bu kavimlerin edebî ve tarihî metinlerdeki varlığı hakkında bilgiler elde edilebilecektir. Bu makalede Mu'izzî'nin Dîvânı'nda geçen bu boylarla ilgili örneklere ve ifadelere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emîr Mu'izzî, Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti, Boylar, Kavimler:

Turks and The Others

Abstract

The history of the Great Seljuks, which has an important place in the history of the world, creates a common past of many states on the territories they spread. One of the most important representatives of this important empire and its history in terms of historical, social, cultural and ethnical aspects is the poet Amîr Mo'ezzî (d. 518-521 / 1124-1127). In Mo'ezzî's poems, it is possible to find out the traces of the traditions of Seljuks, Turkish identity and their religious preferences. Mo'ezzî, who is in an intimate relationship with the state and the politics, gives a lot of information about the Turkish tribes in his poems which emphasize Turkish and the self-identity of Seljuks. In addition, he gives remarkable information about Âd tribe, Arab, Persian, Daylam, Dayyâr, Armenian, Indian, Chinese and Greek tribes in Dîwân. Mo'ezzî's perspective on these tribes, about which he gives examples and expresses his opinions except Turkish tribes in his poems, is crucial in many aspects. On one hand, how these tribes are presented in Mo'ezzî's Dîwân and his world of thought can be identified, on the other hand, the information about the existence of Âd tribe, Arab, Persian, Daylam,

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırıkkale/Türkiye E-posta: gkhgkm@gmail.com

Dayyār, Armenian, Indian, Chinese and Greek tribes in the literary and historical texts can be reached. In this article, the examples and the expressions about these tribes in Mo‘ezzī’s Dīwān are presented.

Keywords: *Amīr Mo‘ezzī, Seljuks, Great Seljuk Empire, Tribes.*

Giriş

Büyük Selçuklular dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Önce 1040 Dandanakan Zaferi, sonra 1071 Malazgirt Zaferi ile Türk-İslam topraklarını yeniden canlandırarak yükseliş devrini başlatmış olan Selçukluların tarihi, yayıldığı topraklar üzerinde birçok devletin ortak geçmişini ve kültürünü teşkil etmektedir. Türklerin bu kadar geniş sahada varlıklarını nasıl idame ettirdiği, Türk tarihinde ve Mu‘izzî ile Edīb Sâbir gibi Farsça şiir söylemiş Türk asıllı şairlerin beyanlarında yatmaktadır. Türkler tarihî genişliklerini de boyların dağılımına borçludur. Selçuklu sarayında devlet adamları için yazılan şiirler, Selçuklular ve bilhassa Türkler hakkında tarihî ve sosyal konulara açıklık ve deliller getirmiş; bu önemli devleti ve tarihini en iyi ifade edenlerden biri de Emîr Mu‘izzî olmuştur.

Emîr Mu‘izzî, babası Burhânî’nin, Sultan Alp Arslan’ın şairi olması sebebiyle Selçuklu sarayı çevresinde yetişmiş, elli yılı aşkın bir zaman diliminde bir arada bulunduğu Melikşâh (öl. 485/1092), Berkyâruk (öl. 498/1104), Muhammed Tapar (öl. 511/1118) ve Sencer (öl. 552/1157) gibi Selçuklu sultanları; Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Ebu’l-Mehâsin ‘Abdürrezzâk, Kıvâmülmülk Sadreddîn Muhammed, Ebu’l-Ganâ’im ve Müeyyidülmülk gibi Selçukluların en önemli vezirleri; Arslan Argû, Mu‘înüddeve, İspehbud Şemsülmülk-i ‘Alî ve ‘Alâeddîn Atsız Hârezmşâh gibi Selçuklu emîrleri ve devrinin önde gelen devlet adamları için şiirler kaleme almıştır. Mu‘izzî, Türk unsurunu ve Selçukluların öz kimliklerini ön plana çıkaran şiirlerinde Türk boyları (Gökmen 2018: 503-515) hakkında birçok malumata yer vermekte, bunların yanı sıra *Dîvân*’da Âd kavmi, Arap, Acem, Deylem, Deyyâr, Ermeni, Hint, Çin ve Rûm boyları hakkında da birçok anlam yüklü bilgiyi beyan etmektedir. Mu‘izzî’nin, Türk kavimleri dışında mezkûr kavimlerin kimliklerine ve dinî yapılarına dair tespitlere de şiirlerinde yer vermesi anlamlıdır. Türk tarihine damga vuran Selçuklu Devleti’nin hangi kavimlerle mücadele ettiğinin anlaşılması ve Türk soylu şair Mu‘izzî’nin bu yöndeki anlatımları ve tercihleri bir hayli önem arz etmektedir. Bunların neticesinde *Mu‘izzî Dîvânı*, şair dîvânlarının da tarihe kaynaklık edecek bilgiler taşıdığını, hatta bazı manzumelerin özellikle kasidelerin döneme tanıklık edecek birinci elden bilgiler taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu hususların tespitinin siyasi tarih açısından İslam ve Türk dünyası için önemli olduğu da aşîkârdır.

Türkçe konuşan toplulukların tarihte Horasan (Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında yer alan Buhârâ, Semerkand, Hucend ve Tirmiz gibi merkez bölgeler) ve Mâverâünnehir (Tûrân) bölgelerinde, diğer bir isimlendirmeye Türkmenistan, Özbekistan, Tâcikistan ve Çin egemenliğindeki doğu bölgesinin adı olan Türkistan’da ve şehirlerinde, ne zaman ve ne şekilde bulunduğunu ayrıntısıyla ortaya koyan W. Barthold ve çeşitli çalışmalarla konuyu bir medeniyet çerçevesinde ele alan Osman Turan, birçok dildeki bilgileri bir

araya getirerek sonuca ulaşmışlardır (Karaismailoğlu 2001: 20-23).

İlk Farsça şiirlerde Türk boyları ve özellikle Türk bölgesi olarak anılan yer adları, *Mu‘izzî Dîvânı*’nda yoğun bir şekilde yer almaktadır. Gene ilk dönem şiirlerinde Türk, bölge adı olarak (Lazard 1964: 14, 160) ve ayrıca o bölgenin insan güzelliği açısından (Lazard 1964: 80, 136) anılmakta, çeşitli vesilelerle Kâşgar, Karluk (Halluh), Özkend, Hoten yer ve soy adları kullanılmaktadır. Gazneliler dönemi şairleri ‘Unsurî, Ferruhî ve Menûcehrî’ nin şiirleri yanında Selçuklu saray şairi Emîr Mu‘izzî’ nin şiirleri önemli ölçüde Türk dünyasıyla ilgilidir. Mu‘izzî, Tûrân (2010: 23, 54, 157), Türkistan (2010: 72, 79, 130, 154) ve yine yer adı olarak Türk’ü¹ (2010: 79, 159, 164, 165) defalarca anmaktadır. Bu şehir ve bölgeler de Mu‘izzî’ nin şiirlerinde esin kaynağıdır. Emîr Mu‘izzî’ nin *Dîvânı*’nda, genel olarak Türk adının yanı sıra Karluk (Halluh) (2010: 6, 13, 17, 28), Hazar (2010: 258), Çiğil (2010: 34, 178), Yağma (2010: 6, 13, 17, 28), Özbek (2010: 490, 553) ve Bulgâr (2010: 201, 489) boy adları kullanılmış ve kimi zaman da yerlere nispet ederek Çin Türkleri; Çiğil ve Kandahar Türkleri şeklinde isimlendirmelere de gidilmiştir. *Dîvân*’da birçok örneği görülen bu Türk boyları dışında Arap, Acem, Deylem, Deyyâr, Ermeni, Hint, Çin, Rûm ve Âd boy ile kavimlerine de *Dîvân*’da Mu‘izzî tarafından çokça yer verilmesi hususu mühimdir. Türkçe konuşan toplumları ve Türk bölgelerini daha anlamlı hale getiren bu boy ile kavimler, Mu‘izzî tarafından *Dîvân*’da genellikle Selçuklu sultanlarının bu bölgelerde gerçekleştirdiği fetihler ile kazandıkları zaferler dolayısıyla, bazen de Selçuklu sultanlarının başarılarını, üstünlüklerini ve dindarlıklarını ifade etmek için zikredilmişlerdir. Ayrıca bu boy ve kavimler kimi zaman müstakil bir kavim olarak kimi zaman da o coğrafyada yaşayan bütün halk kastedilerek anılmışlardır.

Dîvân’da Mu‘izzî tarafından yer verilen Arap, Acem, Deylem, Deyyâr, Ermeni, Hint, Çin, Rûm ve Âd boy ile kavimlerinden örnekler ise şu şekildedir:

Mu‘izzî, Sultan Melikşâh’ı övmek için söylediği kasidelerinde Arap ve Acem boylarına örnek göstermektedir:

شاهی که ز دین و اعتقاد او خشنود شد است جان پیغمبر

اندر عرب و عجم ز نام او بفزود جمال خطبه و منبر

(Mu‘izzî 2010: 272)

O, dininden ve itikadından dolayı, Peygamberin canının hoşnut olduğu bir şâhtır.

Arap ve Acem diyarında, onun namıyla hutbenin ve minberin güzelliği arttı.

از بشارتهای فتحش در عرب و اندر عجم رایت اندر رایت است و لشکر اندر لشکر است

(Mu‘izzî 2010: 95)

(Melikşâh’ın) Arap ülkesinde ve Acem’de fetihlerinin göstergesi, sancak üstüne sancak ve ordu üstüne ordudur.

1- Tûrân ve Irk anlamında.

شاهی که دولت باقی بدو گرفت جلال شاهی که ملت تازی به او فزود جمال

(Mu'izzî 2010: 438)

Öyle bir şâh ki bâki devlet onunla celâl kazandı, öyle bir şâh ki Arap milleti onunla cemalini artırdı.

Bu beyitlerdeki ifadelerde Mu'izzî, Sultan Melikşâh'ın dindarlığının Arap ve Acem boylarında da olumlu izler bıraktığını beyan etmektedir. Ayrıca Mu'izzî'nin, Arap milleti şeklinde isimlendirmeye başvurduğu ve Arap soyunu vurgulu bir biçimde ele aldığı da görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus da Mu'izzî'nin Arap ve Acem boylarını Sultan Melikşâh üzerinden anlatmasıdır. Mu'izzî'nin Türk sultanları üzerinden ifade ettiği dinî tercihleri ve Türklerle buluşan kültürel özelliklere özen göstermiş olduğu hususu dikkatlerden kaçmamalıdır.

Mu'izzî, Sultan Melikşâh'ı övmek ve Mâverâünnehir fethini anlatmak için söylediği bir şiirinde Deylem, Arap, Rûm ve Çin boylarına işaret etmektedir:

از ترک و دیلم و عرب و روم عالمی جز تو به اوزگند که آورد ز اصفهان

آن کیست کاو به ملک کند با تو همسری از روم تا به هند و ز چین تا به قیروان

(Mu'izzî 2010: 553)

*Türkistan, Deylem, Arap ve Rûm'dan; İsfahân'dan Özkend'e senden başka kim gitti?
Rûm'dan Hindistan'a, Çin'den Keyrevân'a kadar, devlette seninle eş olan bir kimse nerededir?*

Mu'izzî, Sultan Melikşâh'ın Semerkand fethini anlattığı bir methiyesinde Arap ve Rûm boylarına değinmektedir:

اگر گشادان روم و عرب عجایب بود کنون گشادان روم و چگیل عجایب تر

(Mu'izzî 2010: 280)

Rûm ve Arap ülkesini fethetmek şaşırtıcı olursa da, şu an Rûm ve Çiğil'i açmak (fethetmek) daha şaşırtıcı olur.

Mu'izzî, Sultan Melikşâh'ın Şam fethini kutlamak için kaleme aldığı kasidesinde ise Rûm ile Arap bölgelerinin artık Sultan Melikşâh'ın hâkimiyeti altına girdiğini söylemekte, Rûm ve Arap sultanlarına aylaklar diye hitap edip onları etkisiz ve küçük görmektedir. Mu'izzî ayrıca Melikşâh'ın üstünlüğünden ve başarısından bahsetmektedir. Bunları beyan ederken de Rûm ile Arap boyuna örnek vermektedir:

گردنکشان روم و عرب را به یک سفر در پیش تخت خویش ره می و غلام کرد

ملکی که در قدیم عرب داشتند و روم بگرفت شاه و مملکت خویش نام کرد

(Mu'izzî 2010: 138)

Rûm ve Arap aylaklarını, bir seferle kendi tahtı önünde kul ve köle yaptı.

Eskiden Arap ve Rûmların sahip olduğu ülkeleri, şâh aldı ve kendi adına geçirdi (kendi ülkesi yaptı).

Mu‘izzî, Sultan Melikşâh’ın Rûm ve Şam Seferinden dönüşünü anlattığı bir şiirinde bu seferler esnasında Melikşâh’ın, orduyu Şam ve Rûm şehirlerine komutansız sevk ettiğini, Fırat ve Dicle’den gemiye ihtiyaç duymadan kolaylıkla geçtiğini ve Şam saltanatını düzene koyup Rûm mallarını üzerine aldığını ifade etmektedir. Mu‘izzî, bu ifadeleriyle Şâm ve Rûmları hafife almaktadır; Selçuklu Devleti karşısında bu devletleri tehdit unsuru bile oluşturmayacak zayıf bir devlet olarak tasvir etmektedir. Böylece Rûm boyuna göndermede bulunmaktadır:

برده در شام و بلاد روم بی رهبر سپاه کرده بر آب فرات و دجله بی کشتی گذر

ملکهای شام را ترتیب داده یک به یک مالهای روم را تقریر کرده سر به سر

(Mu‘izzî 2010: 358)

Şam’a ve Rûm beldelerine orduyu rehbersiz götürdü. Fırat ve Dicle’den gemisiz geçti.

Şam devletlerini bir bir düzene koydu. Rûm mallarını baştanbaşa üzerine aldı.

Mu‘izzî, Sultan Sencer’i övmek için kaleme aldığı bir kasidesinde Türk boylarının yanı sıra Çin boy adını da zikretmektedir:

ای شاه غلامان تو دارند به اقطاع چین و ختن و کاشغر و خلخ و یغما

(Mu‘izzî 2010: 3)

Ey şâh! Çin’de, Hoten’de, Kâşgar, Halluh ve Yağma’da gulâmlarının iktâsı var.

Mu‘izzî, Selçukluların önemli emîrlerinden olan Fahreddîn Togâyürek b. el-Yezen methiyesinde Kürd’ün, Türk’ün ve Arab’ın birbirleriyle savaştığını söyleyerek Türk ve Arap boyunu birlikte ele almaktadır:

ز کرد و ترک و عرب هر کجا به رزمگهی شدند خصمان چون جاودان افسونگر

(Mu‘izzî 2010: 208)

Kürt, Türk ve Arap, savaş meydanının her yerinde büyüçüler gibi (birbirlerine) ebedî düşman oldular.

Mu‘izzî, hem Sultan Sencer’e övgüde bulunmak hem de Gazne fethini anlatmak için söylediği kasidelerinde Sultan Sencer’in ordusunun Gazne ordusuna karşı muzaffer olduğuna, savaşta bütün kavimlerin korkudan kaçtığına, Kürt, Arap, Gazneli, Halluhlu ve Hintli gibi bütün ırktan herkesin korkuyla kaçıştığına; bir topluluğun öldüğüne ve bir kavmin esir düştüğüne, zalim sultanın ordusunun yenildiğine, Sultan Sencer’in Gazne ve Kâbil’de yaptıklarının Acem’de Rüstem’in, Arap ülkesinde Haydar’ın yapamadığına; düşmanları Nuh ve Âd kavmi gibi helak ettiğine vurgu yapmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de

adı geçen ve helak edilmiş kavimlerden birisi olan, kendilerine peygamber olarak Hz. Hûd'un gönderildiği Âd kavmini; Kürtleri, Arap, Acem ve Hint soyunu da Sultan Sencer'in başarılarını göstermek için anmaktadır:

وین را اثر آن است که بر لشکر غزنین	گشتند مظفر سپه شاه جهاندار
چون خصم فرستاد ز غزنین به در بست	با کوکبه و پیل یکی لشکر جرار
آشوب صف میمنه شان تا حد کابل	آسیب تف مسیره شان تا در قزدار
چون نار فروزنده و سوزنده شد امروز	شمشیر سپاه ملک اندر صف پیکار
آن لشکر انبوه چو از پل بگذشتند	دیدند پس و پیش همه آب و همه نار
کردند ره حزم رها از فزع و بیم	چه حاجب و چه میر و چه سرهنگ و چه سالار
کُرد و عرب و غزنوی و خَلَج و هندو	گشتند سراسیمه و مخذول به یکبار
یک جوق شده کشته و یک خیل گریزان	یک فوج شده غرقه و یک قوم گرفتار
نشگفت که مقهور شد آن لشکر مخذول	مقهور شود لشکر سلطان ستمکار
اندر عرب و در عجم آثار فتوح است	از سنجر خصم افکن و از حیدر کزار

(Mu'izzi 2010: 202, 203)

Bunun etkisi şudur ki Gazne ordusuna karşı, cihan sahibi sultanın ordusu muzaffer olmuştur.

Düşmanı, süvari ve file çok sayıda askeri Gazne'den Bust'un² (Mu'izzi 2014: 795) kapısına kadar gönderince,

Savaş meydanının sağ tarafındaki saf, Kâbil'e kadar karıştı. Kuzdâr'a³ (Dihhudâ 1999: 17553) kadar güzergâhları darmaduman oldu.

Savaş safında meliğın askerlerinin kılıcı, bugün kor gibi yakıcı ve ateşli oldu.

O kalabalık ordu köprüden geçince, önlerinin ve arkalarının hep su ve ateş olduğunu gördüler.

İster hâcib ister mîr, ister kumandan ister komutan, emniyetli yolu korku ve tehlikeden kurtardılar.

Kürt, Arap, Gazneli, Halluhlu ve Hintli hepsi korku içinde birden kaçıştular:

Bir grup öldü ve bir grup kaçtı. Bir topluluk boğuldu ve bir kavim esir düştü.

2- Şu an Afganistan topraklarında bulunan Horâsân'ın eski şehirlerinden birinin adı. Şehrin, yeşil olması ve bostan bahçelerinin bulunması sebebiyle Bust adını aldığı söylenmektedir.

3- Hindistan sınırında bulunan bir şehir. Kosdâr da denilmektedir.

O korkak/kaçan askerlerin mağlup olması, zalim sultanın ordusunun yenilmesi şaşkırtıcı değildi.

Düşman öldüren Sencer ve savaşçı Haydar'dan (Hz. Ali) dolayı, Arap ülkesinde ve Acem'de fetihlerin izleri vardır.

ز مردی آنچه کرد امسال در غزنین و در کابل نکرد اندر عجم رستم نکرد اندر عرب حیدر
هلاک محض خصمان را چو قوم نوح را طوفان بلای صرف اعدا را چو قوم عاد را صرصر

(Mu'izzî 2010: 196)

(Sultan Sencer'in) bu yıl Gazne'de ve Kâbil'de yığıtlıkla yaptığı şeyi, Acem'de Rüstem, Arap ülkesinde Haydar yapamadı.

Nuh kavminin tufanla helak olduğu gibi helak oldu düşmanların. Âd kavminin şiddetli fırtınada (kum fırtınası) yok olduğu gibi yok oldu düşmanların.

Sultan Sencer'i övmek için kaleme aldığı diğer kasidelerinde Mu'izzî, Hint padişahının ve Hitâ hânının, Sultan Sencer'in devletteki ve saltanattaki kudretinden dolayı sultandan ve sultanın ordusundan korktuğunu ifade ederek, sultanın azameti ve üstünlüğü dolayısıyla Hint soyuna işaret etmektedir:

تیغ تیز نصرت الدین نایب است از ذوالفقار زانکه او در نصرت دین نایب است از مرتضا
ای فزوده گوهر سلجوق را عزّ و شرف زانکه او در نصرت دین نایب است از مرتضا
گر به خواب اندر ببیند رایت تو رای هند ورنه نبرد لشکر تو بشنود خان ختا
از فزع شوریده گردد رای را تدبیر و رای وز نهیب اندیشه خان ختا گردد خطا

(Mu'izzî 2010: 17)

O, din zaferinde Hz. Ali'den vekil olduğu için, din zaferinin keskin kılıcı da (ona) Zülfikârdan vekildir.

Ey Selçuklu soyuna izzet ve şeref eklemiş! Vârisi olduğu devlete ve ülkeye güç ile nur vermiş!

Hint râcesi senin sancağını rüyada görse, Hitâ hânı senin ordunun savaşını duysa, Korkudan Hint padişahı Rây'ın aklı fikri birbirine girer, Hitâ hânı ise hata yapar.

گر سوی هند رسد یک نفر از لشکر تو رای هند از فزع آن نفر آید به نفیر

(Mu'izzî 2010: 352)

Ordudan bir kişi Hint diyarına doğru varsa; Hint şâhi Rây, o kişinin korkusundan dolayı inleye inleye gelir.

Mu'izzî, Sultan Sencer'in veziri Kiyâ Mucîrüddevle Ebu'l-Feth Ali b. Hüseyin-i

Erdistâni övgüsünde Mucîrüddevle'nin, zekâsı ve becerisiyle kırk günde eşsiz bir saldırı gerçekleştirdiğini; adaletiyle Araplarda hilafet kapısının, Acemlerde de saltanat kapısının saray gibi olduğunu açıklamaktadır ve bu boylar üzerindeki etkisinden söz etmektedir. Araplar ve Acemler vurgusuyla da bölge adı olarak Arap ile Acem soyuna yer vermektedir:

از عرب تا مرز توران کس ندید این تاختن با جهانی در چهل روز از صغیر و از کبیر
چون خورنق شد به تو دار خلافت در عرب دار ملک اندر عجم گردد به عدلت چون سدیر

(Mu'izzî 2010: 362)

Arap ülkesinden Tûrân'ın sınırına kadar kırk günde büyüğünden küçüğüne dek cihanda kimse böyle hücum görmedi.

Araplarda hilafet kapısı, Acemlerde saltanat kapısı senin adaletinle saray gibi oldu.

Mu'izzî, devrin Acem büyüklerinden olan Tâceddîn Ebû Muhammed Mecdüddevle-i Munî'î b. Mes'ûd-i Munî'î'yi methetmek için kaleme aldığı bir şiirinde Mecdüddevle'nin kendisine Araplardan cömertlik ve cesurluğun, Acemlerden de ihtişam ve paranın miras kaldığını dile getirerek Arap ve Acem soylarının özelliğini tanıtan bir ifadeyle bu boyları zikretmektedir:

چار چیز از عرب و از عجمش میراث است ز عرب جود و شجاعت ز عجم فرّ و بها

(Mu'izzî 2010: 20)

Araplardan ve Acemlerden ona dört şey miras kalmıştır: Araplardan cömertlik ve cesurluk, Acemlerden ihtişam ve para.

Mu'izzî, Sultan Sencer ve Fahrülmülk'ün vekili vezir Müeyyideddîn Ali Mu'înülmülk'e övgüde bulunmak için söylediği kasidesinde Sultan Sencer'in bir orduyla bir ayda yüz önemli şehir ve kale fethettiğini; Hint puthanesinde Sultan Sencer'in okundan, Çin puthanesinde de askerlerinden korkulduğunu söyleyerek hem Hint ve Çin kavminin dinî yapısından hem de Hint ve Çin boyundan bahsetmektedir:

شاهی که به ماهی به سپاهی بگشاید صد شهر گرانمایه و صد حصن خصین را
سهام است ز پیکان تو در بتکده هند بیم است ز تُرکان تو بتخانه چین را

(Mu'izzî 2010: 6, 7)

Şâh, bir ayda bir orduyla yüz değerli şehir ve yüz sağlam kale fethetti.

Hint puthanesinde senin okundan dolayı korku vardır. Çin puthanesinde de senin Türklerinden (askerlerinden) dolayı korku vardır.

Mu'izzî, bir diğer Sultan Sencer methiyesinde Tûrân ve Hint diyarında Behrâmşâh ve Hân'ın, Sultan Sencer sayesinde taç sahibi olduğunu açıklamakta ve Hint soyuna vurgu yapmaktadır:

اندر ديار توران و اندر ديار هند بهرام شاه و خان ز تو گشتند تاجدار

(Mu‘izzî 2010: 204)

Tûrân ve Hint diyarında Behrâmşâh ve Hân, senin sayende taç sahibi oldular.

Mu‘izzî’nin beyanlarından ve ortaya koyduğu tercihlerinden görüldüğü üzere Selçuklu Devleti’nin idari işleyişinde ve Müslüman Türk hâkimiyetinin geleneğinde Selçuklu sultanları çok önemli izler bırakmıştır. Bunların yanı sıra Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının saltanattaki hâkimiyetini, Türk’ü ve çabalarını öne çıkaran örnekler ise dikkate değerdir. Aynı şekilde Müslüman Türk sultanlarının ve devlet adamlarının kendilerine ait bir siyaset geleneğini sürdürdükleri de anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki beyitler ışığında dikkate şayan diğer hususlar ise Mu‘izzî’nin Hint boyunu, çoğunlukla Sultan Sencer övgüleri üzerinden anlatmasıdır. Ayrıca Mu‘izzî bu kavimlere, Selçuklu sultanlarının vasıflarını ön plana çıkararak şiirlerinde yer vermektedir. *Dîvân*’ında bu boyları zikrederken Selçukluların dindarlığına da birçok yerde vurgu yapmaktadır.

Mu‘izzî’nin Melikşâh ve Sencer gibi Selçuklu sultanlarının, Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Atsız Hârezmşâh ve Şihâbülsâm Abdürrezzâk gibi Selçuklu vezirlerinin ve emirlerinin vasıflarına, başarılarına, fetihlerine, adaletli olmalarına, yiğitliklerine, dindarlıklarına, soy ve asaletlerine dair vurguda bulunduğu örnekler Müslüman Türk sultanlarının, devlet adamlarının ve milletin kültür dünyasıyla ilgilidir. Selçukluların hüküm sürdüğü ve fethettikleri coğrafya ve topraklarda Selçuklu Devleti, bu mezkûr kavimlerin coğrafyasında hâkimiyet kurmuş, kendi dinî, siyasi ve idari tercihleriyle doğrudan Türk unsurların varlığını hissettirerek bu coğrafyayı dönüştürmüştür.

Bu beyanlar doğrultusunda Mu‘izzî’nin bu boyların coğrafyasında Selçukluların kendi inanç, kültür ve hayat tarzlarını yaydıklarına dair konuyla ilgili örnekler şu şekildedir:

Mu‘izzî, Sultan Melikşâh’ı övmek için kaleme aldığı şiirlerinde ise Sultan Melikşâh’ın, adaleti doğuda Çin sınırından, batıda Rûm sınırına kadar her yere yayıp zulmü ortadan kaldırdığını ve hidayeti aşılıp dalaleti yok ettiğini söylemektedir. Ayrıca Mu‘izzî, sultanın Hint puthanelerini kılıcıyla yerle bir ettiğini ve Sultanın Bağdat’ta olmasına rağmen, ordusunun Rûm’da Bizans Kayseri’ni ve ordusunu hezimeye uğrattığını, Sultan Melikşâh’ın dini yücelttiğini ve Rûm boyunun hüküm sürdüğü topraklarda haç, put ve putperesti ortadan kaldırdığını dile getirmektedir. Böylece Mu‘izzî, Hint, Çin ile Rûm boylarını ve bu boyların hangi dinî inanışlara sahip olduğunu, Sultan Melikşâh’ın dindarlığını, gücünü ve değerini ifade ederken anmaktadır:

از حد مشرق و چین تا به حدی مغرب و روم
عدل او کرد تهی از بد و خالی ز ستم
کنیت و نام و خطاب تو در اسلام بس است
تا قیامت شرف خطبه و دینار و درم
نیمی از بتکده هند بر انداخته ای
وان دگر نیمه به شمشیر براندازی هم
مرکبان تو به سم خرد بخوانند شکست
هر چه در خانه کفار صلیب است و صنم

(Mu'izzî 2010: 480)

Doğu ve Çin sınırından, Batı ve Rûm sınırına kadar onun adaleti, kötülüğü ve zulmü bertaraf etti.

İslâm'da senin soyun, nâmın ve hitabetin kâfidir. Kıyamete kadar hutbe şerefi, dinar ve dirhem yeter:

Hint puthanesinin yarısını fırlattın attın, diğer yarısını da kılıçla yok ettin.

Kâfirlerin evinde haç ve put olsa da binitlerin, küçük toynaklarıyla hepsini kırıp ezecek.

تو به بغدادی و در روم از هجوم لشکرت
هست قیصر مستمند و لشکر او سوگووار

(Mu'izzî 2010: 322)

Sen Bağdat'tasın ve Rûm'da senin ordunun saldırısından dolayı, Kayser çaresizdir ve ordusu hezimete uğramıştır:

از چلبیا و بت و بتگر نگوید کس به روم
تا که قهار چلبیا و بت و بتگر تویی

(Mu'izzî 2010: 700)

Rûm'da haç, put ve putperestten kimse söz etmez. Haçı, putu ve putperesti ortadan kaldıran sensin.

Sultan Melikşâh için söylediği bir diğer kasidesinde ise Mu'izzî, Sultan Melikşâh'ın ordu yenip düşman öldürdüğünü, Mısır'da ve Rûm topraklarında sultanın kılıcından ve okundan korkulduğunu ifade ederek Rûm boyunu zikretmektedir:

لشکر شکن و تیغ زن و شیر شکار است
دشمن شکن و مال ده و ملک ستان است

در مصر ز شمشیر تو آشوب و نفیر است
در روم ز پیکان تو فریاد و فغان است

(Mu'izzî 2010: 80, 81)

Ordu yenen, kılıç vuran ve aslan avlayandır. Düşmanı alt eden, mal veren ve mülk alandır.

Mısır'da kılıcından fitne ve feryat vardır. Rûm'da okundan feryat ve figan vardır.

Sultan Melikşâh'ı övmek için kaleme aldığı bir başka kasidesinde Mu'izzî, daha önce putperest olan Rûm ülkesinin Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girdiğini beyan etmekte, Rûm kavmine ve Rûm boyunun dinî tercihiine örnek göstermektedir:

روم و قسطنطين زين پيش يكي بتكده بود چاوش شاه کنون داور قسطنطين است

(Mu‘izzî 2010: 90)

Rûm (Bizans) ve Konstantîn bundan önce putperestti. Şu an şâhın çavuşu/komutanı Konstantîn'in hâkimidir.

Başka bir Sultan Melikşâh methiyesinde Mu‘izzî, Sultan Melikşâh'ın on beş yılda kılıcıyla Doğu, Batı, Çiğil, Hotlân, Gence, Ermenistan ve Errân'da yaptıklarının takdire şayan olduğunu söylemektedir. Sadece bir beyitte geçen Ermeni boyu, burada Ermenistan coğrafyası şeklinde o bölge ve o bölgenin etnik kökeni vurgusuyla ön plandadır:

باز کار عجب و تهنیتی بود بزرگ آنچه در گنجہ و ارمینہ و ازان کرد

(Mu‘izzî 2010: 192)

(Sultan Melikşâh'ın) Gence, Ermenistan ve Errân'da yaptığı şeyler inanılmaz işler ve büyük bir takdirdi.

Mu‘izzî, Sultan Sencer'i övmek için kaleme aldığı bir kasidesinde Sultan Sencer'in yiğitlikte ve cesurlukta nâmını Çin ve Hitâ'dan Filistin'e kadar yaydığından bahsederek Çin boyuna atıfta bulunmaktadır:

از چین و خطا تا به فلسطین کہ رسانید جز تو به جوانمردی و مردی خبر خویش

(Mu‘izzî 2010: 418)

Yiğitçe ve mertçe, kendi nâmını Çin ve Hitâ'dan Filistin'e kadar senden başka kim ulaştırmış?

Mu‘izzî, *Dîvân*'da bir terkihibentte Sultan Sencer'in kılıcının korkusundan Hint diyarında ve Çin'de putperestlerin ve putların ortadan kalktığını beyan etmekte; Hint ve Çin soyuna, aynı zamanda da Hint ve Çin boylarının dinî yapısına işaret etmektedir:

آن کہ به هند و به چین ز ہیبت تیغش کار تبه شد صنم پرست و صنم را

(Mu‘izzî 2010: 762)

Hint diyarında ve Çin'de, kılıcının heybetinden putperestler ve putlar ortadan kalktı.

Atsız Hârezmşâh'ı övmek için söylediği bir kasidesinde Mu‘izzî, Atsız Hârezmşâh'ın, haç işaretini kırdığını, Batılıları haçtan yaptığı darağacında astığını, putperestleri Rûm'dan Hârezm'e yolladığını ve başlarına yular geçirdiğini beyan ederek, Atsız'ın dindarlığı dolayısıyla ve İslam dinini yayma gayesiyle Rûm kavmine ve bu kavmin dinî unsurlarına yer vermektedir:

صلیب بَشکنی و دارها زنی چو صلیب تن فرنگان از دارها کنی اونگ

کشی ز روم به خوارزم بت پرستان را فسار بر سر و بر دست بسته پلانگ

(Mu'izzî 2010: 435, 436)

Haç işaretini kırarsın ve haç gibi darağacı kurarsın. Sonra da Batlıların bedenini darağacına asarsın (darağacında sallandırırısın).

Putperestleri Rûm'dan Hârezm'e sürersin. Başlarına yular, ellerine kelepçe bağlarsın.

Mu'izzî, emîr Seyfûddeve-i Şemseddîn'e övgüde bulunmak için kaleme aldığı bir kasidesinde emîr Şemseddîn'in, Sultan Berkyâruk döneminin emîri olduğundan, büyüklüğünden, zekâsından ve ülke sınırlarını genişlettiğinden söz etmektedir. Mu'izzî bu beyanlarıyla methettiği Selçukluların anlamlı emîrlerinden olan Şemseddîn'in özellikleri üzerinden Rûm ve Hint boylarını zikretmektedir:

آن امیری که رای روشن او خاتم ملک را شدست نگرین

در عزیزی چو او کرا دارد برکیارق که هست شاه زمین

گر بگردی ز روم تا خد هند ور بیویی ز مصر تا در چین

(Mu'izzî 2010: 505, 506)

O, parlak zekâsının devlet hâtemine yüzük olduğu bir emîrdir.

Yücelikte kim cihanın sultanı olan Berkyâruk gibi sultana sahiptir?

Rûm'dan Hint sınırına kadar gidersen, Mısır'dan Çin sınırına kadar yol alırsın.

Mu'izzî, vezir Nizâmülmülk'ü övmek için kaleme aldığı bir kasidesinde Nizâmülmülk'ün imanından dolayı Çin'de Mani⁴ (Gündüz 2003: 575) dinine tâbi olanların Müslüman olduğundan, Çin boyundan ve Çin boyunun dinî inancından bahsetmektedir:

ز اعتقاد تو گر نسختی برند به چین شوند مانویان دین پرست و شرع پذیر

(Mu'izzî 2010: 435, 236)

İtikadından dolayı eğer Çin'e bir nüsha götürseler, Mani dinine tâbi olanlar Müslümanlığı ve şeriatı kabul ederler.

Mu'izzî'nin, *Dîvân*'da muzaffâr ve tanınan bir şahsiyet olarak ele aldığı Nîmrûz emîri Tâceddîn Ebu'l-Fazl'ı övmek için söylediği bir kasidesinde Tâceddîn Ebu'l-Fazl'ın sefer için Nîmrûz'dan Çin'e kadar hücum ettiğini ve Fağfûr'un Nîmşeb'e kadar kaçtığını, Rûm ülkesine gitse, Kayser halkının saraylardan kaçacağını, Hindistan'a yönelse, Rây'ın itaat edeceğini söyleyerek Çin, Rûm ve Hindistan boyuna telmihte bulunmaktadır:

4- III. yüzyılda Mani tarafından eski İran'da kurulan ve günümüzde müntesibi bulunmayan gnostik bir din. Aynı zamanda Maniheizm düşüncesinin kurucusudur ve Mani dini de Sasaniler döneminde ortaya çıkan önemli inanışlardan biridir.

گر تو تازی ز نیمروز به چین بگریزد به نیم شب فقفور
 ور نهی روی سوی کشور روم قیصران را بیآوری ز قصور
 ور به هندوستان کشی سپهی کنی از عقل و رأی رأی نفور

(Mu'izzî 2010: 298)

Eğer sen Nîmrûz'dan Çin'e kadar hücumla geçersen, Fağfür da Nîmşeb'e kaçar.

Rûm ülkesine doğru gidersen, Kayser halkını saraylar(ın)dan çıkarırsın.

Hindistan'a bir ordu çeksen, Rây'ın aklını ve fikrini birbirine karıştırırsın.

Şihâbülsîm Abdürrezzâk'ı övmek ve Sâve Savaşı'ndan sonra Sultan Sencer'in yeğeni Mahmûd'la barışmalarını anlatmak için kaleme aldığı bir kasidesinde Mu'izzî, savaş meydanında Kürdün, Farsın, Türkün, Arabın ve Deylemlînin birlikte savaşa giriştiklerini açıklamakta; ayrıca Sultan Sencer'in, Rûm'da Rûmîlerin, Mısır'da da Mısırlıların meclisini feryat ve yasa bürüdüğünü, bütün Rûm vilayetine hâkim olduğunu, haç ve put yerini de hatip ve minberin aldığını vurgulamaktadır. Rûm soyunu Rûmîler olarak zikreden Mu'izzî, bölge ve yer adı olarak Rûm boyuna, Rûmların dinî yapısına, Fars, Arap ve Deylem soyuna işaret etmektedir:

در آن مصاف جهانی نهاده روی به رزم ز کُرد و پارسی و ترک و تازی و دیلم
 به روم بزم همه رومیان شدی شیون به مصر سور همه مصریان شدی ماتم
 به دولت تو گرفتی همه ولایت روم خطیب و منبر جای صلیب و جای صنم

(Mu'izzî 2010: 484, 485)

Bütün dünya, savaş meydanında savaşa yöneldi; Kürdü, Farsı, Türkü, Arap'ı ve Deylemlîsi.

Rûm'da bütün Rûmîlerin meclisini, feryat figanla doldurdun. Mısır'da bütün Mısırlıların meclisini matem kıldın.

Bütün Rûm vilayetini, devletine (hâkimiyetin altına) aldın. Haçın ve putun yerini, hatip ve minber aldı.

Mu'izzî, Sultan Melikşâh'ın halife Muktedî'yle görüşmesini anlattığı bir şiirinde ise bu görüşmenin Abbâsîler devletini yüceltiğini ve Sultanın, Rûmîlerin saltanatını yerin dibine soktuğunu belirtmekte; Abbâsîler devletiyle Arap kavmine, Rûmîler ifadesiyle de Rûm soyuna dikkat çekmektedir:

دولت عباسیان بودی به هفتم آسمان تخت و بخت رومیان بردی فرو هفتم زمین

(Mu'izzî 2010: 656)

Abbâsîler devletini yedi kat göğe çıkardın. Rûmîlerin tahtını ve bahtını yerin yedi kat altına gömdün.

Mu‘izzî, Sultan Sencer’in Gazne Fethi’ni anlattığı bir methiyesinde Sencer’in, Hintlilerden, Araplardan ve Kürtlerden oluşan bir orduyla savaşa çıktığı anlaşılmaktadır, bunun neticesinde Hint ve Arap soyuna yer vermektedir:

زان سپاه از هندو و کُرد و عرب گفتی مگر جادوانند از قیاس و اهرمنشان پهلوان

(Mu‘izzî 2010: 520)

Hintlilerden, Kürtlerden ve Araplardan (oluşan) o ordu, kıyas edecek olsan büyüçüler gibidir ve iblisleri de pehlivan savaşçılardır.

Mu‘izzî, diğer Sultan Sencer övgülerinde Hindistan, Türkistân, Hârezm, Irak, Rûm ve Şam’ın, Sultan Sencer’in fermanına tâbi olduğunu; Sencer’in ordusundan, Hindistan’a kadar korku duyulduğunu söylemektedir. Ayrıca Mu‘izzî, Tûrân şâhının İran’a hediyeler gönderdiğine, Hint şâhının da Sultanın sarayına altın gönderdiğine değinmektedir. Bunların yanı sıra Mu‘izzî, Sultan Sencer’in askerlerinin sayısına vurgu yaparak askerlerinden dolayı Anadolu’ya kadar tozun kalktığını ifade etmektedir. Mu‘izzî, Sultanın hançerinin ateşinin Hindistan’dan Halep’e ulaştığını, ordusunun safının da Rûm’dan Torâz’a uzandığını belirterek Hint ve Rûm kavmine örnek göstermektedir:

هند و ترکستان و خوارزم و عراق و روم و شام هر که دارد بنده فرمان سلطان سنجر است

(Mu‘izzî 2010: 88)

Hindistan, Türkistân, Hârezm, Irak, Rûm ve Şam’da kim varsa, Sultan Sencer’in fermanına tâbidir.

از موکب او تا به در هند نهیب است وز لشکر او تا به حد روم غیارسست

(Mu‘izzî 2010: 98)

Onun ordusundan, Hindistan’a kadar korku vardır. Askerlerinden dolayı Rûm sınırına kadar toz vardır.

گه به ایران شد روان از شاه توران تحفه ها گه به درگاهش ز شاه هند حمل زر رسید

(Mu‘izzî 2010: 151)

Bazen Tûrân şâhından İran’a hediyeler aktı. Bazen de Hint şâhından sultanın sarayına altın(lar) gönderildi.

گه تف خنجرش از هند رسد تا به حلب گه صف لشکرش از روم رسد تا به طراز

(Mu‘izzî 2010: 417)

Bazen onun hançerinin ateşi, Hindistan’dan Halep’e ulaşır. Bazen de ordusunun safı, Rûm’dan Torâz’a ulaşır.

Mu‘izzî, Selçuklu veziri Şerefeddîn Ebû Tâhir Sa‘d b. Ali methiyesinde Şerefeddîn’in tedbirıyla sultanın fetihlerini kolaylaştırdığından, ferasetiyle Sultanı

Rûm'a yöneltilen haç ile putun yerini minberin ve Kurân'ın aldığından, Rûm devletinde hâkimiyet sağlandığından ve kâfirlere galebe çaldığından bahsederek Rûm boyunu ve dinî inançlarını zikretmektedir:

شاه اسلام که یک نیمه ز گیتی بگشاد آن دگر نیمه به تدبیر تو بگشاید هم
سال دیگر نهد از رای صواب تو به روم منبر و مصحف بر جای چلیپا و صنم
کشور روم همه رام کند زیر رکاب سر کفار همه پست کند زیر قدم

(Mu'izzî 2010: 488)

*İslâm şâhı dünyanın yarısını fethetti. Diğer yarısı da senin tedbirinle fethedilecek.
Ertesi yıl, senin doğru düşüncenle Rûm'a gider. Haç ve put yerine, minber ve Kurân
koyar.*

*Bütün Rûm ülkesi rikabının altında boyun eğer. Kâfirlerin başı ayağının altında zelil
olur.*

Mu'izzî, vezir Nizâmülmülk övgüsünde Arapların mızraklarıyla, Deylemîlerin hançerleriyle övüldüğü gibi olumlu bir anlatıma başvurarak Arap ve Deylemî soyunu anmaktadır:

ز خامه تو عطاردهمی سرافرازد چنان کجا عرب از رُمح و دیلم ار مرزاق

(Mu'izzî 2010: 428)

*Nasıl ki Araplar mızraklarıyla, Deylemîler de hançeriyle kıvanç duyuyorlarsa, Utârid
yıldızı da senin kaleminle öyle kıvanç duymaktadır.*

Mu'izzî, Sultan Sencer'in Sâve Savaşı'nı anlattığı bir kasidesinde de Deyyâr kavmine vurgu yapmaktadır:

اگر نکردی شاه زمانه رحمت و عفو در آن دیار نمائیدی ز دشمنان دیار

(Mu'izzî 2010: 199)

*Dönemin şâhı (Sultan Sencer) eğer acımayıp affetmeseydi, o diyarda (bir tane bile)
Deyyârlı düşman kalmazdı.*

Âd kavmi, Arap, Acem, Deylem, Deyyâr, Ermeni, Hint, Çin ve Rûm boylarından örnekler gösterirken, esas mesele Türklerin özellikle Acem, Rûm, Ermeni, Hint ve Çin egemenliğindeki doğu bölgelerinde ne zaman ve ne şekilde bulunduğunu ayrıntısıyla ortaya koymaktır. Bu coğrafyada egemen olan kültür, Türklerin ve Türk unsurlarının varlığı ile onların siyasi ve dinî tercihleriyle irtibatlıdır. Mu'izzî'nin bu alanı tercih eden anlayışı ve örnekleri, Selçuklu sultanlarının bu boyların topraklarında dinî hayatı yaşamaya olan arzuları ve bunu hayata geçirmeleri, bu coğrafya üzerinde Türk sultanlarının ve devlet adamlarının kahramanlıkları, devlet yönetimleri ve dinî inançları olmuştur. Bu dönemlerdeki idari, dinî ve kültürel yapının bahsi geçen boyların kültürüyle

ne kadar ve ne gibi farklılık taşıdığıının görülmesi bakımından da bir hayli önemlidir.

Sonuç

Amaçlarından biri bütün yönleriyle Türk-İslam tarihini tanıtmak olan Mu'izzî'nin bu boylarla ilgili ifadeleri, onun Selçuklu tarihi ve kültürü için ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Mu'izzî'nin Türk boyları dışındaki bu boyları, Sultan Melikşâh ve Sultan Sencer gibi Büyük Selçuklu Devleti'nin önde gelen sultanları, devlet adamları ve onların başarıları üzerinden andığı aşikârdır. Selçukluların hem boylar hâlinde yaşaması hem de diğer boylar ve topraklar üzerinde hâkimiyet kurarak siyasi mücadeleler ve müdahalelere girişmesi, Türk devletlerinin en önemli özelliklerinden ve Türk kimliklerini korumalarının en başat sebeplerinden biridir. Türk boyları dışında örnekler sunduğumuz bu boyların kimliklerinin ve dinî yapılarının, günümüz kimlik ve dinî tercihiyle ne kadar benzerlik veya farklılık taşıdığıının görülmesi ve anlaşılması da anlam yüklüdür. Bilhassa Mu'izzî gibi siyaset ve yönetimle iç içe olan Türk asıllı Farsça şiir söylemiş bir şairin, bu boy ile kavimlere bin yıl öncesinin idari, siyasi, tarihî ve dinî bakış açısıyla *Dîvân*'ında yer vermesi açıklayıcı ve anlamlı görünmektedir.

Mu'izzî'nin *Dîvân*'ı orijinal ve dönemin edebî dilini, tarihini, kültürünü ve sosyolojisini anlatması bakımından birincil kaynaklardan biridir. Makalede Selçuklu dönemine ait edebî bir metnin tarihî kaynak olarak kullanılması, örnekler sunulması, tarih ve edebî literatüre katkı sağlamaktadır. Böylece şair dîvânlarının da tarihe kaynaklık edecek bilgiler taşıdığıını, hatta bazı manzumelerin özellikle kasidelerin döneme tanıklık edecek birinci elden bilgiler taşıdığıını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- ARÛZÎ, Nizâmî (1910). Çehâr Makâle, Nşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, Leiden: İntişârât-i Zevvâr.
- ATEŞ, Ahmed (1979). “Mu‘izzî”, İslâm Ansiklopedisi, C 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 560-561.
- BARTHOLD, W. (2004). İslam Medeniyeti Tarihi, (çev. Fuad Köprülü), Ankara: Akçağ Yayınları.
- DİHHUDÂ, Ali Ekber (1999). Lugatnâme, C 1-17, Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân.
- GÖKMEN, Gökhan (2018). Mu‘izzî’nin Şiir Dünyası, Kırıkkale: Kırıkkale-Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüleri, (Yayımlanmamış doktora tezi).
- GÜNDÜZ, Şinasi (2003). “Maniheizm”, İslâm Ansiklopedisi, C 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 575-577.
- HUSREVÂNÎ, Alî Rızâ (1302/1923). “Şerh-i Hâl-i Emîr Mu‘izzî”, Mecelle-i Armağan 11-12, s. 529-550.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2001). Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2006). “Mu‘izzî”, İslâm Ansiklopedisi, C 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 98-99.
- LAZARD, Gilbert (1964). Les Premiers Poètes Persans, Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient.
- MU‘İZZÎ (1362/1984). Kulliyât-i Dîvân, (mukaddime ve tsh. Nâsır-ı Heyyirî), Tahran: Neşr-i Merzbân.
- MU‘İZZÎ (1393/2014). Kulliyât-i Dîvân-i Emîr Mu‘izzî-i Nîşâbürrî, (önsöz, tashih ve açıklamalar Muhammed Rızâ Kanberî), Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- MU‘İZZÎ (1389/2010). Dîvân-i Emîr Mu‘izzî, (tsh. ‘Abbâs İkbâl Âştîyânî), Tahran: İntişârât-i Esâfir.
- SAFÂ, Zebîhullah (1370/1991). Târîh-i edebiyât der İrân, I-V, Tahran: İntişârât-i Firdevs.
- TURAN, Osman (2008). Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TURAN, Osman (1980). Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul.
- TURAN, Osman (1971). Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul.
- ZERRÎNKÛB, ‘Abdülhüseyn (1382/2003). Bâ kârvân-i hülle, Tahran: İntişârât-i İlmî.

Devletlerarası Ticarî İlişkilerde Hukukî Çerçeyi Çizmek:

II. Abdülhamid Döneminde Romanya ile İmzalanan Ticaret Antlaşmaları

Feyzullah UYANIK*

Özet

Romanya'nın bağımsızlığını tasdik eden Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878), aynı zamanda Romanya'nın Osmanlı Devleti'yle yürüteceği ticari münasebetleri de düzenlemiştir. Antlaşma'nın 44. maddesine göre Romanya, din ve mezhep ayrımı yapmaksızın tüm yabancı unsurlara ticari konularda eşit bir şekilde muamelede bulunacaktı. Romanya, bağımsızlığını kazandıktan sonra, Osmanlı Devleti ile olan ticaret hacmi, resmi istatistiklere göre 1878'den 1880 yılına kadar yaklaşık üç kat artmıştı. İki ülke arasındaki ticaret hacminde gözlemlenen bu yukarı yönlü hareket ve Romanya hükümetinin diğer devletlerle ticaret antlaşmaları imzalaması nedeniyle Osmanlı Devleti 1887, 1897ve 1901 yıllarında olmak üzere Romanya ile üç ticaret antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşmalara rağmen Osmanlı-Romen ticari münasebetlerindeki uzlaşmazlıklar II. Abdülhamid döneminde devam etmiştir. Bu çalışma kapsamında, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Romanya arasındaki ticari münasebetleri düzenleme teşebbüsleri ve bu konudaki uzlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması süreci üzerine genel bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Romanya, II. Abdülhamid, Ticaret Antlaşmaları.

Drawing the Legal Framework in Interstate Trade Relations: Trade Agreements Signed with Romania in the Era of Abdulhamid II

Abstract

The Treaty of Berlin (13 July 1878), which affirmed the independence of Romania, also regulated the trade relations of Romania with Ottoman Empire. According to Article 44 of the treaty, Romania would treat all foreign elements without religious or denominational discrimination in commercial issues. After the independence of Romania, the country's trade volume with the Ottoman Empire increased nearly three fold from 1878 to 1880 according to official statistics. Due to this upside trend observed in the trade volume between the two countries and the fact that Romania signed trade agreements with other states the Ottoman Empire signed three trade agreements with

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, feyzullah_uyanik@hotmail.com

Romania in 1887, 1897and 1901. Despite the agreements, the disputes and problems in the trade relations between the Ottoman Empire and Romania persisted in the era of Abdulhamid II. Within the scope of the present study, it is aimed to make a general evaluation on the attempts to regulate the trade relations between the Ottoman Empire and Romania after The Treaty of Berlin in 1878 and the process of resolving the disputes on this subject.

Keywords: *OttomanEmpire, Romania, Abdulhamid II, TradeAgreements.*

II. Abdülhamid (1876-1909), Balkanları niteleyen “*barut fıçısı*” tabirinin gerçek anlamda içinin dolduğu son derece kaotik bir siyasi düzlemde Osmanlı idaresini devralmıştır. Literatürde 93 harbi adıyla bilenen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının mağlubiyetle neticelenmesi¹ ve akabinde 1878 Berlin Antlaşması’nın² bu yenilgiyi tescillemesiyle birlikte Balkanların yeniden şekillenmesi, II. Abdülhamid’in saltanat yıllarına tesadüf etmiştir. Ulus devlet temelli dönüşümlerin yaşandığı bu süreçte, diğer Balkan hükümetleriyle olduğu gibi³ bağımsızlığını yeni kazanmış olan Romanya ile Osmanlı Devleti arasında kurulan ilişkiler yeniden tanımlanmaya ve çok yönlü bir biçimde şekil verilmeye başlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde, değişim ve dönüşüm süzgecinden geçirilen Osmanlı-Romen ilişkilerinde ticarî münasebetleri düzenleyen antlaşmalar kapsamında sürdürülen ticaret diplomasisine tanıklık eden arşiv vesikaları, bu çalışmanın sınırları dâhilinde değerlendirmeye alınmıştır.

Romanya bağımsızlığını kazanmadan önce Osmanlı iç pazarının -bilhassa İstanbul’un- taleplerinin karşılanmasında Romen ürünleri önemli bir paya sahipti⁴. Bu nitelik ve vasıflarından dolayı Osmanlı Devleti’nin resmi yazışmalarında Eflak veya Boğdan’ın “*İstanbul’un Kileri*” olarak sıklıkla tanımlandığı bilinmektedir⁵. Osmanlı-Romen ticarî ilişkileri, Romanya’ya müstakil bir devlet hüviyeti kazandıran Berlin Antlaşması’ndan (1878) önce Osmanlı iç ticareti kapsamındaydı. Berlin Antlaşması’nda

1- 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi için bkz. Mahir Aydın, “93 Harbi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, İstanbul, 1994, s. 498-499; Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, XIII, Ankara, 2002, s. 15-24.

2- Berlin Antlaşması’yla ilgili bkz. Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 516-517.

3- 1878 Berlin Antlaşması akabinde şeklen Bâbüâlî’ye bağlı olan ancak fiiliyatta bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgaristan Emareti ile Osmanlı Devleti arasındaki ticari münasebetleri düzenleyen antlaşma yapılmıştır. Geç tarihli de olsa örnek oluşturması açısından bu antlaşma hakkında bkz. H. Baha Öztunç, “Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Emareti’nin Ticari İlişkileri Çerçevesinde 1907 Tarihli Ticâret İtilafnâmesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 27 (2015-1), Ankara 2018, s. 65-111.

4- Mesela Eflak, Boğdan ve Tuna iskelelerinde bulunan hububatın “*bir habbe ve bir tanesi*”nin dışarıya satılması yasaklanmıştı. Yerel ihtiyaç karşılandıktan sonra, XVI. yüzyılda kalabalık bir nüfusa sahip olan İstanbul’un hububat talebi doğrultusunda bu yerlerdeki mahsulat İstanbul’a sevk edilirdi. Bu yönüyle Eflak ve Boğdan bir hububat ambarı niteliğindediydi. Lütfi Güçer, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 13, Sayı 1-4, 1952, s. 86-87.

5- Mahir Aydın, “Eflak Beyliği”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, İstanbul 2013, s. 11.

Romanya'nın bağımsızlığı onaylanmış, sınırları revize edilmiş ve ticaretin serbestçe sürdürülmesini sağlayacak (50. madde) maddeler yer almıştır⁶. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin Romanya ile sürdürdüğü ticari faaliyetler, dış ticaret kapsamına dâhil olmuş ve ticaret antlaşmaları kapsamında düzenlenmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bağımsızlık aşamasında Romanya, 23 Mart 1878 İtalya, 18 Nisan 1878 Yunanistan, 30 Mayıs 1878 Avusturya ve İsviçre, 5 Nisan 1880 İngiltere, 14 Ağustos 1880 Belçika ve 17 Haziran 1881'de Hollanda ile ticaret antlaşmaları imzalamıştır⁷. Romanya'nın diğer devletlerle imzaladığı antlaşmalar, Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşması yapılmasına meşru bir zemin oluşturması ve emsal teşkil etmesi bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti ile Romanya arasında Berlin Antlaşması akabinde ticaret antlaşmalarının yapılmasına yönelik arayışların temelinde, Osmanlı iç pazarının Romen mamullerine duyduğu ihtiyacın süreklilik arz etmesi ve yeni bağımsızlığını kazanmış olan Romanya'nın iç imalat sektörü ile tarım ve hayvancılığı destekleyerek ihracat gelirlerini artırmak istemesi yatmaktadır. Bir diğer açıdan Romanya hükümetinin sadece Osmanlı Devleti ile değil diğer Avrupa devletleriyle de ticaret antlaşmaları imzalanması konusundaki istekliliği, Romen bağımsızlığını ticaret antlaşmaları vesilesiyle uluslararası arenada görünür kılmaya yönelik politik bir hamleler olarak da yorumlanabilir.

Osmanlı Devleti ile Romanya arasında ticaret antlaşmalarının neden yapıldığını daha iyi kavrayabilmek için ticaret istatistiklerindeki veriler üzerine odaklanmak yerinde olacaktır. Osmanlı dış ticaret istatistiklerinin sunduğu resmi veriler, Romanya'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracatın 1878'de 620.476 altın liradan 1880'de 1.414.782 altın liraya yükseldiğini ve Osmanlı Devleti'nin toplam ithalatı içerisindeki payının 1878'de %3.1 iken 1880'de %7.9'a çıktığını göstermektedir⁸. Ticaret hacmindeki yukarı yönlü eğilimi teyit eden veriler, Romanya hükümetinin ihracat gelirlerini artırma yönündeki istekliliğini daha anlaşılır kılmaktadır. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra Romanya hükümeti, Osmanlı Devleti ile yapılan ithalat ve ihracatta uygulanacak tarifelerin belirlenmesini sağlayacak adımları atmaya başlamıştır. Romanya sefaretî, bir ticaret antlaşması yapılmaya kadar Berlin Antlaşması'nda öngördüğü şekilde Osmanlı Devleti'nden ithal edilen ürünler için diğer bağımsız devletlere uygulanan tarifelerin emsal alınmasını istemiştir⁹. Bu talep

6- Berlin Antlaşması'ndaki Romanya ile ilgili maddeler (43-51. maddeler) için bkz. *Muahedat Mecmuası*, V, İstanbul 1298, s. 134-136; Romanya'nın bağımsızlığını kazanma süreciyle ilgili bkz. Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of Romanian National State 1821-1878*, Cambridge 1984; Togay Seçkin Birbudak, *Romanya'nın Bağımsızlığını Kazanması*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara 2014.

7-Togay Seçkin Birbudak, *Romanya'nın Bağımsızlığını Kazanması*, s. 163.

8-19. *Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti (Tarihi İstatistikler Dizisi)*, I, (haz. Şevket Pamuk), Ankara 1995, s. 68.

9- BOA, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)*, nr. 374-131, (3 Zilhicce 1295/28 Kasım 1878); Diğer bağımsız devletlere uygulanan tarifeler ibaresiyle, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve 1861 Kanlıca Ticaret Muahedeleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin dış ticaretindeki hukuksal çerçeveyi oluşturan antlaşmalarla belirlenen tarifeler ifade edilmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı dış ticaretinin yasal çerçevesiyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Baltalimanı Muahedesi", *DİA*, V, İstanbul 1992, s.38-40; Şevket Pamuk, "19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1985, s. 653-665; Necdet Yurdakul, "Ticaret Antlaşmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1985 s. 665-666.

doğrultusunda tütün ve alkollü içecekler haricinde, Osmanlı Devleti'nin Romanya'dan ithal ettiği ürünlerden %8, Romanya'yaihraç ettiği ürünlerden ise %1 vergi alınması öngörülerek Berlin Antlaşması'ndaki taahhüdün yerine getirileceği yönünde Rüsumat Emanetigörüş bildirmiştir¹⁰.

Romanya sefaretinin 24 Eylül 1879 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yaptığı başvurudan anlaşıldığına göre, Osmanlı iç pazarındaki ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan mal değişimlerinden elde edilen gelirlerin artırılması istenmekteydi. Bunun için İngiltere ve Fransa ile yapılan ve “*en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade [olan]*” devletlere uygulanan ayrıcalıkları teyit eden ticaret antlaşmalarındaki tarifelerin Osmanlı Devleti tarafından da kabulü talep edilmişti¹¹. Bu doğrultuda hukuk müşavirlerinin görüşlerine başvurulduğunda net bir çözüm bulunamadığı görülmektedir¹². Bilhassa Osmanlı Devleti'nin Romanya'dan ithal ettiği eşyaya uyguladığı %8 oranındaki gümrük resmine, Romen hükümeti itiraz etmekteydi¹³. Osmanlı Devleti açısındanise Romen ürünlerinden alınan vergilerin Karadağ ve Sırbistan'dan yapılan mal değişimlerinde degeçerli olduğu göz önüne alındığında yapılabilecek herhangi bir değişikliğin bu devletler için de emsal teşkil edeceği aşıkardı. Tarife belirlenirken, en az vergi ödeyen devletlerden birine uygulanan oranlar esas alınmalıydı¹⁴. Nitekim her üründe en az vergi ödeyen devletin tarifesi esas alınırsa Romanya'nın tüm devletlerden daha imtiyazlı ticaret yapabilme imkanı elde edebileceğine dikkat çekilmişti. Bu doğrultuda “*en ziyâde mazhar-ı müsâ'ade [olan]*” yabancı devletlerden birinin tarifesinin emsal olarak kabulü, Hariciye Nezareti'ne önerilmiştir¹⁵. Romen hükümetinin talepleri 1881 yılında yeniden gündeme geldiğinde Osmanlı Devleti'nin, kalıcı bir ticaret antlaşması imzalanana kadar Romanya ile yapılan alışverişte, Rusya'ya uygulanan tarifeyi esas alma eğiliminde olduğu ve %8 gümrük vergisi uygulanarak işlem yapmayı sürdürdüğü görülmektedir¹⁶. Bu konudaki uzlaşmazlığın devamında Romanya ile Rusya arasında geçerliliği devam eden bir ticaret antlaşması yapılmadığı ve tarifelerin belirli olmadığı görülerek, ortaya çıkacak rekabet ve belirsizlikleri sonlandırmak adına en kısa sürede kalıcı bir ticaret antlaşması yapılması, Hariciye Nezareti'ne tavsiye edilmiştir¹⁷.

10- BOA, *HR.TO.*, nr. 364-25, (12 Şevval 1296/29 Eylül 1879).

11- BOA, *HR.TO.*, nr. 295-1, (19 Şevval 1296/6 Ekim 1879). “*En ziyâde mazhar-ı müsâ'ade [olan]*” ibaresi, İngiltere ve Fransa ile Romanya arasında yapılan ticaret antlaşmalarında da vardır. Zira, Hariciye Nezareti'ne Romanya Sefareti'nden ulaşan 24 Eylül 1879 tarihli takirde, İngiltere ve Fransa ile Romanya arasında imzalanan antlaşmaların suretleri emsal olarak takdim edilmiştir (BOA, *Hariciye İdare (HR.İD.)*, nr. 1309-23 Leff 5, 7, 8).

12- BOA, *HR.TO.*, nr. 364-52, (2 Muharrem 1297/16 Aralık 1879).

13- BOA, *HR.TO.*, nr. 364-34, (17 Muharrem 1297/31 Aralık 1879).

14- BOA, *Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.)*, nr. 485-75.

15- BOA, *HR.İD.*, nr. 1309-24, Leff 2 (19 Kasım 1879).

16- BOA, *HR.TO.*, nr. 365-90, (22 Rebiülahir 1298/24 Mart 1881); Rusya tarifesine göre Romanya ile olan alışverişin düzenlenmesi konusunda hukuk müşavirlerinin görüş bildirdiği anlaşılmaktadır. BOA, *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.)*, nr. 164-20, (13 Ağustos 1881).

17- BOA, *HR.TO.*, nr. 365-108, (9 Şevval 1298/4 Eylül 1881).

Sürüncemede kalan görüşmelerin ilerlemesini sağlayan gelişmeler, Romen hükümetinde idari bakımdan etkin olan I. C. Brătianu'nun da dahil olduğu liberal kanadın 1885 yılından itibaren ticari-endüstriyel gelişimleri hızlandırmak ve Romanya'daki yabancı yatırımı artırmak için daha aktif politikalar geliştirmesiyle başladı¹⁸. Bu kapsamda, 1885 yılında Bükreş'te alınan parlamento kararı doğrultusunda bir gümrük tarifesi hazırlanmıştı. Yürürlüğe konulan yeni tarifeye göre Romanya ile geçerli ticaret antlaşması bulunmayan devletlerin mallarından ithalatta %50'ye varan oranda yüksek düzeyde vergi alınması kararlaştırılmıştı. Böylelikle Romanya hükümeti, kapsamlı ticaret antlaşmalarına ulaşmakta başarılı olursa ikili ticaret ilişkileri ya arzu edilen faydayı sağlayacak ya da tam aksi bir başarısızlıkta büyük zararlar görecekti. Osmanlı basınında, "bir tarife muharebesi ilanı" veya günümüzdeki deyişle "ticaret savaşı" olarak yorumlanan gümrük tarifesinin Fransa için çıkarıldığına dair yorumlar yapılmakta, Osmanlı Devleti'nin bundan çok etkilenmeyeceği öngörülmekteydi¹⁹. Ancak gerçekte beklentilerin aksine Romanya hükümeti, Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği ürünlerden yüksek vergi almaya başlamıştı²⁰. Osmanlı Devleti'nin ticari çıkarlarıyla örtüşmeyen bu uygulama sürdürüldüğü takdirde Bâbiâli, Romanya mahsulatından alınan verginin %8'den %20'ye çıkarılmasını ve Romanya hükümetine tebliğ edilmesini istemekteydi²¹.

Karşılıklı restleşmeler, ekonomik ilişkilerdeki belirsizliği artırırken bu konuyla doğrudan bağlantılı olarak fiyatların yükselme tehlikesini de gündeme getirmişti. Zira, çalışmanın ekinde sunulan gümrük tarifelerinden (Tablo I-II-III) anlaşıldığına göre, iki ülke arasındaki mal değişimlerinde temel ihtiyaç maddeleri yoğunlukta idi. İlk etapta Romanya'nın yeni gümrük tarifesine müteakabiliyet esasına dayalı olarak vergilerin artırılacağını ilan ederek tepkisini gösteren Bâbiâli, diğer yandan da hukuk müşavirlerinin konuyla ilgili görüşlerini almıştı. Müşavirler, ticarî faaliyetlerin zarar görmemesi için diğer Avrupa devletlerinin tabi olduğu tarifelerden birinin Osmanlı Devleti için geçerli olması ve ticaretin geçici olarak bu şekilde yapılmasını önermişti. Osmanlı mallarından fazla vergi talep edildiğinde ise misliyle karşılık verileceğini ifade etmişti²². Bâbiâli'nin bu şekilde ısrarcı tavrını sürdürmesi üzerine Romanya, konuyu müzakere etmek için İstanbul'a Sturza adında bir temsilci göndermişti. Görüşmelerde isteklerinin kabul edilmemesi durumunda Osmanlı Devleti, mevcut tarifelerin aynı şekilde uygulanacağını bildirmişti²³.

İhtilaflı görüşmelerin gölgesinde sürüncemede kalan gümrük meselesi çözüme kavuşturulamadığından Romanya hükümeti, uzlaşma zemini oluşturma yönündeki

18- Georges Castellan, *A History of the Romanians*, (çev. Nicholas Bradley), New York 1989, s. 141.

19- Erhan Erken, *Osmanlı'da Ekonomi Basını Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Örneği (1885-1886) (1-26. Sayıların Transkripsiyonu)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 300, Romanya hükümetinin %50 artırdığı yeni tarife için bkz. *a.g.t.*, s. 331.

20- BOA, *İrade Mesâl-i Mühimme (İ.MMS.)*, nr. 83-3606, (12 Şaban 1303/16 Mayıs 1886) Leff 2.

21- BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)*, nr. 5-77, (18 Muharrem 1303/27 Ekim 1885).

22- BOA, *HR.TO.*, nr. 369-102 (14 Nisan 1886); BOA, *MV*, nr. 9-87, (1 Şaban 1303/5 Mayıs 1886).

23- BOA, *MV*, nr. 11-49 (8 Zilkade 1303/8 Ağustos 1886).

istekliliğini göstermek ve üst düzey temsil sağlamak amacıyla Dış İşleri Bakanı Ferekid'i (Mihail Pherekyde) İstanbul'a göndermeyi kararlaştırmıştır. Müzakerelerde bulunacağı Osmanlı devlet adamlarını tanımadığı için görüşmelerin olumsuz neticelenmemesini isteyen Ferekid, Osmanlı protokol kuralları hakkında bilgi sahibi olmadığını gerekçe göstererek İstanbul'daki Romanya sefirinin de maiyetinde görüşmelere katılmasını talep etmiştir. Romanya Dış İşleri Bakanı Ferekid²⁴, İstanbul'a ulaştığında da II. Abdülhamid tarafından huzura kabul edilmiş²⁵ ve çok geçmeden müzakereler başlamıştır. Bu görüşmeler kapsamında Ferekid, Romanya'nın "*en fazla müsaadeye mazhar devletler*" ayrıcalığını kazanmasını sağlamış ve her iki ülke arasında ticarete konu olan mallara dair ayrıntılı tarifelerin hazırlanması kaydıyla mutabakata varılmıştır²⁶. Tüm müzakereler tamamlandıktan sonra ilgili kurumlar, antlaşmanın imzalanması yönünde görüş bildirmişler²⁷ ve 24 Aralık 1887 tarihinde imzalar atılmıştır²⁸. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti ile Romanya arasındaki ticari ilişkilerin yasal çerçevesi çizilmiş oldu. Diğer yandan, müzakerelerde görev alan Osmanlı ve Romen memurlarına nişanlar verilmesi, 1887 Ticaret Antlaşması'nı her iki tarafın memnuniyetle karşılamış olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir²⁹.

On yıl süreyle geçerli olduğu anlaşılan 1887 antlaşması doğrultusunda tanımlanan vergi oranları 1896 yılına kadar uygulanmış ve Romanya'nın vergileri artırmasına mukabil, Osmanlı Devleti de ithal ettiği ürünlerden, kereste, hayvansal ürünler ve diğer emtiadaki vergi oranlarını revize ederek gümrük duvarlarını yükselttiğinde yeni uzlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır³⁰. Kasım 1896'da hem anlaşmazlıkların sonlandırılması hem de bir önceki mukavelenin süresi dolduğu için süratle yeni bir ticaret antlaşmasının imzalanması gerektiğinden, Osmanlı Devleti ile Romanya arasında görüşmelere başlanması için delegeler atanmıştır³¹. Kapsamlı müzakereler³² akabinde son tetkikleri yapıldıktan sonra antlaşma taslağı padişaha takdim edilmiş³³ ve bürokratik işlemleri tamamlanan antlaşma, 18 Nisan 1897'de imzalanmıştır³⁴. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, Romanya parlamentosu tatil olduğu için antlaşma kapsamında belirlenen tarifelerin yürürlüğe girmesi gecikmiştir³⁵. Antlaşma tasdiknamelerinin her iki ülke arasındaki

24- BOA, *HR.TO.*, nr. 40-116 (1 Temmuz 1887).

25- BOA, *İrade Hariciye (İ.HR.)*, nr. 306-19504 (25 Şevval 1304/17 Temmuz 1887).

26- BOA, *A.MKT.MHM.*, nr. 495-13 (19 Safer 1305/6 Kasım 1887).

27- BOA, *MV.*, nr. 26-1; BOA, *A.MKT.MHM.*, nr. 495-23 (1 Rebiülevvel 1305/17 Kasım 1887).

28- BOA, *İ.MMS.*, nr. 95-4012, (10 Rebiülevvel 1305/26 Aralık 1887).

29- BOA, *İ.HR.*, nr. 311-19861 (8 Zilhicce 1305/16 Ağustos 1888).

30- *Servet-i Fünun*, XI/285, (11 Ağustos 1312/23 Ağustos 1896).

31- BOA, *Bâbîali Evrak Odası (BEO.)*, nr. 866-64893, (8 Cemaziyelahir 1314/14 Kasım 1896).

32- BOA, *HR.İD.*, nr. 1309-36, (19 Şaban 1314/23 Ocak 1897).

33- BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)*, nr. 370-15, (20 Şevval 1314/24 Mart 1897).

34- BOA, *HR.İD.*, nr. 1310-1, Leff 2, (1 Haziran 1314/13 Haziran 1898); Antlaşmada Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın ve Romanya'nın İstanbul murahhası T. G. Djuvara'nın imzası bulunmaktadır. Bkz. *Romanya Hükümeti ile Osmanlı Devleti Arasında Mün'akid Ticâret Mukavelenâmesidir*, Constantinopol 1898, s. 6.

35- BOA, *BEO.*, nr. 916-6899, (25 safer 1315/26 Temmuz 1897).

değişiminin yapılması ve resmîyet kazandırılması Aralık 1897’de gerçekleşmiştir³⁶. Toplam 7 maddeden oluşan 1897 Ticaret Mukavelesi, Osmanlı Devleti’nin Romanya’dan ithal ettiği ürünlerin isimlerini ve bu ürünlerden alınacak olan vergi miktarlarını belirten bir tarifeyi ihtiva etmektedir³⁷.

1) Osmanlı Devleti, diğer yabancı devlet ya da hükümetlerle yaptığı antlaşmalarda, en düşük ithalat vergisini kime tatbik ediyorsa Romanya’nın ürünleri için de aynı tarifeyi tatbik edeceğini beyan eder.

2) Romanya hükümeti ekte sunulan tarifedeki ürünlere, karşılığında yazılı olan fiyat üzerinden ithalat vergisini tatbik edeceğini ve söz konusu ürünlere diğer devletlerin daha düşük vergi koyması durumunda Romanya da düşük fiyat üzerinden vergi alacağını taahhüt eder.

3) Tarifede isimleri yazılı olmayan ürünlere, işlem yapıldığı gün geçerli olan yada gelecekte yürürlükte olacak fiyatın en düşüğü üzerinden vergilendirme yapacaktır.

4) Her iki devlet arasındaki mal değişimlerinde, ihracat ve transit vergileri en az vergi alınan millete göre belirlenecektir. Osmanlı Devleti’nden Romanya’ya ihraç edilen tütün bu maddenin kapsamında değildir. Tütünden her yüz kilogramda 312,5 kuruş ihracat vergisi alınacaktır.

5) Osmanlı Devleti’nin gemileri ve taşıdıkları yükler Romanya’da, Romanya gemileri ve taşıdıkları yükler de Osmanlı Devleti’nin sınırları dahilinde en düşük vergi ödeyen devletin tarifesine göre rüsumna tabi tutulacaktır.

6) Emtia veya eşyanın Osmanlı yada Romanya ürünü olduğunu belirtmek için ithalatçı tüccar, ithalatın yapıldığı ülkenin gümrüğüne sevk mahallinde mukim bir hâkim huzurunda yapılmış resmi beyanname yahut Mahrec Gümrüğü (Çıkış Gümrüğü) müdürü tarafından verilmiş bir şahadetname yada ithalatın gerçekleşeceği ülkeye sevk mahallinde veya çıkış iskelelerinde mukim şebender/şebender memurları tarafından verilmiş bir şahadetname ibraz etmekle mükellef tutulmuşlardır.

7) Bu ticaret mukavelesi, her iki tarafça tasdik edildiği gün esas alınmak üzere iki sene süreyle geçerlidir. Tasdiknameler, 3-15 Haziran 1897 tarihinden evvel İstanbul’da mübadele edilecektir.

Çalışmanın ekinde sunulan tablo’de ürünlerden alınacak olan vergi miktarları tespit edildikten sonra antlaşmanın maddeleri haricinde kalan hususlara yer verilmiştir. Antlaşmanın dördüncü maddesinde tütünden kıyye başına dört kuruş ihracat vergisi alınacağı belirtilmesine rağmen, Romanya tarafından yapılan itirazların değerlendirileceği

36- BOA, *İrade Hususi (İ.HUS.)*, nr. 60-27, (2 Şaban 1315/27 Aralık 1897).

37- BOA, *HR.İD.*, nr. 1309-36; *Romanya Hükümeti ile Osmanlı Devleti Arasında...*, s. 3-6.

taahhüt edilmiştir. 1897 yılına kadar uzun tartışmalara neden olan gümrük vergilerinin oranları, antlaşmada belirlendiği şekilde sabitlenecek, Romanya hükümeti gümrük rüsumlarında herhangi bir artış yapmayacaktı. Ayrıca, ham ipek, dokuma ipliği (kamçıbaşı), ham bakır, ham tunç ve bunların kırık ya da kırıntılılarından oluşan eşyaların tamamında altın-gümüş yaldız bulunmayacaktı. Beyannameden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti Romanya'dan bu ürünlerin yanı sıra sardalya balığı, tuzlu, salamuralı veya tütsüde kurutulmuş balıklar, palamut, ham pamuk ve deri ürünleri almaktaydı³⁸.

İki yıl süreyle geçerli kabul edilen 1897 Osmanlı-Romanya Ticaret Antlaşması, 1878 yılından beri var olan problemlerin çözümünde kayda değer bir aşamayı teşkil etmiştir³⁹. Osmanlı Devleti ile Romanya arasındaki mal değişimlerinde uygulanacak tarifelerin belirlenmesi için girişimler, 30 Ağustos 1900 tarihinde yeniden başlamıştır⁴⁰. Bir yıldan fazla devam eden görüşmeler, Aleksandr Lahovary'nin İstanbul'a sefir tayin edildiği süreçte büyük ölçüde tamamlanmış ve onaylanma aşamasına gelinmiştir⁴¹. 1901 tarihli ticaret Antlaşması, 12 Aralık 1901'de Romanya Kralı tarafından onaylanmış ve antlaşma metinlerinin teatisi için gerekli girişimler başlatılmıştır⁴². 14 Temmuz 1902 tarihinde iki devlet arasında antlaşma metinlerinin değişimi gerçekleştirilmiş ve yürürlüğe giren ticaret antlaşmasının beş yıl süreyle geçerli olduğu kabul edilmiştir⁴³.

Romanya ile ticari-ekonomik ilişkileri düzenleyen ticaret antlaşmasının (1901) birinci, ikinci ve dördüncü maddeleri esas itibarıyla 1897 antlaşmasıyla aynı içeriğe sahiptir. Üçüncü maddede, Romanya'ya ithal edilecek Osmanlı ürünleri, Osmanlı Devleti'ne getirilecek Romen ürünleri her iki tarafın ülkelerinde ihracat ve transit vergisi bakımından ihraç, antrepo ve gümrük muamelelerinde en fazla müsaadeye mazhar olan milletin ayrıcalıklarından faydalanacaklarını ve bunlardan hal-i hazırda mevcut olan veya gelecekte ürünlerine en fazla ayrıcalık tanınacak olan milletlerin ürünlerinden alınan vergi dışında başka adlar altında talepte bulunulmayacaklarını hükme bağlamıştır. Beşinci maddede, Osmanlı Devleti ile Romanya'nın, yasakladığı veya tekele tabi tuttuğu hiçbir eşyanın, ithalatın yapılacağı ülkenin özel izni alınmadığı sürece kendi limanlarında gemilerle taşınmasına izin verilmeyeceğini taahhüt altına alınmıştır. Osmanlı Devleti bu madde kapsamında, harp silahları, askeri mühimmat, tütünün tüm çeşitleri, nargile tütünü ve tuz için kısıtlama getirmiştir. Romanya da bu madde kapsamında harp silahları, askeri mühimmat, tüm tütün çeşitleri, nargile tütünü, tuz, kibrit, oyun kâğıtları ve sigara kâğıdını sınırlamıştır. Başka ürünler için de kısıtlama getirilmek istenirse, resmi tebligat yazıldıktan sonra şartlara göre değerlendirme yapılacağı konusunda uzlaşma

38-Romanya Hükümeti ile Osmanlı Devleti Arasında..., s. 8-9.

39-Romanya Hükümeti ile Osmanlı Devleti Arasında..., s. 6.

40- BOA, *BEO.*, nr. 1542-115626, (2 Cemaziyevvel 1318/28 Ağustos 1900).

41- BOA, *Hariciye Tahrirat (HR.TH.)*, nr. 266-26, (15 Zilhicce 1319/25 Mart 1902); Lahovary'nin Orta Elçi sıfatıyla atandığını ve iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin devamını sağlamak için çalışacağını II. Abdülhamid'e bildiren konuşması bkz. BOA, *Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)*, nr. 31-95, (7 Nisan 1902).

42- BOA, *İ.HR.*, nr. 375-14, (26 Şevval 1319/5 Şubat 1902).

43- BOA, *Y.PRK.HR.*, nr. 31-15, leff 6, (26 Rebiülahir 1319/12 Ağustos 1901); *Devlet-i Aliyye ile Romanya Hükümeti Beyninde Ticaret Mukavelenamesi*, Constantinople 1902, s. 5.

sağlanmıştır. Altıncı maddede, Osmanlı gemilerinin ve taşıdıkları ürünlerin Romanya’da, Romanya gemilerinin ve taşıdıkları ürünlerin Osmanlı Devleti’nde her bakımdan en fazla ayrıcalığa sahip olan millet uygulamasından faydalanacakları kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmada imzası bulunan Osmanlı Devleti ve Romanya, başkadevetlerle imzalanacak olan konsolosluk sözleşmesine deniz taşımacılığı ve diğerkonularla ilgili ilave edilecek hükümler hususunda ve tüm diğerkonularda da serbestçe hareket edebileceklerdir. Yedinci maddede, antlaşmanın uygulanmaya başlanmasıyla ilgili esaslar belirlenmiştir. Tasdiknamelerin değışim tarihinden on sekiz ay geçtiğinde her iki taraf, antlaşmanın yürürlükten kalktığını ilan edebilme hakkına sahip olacaktır. Antlaşmanın yürürlükten kaldırılması istendiğı diğerkonulara tebliğ edildiğı gün itibarıyla bir sene içerisinde antlaşma hükümsüz hale gelecektir⁴⁴.

Osmanlı Devleti ve Romanya arasında 1902 yılında imzalanın ve geçerliliğı beş yıl olan ticaret antlaşmasının süresi dolduktan sonra 1907 yılında yeni antlaşma için girişimlere başlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde Romanya ile yapılacak olan ticaret antlaşmalarının sonucusu olanbu antlaşmanın yapılabilmesi için bir komisyon kurulduğı anlaşılmaktadır. Antlaşmanın ön görüşmeleri esnasında ticari münasebetlerin aksamaması için, söz konusu komisyonun isteğı doğrultusunda 1902’de yürürlüğe giren ticaret antlaşması, 14 Temmuz 1907 tarihi itibarıyla üç ay daha geçerli kabul edilmiştir⁴⁵. Antlaşmaya hayatıyet kazandırmak üzere oluşturulan komisyonunda, üzüm ve tütün gibi ürünlerin vergilendirilmesinden dolayı oldukça sıkı pazarlıkların yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu komisyonunda konsolosluk mukavelesi ve Osmanlı tarafına göç eden Dobruca Türkleri’nin emlakı⁴⁶ meselesinin de görüşülüyor olması, 1907 tarihli ticaret antlaşması müzakerelerinin öncekilerden kapsam bakımından ayrılan yönlerini oluşturmaktadır. Müzakere tutanaklarına yansıdığı kadarıyla, Romanya’nın gümrük tarifelerinde yaptığı artışa mukabil olarak Osmanlı tarafı, %8 olarak tahsil ettiğı vergi oranlarının %11’e çıkarılması konusunda ısrarcı davranma eğiliminde olmuştur⁴⁷. Romanya ile yapılacak olan yeni ticaret antlaşmasına dair sürdürdüğümüz arşiv çalışmaları, 1907 yılında başlayan müzakerelerin sürüncemde kaldığını ve II. Abdülhamid döneminde yeni bir ticaret antlaşması yapılamadığını göstermektedir. Meclis-i Vükela’da, konsolosluk mukavelesi ve Dobruca’daki Müslümanların emlakı ile

44- BOA, *YPRK.HR.*, nr. 31-15, leff 2-6.

45- BOA, *HR.İD.*, nr. 2096-85, (3 Temmuz 1323/14 Temmuz 1907).

46- 1878 Berlin Antlaşması uyarınca Dobruca’nın kuzeyi Romanya’ya güneyi ise özerk Bulgaristan Prenslığı’ne verilmişti. Dobruca’daki Müslümanların emlakı ile ilgili sorunların kaynağı, esasında Romanya hükümetinin bölgeyi Romenleştirme politikasıydı. Bu doğrultuda Romen hükümeti, Romanya’nın diğerkonularından Dobruca’ya getirilen muhacirlere toprak vermek için daha önce Osmanlı Devleti tarafından dağıtılmış olan tapuların üçte birine el koymaktaydı. Böylelikle Müslüman unsurlara ait olan araziler, Romen göçmenlere devrediliyordu. Bu dönemde Romanya’nın Dobruca’da uyguladığı nüfus ve iskan politikası hakkında bkz. Zekeriya Kurşun, “Avrupa’da Bir Türk İslam Diyarı: Dobruca’nın Demografik, Sosyal ve İdari Yapısı”, *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s. 925-927.

47- BOA, *BEO.*, nr. 3125-234362, (6 Recep 1325/15 Ağustos 1907).

ilgili ihtilaflar giderilmedikçe ticaret antlaşmasının yapılamayacağı kararlaştırılmıştır⁴⁸. 14 Nisan 1908 tarihinde Romanya ile ticari faaliyetlerin sürdürülmesi için eski antlaşma üç ay süreyle uzatılmıştır⁴⁹. II. Abdülhamid'in 31 Mart Vakası akabinde tahttan inşiyle birlikte, gerek Osmanlı iç siyasetinde yaşanan türbülans, gerekse de bu şartlar muvacehesinde gelişen siyasi-askeri hadiselerin 1902'den sonra yapılacak ticaret antlaşmasına II. Abdülhamid döneminde hayatiyet kazandırılmadığını izah etmek için öne sürülebilecek diğer argümanlardır.

İncelenen dönem içerisindeki antlaşmalara yansıdığı kadarıyla Romanya'nın Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği tütüne uygulanan gümrük vergilerinin her iki ülke arasında uzun süre çözüme kavuşturulamayan bir uzlaşmazlık alanı olduğu anlaşılmaktadır. Esasında sorun, 1861 yılında Avrupa Devletleri'yle yapılan ticaret antlaşmaları kapsamında Osmanlı Devletinin tütün ihracatında vergi oranını sıfırlamasından kaynaklanmaktaydı⁵⁰. Berlin Antlaşması (1878) uyarınca teknik olarak Romanya'nın da Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği tütünlere vergi ödememesi gerekmektedir. Ancak yukarıdaki satırlarda da bahsedildiği üzere, Rüşumat Emaneti'nin 1879 yılında tütünü müstesna tutmasıyla başlayan ihtilafın 1901 ticaret mukavelesinde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu antlaşma kapsamında her iki devlet mütekabiliyet esasına dayalı olarak tütün konusunda karşılıklı kısıtlama getirmiştir. 1907 yılına gelindiğinde, Romanya rejisinin yılda 1.000.000 kg. tütün ithal ettiği ve bu ithalatın devam eden reftiye vergisi nedeniyle 900.000 kg. kısmının Macaristan'dan alındığı gerekçe gösterilerek Romanya tarafı tütün vergisinde indirim talebinde bulunmuştur. Eğer Romanya'nın Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği tütünün kıyyesinden alınan 4 kuruşluk vergi kaldırılırsa 100.000 kg. yerine 1.000.000 kilogramlık talebin tamamının Osmanlı tütünüyle karşılanacağı beyan edilmişti. Reftiye vergisi Sırbistan, Karadağ ve İran'a uygulandığı için kaldırıldığı takdirde bu devletlere de emsal teşkil edeceğinden Romen tarafının bu yöndeki isteğinin geçiştirilmesi, Meclis-i Vükela'da kararlaştırılmıştır⁵¹.

Sonuç

Makale kapsamında Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak sunulan bulgular, Berlin Antlaşması (1878) ile bağımsız bir devlet hüviyeti kazanan Romanya'nın ticaret antlaşmaları imzalamaya özel bir önem verdiğini ortaya koymaktadır. Romanya hükümetinin belirlediği bu politika, yeni kazanılmış olan bağımsızlığı devletlerarası arenada görünür kılmaya hizmet ettiği gibi ihracat gelirlerini artırmayı da hedeflemektedir.

48- BOA, *MV*, nr. 116-16, (16 Rebiülahir 1325/29 Mayıs 1907); BOA, *BEÖ*, nr. 3068-230043, (20 Rebiülahir 1325/2 Haziran 1907).

49- BOA, *HR.İD.*, nr. 2096-90.

50- Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 230.

51- BOA, *MV*, nr. 116-82, (13 Cemaziyelahir 1325/24 Temmuz 1907).

Osmanlı Devleti ise Berlin Antlaşması'yla Romanya üzerindeki hükümlerini haklarını yitirmiş olsa da iç pazarının talepleri doğrultusunda Romen mamullerine duyduğu ihtiyaç süreklilik arz ettiği için ticaret antlaşması imzalamaktaydı. Ticaret muahedeleri, bağımsızlığını yeni kazanan Romanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ticarî-ekonomik ilişkilerin hukukî çerçevesini çizmekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda bu yöndeki münasebetlerin gelişimine de yasal bir zemin teşkil etmekteydi.

II. Abdülhamid döneminde, Romanya ile ticari münasebetleri düzenleyen antlaşmalarda sıralanan ürünlere bakıldığında, her iki tarafın da birbirinden büyük ölçüde temel ihtiyaç maddelerini tedarik ettiği görülmektedir. Tütün konusu müstesna tutulursa, Romanya'ya verilen ticari ayrıcalıklar, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu dönemlerde Romanya'ya karşı gümrük duvarlarını yükseltebilme imkanına da set çekmekteydi. Osmanlı Devleti ve Romanya özelinde ticarî-ekonomik ilişkilerdeki uzlaşmazlık alanlarını kaldırmayı ve devletlerarası düzeyde işbirliklerini güçlendirmeyi hedefleyen ikili antlaşmalar kapsamında gelişen münasebetler, XIX. yüzyıldaki ticaret diplomasisi açısından da iyi bir örnek niteliği taşımaktadır. Sonuç itibarıyla, 1878 Berlin Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti'nden ayrılan diğer bağımsız devletlerle ticarî-ekonomik ilişkilerin düzenleniş biçimi üzerine odaklanarak literatüre kazandırılacak yeni çalışmaların, söz konusu dönemde yürütülen ticaret diplomasisiyle ilgili daha kapsamlı ayrıntılara ulaşmamızı sağlayacağı aşikârdır.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO.), nr. 866-64893, nr. 916-6899, nr. 1542-115626. nr. 3068-230043, nr. 3125-234362.

Hariciye İdare (HR.İD.), nr. 1309-23, nr. 1309-24, nr. 1309-36, nr. 1310-1.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası (HR.HMŞ.İŞO.), nr. 164-20.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.), nr. 374-131, nr. 364-25, nr. 295-1, nr. 364-52, nr. 364-34, nr. 365-90, nr. 365-108, nr. 369-102, nr. 40-116.

Hariciye Tahrirat (HR.TH.), nr. 266-26

İrade Hariciye (İ.HR.), nr. 306-19504, nr. 311-19861, nr. 375-14.

İrade Hususi (İ.HUS.), nr. 60-27

İrade Mesal-i Mühimme (İ.MMS.), nr. 83-3606, nr. 95-4012.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), nr. 5-77, nr. 9-87, nr. 11-49, nr. 26-1, nr. 116-16, nr. 116-82.

SadâretMühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.), nr. 485-75, nr. 495-13, nr. 495-23.

Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.), nr. 31-15, nr. 31-95.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), nr. 370-15.

2. İnceleme Eserleri ve Diğer Kaynaklar

19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti (Tarihi İstatistikler Dizisi), I, (haz. Şevket Pamuk), Ankara, 1995.

Aydın Mahir, "Eflak Beyliği", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, İstanbul 2013, s. 1-24.

_____, 93 Harbi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, İstanbul, 1994, s. 498-499.

Birbudak, Togay Seçkin, *Romanya'nın Bağımsızlığını Kazanması*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara 2014.

- Castellan, Georges, *A History of the Romanians*, (çev. NicholasBradley), New York 1989, s. 141.
- Devlet-i Aliyye ile Romanya Hükümeti Beyninde Ticaret Mukavelenamesi*, Constantinople 1902.
- Erken, Erhan, *Osmanlı'da Ekonomi Basını Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Örneği (1885-1886) (1-26. Sayıların Transkripsiyonu)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Gencer, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 516-517.
- Güçer, Lütfi, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 13, Sayı 1-4, 1952, s. 79-98.
- İpek, Nedim, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, Ankara 2002, s.15-24.
- Jelavich, Barbara, *Russia and the Formation of Romanian National State 1821-1878*, Cambridge 1984.
- Kurşun, Zekeriya, “Avrupa’da Bir Türk İslam Diyarı: Dobruca’nın Demografik, Sosyal ve İdari Yapısı”, *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s. 924-935.
- Muahedat Mecmuası*, V, İstanbul, 1298.
- Öztunç, H. Baha, “Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Emareti’nin Ticari İlişkileri Çerçevesinde 1907 Tarihli Ticâret İtilafnâmesi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 27 (2015-1), Ankara 2018, s. 65-111.
- Pamuk, Şevket, “19. yy’da Osmanlı Dış Ticareti” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1985, s. 653-665.
- Romanya Hükümeti ile Osmanlı Devleti Arasında Mün’akid Ticâret Mukavelenâmesidir*, Constantinopol 1898.
- S. Kütükoğlu, Mübahat, “Baltalimanı Muahedesi”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s.38-40.
- Servet-i Fünun*, XI/285, (11 Ağustos 1312/23 Ağustos 1896).
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Yurdakul, Necdet, “Ticaret Antlaşmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1985, s. 665-666.

Ekler

TABLO I: Osmanlı Devleti'nin Gümrük Tarifesi (1897)

No	Ürünün İsmi	Miktar	Vergi (Frank)
1	Çiroz ve Lakerda	100 kg.	4
2	Mürekkep Balığı	100 kg.	10
3	Keçiboynuzu, siyah incir, adi kuru üzüm (kutu içinde olmayan tüm incirler bu maddeye dahildir)	100 kg.	1
4	Limon, portakal, turunç, ağaç kavunu, nar	100 kg.	2
5	Kutu inciri, yukarıdaki maddede (3 numara) gösterilenlerden başka kuru üzümler	100 kg.	4
6	Kabuklu badem ve badem içi, hurma, fıstık ve fındık	100 kg.	10
7	Sadece tuzlanmış yada salamuraya konulmuş olup fiçi, sepet veya çuval ile gelen zeytin	100 kg.	1
8	Helva, tahin	100 kg.	6
9	Rahat lokum	100 kg.	10
10	Afyon	100 kg.	350
11	Taze istiridye	100 kg.	6
12	Taze midye	100 kg.	1
13	Sakız	100 kg.	30
14	Balık yağı	100 kg.	5
15	Fıçı içinde gelen tuzlu yada salamuralı gebre [otu]	100 kg.	20
16	Portakal, limon ve turunç kabukları	100 kg.	12
17	Fıçı tulum ve desti içinde gelen zeytin yağlarından her fıçı, tulum ve testisi 15 kilogramdan fazla olanlar	100 kg.	5
18	Helva kutuları gibi adi beyaz tahtadan imal edilmiş yuvarlak kutular		Muaf
19	Kaldırım, bina, rıhtım kenar ve saçakları ile diğerlerine mahsus granit taşı	100 kg.	20

Kaynak: BOA, *HR.İD.*, nr. 1309-36 Leff 4.

TABLO II: Romanya'nın Gümrük Tarifesi (1901)

No	Ürünün İsmi	Miktar	Vergi (Frank)
1	Taze sebze	100 kg.	8
2	Sadece kurutulmuş sebze (banya ve patlıcan)	100 kg.	10
3	Palamut ve mazi	100 kg.	Muaf
4	Cehri ve diğer boya maddeleri	100 kg.	Muaf
5	Bakır, pirinç ve ham tunç ile bu madenlerin kırıntı ve hurdası	100 kg.	Muaf
6	Ham veya taranmış pamuk ile pamuk atığı	100 kg.	6
7	Her tür sünger	100 kg.	150
8	Fiçı ve salamura koyulmuş palamut, hamsi, kolarodya, stavridya ve sardalya balıkları	100 kg.	8
9	Kaldırım imalatı, inşaa, saçaklar ve diğer alanlar için granit taşı	100 kg.	0,40

Kaynak: *Devlet-i Aliyye ile Romanya Hükümeti Beyninde Ticaret...*, s. 11.

TABLO III: Osmanlı Devleti'nin Gümrük Tarifesi (1901)

No	Ürünün İsmi	Miktar	Vergi (Frank)
1	Lakerda türü tuzlu balıklar ve çiroz türü kurutulmuş balıklar	100 kg.	4
2	Mürekkep balığı	100 kg.	10
3	Tuzlu uskumru	100 kg.	4
4	Midye ve diğer deniz sedefleri	100 kg.	1
5	Taze istiridye	100 kg.	6
6	Susam tohumu	100 kg.	1,50
7	Salep	100 kg.	30
8	Çevgen	100 kg.	1,50
9	Taze meyve çeşitleri	100 kg.	7,50
10	Dizi inciri ve tireh denilen kara üzüm	100 kg.	1,50
11	Kutu ve çuval içinde incir, razaki ve sultaniye denilen kuru üzüm.	100 kg.	4
12	Kabuklu badem	100 kg.	8
13	Fındık ve kuru kayısı	100 kg.	7
14	Kabuksuz badem, kabuklu veya kabuksuz fındık çam beyaz	100 kg.	12
15	Kayısı pestili	100 kg.	6
16	15 kilogramdan fazla bulunan sandıklar, kenevirden yapılmış çuvalar ve zembiller içinde gelen hurma	100 kg.	10

17	Anason	100 kg.	5
18	Portakal, limon, turunç ağaç kavunu ve nar	100 kg.	2
19	Tuzlanmış veya salamura konulmuş fiçı ya da sepet içinde gelen zeytin	100 kg.	1,50
20	Helva ve rahat lokum	100 kg.	15
21	Tahin	100 kg.	5
22	Fiçı içinde gelen tuzlu veya salamuralı gebre [otu]	100 kg.	10
23	Sakız	100 kg.	30
24	Kırmızı biber (paprika)	100 kg.	10
25	Portakal, limon ve turunç kabukları	100 kg.	10
26	Kına	100 kg.	5
27	Çiriş (bitkisel tutkal tozu)	100 kg.	10
28	Fiçı ve tulum içinde gelen zeytin yağı	100 kg.	5
29	Yün, pamuk veya muadili dokumadan imal edilen şark halıları, cimcim denilen Karaman halıları ve heybeler	100 kg.	60
30	Püsküllü veya püskülsüz fes	100 kg.	400
31	Helva kutuları gibi adi beyaz tahtadan imal edilmiş yuvarlak kutular	100 kg.	Muaf
32	Afyon	100 kg.	300
33	Balık yağı	100 kg.	5

Kaynak: BOA, *Y.PRK.HR.*, nr. 31-15, leff, 7-8.

Mustafa Çiftçi'nin Hikâyelerinin Tematik Olarak Değerlendirilmesi

Tuncay BOLAT*

Özet

Mustafa Çiftçi, son dönem Türk hikâyeciliğinin öne çıkan isimlerindedir. Yazarın Adem'in Kekliği ve Chopin (2012) Bozkırda Altmışaltı (2014), Ah Mercimeğim (2017) adlı üç hikâye kitabı mevcuttur. Bu üç kitaplık birikim, yazarın hikâyeciliği hakkında fikir verebilecek mahiyettedir. Bu makalede öncelikle Çiftçi'nin hikâyeciliğinin öne çıkan yönlerine temas edilmiştir. Bu bağlamda yazarın dili kullanma biçimi, anlatıcı tasarrufu, hikâyelerin temel mekânı olan taşraya yaklaşımı ve konuşma/sohbet üslubu üzerinde durulmuştur. Sözlü anlatım mantığının hâkim olduğu Mustafa Çiftçi hikâyelerinde karakter anlatıcının daha çok tercih edildiği görülür. Anlatıcının dış-öyküsel olduğu hikâyelerde ise karakterle kendilerini ifade etmeleri için geniş bir alan açılmıştır. Okuyucusundan yazılı bir metni takip eden birinden ziyade karşısındakini dinleyen bir insan gibi davranmasını bekleyen bu hikâyeler; yazma bilincinin, psikolojik tahlillerin, dar zamanların hâkim olduğu yakın dönem Türk hikâye geleneğinden ayrıdır. Çiftçi, taşraya yaklaşımı yönüyle de özgün bir yerde durur. Buradaki özgünlük, taşranın dışarıdan bir gözle izlenmiyor olmasıdır. Çiftçi'nin karakterleri ve anlatıcıları taşraya bakmaz; onun içinde yaşarlar. Taşradaki insanların temel sorunlarından biri "geçim sıkıntısı"dır. Dolayısıyla yoksulluk, Çiftçi'nin hikâyesini besleyen ana temalardan biridir. Çoğunluğu bir aile atmosferi içinde geçen hikâyelerde ataerkil iktidarın sembolü olarak beliren babanın oğlu/evladı ile sorunlu ilişkisi de yarattığı çatışma ile hikâye üretmeye elverişli bir konu olarak öne çıkar. Taşra yaşamının sıradanlığını kırması ve cemiyetin yoğun denetiminden kısa süreliğine de olsa kaçama imkânı tanıyan sevda/aşk da yazarın yoğun olarak ele aldığı bir temadır. Hikâyelerin çoğunda aşkın önünde büyük engeller bulunur ve genellikle kavuşma gerçekleşmez. Aşkta kavuşamamanın, aile içinde iletişimsizlik ve sevgisizliğin, gündelik hayatta ise yoksulluğun belirgin olarak öne çıkması, Mustafa Çiftçi hikâyesinin itici gücünün yokluk ve eksiklik olduğunu gösterir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Çiftçi, Türk hikâyesi, aşk/sevda, ataerkillik, yoksulluk.

Thematic Evaluation of Mustafa Çiftçi's Stories

Abstract

Mustafa Çiftçi is one of the prominent names of Turkish storytelling in recent years.

*Araş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
tuncaybolat@comu.edu.tr

The author has three story books named *Adem'in Kekliği ve Chopin* (2012), *Bozkırda Altmışaltı* (2014), *Ah Mercimeğim* (2017). These three books are sufficient to give an idea about the storytelling of the author. In this article, the prominent aspects of Çiftci's storytelling have been mentioned. In this context, the way the author uses the language, narrator preference, his approach to the provincial (taşra) which is the main location of the stories, and the conversation style are emphasized. In Mustafa Çiftci's stories the verbal expression is dominant, and the first person narrator is mainly preferred. In the stories where the narrator is extradiegetic, a wide area has been opened for characters to express themselves. These stories that expect a reader to behave like a person listening to someone else rather than following a written text differ from the recent Turkish story tradition where writing consciousness, psychological analyses, and short times prevail. Çiftci is a unique author in terms of his approach to the provincial. The uniqueness here is that the provincial is not viewed from the outside. Çiftci's characters and narrators do not look towards it, but they live in it. One of the main problems of the people living in provincial is the "financial difficulty". Therefore, poverty is one of the main themes that feeds/supports Çiftci's story. In the stories that mostly occur in a family atmosphere the problematic relationship between the father, who appears as a symbol of patriarchal power, and his son stands out as a suitable subject for creating stories because of causing conflict. Love, which challenges the simplicity and commonness of the provincial, and gives the opportunity to escape from the intense control of the provincial life and the society even for a short time, is a theme that the writer uses intensely. In most of those stories, there are big obstacles in love and usually union never takes place. The impossibility of love, the lack of communication and lovelessness in the family, and poverty in daily life show that two main tones in Mustafa Çiftci's stories are absence and deficiency.

Key Words: Mustafa Çiftci, Turkish story, love, patriarchy, poverty.

1. Giriş

Mustafa Çiftci, son dönem Türk hikâyeciliğinin öne çıkan isimlerindedir. *Adem'in Kekliği ve Chopin*'i¹ 2012 yılında yayımlayan Çiftci, daha sonra *Bozkırda Altmışaltı*² (2014) ve *Ah Mercimeğim*³(2017) adlı diğer hikâye kitaplarını yayımlamıştır. Bu üç kitaplık birikim, yazarın hikâyeciliğine dair genel bir kanaat oluşturabilecek mahiyettedir.

1- Metin içinde yapılacak alıntılarda kitabın şu nüshası kullanılacaktır: Mustafa Çiftci, *Adem'in Kekliği ve Chopin*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017. Bu kitaptaki hikâyeler şöyledir: "Adem'in Kekliği ve Chopin", "Çati'ye Kıyamam", "Anamın Adı Bahriye", "Gülizar", "Bildığın Karı Koca Hikâyesi", "Kasap Kokusu", "Eniştemin İlaçları", "Kıpkırmızı", "Kapumbağa Kabuğundan Doksan Dokuzluk Tesbih", "Müjgân", "Komik Oluyorsun İlyas", "Neşeli Gelin", "Portakal", "Şırlı Şırlı", "Turkuaz Ajans", "Diyeşet".

2- Metin içinde yapılacak alıntılarda kitabın şu nüshası kullanılacaktır: Mustafa Çiftci, *Bozkırda Altmışaltı*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018. Bu kitaptaki hikâyeler şöyledir: "Handan Yeşili", "Kara Kedi", "Ensesi Sararmış Adamlar", "Ankara'daki Evlatlar", "Bir İğne Bin Kuyu", "Elif, Tina, Tolga", "Piç Sevi".

3- Metin içinde yapılacak alıntılarda kitabın şu nüshası kullanılacaktır: Mustafa Çiftci, *Ah Mercimeğim*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2019. Bu kitaptaki hikâyeler şöyledir: "Ah Mercimeğim", "Baba Neredesin?", "Bacanıklar", "Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde", "Köfte Ekmek", "Uykucu Duman ve Ben".

Yazar 2014 yılında *Bozkırda Altmışaltı* kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği'nin “En İyi Hikâye Kitabı” ödülünü, 2016 yılında ise Necip Fazıl Ödülleri kapsamında “En İyi İlk Eser” ödülünü almıştır.

Mustafa Çiftçi hikâyeleri, genellikle olayların odağındaki karakterler tarafından anlatılır. Bu anlatıma gündelik dilin *samimi* havası hâkimdir. Söz konusu metinler, okurdan yazılı bir eseri takip ettiği bilinciyle hareket etmesini değil; dikkatli bir dinleyici olmasını beklemektedir. Olup bitenin içinde yer almayan ve olayları üçüncü şahıs ağzından anlatan (dış-öyküsel) anlatıcının tercih edildiği hikâyelerde de kendi başlarından geçeni anlatmaları için karakterlere geniş bir alan açıldığından söz konusu sohbet üslubu zedelenmez. Metinlere yansıyan günlük dil, Yozgat ve civarına özgü kalıp ifadeler, atasözleri ve deyimlerle bezendiğinden yer yer mizah da oluşturan renkli bir görünüm arz eder. Çiftçi'nin hikâyelerinde gerek duyuldukça yerel ağız özelliklerine de yer verilmektedir.

Sait Faik ve 1950 kuşağı sonrasında Türk hikâyesine hâkim olan ve başta varoluşçuluk olmak üzere 20. yüzyılın tüm avangard akımlardan izler taşıyan modernist metinlerde yoğun biçimde kullanılan detaylı ruhsal çözümlenmeler; iç monolog, bilinç akışı gibi teknikler; gerçeküstücü, büyülü gerçekçi unsurlar Çiftçi'nin hikâyelerinde yer almaz. Zira modernist/varoluşçu edebiyatın itibar ettiği söz konusu teknik ve tasarruflar veya metin dışında bir gerçeği kabul etmeyen postmodern tavır, bir metinde yazma bilincinin ön planda tutulmasıyla mümkündür. Oysa belirttiğimiz üzere Mustafa Çiftçi'nin hikâyeleri bir sözlü iletişim modellemesi üzerine kuruludur. Hâl böyle olunca da, ancak bir sanatçının yazma bilinciyle metne aktarabileceği uzun betimlemeler yahut bilinçaltı yansımalarının derinlemesine tahlili Çiftçi'nin hikâyelerinde yer almaz. Mustafa Çiftçi'nin hikâye anlatma biçiminin geleneksel tahkiyeden, meddah anlatımından, bu geleneksel yapıyı modern edebiyatla ilk kez buluşturan Ahmet Midhat ve takipçilerinden izler taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda Mustafa Çiftçi'nin kendisine göre bir önceki neslin temsilcilerinden olan Mustafa Kutlu ile benzer bir hikâye anlatma tarzını benimsediği görülür.

Bireyin iç dünyasına yoğunlaşmayı hedefleyen hikâyelerin ihtiyaç duyduğu *dar zamanların* aksine Çiftçi'nin hikâyelerinin geniş bir zaman aralığı içinde seyrettiği görülür. Hikâyenin merkezindeki karakterin hayatı eğitim, evlilik, çocuk sahibi olma, aile fertlerinin ölümü, âşık olma gibi insan hayatında belirleyici rolü olan kimi kritik eşikler anılarak ve aile geçmişine atıflar yapılmak suretiyle hızlı bir şekilde özetlenir. Okura karakterleri tanıtmaya işlevi de gören bu hızlı akış, hikâyenin ana konusunu teşkil eden hâdiselere gelindiğinde yavaşlar; ama eğer anlatılan esas konu ara özetler isterse anlatı zamanı yine hızlanır. Hızlanma ve yavaşlama anlatılan hikâyenin konusuna göre farklılık arz etse de Mustafa Çiftçi hikâyelerinde genellikle genişlik ve hızın hâkim olduğu bir zaman kullanımı mevcuttur.

Bu zaman tasarımı, hikâyelerin sözlü anlatıma yaslanmasıyla yakından

ilgilidir. Zira sözlü iletişim, günlük hayatın önemli bir parçası olmakla beraber, herhangi bir konuyu uzun uzun anlatmaya, geniş tasvirler yapmaya, zihinsel süreçleri dolaysız biçimde aktarmaya imkân tanımadığından kısa, öz ve berrak olmak durumundadır. Mustafa Çiftçi'nin sözel iletişime dayanan üslubunda da okuruna/dinleyicisine “Sadede gel!” serzenişinde bulundurmama kaygısı görülür. Olayların hızlıca özetlenmesinde, hikâyelerin taşrada geçiyor olmasının da payı vardır. Yazarın kendisi, yaşadığı ve anlattığı Yozgat'ı “*burada zaman yavaş, mekân statik, insanlar hep aynı*”⁴ şeklinde değerlendirmiştir. Gerçek hayatta zamanın ve mekânın kendini tekrarlaması, yani değişimin yok denecek kadar az olması, birbirinin aynı olan gün, ay ve yılların birkaç büyük kırılma anına temas edilerek atlanabilmesini kolaylaştırır.

Çiftçi'nin kurmaca kişilerinin büyük çoğunluğu köy, kasaba veya küçük şehirde yaşar ve ekonomik olarak alt-orta sınıfa mensuptur. Bu sebeple yazardan bahsedilirken genellikle *taşra edebiyatı*, *taşra ve edebiyat* gibi başlıkların öne çıktığı görülür. Söz gelimi Murat Kacıroğlu, “Mustafa Çiftçi'nin Öykülerinde Yozgat” adlı bildirisinde yazarın Türk edebiyatı açısından taşıdığı önemi ifade ederken “*Yozgat ve çevresinin taşra hayatını yansıtmaları açısından Türk öykücülüğünün son dönemdeki en iyi örnekleri arasındadır.*”⁵ der. İletişim imkânlarının bugün geldiği nokta, taşrayla merkez arasındaki farkları en aza indirir de Çiftçi'nin hikâyelerinin ana mekânı konumundaki Yozgat'ın -pek çok küçük Anadolu şehri gibi- bir ekonomi veya kültür merkezi olmadığı açıktır. Ne var ki bu merkez olmama durumu, Mustafa Çiftçi'nin kurmaca kişilerinin çoğunda büyük bir krize neden olmaz. Ama kimi hikâyelerde, merkezle taşra arasındaki sorunlu ilişkiye ışık tutulur. Söz gelimi “Adem'in Kekliği ve Chopin”de Yozgatlı marangoz Adem'in dekorasyon işlerini yaptığı sanat galerisinde, âşık olduğu kadınla özdeşleştirdiği tabloyu izlemesi ve Chopin dinlemesiyle alay eden galeri sahibi Bora Bey, itici bir karakter olarak çizilir. Böylece kendini merkezde kabul edenin kibri eleştirilir. Kimi hikâyelerde ise merkez, geniş imkânları ve gücüyle taşradakinin aklını çelen kötücül bir güçtür. Mesela “Köfte Ekmek”de kasabanın iyi durumdaki ailelerinden birinin gelini olan Demet, Ankara'da gördüğü “*festful*” lokantalarının büyümesine kapılır. Merkezin geniş imkânlarını gördüğünden o, yaşadığı küçük dünyaya sığamaz. Eşini il merkezine taşınıp uluslararası bir hamburger zincirinin temsilcisi olmaya zorlar. Bu ikna sürecinde de kasabada çocukların iyi eğitim alamayacağından “*azıcık günyüzü gör[meye]*” (79) kadar bir dizi gerekçe sıralar.

Yazarın diğer kimi hikâyelerine de sinen *merkezin üstten bakışı* ve *cazibesi*, karakterleri bunalım yüklü sorgulamalara sürüklemez. Bu da Mustafa Çiftçi hikâyesini seksen sonrasının edebiyat ve sinemasında *bunalım*, *sıkıntı* gibi kavramlarla yapılan taşra tanımlarının uzağına konumlandırır. Denilebilir ki onun hikâyelerinde taşranın kısıtlı

4- Serap Uysal, “Mustafa Çiftçi: ‘Burnunun dibinde sen varsın ama o seni değil İstanbul’dakini görüyor!’”, 26 Mayıs 2014 tarihli röportaj: <https://www.edebiyathaber.net/mustafa-ciftci-burnunun-dibinde-sen-varsin-ama-o-seni-degil-istanbuldakini-gormeyi-tercih-ediyor/> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).

5- Murat Kacıroğlu, “Mustafa Çiftçi'nin Öykülerinde Yozgat”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*, C. 3, Bozok Üniversitesi Yayınları, Yozgat 2016, s. 200.

imkânları içinde yaşayan yoksul ve orta hâlli insanlar, geçim sıkıntısı ile boğuşmaktan varoluşsal sıkıntılar altında boğulmaya fırsat bulamazlar. Dolayısıyla karakterler, zaman zaman kendi hayatları, bahtları üzerine düşüncelere dalsalar da, bunlar karamsar sorgulamalara veya bir *taşra sıkıntısına* dönüştürmez. Fakat taşranın bir bunalım mekânı olmayışı, burayı saf, temiz, bozulmamış insanların dünyası olarak çizildiği anlamını taşımaz. Çiftçi'nin hayata bakışı karamsar olmamakla beraber hikâyelerine konu olan insanlar, küçük bir dünyada yaşıyor diye her zaman tertemiz değillerdir. Saflığın yanında kötülük, sevginin yanında içselleştirilmiş bir nepotizm ya da merhametin yanı başında sevgisizlik, anlayışsızlık baş gösterebilmektedir.

Mustafa Çiftçi'nin hikâye evreninde *Yozgat* belirleyici bir yere sahiptir. Yazarın doğup büyüdüğü ve hâlihazırda yaşadığı şehir olan Yozgat, gündelik hayatı, dili, insan ilişkileri, dünya algısı, sevme biçimleri, imkânları ve imkânsızlıkları ile hikâyelere ana rengini veren mekândır. Bu bağlamda Ertan Örgen'in "Taşranın Öyküdeki Yeni Görünümleri" adlı makalesindeki tespiti dikkat çekicidir. Mahir Ünsal Eriş, İsmail Özen ve Mustafa Çiftçi'nin hikâyeleri üzerinden Türk hikâyesinde değişen taşra temsilini tartışan Örgen, Çiftçi'nin diğer iki yazardan farklı bir tavra sahip olduğuna dikkat çeker. Eriş ve Özen, taşradan büyük şehre göçmüş ve hikâyelerini bu bilinçle kurmuşlardır. Bu iki yazarın hikâyelerine yansıyan taşra, nostaljik ve ölü bir mekândır. Mustafa Çiftçi'nin hikâyelerinde yazarın gençlik ve çocukluk yıllarının yansımalarına rastlansa da nostaljiden ziyade *güncel*in ön planda olduğu görülür. Ertan Örgen'in ifadesiyle "*Güncel ve taşra ilgisi ise Mustafa Çiftçi'de konu edilmiş, sanki taşra durduğu yeri hiç terk etmemiş gibidir.*"⁶

Yazarın taşra bağlamındaki kendine özgü duruşunu daha da belirginleştirmek için sinema ve edebiyatın yerleşik bakış açısına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Nesra Gürbüz, entelektüel birikimde *taşraya bakmanın* sıkıntı ve melankoliyle yakından ilişkili olduğunu belirttiği yazısında, "*taşraya bakmak dediğimizde*" iki şeyin kast edildiğini dile getirir: "*1. Zaten belli ki bize ait olmayan bir şeye, başka bir alternatifte bakıyoruz. 2. Yitirdiğimizi düşündüğümüz, sanki hep az önce kaçırmışız, geçmişte kalmış gibi hissettiğimiz bir şeye bakıyoruz.*"⁷ Mustafa Çiftçi'nin yaklaşımı bu iki bakışın dışındadır. Daha doğrusu Çiftçi için taşra -uzaktan- bakılan bir yer değil; içinde yaşanan, teneffüs edilen bir atmosferdir.

Hikâyeciliğinin genel hatlarını belirtmeye çalıştığımız Mustafa Çiftçi, Cemal Şakar'ın sunduğu "Bir Hayat Bir Hikâye" adlı söyleşi programında kendi edebiyatının beslendiği iki kaynağı *sevda* ve *yoksulluk* olarak açıklar. Sevda, kendi yaşam tecrübesinin de etkisiyle onun hikâyelerinde önemli bir yere sahiptir. Yoksulluk ise yazarın *Yozgat* ve çevresindeki fakirliği yakından tanınması ve ondan yoğun biçimde etkilemesi sebebiyle

6- Ertan Örgen, "Taşranın Öyküdeki Yeni Görünümleri", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, S. 36, 2016, s. 136.

7- Nesra Gürbüz, "Yeni Türkiye Sineması Taşrada Ne Arıyor?", *Edebiyatın Taşradan Manifestosu*, (Haz. Mesut Varlık), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 109.

öne çıkan bir temadır.⁸ Çiftci'nin hikâyelerinde öne çıkan bir diğer konu ise ailedir. Tüm hikâyeler, bir aile atmosferi içinde doğup gelişir. Aile içinde de bilhassa baba-oğul/evlat ilişkisi ön plandadır. Bu ailede baba, mutlak otorite olarak tanımlanmıştır. Babanın otoritesini tesis edemediği veya otoritesine karşı çıkılan durumlar, hikâyeyi besleyen önemli bir çatışma zemini yaratır.

2. Sevdaya Dair

Mustafa Çiftci hikâyelerinde aşk ya da yazarın tercih ettiği kelime ile sevda, geniş yer tutar. Çiftci'nin kurmaca evreninde aşk genellikle karşılıklı değildir. Hatta derin bir sevgi ile bağlanılan kişi, çoğu kez bu aşktan haberdar olmaz. Aşk karşılıklı olsa dahi kavuşma gerçekleşmez. Burada geleneksel anlatıların aşk algısıyla bir benzerlik mevcuttur. Dolayısıyla Çiftci'nin hikâyelerinde aşk veya sevda kavramları mutluluktan ziyade hüznün ve hayal kırıklığı ile yan yana durur. Yazarın gelenekten ayrıldığı nokta, gerçek hayatın seyrine uygun düşer: Âşık, bir süre sonra normal hayata geri döner; hatta başka biriyle mutlu bir yuva kurar.

Temiz, saf ve yoğun bir duygu olarak anlatılan aşk, hikâyenin ana teması olabildiği gibi bir yan hikâye biçiminde de işlenir. Kimi hikâyelerde ise karakterlerin hatırladığı buruk bir anı olarak olay örgüsüne eklenir. Çiftci'nin hikâyelerinde aşk veya sevda teması belli bir olay örgüsü içine hareket eder:

1. Hayatın monotonluk içinde gidişi.
2. Âşık olma hâdisesiyle monotonluğun kırılması. Yani âşığın sevgiliye dair hayaller kurması, ona ulaşip açılma çabaları göstermesi, bu esnada gündelik hayatı aksatan bir heyecan ve sarsaklık hâlinin karaktere hâkim olması.
3. Sevgiliye hiç ulaşamamak, karşılık bulmamak veya karşılık bulunsa dahi öne çıkan farklı engelleri aşamamaktan doğan hayal kırıklığının hâkim olması.
4. Nekkâhet dönemi ve normale dönüş.
5. Hikâyelerin tümünde değilse de çoğunda görülen ve normalleşme sürecinin parçası olarak düşünülebilecek bir hadise olarak başka (ve iyi) biriyle evlenmek.
6. Eğer hikâye geriye dönük anlatılıyorsa, bu buruk ilk aşk hikâyesini hüznü bir hatıra olarak anımsamak.

Olayların gelişimi, karakterlerin kişilik özellikleri ve metnin *aşk* teması dışında

8-<https://www.youtube.com/watch?v=KcT1FxsWs5M&t=7s> (Erişim Tarihi: 19.12.2019).

barındırdığı detaylar, hikâyelere özgün bir kimlik kazandırsa da metne *sevda* odağında baktığımızda, kısmen ya da tamamen yukarıdaki olay dizilimiyle karşılaşırız. Yazarın kendi hayat hikâyesinden de izler taşıyan bu dizilim, *sevda* temalı hikâyelerde farklı şekillerde vücut bulur.

Hikâyecinin ilk kitabına adını veren “Adem’in Kekliği ve Chopin”de Yozgat’tan Ankara’ya çalışmaya gelen Adem, marangozluk işlerini yaptığı sanat galerisinde resimleri izleyen bir kadına ilk görüşte âşık olur. Karakter, meçhul sevgilisini bir daha göremediği için aşkını bu kadının baktığı resme yansıtır. Âşık olduğu kadını düşünürken bu tabloyu izleyerek teselli bulur. Adem uzun süre, bu hayalî aşkın yoğun tesirinde yaşadktan sonra amcasının kızı Atiye’yle evlenir. Hayatı tekrar rutine giren karakter için bu ilk aşk, hüznü bir hatırıya dönüşür. Aynı kitaptaki “Çati’ye Kıyamam”da yoksulluk, sevgisizlik ve çok az gören gözlerinden doğan eksikliğini örtmek için “ağzı pis, huyu kötü, kendi çirkin” (15) bir adam olup çıkmış olan Necati’nin (Çati) ilk aşk tecrübesi de hayal kırıklığı ile sonuçlanır. Aylar süren hayal kırıklığı evresinin ardından yavaş yavaş normale dönen Çati, “*gösterişli bir güzelliği olmayan ama genç kızlığın tazeliği ile çağla gibi, erik gibi bakan Halime*” (32-33) ile evlenir ve ilk kez gerçek mutluluğu yaşar. “Müjgan” hikâyesinde ise evlenmeyi düşünen anlatıcı karakter, köyde yaşadığı gerekçesiyle tüm girişimlerinde olumsuz cevaplar almıştır. Neden sonra karakter, köylerine mevsimlik işçi olarak gelen Müjgan’ı görmüş ve “*boğazı[n]a bir yumruk*” (72) oturmuştur. Müjgan da ilk önce köyde oturmamayı şart koşarak karaktere tekrar bir hayal kırıklığı yaşatsa da daha sonra bu şartından vazgeçmiş ve hikâye mutlu sonla noktalanmıştır. Görüldüğü gibi yine ilk girişimlerde başarısız olup sonradan bir mutluluğa kavuşma söz konusudur. “Komik Oluyorsun İlyas” hikâyesinde buruk aşk hikâyesi, Mühendis İlyas’la Doktor Merve’nin yıllar sonra bir köy görevinde karşılaşmaları üzerinden geriye dönüşlerle anlatılır. İlyas, üniversite yıllarında Merve’ye delice âşık olmuş ve uzun süre onun peşinden koşmuştur. Fakat Merve, bu aşka karşılık vermediği gibi İlyas’ı ciddiye de almamıştır. Aşk, karakterin hayatında bir dönem büyük bir dalgalanma yaratmış; sonra İlyas başka biriyle yeni bir düzen kurulmuştur. “Şırlı Şırlı” hikâyesinde ise bu şema, olayların odağında bulunan karakterin kadın olması yönüyle farklılaşır.

Bozkırda Altmışaltı kitabının ilk hikâyesi olan “Handan Yeşili”nde hayal kırıklığı ile sonlanan bir aşk konu edilir. Kısaca hayatını özetledikten sonra nasıl usta bir esnafa dönüştüğünü anlatan Çetin, Handan’a âşık olunca tüm dengesini yitirir. Uzun uğraşlar sonunda tüm cesaretini toplayıp Handan’a hislerini açmak isteyen Çetin, âşık olduğu kadının evli olduğunu öğrenir. Bu büyük hayal kırıklığının ardından hayata karşı büyük bir boş verme ve küskünlük başlar. Fakat yavaş yavaş yine normale dönülür. Hikâye ikinci bir aşk veya evliliğe evirilmeden sonlansa da, Handan’ın Çetin üzerinde unutulmaz bir etki bıraktığı açıktır. Aynı kitaptaki “Ankara’daki Evlatlar” hikâyesinde iki oğlunu okutup Ankara’da memur yapan Refet Efendi’nin geçmişe dönük olarak anlatılan buruk aşk hikâyesi, aynı genel şablona uygundur. Yıllar sonra tekrar gençlik aşkı Güldane’yle karşılaşan Refet Efendi günlerce zihninde cefakâr karısı Muhlise ile Güldane arasında bocalar. Hikâyenin dağınık kronolojisi düzenlendiğinde yine ilk aşk tecrübesi ayrılıkla

neticelenen karakterin hayatının yeniden normale dönüşü ve iyi bir kadınla evlenip çocuk çocuğa karışması söz konusudur. “Elif, Tina, Tolga” bir ayağı Türkiye’nin taşrasında öbür ayağı dünya merkezlerinden Londra’da geçmesi yönüyle Çiftci’nin hikâyeleri içinde ayrıcalıklı bir yerde dursa da aşkın işleyişi/işlenişi bakımından yazarın diğer aşk/sevda hikâyeleri ile benzerlik taşır. Annesi ve babası birer “Cumhuriyet neferi” olarak Anadolu’da öğretmenlik yapan Tolga, okulun müstahdeminin kızı Elif’e çocukça bir aşkla bağlanır. Doğu-Batı, merkez-çevre, Kemalist-muhafazakâr gibi Türkiye’nin kronik çatışma noktaları bağlamında okumaya elverişli olan hikâyede Tolga’nın Elif’e olan aşkı ailesinin tayinin çıkmasıyla son bulmaz. Ama ailesinin karşı çıkması sebebiyle kavuşmaya da dönüşmez. Tolga, daha sonra İskoç asıllı Tina’yla bir ilişki yaşar. Tina Elif konusu da dâhil olmak üzere Tolga’ya çok müsamahalı ve sıcak yaklaşır. Onun yıllarca içinde büyüttüğü aşka saygı duyar ve sonuç olarak Tolga ile Tina evlenirler.

Yazarın son kitabına adını veren “Ah Mercimeğim” hikâyesi de sevda üzerinedir. Hikâyenin anlatıcı kahramanı on beş yaşındayken ablasının arkadaşı Aslı’ya âşık olur. Edebiyatta ve sinemada, kültürel kodlarla çatışma yaratan bir konu olduğu için genç erkek-yaşça büyük kadın aşkı, sıkça işlenen bir konudur. Bu hikâyede de aşkın kavuşmayla neticelenmesi hâlihazırdaki yaş meselesi yüzünden zordur. Bunun üzerine bir de Aslı Marmarisli bir kuyumcuyla evlendirilip şehirden gidince, geriye başlamadan biten bir aşkın hayal kırıklığı kalır. Karakter uzun süre bu aşkın tesirinde yaşar; fakat sonra onun da hayatı normale döner. Karakter askerliğini yapıp Özalıcı babasının *torpiliyle* memur da olunca sıra evliliğe gelir. Aynı günlerde Aslı da kocasından boşanıp baba evine geri gelmiştir. Hikâye de Aslı ile anlatıcı karakterin baş başa konuşmalarıyla, yani kavuştuklarını gösteren bir sahneyle son bulur. Yukarıda bahsettiğimiz diğer aşk hikâyelerinden farklı olarak hayal kırıklığına sebep olanla kavuşulan sevgili aynı olsa da, mutluluğa kavuşmadan önce yaşanan aşk acısı ve ancak ikinci denemede mutlu bir birlikteliğin yakalanması bağlamında diğerleriyle yapısal bir benzerlik söz konusudur.

Aşk/evlilik temasının yukarıda bahsedilenden farklı bir görünüm arz ettiği hikâyeler de vardır. Mesela “Neşeli Gelin” hikâyesinde günümüzün yaygın bir ilişki kurma biçimi olan internet üzerinden tanışma konusu gündeme getirilir. Burada ilişki internet gibi suni bir bağla olduğundan gerçek bir *sevdaya* dönüşmemiştir. Yüz yüze geldiğinde aradaki kültürel doku uyumsuzluğu belirgin şekilde ortaya çıkmış ve ayrılık da bir aşk acısı doğurmamıştır. Ortaya hüznü bir hikâyeden ziyade trajikomik bir durum çıkmıştır. Genel yapıya uymayan bir diğer hikâye “Piç Sevi”dir. Burada derinlikli bir aşk duygusundan ziyade, aşk ilişkilerinde tarafların sosyal konumlarının ne denli belirleyici olduğuna dikkat çekilir. Aşkın cinsellik boyutuna geçmesiyle devreye giren namus kavramı ise sınıf farkına yapılan vurguyu artırmaktadır. *Ah Mercimeğim*’deki “Uykucu Duman ve Ben” hikâyesinde de aşk yine *namus* kavramı dolayımında ele alınmış; aşk ilişkilerinde toplum ve ailenin kadına ne kadar ön yargılı ve acımasız davrandığı gözler önüne serilmiştir.

Esas rengini dilin kullanım biçiminden alan Mustafa Çiftci hikâyelerinde aşk/

sevda saygı duyulan ve yüceltilen bir duygu olmasının yanında gündelik hayatın rutinini kıran, başka başka olayları tetikleyen sıra dışı bir durum olması yönüyle hikâye üretmeye elverişli bir konudur. Aşk kavuşmayla sonuçlanmadığında bireysel ölçekte bir duygusal patlama yaratır. Ayrıca kavuşmanın önündeki engellerin niteliği hıkmmetne sosyolojik, psikolojik veya kültürel bir derinlik katmaktadır. Sıradan kavuşmalarsa, uzun uzadıya anlatılmaz. Mesela “Anamın Adı Bahriye” hikâyesinde fakülte okumak için gittiği Ankara’dan ilçeye solcu olarak dönen Nurettin’in Nurten’le evliliği şu basit cümleyle verilir: “*Askerliği yaptım, Nurten’le evlendim.*” (36). Kavuşma, başta namus ve kültürel farklılık olmak üzere, toplumsal sinir uçlarını harekete geçirdiğinde ise aile, mahalle ve yakın çevre ölçeğinde bir infiale yol açar. Dolayısıyla aşk, ister kavuşmama ister olaylı bir kavuşma ile neticelensin her hâlükârda anlatmaya değer bir hikâye doğurur.

3. Babalar ve Oğullar

Çiftçi’nin hikâye evreninde sevgi, eğer bir aşk ya da arkadaşlık ilişkisi söz konusu değilse, aile ile ilgili bir kavram olarak ortaya çıkar. Çünkü onun hikâyelerinin tamamına yakını aile ortamı içinde geçmektedir. Bu hikâyelerde, Anadolu sosyolojisinin kurmacaya bir yansımaları olarak birey, aile bireyidir. Ailenin eli ve denetimi daima bireyin üzerindedir. Çiftçi’nin kurmaca dünyasında bu el (özellikle babanın eli), bireyin omzuna fazla çöktüğünde bir kişilik krizi çıkarır; hiç değmedğinde ise büyük bir eksiklik yaratır.

Ailenin ağırlığı, Çiftçi’nin anlatıcılarının sesine de yansır. Hikâyelerin çoğunda tercih edilen karakter anlatıcılar, ailedeki konumlarını belli edecek bir tonlamayla konuşurlar. Yani anlatıcı, anlattığı hikâyenin konusu ne olursa olsun kendisinin aile içindeki konumu belli edecek biçimde baba, anne, evlat, eş veya gelin tonlamasıyla konuşur. Bazı hikâyelerin anlatıcıları hakkında bu gözle genel bir değerlendirme yapabiliriz:

Anlatıcının diğer sıfatlarının yanında “oğul” olma yönünün önde olduğu hikâyeler, Çiftçi’nin kurmaca evreninde daha geniş yer tutar. “*Benim babam bir kasap.*” (53) cümlesiyle başlayan “Kasap Kokusu”nda, aşk öyküsünün yanında içten içe babayla hesaplaşmayı barındıran “Handan Yeşili”nde, kendinden büyük Aslı’ya duyduğu aşkta en büyük engelin anne en büyük destekçinin baba olduğu “Ah Mercimeğim”de anlatıcının oğul olma yönü ön plandadır. “Baba Neredesin?”in anlatıcısı, Kemalettin Tuğcu romanlarının fakir ve akıllı çocuklarını andıran bir oğuldur.⁹ “Bacanıklar”ın anlatıcısı baba ilgisine hasret bir oğulken “Portakal”ın anlatıcısının torun, oğul ve kardeş vasfı aynı anda belirgindir. “Köfte Ekmek”in anlatıcısı “*baba nasihati, ana duası*” (82) ile adım atan bir oğul ve hırslı eşine söz geçiremeyen bir kocadır. “Elif, Tina, Tolga”nın anlatıcısı Tolga’nın ise Doğuyla Batı, taşrayla merkez arasında sıkışmasında Cumhuriyet elitinin

9- Orhan Kemal ve Kemalettin Tuğcu’nun eserlerine yansıyan yoksul çocuklarla ilgili bir değerlendirme için bakınız: Nurdan Gürbilek, “Yoksulluk Lekesi: Orhan Kemal’in Çocukları”, *Sessizin Payı*, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 61-81.

parçası olmaya çalışan ebeveynlerin oğlu olması belirleyicidir. “Kıpkırmızı”nın anlatıcısı, annesi, babaannesi ve dedesi arasında muzipçe dolaşan bir oğul ve torundur. “Müjgan”ın anlatıcısı, babası evi terk edince annesine ve kardeşine sahip çıkan bir oğul olarak köyüne dönmüştür. “Anamın Adı Bahriye”nin anlatıcısı Nurettin, her ne kadar büyük şehirde fakülte okusa da memlekete döndüğünde “*Hacı Halil Efendi’nin solcu oğlu*”dur (35) ve hikâyede zaman ilerledikçe eş ve baba olma vasfı daha öne çıkar. Üçüncü şahıs ağzından anlatılan “Piç Sevi”de tüm yakışıklılığına, karizmasına rağmen babasının garibanlığının yükünü üzerinde taşıyan bir oğul odaktadır. “Çati’ye Kıyamam”ın merkezinde bulunan Necati ise babasının tek bir güzel sözüne hasret büyümüştür.

“Şırlı Şırlı” ile “Uykucu Duman ve Ben”, *el âlem ne der* ve baba korkusuyla yaşayan kız evlatların anlattığı hikâyelerken “Kaplumbağa Kabuğundan Doksan Dokuzluk Tesbih”te anlatıcının kız evlat olma yönüyle birlikte iyi bir eş olma yönü öne çıkar. “Gülizar” hikâyesindeki anlatıcısıysa anlayışsız, inatçı, iş bilmez kocasının peşinde sürüklenen bir “eş”tir. Üçüncü şahıs ağzından anlatılan “Diyeşet”te, aile olamamanın acısı, kocasının ölmesiyle yoksulluk ve yalnızlığın pençesine düşen Hamiyet Yenge’nin dramı üzerinden anlatılır. Bir hikâyenin ismi ise “Bildigin Karı Koca Hikâyesi”dir. “*Eniştemin, teyzemin mezarlarının başında otlar bitmiş.*” (59) cümlesiyle başlayan “Eniştemin İlaçları”nda anlatıcı, çekirdek ailenin dışındaki bir aile üyesi olan yeğendir.

Evlattan sonra en çok tercih edilen karakter anlatıcı ve zihnine odaklanılan karakter *babadır*. “Turkuaz Ajans”ın anlatıcısı olan “Tabelacı Asım”, tıpkı “Anamın Adı Bahriye”nin anlatıcısı solcu Nurettin gibi hikâyeye evlat olarak başlar fakat bu kısım hızlı geçilir ve hikâye Asım’ın baba olarak anlatımıyla sürer. “Neşeli Gelin” hikâyesinin anlatıcısı Samim Bey de Tabelacı Asım gibi gölgesi evladının üzerine düşen *sorumlu* bir babadır. Üçüncü şahıs ağzından anlatılan “Komik Oluyorsun İlyas”da başkarakterin eş ve baba olma yönü karakterin olmayacak hayallere kapılmasını engelleyen bir realite olarak vurgulanır. “Kara Kedi”, “Ankara’daki Evlatlar”, “Bir İğne Bin Kuyu”, “Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde” hikâyelerinde de ailesi için zorluklara göğüs geren *babanın* zihnine odaklanıldığı görülür.

Mustafa Çiftci hikâyelerinin aile içinden anlatılıyor oluşu, sevgi ve sevgisizliğin etkilerini okura doğrudan ulaştırır. Hikâyelerin başkarakterlerin genellikle baba ya da oğul oluşu, sevgi kavramına, baba-oğul ilişkisi bağlamında bakabilmemize imkân tanır. Edebiyatın kadim konularından olan baba oğul ilişkisi, Çiftci’nin kurmaca evreninde sevgi ve iktidar bağlamında geniş yer tutar.

Mustafa Çiftci hikâyelerinde baba-oğul arasındaki iktidar ilişkisi her zaman babanın otoritesinin tasdiki ile sonuçlanır. Söz konusu hikâyelerinin gerçek hayatla bağı güçlüdür. Yazar, içinde yaşadığı dünyayı hikâye eder ve bu dünya ataerkildir. Çiftci’nin hikâyelerindeki hâkim baba profili, Erich Fromm’un ataerkil baba tanımlamasıyla uyum içindedir:

“[Baba,] dört ilâ beş yaşlarından sonra çocuğu eğitmek, onun ahlaksal ve zihinsel gelişimini sağlamak görevlerini üstlenerek yeniden önemli duruma geçer. Ama çoğu kez bu sorumluluğunu kötüye kullanarak sömürmek, akıldışılık ve ahlaksızlık konularında örnek olur ona. Oğlunu kendisi gibi yetiştirmek ister. Amaç işlerinde kendine yardımcılık etmesi ve mirasını devralmasıdır çocuğun. Ayrıca babanın başaramadığı şeylerin ve erişemediği hedeflerin de çocuk tarafından elde edilmesi, başarılması istenir.”¹⁰

Çiftçi'nin kurmaca metinlerinde ataerkilliği topyekûn mahkûm etme gayreti yoktur. Tam aksine baba sürekli, ataerkilliğin dayattığı sorumluluklara uymaya davet edilir. “Çati'ye Kıyamam”da hayatı sevgisizlik ve gariplikle geçen Necati'nin babası, “Baba Neredesin?”in karısına nikâh kıymaktan, çocuklarına kimlik çıkarmaktan aciz babası, “Müjgan”da “[i]nşaatta çalışmaya” (71) gidip bir daha evine dönmeyen baba, ataerkil kültürün kendine yüklediği iktidarın sorumluluğunu taşıyamadıkları için eleştirilirler. Babanın iktidar tesis edemediği ve aynı zamanda kaçmayı da başaramadığı durumlarsa trajiktir. “Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde”de Çalgıcı Cabir Usta, maddi gücü zayıf olduğundan, yani kayınpederinin Fransa'dan gönderdiği para olamasa evlerinin geçimi sağlanamayacağından karısına söz geçiremez ve bu durumun ezikliği ile yaşar. Çünkü kültür, iktidarı babaya bir tercih olarak sunmaz; dayatır. Kadın gözünden sunulan “Gülizar”da da iktidar olmaya şartlanmış; ama bunu başaramayan erkeğin bocalayışları, saçmalayışları anlatılır. Bu bağlamda Çiftçi'nin hikâyeleri yoğun bir erkeklik krizine sahne olur.

İktidarın en önemli göstergesi olan ekonomik güç tesis edilemediğinde, iktidar dayatması babayı ezer. “Kara Kedi”de derme çatma dükkânı belediye tarafından yıkılınca seyyar tezgâhında koku satmaya başlayan Aziz Efendi, çabasını takdir etmeyen ailesine kızarken aslında ataerkil kültürün omuzlarına yüklediği sorumluluğa isyan etmektedir:

“Ben niye Gülbeyaz denen elekçinin her dediğine susarım, duymamış gibi yaparım? Ben bilmem mi atıp gitmeyi? Satıp savıp kayıplara karışmayı ben bilmem mi? Gülbeyaz iki tane camız gibi ekmeğe düşmanıyla kalsın bir başına. Elbet delinmiş bir boğaz, doyacak, aç kalmazlar. Ben de kurtulurum. Amma işte bize böyle belletmediler. Evdekilere ekmeğe götüreceksin, dediler. Gıdım gıdım kazansan da, sıcak tepeni delse de, soğuk kemiklerini çürütse de bekle Aziz Efendi. Bekle ki sen iyi herif ol. Bekle ki iyi baba ol.” (43).

Baba, iktidarını sağlayabildiğinde ise –ki genelde sağlar-, oğullarının (ve de kızlarının) hayatında belirleyici bir konum işgal eder. Babanın müdahaleci tavrı, kimi hikâyelerde oğulların isyanına sebep olsa da, bazen doğrudan babanın tokadıyla bazen de hayat şartlarının zorlamasıyla oğul, kendisi için çizilen hatta yeniden oturur. “Handan Yeşili”nde Sansar Sami, okul okumak, hukukçu olmak isteyen oğlu Çetin'i esnaf yapıp

10- Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1991, s. 48.

“kurulu düzen”inin başına geçirmeyi istemiş ve bunu başarmıştır. Çetin’in hayatı, Sansar Sami’nin kendisine yazdığı rolü oynamakla geçmiştir. Handan’a âşık olduğunda Çetin ilk kez, kendi başına bir işe kalkışmış; eğer Handan’ı kendine eş yaparsa babasının iktidarından kurtulup kendi başına bir varlık sergileyebileceğine inanmıştır. Bu yüzden Çetin, Handan evli çıkıp hayalleri suya düşünce, kendisini Handan’ın değil; bir kez daha babasının karşısında yenilmiş saymıştır: “*Olmadı, dedim. Bu sefer de kendi göbeğimizi kesemedik. Her sefer Sansar Sami’nin dediği dedik çaldığı düdüktü. Bu sefer ben kendi istediğimi yapacak Handan’ı alacaktım. Olmadı, dedim.*” (21). “Bir İğne Bin Kuyu”da ise terzi Niyazi Usta oğlu Şahin’i kendi isteği doğrultusunda oto tamircisi yapmış; yine münasip görüp onu kendi ustasının kızı Memnune ile evlendirmek istemiştir. Annesi evlilik meselesini açınca Şahin, babasının otoritesine isyan eder:

“Ana ana, mesele kız mı? Neyini görecem? Hem görsem ne olacak? Görmüyor musun, senin kocan Şahin’i hiç ediyor. ‘Okula gönderin, ben orada hem okurum hem de futbol oynarım. Beni yetiştirirler,’ dedim. Ne dedi? ‘Ben Niyazi’nin oğlu topçu olmuş dedirtmem.’ Futbolu geçtik, bari işime karışma, ben kuaför olurum, dedim. Sanatım olur, dedim. Ne adamlığımızı koydu ne insanlığımızı. (...) ‘Zaten ben yok desem de o kararını vermiştir. Nasıl biliyorsanız öyle edin. Benlik bir şey yok.’ (92)

Şahin’in dediği gibi de olmuştur. Önce Memnune’yle evlendirilmiş, sonra “Şahin Oto” açılmıştır. Fakat her şey Niyazi Usta’nın hesabına uygun giderken Şahin, karısının hamile olmasına da aldırmayıp evi terk edince tüm aile yıkılmıştır. Şahin’se büyük hayallerle gittiği İzmir’de, kuaför arkadaşının yanında sefil olmuştur. Niyazi Usta Şahin’i bulunca ensesine bir tokat patlatmış; Şahin de “İt gibi pişmanım baba.” (107) diyerek babasının eline sarılmış; yani yine babanın otoritesi oğula boyun eğdirmiştir. “Anamın Adı Bahriye”, “Neşeli Gelin”, “Turkuaz Ajans”, “Ankara’daki Evlatlar” ve “Köfte Ekmek” gibi hikâyelerde ılımlı, yol gösterici, sorumluluk alan babalar görürüz. Fakat bu hikâyelerde baba-oğul ilişkisinin bir krize dönüşmemesinde, oğulların babanın çizdiği sınıra riayet etmesi etkilidir. Baba bu hikâyelerde daha toleranslı olsa da yine sınırları çizen kişidir. Çifteci’nin hikâyelerindeki ideal baba-oğul ilişkisi de budur: İtaatkâr evlat; ılımlı, sevecen ama muktedir baba.

Baba sistemin temel direğini teşkil edince babanın yokluğu -ya da iletişimsizlik, sevgisizlik gibi sebeplerle varken yokluğu- evlat için büyük bir eksiklik. “Bacanaklar” hikâyesinin anlatıcısının babası tır şoförü olduğu ve eve ara sıra uğradığı için fizikî olarak uzaktadır. Bu fizikî uzaklık, bir araya gelindiğinde yerini duygusal uzaklığa bırakır. Geleneğin babaya dayattığı iktidarın sonuçlarından biri onun kendini “soğuk, mesafeli, ciddi” olmak zorunda hissetmesidir. Bu sadece aile sorumluluğundan kaçan babalar için geçerli bir durum değildir. Bir şekilde evlatlarının sorumluluğunu yüklenen babaların da evlatlarıyla iletişiminin mesafeli olduğu görülür. Fakat baba varlığını hiç hissettirmedeğinde, mesafe incitici bir hâl alır. “Bacanaklar”ın anlatıcısı, arkadaşı Zakir’in aile ilişkileri daha problemlili olmasına rağmen onun yaşlı babasıyla kurduğu

samimi ilişkiyi gıpta ile izler. “Çatiye Kıyamam”da annesi ölmüş, dayısının yanında yaşayan ve gözleri az gören Necati, insanların kendisini dışlayan bakışlarından, küçük görülmeğe korktuğu için önüne gelene lakap takan, insanların arkasından konuşan kötü huylu birisine dönüşmüştür. Bir anlamda kötülüğü eksikliğini önüne bir kalkan olarak tutma yoluna gitmiştir. Özünde kötü olmayan Çati, sevgisizliğe çarpa çarpa sertleşip kalınlaşan bir kabuk geliştirmiştir. Çati'nin çareyi kötülükte bulmasında babasının ona sevgisini göstermemesi en önemli kırılmayı yaratmıştır. Çati'nin kötülükle pekiştirdiği sert kabuğunu kıransa karısının, kalın camlı gözlüklerini güzelce silip ona “*sana kıyamam ben*” (33) demesi, yani sevgidir.

Baba, kız evlatlar üzerinde de oğullara göre daha da belirleyicidir. Erkek karakterlerin âşık olmalarına babalar örtülü bir saygı gösterirken kız evlatların aşkı büyük bir tepki ile karşılanır. “Piç Sevi”de Eczacı Selim Efendi'nin kızı Ebru ile Sülükçü Müslüm'ün oğlu Piç Erkan'ın aşkları sınırı aşmış da kız hamile kalınca, eczacının dünyası alt üst olur. Fakat Selim Efendi, kendi itibar ve otoritesinin zedelenmesinden endişe duyduğu için gücüyle meseleyi toparlayıp kızını evlendirir. Ama “Uykucu Duman ve Ben”de baba, iftira ile adı çıkan kızını çaresizlik içinde yapayalnız bırakır. Kız evlattan gelebilecek bir darbe, babanın kutsal otoritesini daha şiddetli sarsacağından babaların kızlarına karşı daha sert bir tavır aldıkları görülür. Bu iki örnekteki gibi bir kısa devre yaşamamak için babalar, yoksulluğun itici gücünü de arkalarına alarak genç yaşta kızlarını -çoğu kez yurt dışında çalışan bir gurbetçi olan- münasip bir damatla baş göz ederler.

Muktedir baba, Mustafa Çiftçi hikâyelerinin merkezinde durur. Eğer baba bir iktidar sağlayamamışsa, bu normalin dışında, problemlili bir durum olarak sunulur. Babanın iktidar sorumluluğundan kaçmasına ise hoş bakılmaz. Dolayısıyla Çiftçi’de eleştirilen babanın iktidarı değil; bu iktidarın abus çehrelili, sert ve sevgisiz olmasıdır. Yani babanın eli daima ailesinin, oğlunun üzerinde olmalıdır. Oğluna, ailesine sevgisini yeterince göstermeyen babalar eleştirilse de bu bir iktidar eleştirisi değildir.

Mustafa Çiftçi hikâyelerine yansıyan baba oğul ilişkilerini yorumlamak için Erich Fromm’un Oedipus yorumu bize yardımcı olabilir. Fromm, Freud’un Oedipus kompleksi çevresinde yaptığı tespitleri kıymetli bulmakla beraber meselenin doğrudan doğruya biyolojik cinsellik üzerinden okunmasını doğru bulmaz. Fromm, binlerce yıldır devam eden baba-oğul sürtüşmesini ataerki toplu yapıda içinde bir iktidar ve varlık kazanma mücadelesi olarak yorumlar.¹¹ Hikâyeyi böyle okuduğumuzda Oedipus, babayı öldürmüş, onun iktidarını yıkmış ve bu uğurda bedel ödemiştir. Ama sonuç olarak kendi kimliğini inşa edebilmiştir. Mustafa Çiftçi hikâyelerindeki ataerki düzen tarafından kullanılan, silikleştirilen, baskılanan oğullar yer yer isyana teşebbüs etse de babayı yıkıp geçebilen bir Oedipus’a dönüşemezler. Çiftçi’nin oğulları daha ziyade babası Rüstem’in karşısına çıksa da onu alt edemeyen Sührab’ın hikâyesini¹² yaşarlar. Mustafa Çiftçi, hikâyelerine

11- Erich Fromm, *age*, s. 51-52.

12- Firdevsi, “Sührab’ın Hikâyesi”, *Şehname*, Cilt 2, Çev. Necati Lugal, MEB Yayınları, Ankara 1994, s. 285-440.

Anadolu'nun gerçeğini yansıtır ve Anadolu'da hikâyenin başkahramanı oğul Oedipus değil; baba Rüstem'dir. Alper Hasanoğlu'nun Oedipus ile Sührab hikâyeleri üzerinden yaptığı Doğu-Batı karşılaştırması, Çiftci'nin hikâyelerine yansıyan kurulu düzen ve baba-oğul ilişkileri bağlamında da oldukça anlamdır: “Doğulu baba için oğulun birey olma çabasına izin vermek mümkün değildir. Doğu'da düzenin sürmesi, ilerlemeden çok daha önemlidir. Babanın otoritesi, ataerki oğulun, dolayısıyla toplumun özgürlüğe kavuşmasına izin veremez.”¹³

4. Yoksulluğa Dair

Tolstoy, klasikleşmiş romanı *Anna Karenina*'ya şu vurucu cümle ile başlar: “Bütün mutlu aileler birbirine benzer, her mutsuz ailenin mutsuzluğu kendine özgüdür.”¹⁴ Tolstoy bu giriş cümlesi ile mutsuzluğun mutluluğa göre daha özgün bir yapısı olduğunu, dolayısıyla da onu daha anlatılmaya değer bulduğunu söylemiş olur. Mutluluk ya da huzur, her zaman için arzu edilen durumlardır; fakat mutsuzluğa ve huzursuzluğa göre dingin, tekdüze ve yüzeyseldir. Bu da gayet normaldir. Çünkü insan genellikle belli bir rutin içinde kendini rahat ve güvende hisseder. Hele ki bu sıradanlık belli bir maddî refahla desteklenmişse bu rutini, düzeni ya da huzuru tehdit eden her şey insanda kaygı, endişe ve strese neden olur. Bunlar da insanı huzursuz eder. Önü alınmadığında huzursuzluk giderek derinleşir ve insanı ele geçirir.

İnsan mutsuzluğa çare aradığında da teslim olduğunda da, mutluluğa göre çok daha karmaşık, dalgalı ve derin bir hayat tecrübesi edinir. Dolayısıyla mutluluk, insan hayatında en arzu edilen durum olsa da, edebiyat için kısır bir konudur. Mutluluk ideal ve sıradan olandır. Edebiyat ise sıradanlığı kıranın veya kırmanın peşindedir. Dolayısıyla ideal olanın varlığı, yokluğu kadar edebiyatı besleyemez. Bu denklem, mutluluğun ana bileşeni olan sevgi için de geçerlidir. Nitekim yukarıda değindiğimiz üzere aşkıta hikâyeyi büyüten sevginin karşılıksız kalması, önüne engeller çıkmasıdır. Aile içindeki sevgide de, bilhassa babanın sevgisini göster(e)miyor oluşu, karakterler üzerinde yaralayıcı bir etki yaratarak hikâyeyi büyütmektedir. Maddî varlığın eksikliği, yani yoksulluk da edebiyat açısından önemli, hikâye üreten bir durumdur. Zira yoksulluğun yapısı statik değil; dinamiktir. Çünkü yoksulluk, en basit ihtiyaçların giderilmesi için dahi büyük bir çaba gerektirir. Zira Necmi Erdoğan'ın ifade ettiği üzere “yoksulluk, ekonomik bir kategori olmanın yanı sıra, kişilerin içinde yaşadığı, anlamlandırdığı, başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirdiği, toplumsal bir ‘durum’dur.”¹⁵

13-Alper Hasanoğlu, “Ödipus’un Doğudan Yazılışı”, *Therapia Sophia*, 25 Kasım 2018: <https://therapiasophia.com/2018/11/25/odipusun-dogudan-yazilisi/> (Erişim Tarihi: 26.01.2020).

14- Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Anna Karenina*, (Çev. Uğur Büke), Cilt 1, Can Yayınları, İstanbul 2018, s. 13.

15- Necmi Erdoğan, “Yoksulları Dinlemek”, *Yoksulluk Hâlleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 14.

Yoksulluğun edebiyattaki temsili yazarın bakış açısına göre değişiklik gösterir. Yoksulluk, yarattığı kişisel dramın yanında toplumsal ve politik bir olgu olduğundan toplumcu edebiyatın temel konularından birisidir. Yoksulluğun okuyucuyu hemen yakalama gücü, piyasa işi edebiyatın da gözünden kaçmamıştır. Nitekim gerçekliğinden koparılarak yüceltilen, kutsanan (fakir ama gururlu) bir yoksulluk anlatısından aşırı arabeske batmış *fakir edebiyatına* kadar uzanan bir popüler yoksulluk edebiyatı mevcuttur. Mustafa Çiftçi'de yoksulluk ne sert bir toplumsal eleştiri ne de okurun duygularını sömürmeye yönelik popüler edebiyat malzemesidir. Çiftçi'nin hikâye kişileri için yoksulluk, hayatlarının orta yerine yerleşmiş bir hastalık gibidir. Karakterler hem bu hastalığı yenmek için mücadele ederler hem de huyunu bildikleri bu hastalıkla yaşamayı öğrenirler. Mustafa Çiftçi hikâyeciliğinin en güçlü yönlerinden biri, orta yerde duran bu yoksulluğu olabildiğince samimi bir tavırla öykülerine taşıyabilmesidir.

Mustafa Çiftçi hikâyelerinin tamamında yoksulluğun izlerine rastlamak mümkündür. Ama kimi hikâyeler, doğrudan doğruya yoksulluğun pençesinde kıvranan insanlar üzerine kurulmuştur. Göç, eğitim, zengin (yurt dışındaki) biriyle evlendirilme, siyasetçilerden *torpil* bulma yoksulluktan kurtulmanın yolları olarak belirir. İşportacılık, ek işlerle uğraşmak, çocukları çalıştırmak veya para kazandıracak ilginç yollar aramak ise yoksulluğun tazyiki altında ezilen insanların günü kurtarma çabası olarak öne çıkar. Yoksulluğun geniş bir kitleye yayılmış olması, bir yoksulluk kültürü de doğurmuş; insanlar arasında bir dayanışma tesis edilmesini sağlamıştır. Yoksulluğun bu dinamik yapısı, Mustafa Çiftçi hikâyelerini besleyen ana damarlardan birisi olmuştur.

4.1. Yoksullukla Mücadele İçinde Oluşan Hikâye

Edebiyat, kişide ötekini anlama kabiliyeti geliştirmeyi hedefleyen bir sanattır. Bu sebeple toplumun kıyısında kalan yoksullar, her dönemde edebiyatın merkezine taşınmıştır. Yoksulların toplam zenginlikten haklarını alamamış olmalarının toplumsal eleştiri için sağladığı güçlü zemin de yoksulluğu edebiyat için verimli bir konu kılmıştır. Bunların ötesinde yoksulluğun hikâye üretmeye elverişli bir yapısı olduğundan da söz edebiliriz. Zenginlik, refah veya düzen, arzu edilendir. Yoksulluk, bu ideal hâli parçalar ve insan yaşamında bir dalgalanma yaratır. Bu dalgalanma, kimsenin gerçek hayatta arzu edeceği bir şey olmasa da, edebiyat açısından ilgi çekicidir. Ramazan Arı'nın olumsuzluk ve edebiyat ilişkisine dair yaptığı yorum, yoksulluk bağlamında da anlamlıdır: “*Anlatma esasına dayalı hemen tüm metinlerde -olaylar kronolojik olarak incelendiğinde- başlangıçta her şey olağandır, olumludur. Bunun değişmeye başladığı anda, yani olumlu durum bozulmaya, olumsuzu dönüşmeye başladığı andan itibaren hikâye başlar. Bu evre, ana kahramanın çıkmaza girdiği, olumsuzluklar yaşamaya başladığı andır.*”¹⁶

Düzen içindeki insanın hikâyesi monotonken yoksulluk, hareketi –buna çırpınmayı da denebilir- zorunlu kılar. Çünkü barınma, gıda, giyecek, eğitim, sağlık gibi temel

16- Ramazan Arı, “Edebiyatın Başladığı Yer: Geç Gelen Tren”, *İki İstasyon Arası Tren Yazıları*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 322.

ihtiyaçları karşılamak bile yoksullar için büyük bir mücadele gerektirmektedir. Ayrıca insanların yoksullukla mücadelesi belli davranış kalıpları, psikolojik tutumlar ve kültür üretmelerine de neden olmaktadır.

Çiftci'nin doğrudan yoksulluk teması üzerine kurulmuş olan “Diyeşet” ve “Kara Kedi” hikâyelerinde, iyi kötü kurulu bir düzeni olan karakterler, zor da olsa geçinmelerini sağlayan bu düzenin bozulmasıyla büyük bir sarsıntı yaşarlar. Hikâye; düzenin bozulması, şok, yeni bir düzen kurma mücadelesi şeklinde ilerler. “Diyeşet”in ana karakteri Cemiyet Yenge, inşaat işçisi olan kocası Hamit'in ölümü ile bir başına kalır: “*Sadece iki hırılıtlı soluk geliyordu evin her odasından. İki zebani soluğu. Biri yalnızlık diğeri yokluk.*” (120).

Yoksulluğun çok yönlü sonuçları olduğuna dikkat çeken Necmi Erdoğan, yoksul-madunların sadece *açlık, hastalık, soğuktan donma* gibi tehlikelerle karşı karşıya olmadıklarını dile getirir. Meselenin bu yönü, yoksulun karşılaştığı zorluğun birinci, hayatî ve biyolojik kısmını oluşturmaktadır. Cemiyet Yenge de öncelikle ne yiyip içeceğini, soğuk kış günlerini nasıl geçireceğini düşünmüştür. Ama bir de meselenin sosyolojik ve psikolojik boyutu vardır. Erdoğan, yoksullukların “*onurlarına, özsaygılarına ve özgüvenlerine yönelen bir tehditle, sembolik şiddetle karşı karşıya*”¹⁷ olduklarını dile getirir. Çünkü yoksulluğun görünür olması, onur kırıcı bir durumdur. Nurdan Gürbilek'in Dostoyevski'ye bu bağlamdaki yaklaşımı yerindedir: “*Yokluk sanki Dostoyevski'yi gurur yarasını kanattığı ölçüde ilgilendirmiş gibidir. İnsancıklar'ın yoksul kahramanı paltoyu soğuğa değil, başkalarına karşı koyabilmek için ister. 'İnsan Palto'yu başkaları için giyer,' der Devuşkin: 'Çizmeye, gururumu korumak için ihtiyacım var.'*”¹⁸ Açlık, soğuk gibi yoksulluğun ilk zorlayıcılarıyla yüz yüze kalan Cemiyet Yenge, geçim derdinin herkesin başında olduğunu düşünüp kendince fikirler geliştirir. Önce bir şeyler örüp sarmayı düşünür; ama gözleri kötü olursa yaşlılığında hepten aciz kalmaktan korktuğundan bu fikirden vazgeçer. Evlere temizliğe gitmeyi düşünür; fakat bu fikir de nefesine ağır gelir. Bu iki fikirden, insanlara daha fazla muhtaç olmaya veya yoksulluğun daha görünür olmasına sebep olacağı düşüncesiyle vazgeçilir. Özellikle temizliğe gitme fikri, sürekli olarak yoksulluğuyla göz önünde bulunmayı ve kendisinin “pis” bulunduğu ev hanımları tarafından hakir görülmeyle göze almak anlamına gelmektedir.

Çaresizlik içinde kendine uygun, onurunu zedelemeyecek bir iş düşünen Cemiyet Yenge, aradığı fikri evinin yanındaki mezarlıkta bulur. “Ölüsü olan ne yapar?” (122) diye düşünen Cemiyet Yenge helva karan kadınların şerrinden korktuğu için çareyi ölü yıkama işinde bulur. Bir süre sonra ölü evlerinde “diyeşet” okumaya yani ağıt yakmaya da başlayan Cemiyet Yenge, kısa sürede “*cenaze işinde stajını tamamlamıştı[r]*” (130). İşini titizlikle yaptığı, gittiği yerlere dedikodu taşımadığı ve yaptığı işin doğal bir ciddiyeti bulunduğundan çevresinde saygınlık da kazanmıştır. Fakat bu durum uzun sürmemiş; yoksul kadını kıskananlar onun bir erkekle adını çıkarmışlardır. Yeniden yoksulluğun

17- Necmi Erdoğan, “Yok-sanma: Yoksulluk-Mâduniyet ve Fark Yaraları”, *Yoksulluk Hâlleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 66.

18- Nurdan Gürbilek, *Mağdurun Dili*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 27.

pençesine düşmekten korkan kadın, kendisi gibi dul olan Taksici Şeker Tacettin'e sığınmıştır:

“Cemiyet diyordu ki benim baş beraberim Hamit yok. Senin hanımın iyice bir kadındı ama buraya kadarmış vadesi. Şimdi ben sana en zor işi teklif ediyorum. Bak ben kendim teklif ediyorum. Neden dersen, ben aç kaldım, bir bardak çay gözümde tüttü, sobasız evde kendi soluğumun sıcaklığıyla ısındım hiçbir bana dokunmadı. Ama sen de duymuşsundur bana ırz namus meselesi çıkardılar. Ben adımları orta yerde sakız ettirmem. Şimdi sana bir emanet getirdim. Bu emanetin adı Cemiyet'tir. Bu emaneti al. Bugüne kadar yere düşürmediğim adımları bundan sonra sen taşı.” (138).

Şeker Tacettin de yalnızlıktan yorulduğu için Cemiyet Yenge'nin evlilik teklifini kabul eder. Görüldüğü gibi karakterin bulduğu ilginç işlerden tekrar evlenmeye karar vermesine kadar her şey, yoksulluğun itici gücü ve incitici potansiyeli ile gerçekleşmiştir. Cemiyet Yenge'nin kocası öldükten sonra geçimini garanti altına alacak bir geliri (Devuşkin'in tabiriyle *başkalarına karşı koyabileceği bir paltosu*) olsa, karakterinin başına bu olayların hiçbirini gelmeyecek; dolayısıyla da ortaya anlatmaya değer bir hikâye çıkmayacaktır.

Yoksulluğun çaresizlik içindeki başkarakterini harekete geçmeye zorladığı bir diğer hikâye “Kara Kedi”dir. Caminin karşısında “dört tarafı tenekelerle kaplı bir baraka” (25) olan dükkânı belediye tarafından yıkılınca ne yapacağını bilemeyen Aziz Efendi, sonunda seyyar tezgâhta koku/esans satmaya başlar. Uzun süre yarı dinî yarı masalsi hikâyelerle süslediği “Kara Kedi” adındaki ağır kokuyu satarak geçinen Aziz Efendi, önce zabıtalardan tarafından caminin avlusundan çıkarılır; sonra millet “Kara Kedi”nin kötü kokusundan yaka silkmeye başlar. Satışları git gide düşen Aziz Efendi bir umut festivallere gitmeyi düşünür. Komşu kasabalardan birinde düzenlenen bir festivalde tezgâhını açar. Ama kimsenin kendisine ilgi gösterdiği yoktur. Evinden uzak olması, yıkılan dükkânı, anlayışsız karısı ve çocukları, hepsi birden zihnine hücum eden Aziz Efendi, bir de bileğine koku sürdüğü bir kızın Almanca sevgilisinden dayak yiyince yoksulluk, onur kırıcı bir hâl olarak dramı zirveye ulaştır:

“Koskoca pestivale bir Aziz çok geldi he mi kardaşım? O şişedekilerin hepsini satsa ne kadar kazanacak ki, demediler. Şurada bir köşede dursun, diyemediler. Ne karınları dar adamlarmış. Aziz düşmüş işte bir kere, bir de biz vurmayalım yazıktır, demediler. Sanki düşman gelmişim ben buraya, he mi kardaşım? Ben istemez miyim kardaşım sıcak bir yer, bir ev, bir dükkân...” (45)

Görüldüğü üzere hikâyenin itici gücü yine yoksulluk ve onun yarattığı maduniyettir.

4.2. Göç ve Hikâye Birlikte Başlar

“Göç oldu bir acıdan öbür acıya”

Ahmet Telli

Yoksulluğun zorlamasıyla ortaya çıkan bir durum olan göç de yine hikâye üretmeye elverişli bir zemin hazırlar. Yakın dönem Türk edebiyatında göç olgusu daha çok büyük şehre göç ve gecekondulaşma bağlamında ele alınmıştır. Mustafa Çiftci hikâyelerinde Ankara’ya göçen karakterler olmakla beraber göç daha çok köyden il merkezine veya yakındaki başka bir ile gitme şeklinde gerçekleşmiştir. Daha önemlisi göç olgusu, gecekondulaşma, büyük şehrin dengesini bozma gibi büyük ölçekli sosyolojik etkileri üzerinden değil birey ya da aile üzerindeki etkileri ile ele alınmıştır.

“Gülizar” ve “Baba Neredesin?” hikâyelerinde göç, ana temadır. “Gülizar”da köyden Yozgat’a göç konu edilir. Hikâye, kadının gözünden anlatılır. Adı belirtilmeyen anlatıcı, “*Benim ağalarım Angara’da İstanbul’da iş tuttu. Ben köy yerini bekleyemem.*” (45) diyen, “*pabrika*”da iş bulacağına inanan kocasının peşinde Yozgat’a gelir. Adam fabrikada iş bulamayınca, at arabacılığı yapmaya başlar. Hikâyeye de adını veren “*Gülizar*” adlı atla anlatıcı kadın arasında bir dostluk başlar. Kadın, yalnızlığının, eşiyle kuramadığı iletişimin acısını bu atla dertleşerek giderir. Şehirde hayat köydekenden daha zordur. Kadın, Gülizar’a şehirde çektikleri sıkıntıları da anlatır. Adam bir gün at arabasıyla kaza yapınca artık ayağı düzen tutmaz olur ve mecburen köye geri dönerler. Başından beri köyden göçmeye karşı olan kadın anlatıcı, köye geri dönmelerine sebep olan kaza için dert ortağı Gülizar’a içten içe minnet duyar: “*O laf dinlemedi, bizi Yozgat’a götürüp sefil etti ya sen bizi anladın Gülizar. Ayşegül’üm sefil olmasın diye, ben sefil olmayım diye kendini attın yere de bizi köye geri gönderdin.*” (48). Şartlar köyde de iyi değildir; fakat bir kurulu düzenin, büyük ailenin varlığı yoksulluğun etkisini azaltmaktadır.

“Baba Neredesin?”de benzer bir fabrika hayaliyle göç edilen yer bu defa Kırıkkale’dir. Burada da yoksulluk arayışı, arayış göçü, göç ise yeni bir hikâyeyi doğurmuştur. Bu hikâyede de göç, yoksulluğu görünür kılan ve onu derinleştiren bir olgu olarak çizilmiştir. Çünkü Sennett’in de ifade ettiği üzere “[i]nsanların sadece kendileri gibi olanlar arasında yaşadıkları zamanlarda kendilerini daha az yoksul hissettikleri herkesin malumu olan bir toplumsal gerçektir.”¹⁹ Yoksulluk, doğal habitatın dışına çıkıldığında fark edilir. Bu sudan çıkmış balığa dönme durumu ise, sıradanlığı kıran dinamik yapısıyla hikâyeyi tetikler. Bunu hikâyenin anlatıcısı da doğrudan dile getirir: “*Meselemiz Kırıkkale’ye göçmemizle başladı. Memleketteyken insan yoksul da olsa kendini pek garip hissetmiyor. Herkes yoksul olduğu için tıngır mıngır dönen bir çarkınız oluyor.*” (23).

19- Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 249.

Fabrika hayali bu hikâyede de boş çıkar ve Fikret Şenses'in "*hane halklarının yoksulluktan çıkış yolları*"²⁰ olarak değerlendirdiği günü kurtarma çabaları başlar. Hikâyenin çocuk anlatıcısı babasıyla birlikte seyyar arabada sebze-meyve satmaya başlar. Çocuklar geçim sıkıntısına destek olmak için yaşları geçmiş olmasına rağmen okula gidemezler. Sonuç itibarıyla yoksullukla başa çıkma çaresi olarak görülen göç, yoksulluğa çare olmadığı gibi, sefaletin derecesini artırmış; onu daha görünür kılmıştır.

Göç olgusu etrafında şekillenen bu iki hikâyede erkeklerin ortak özelliği, söz dinlememe ve beceriksizliktir. Kadınlarsa yoksul, gariban ailelerden geldikleri için bu adamlarla evlenmiş; ömürleri onların peşinde eziyet çekmekle geçmiştir. Her iki hikâyede de kadın, göç etmeyi değil; kurulu düzende idare etmeyi istemekte, erkekse göç edince yoksulluktan kurtulacağı hayalini taşımaktadır. Bu durum, yukarıda temas ettiğimiz ataerkillikle yakından ilişkilidir. Erkek, hem omuzuna yüklenen ekonomik sorumluk altında ezilir hem de bu sıkışmışlıktan kurtulup tam bir otorite kurmak adına kendisini adım atmak zorunda hisseder. Kadınsa iktidar hedefi olmadığından sırf yoksulluktan kurtulmak için zorlukla kurduğu düzenini bozmayı anlamsız bulur. Hikâyenin çocuk anlatıcısı, bu ayrımı anne babasının tartışmalarını gözlemleyerek fark etmiştir:

"Onlar sürekli didişirken bir şeyi daha anlamıştım. Babama göre geçim derdi en büyük dertti ve biz bu derdin altında eziliyorduk. Ama anneme göre biz de herkes gibiydik. Herkes nasıl teker meker yaşayıp gidiyorsa biz de öyle olmalıydık. Geçim derdi için yollara düşüp Kırıkkale'ye gelmek, olmadık işlere girmek gereksizdi. Düzen kolay kurulmuyordu. Memlekette iyi kötü bir düzenimiz vardı. Ama babam kimseyi dinlememiş, bizi buralara sürüklemişti. Böyle olunca evde kavga gürültü eksik olmuyordu." (27)

4.3. Göçün Başka Bir Boyutu: Almanya'ya Gelin Giden Kızlar

Mustafa Çiftçi hikâyelerinde, büyük şehir anlatılarındaki gibi keskin bir zengin-fakir ayrımı yoktur. Zengin varlığı yoksulun nefretini çekecek kadar çok yahut yoksulu ezecek kadar ortada değildir. Hâliyle güçlü bir yoksul-fakir çatışması görmeyiz. Aynı şekilde büyük zenginlik hayallerine de pek rastlanmaz. Hemen herkes yoksulluktan kurtulmanın veya ortalama bir hayat yaşıyorsa yoksulluğa düşmemenin mücadelesini verir. Avrupa'nın farklı ülkelerine işçi olarak göçmüş tanıdık ve akrabaların çocukları ile evlenmekse, yoksulluktan kurtulmanın kestirme bir yolu olarak görülür. Mesela "Handan Yeşili"nde "[h]er işin ivilini civilini bil[en]" (9) Sansar Sami, kızlarını biri "*Almanya'da öbürü Belçika'da*" yaşayan ve uzaktan akrabası olan damatlarla evlendirmiştir. Benzer biçimde "Bacanıklar" hikâyesinde Terzi Yunus, fikrini dahi almadan "*Belçika'daki dayıoğluna Türkan'ı vermiştir.*" (53). "Bahar Eyyamında Bülbül Sesinde" hikâyesinde, çalgıcılık yapan Cabir Usta, kayınpederinin Fransa'dan kendilerine para yollamasıyla zar zor geçinebiliyordur. Bu yüzden, kendisi gibi saz peşine sefil olmasın diye, oğluna farklı

20- Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 247.

bir iş arar. Sonuç olarak kayınpederinin Fransa'daki bir gelin adayından bahsedip “*hem işi olsun hem yuvasını kursun*” teklifi Cabir Usta ve karısına oğullarının kurtuluş ışığı gibi görünür. Oğulları Arif, başka bir kızı sevdiği için bu planlı evlilik gerçekleşirse de, bu yolun bir ekonomik kurtuluş anlamı taşıyor olduğu gerçeği değişmez.

Avrupa'nın zihinlerde taşıdığı olumlu, müreffeh imajı ise “Kıpkırmızı”nın çocuk anlatıcısının Almanya'dan gelen sabunlarla hayalî seyahatlere çıkmasından okunabilir: “*Bu sabunu teyzem Almanya'dan getirdi, kokulu sabun bunlar, ne yeşil ve beyaz çizgileri var, koklayınca Almanya'ya gidiyorsun, ben çok yaptım ama gözlerini kapatman gerekiyor, elini burnuna götürceksin, gözlerini kapatıp derin derin bir nefes alacaksın, hoop Almanya'dasın, ben böyle böyle her yerini gezdim Almanya'nın...*” (64-65).

4.4. Okursan Kurtulursun

Çiftci'nin hikâyelerinde okul okumak, sadece iyi bir eğitim almak anlamına gelmez. Okumak, aynı zamanda yoksulluktan kurtulmak, sınıf atlamak anlamına gelir. Devlet, hâlihazırda İç Anadolu'nun milliyetçi ve muhafazakâr kodlarınca kutsanan bir yapıdır. Bunun yanında okulları, yurtları ve bursları aracılığıyla yoksul çocuklara sınıf atlama imkânını tanıdığı için de büyük bir itibara sahiptir.

Aksu Bora, saha çalışmalarından hareketle yaptığı tespitte yoksul insanların hayallerinin çocuklarının okuyup kendilerini kurtarması ve devlet memuru olmaları noktalarında toplandığı tespitinde bulunur.²¹ Gerçek hayata yaslanan Mustafa Çiftci hikâyelerinde de bu sosyolojik verinin teyit edildiğini görürüz. Hikâyelerde zor, sıkıntılı bir hayat yaşamış insanlar, gayet doğal bir refleksle çocuklarının benzer sınavlardan geçmesini istemezler. Servet sahibi olmaya göre daha mümkün ve itibarlı görülen bu yolu, “Ankara'daki Evlatlar”da “Çocukların okuması nasıl olursa olsun ama ille ki ille okusunlar” (72) diyen Refet Efendi, bir yandan tehditkâr bir tonlamayla okumazsalar babadan kalma dükkânla geçinemeyeceklerini çocuklarına belletip bir yandan da “*Okudun mu, kravatlı adam oldun mu gölgen ağır olur. Gittiğin yerde bey derler.*” (74) gibi sözlerle oğullarının gözünde idealize eder. “Bacanaklar”da da yoksul ailelerin çocuğu olan iki arkadaş, matematik öğretmenleri Kudret'in yönlendirmesi sayesinde sınavlara hazırlanırlar ve yatılı liseyi kazanırlar. Kudret hocanın okumaya yüklediği anlam yine kurtuluştur: “*Adı Kudret. Bir gün bizi kenara çekti, 'Bana bakın la göbeller, okursanız kurtulursunuz,' dedi. (...) Lisede parasız yatılı olmuştuk. Ama imtihanla alırlarmış. Orada liseyi bitirir de biraz daha okursak kurtulurmuşuz. Maaşımız olur, kaloriferli ev bile almışız.*” (45).

“Portakal”da köyde kalabalık ve yoksul bir aile içinde yaşayan karakter yatılı okula yerleşince, okulun yemekhanesinde bir kişiye verilen yemeğin çokluğu karşısında şaşkınlığını gizleyemez ve “*Eğer bu yemek işi böyle olursa okumakta ne var.*” (101)

21- Aksu Bora, “Kadınlar ve Hane: ‘Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?’”, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 98.

der. Karakterin yine burada ilk kez görüp yediği portakal karşısında duyduğu şaşkınlık da karakterin yoksulluğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Karakter köyüne giderken devletin verdiği ufak harçlıkla annesine ve kardeşine portakal alır. Fakat üç dört ailenin bir arada yaşadığı evde kimse görmesin diye portakalları sıkıca sardırır. Bugün artık *okuyup kurtulmuş* olan karakter için portakal, eski yoksulluk günlerini hatırlatan bir işarete dönüşmüştür.

4.5. Dayanışma Kültürü / Hâlden Anlama

Çiftçi'nin çizdiği yoksulluk tablosunun Türk edebiyatı açısından farklı bir yapı arz ettiği, hiç değilse az tercih edilmiş bir bakış açısı taşıdığı görülür. Çünkü Türk edebiyatında daha çok yapılan –kır ya da kent anlatısı olması fark etmez- yoksulluğu, acımasız bir zenginliğin karşısına oturtmaktır. Çiftçi'nin hikâyesinde tabana yayılmış bir yoksulluk varken bunun karşısında metropollere has devasa zenginler veya bugün anlamını yitirmiş acımasız ağalar bulunmaz. Söz konusu hikâyelere konu olan sosyolojik yapıda *normal olan* yoksulluktur. Bu yüzden orta hâlli bir memur, işi gücü yerinde bir esnaf dâhi ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Ama yoksulluk norm olduğundan orta veya üst sınıfa mensup olanlar da ister istemez bu yoksulluk kültürüne saygı duyarlar. Ayrıca hâli vakti yerinde olanların da büyük çoğunluğu o yoksulluğun çemberinden geçtiği için yoksulu koruyup kollamaya dayanan bir yapı kendiliğinden oluşmuştur. Yoksul yoksula destek olur. Yoksulluğu okuyarak veya ticaretle uğraşarak aşmış olanlar, yoksulun hâlinde anlar ve onları kayırır. Zenginler, yoksulu aşağılamaz. Bu gizli dayanışma örgüsü sayesinde taşra, yoksulluğun acısını bir nebze olsun dindirebilir.

“Çati’ye Kıyamam”da anasız babasız büyümüş Çati, köyden Yozgat’a gelince “*babasını tanıyan bir ihtiyar; ulan bu da babası gibi sefil olacak, şunun elinden tutsak mı acaba diye*” (17) düşünüp onu bir kahvehaneye ayak işlerine bakmak üzere yerleştirir. Daha sonra Çati Demirel’in peşinde particilik yapması sonucu bir okulda müstahdem olunca o da okuldaki yetimlere sahip çıkmayı kendine görev bellemiştir. Benzer bir döngü “Ankara’daki Evlatlar”da da göze çarpar. Refet Efendi, yoksulluk içinde okuttuğu çocuklarını Ankara’da memur yapınca, derme çatma dükkânı Ankara’da işi olanların irtibat bürosuna dönmüştür. Yani zorluk içinde büyüyen evlatlar, gariban hemşerilerinin iş takibini yaparak bir nevi eski yokluk günlerini unutmadıklarını gösterirler. Bu iş takibinde devletin işleyişinin kayırmacılık üzerine döndüğüne temas edilse de bunun eleştirisini görmeyiz. Kayırmacılık, içselleştirilmiş bir gerçeklik olarak orada durmaktadır.

Yoksulluğu hâlihazırda yaşayanlar arasında da güçlü bir empati/dayanışma bulunduğu gözlenir. “Portakal”da köyde üç dört ailenin -mecburen- bir arada yaşadığı, sofradan aç kalkılan evinden ayrılıp yatılı okula gelen karakter, okulda karnı doydığında, annesini ve kardeşi Elif’i düşmeden edemez. “Bacanaklar” hikâyesinde ikisi de yoksul olan arkadaşlar, birbirlerini rencide etmemek için büyük bir özen gösterirler. Hikâyenin anlatıcısı da olan başkarakterin evinde “*geçim düğümü*” annesinin “*iğne vurarak, tansiyon ölçerek, kış girmeden evvel konserve, reçel yaparak, patlıcan, biber kurutup satarak*”

(47) sağladığı düzen sayesinde zar zor çözülebilmektedir. Anlatıcının arkadaşı Zakir'in ise aile düzeni hiç yoktur. Anlatıcı karakterin annesi, Zakir'in çamaşırlarını yıkar, iki arkadaş da yıkansın diye banyo kazanını yıkar, onlara yemek çıkarır. Tüm bunları yaparken anne oğul, Zakir'i incitmemek için büyük özen gösterirler. Yani Çiftci'nin hikâyelerinde yoksulluğun bir başında ölü yıkama, ağıt yakma, helva kavurma gibi işlerin bile kimseye kapıtılmak istenmediği bir can pazarı ("Diyeşet") öbür başında ise yoksulluğun dahi paylaşıldığı bir dayanışma hâli durur.

Yoksulun durumunu anlama yetisi, sadece yoksullara özgü değildir. Geleneksel yaşam biçiminin bir şekilde devam ettiği taşrada durumu iyi olan da, fakiri koruyup gözetmeyi bir vazife olarak görmektedir. Mesela "Bir İğne Bin Kuyu"da "gözleri çok az gören bir garip" (90) olan Ümmet Çavuş, başta Terzi Niyazi Usta olmak üzere çarşı esnafının sahip çıkmasıyla yaşayıp gitmektedir. "Ensesi Sararmış Adamlar" hikâyesinin Perişan Kamber'i de yine başkalarının yardımıyla hayatını sürdürebilen bir gariptir. Hikâyede, eşini kaybettikten sonra depresyona giren ve kendini toplamak için memleketine geri dönen emekli Kimya Profesörü Haydar Bey'le emekli olduktan sonra taksicilik yapmaya başlayan Sadi'nin arkadaşlığı konu edilir. İki arkadaşın en büyük eğlenceleri Sadi'nin taksisiyle gezintilere çıkmaktır. Bu gezintilerinden birinde, Perişan Kamber adında, ikisinin de tanıdığı yoksul bir arkadaşlarını ziyaret ederler. Bu, sıradan bir dost ziyaretinden ziyade *yoksula sahip çıkma* kültürünün yüklediği bir sorumluluktur. Kamber'in yanından ayrılırken Haydar'ın "Ayda bir kere buraya gelip erzak bırakalım." (63) deyişi de bu savı güçlendirir. Kamber'in durumu ise gerçekten içler acısıdır:

"Taksici anlatıyordu: 'Kamber'in perişanlığı babadan kalmadır. Babası eskiden bu elmalığın bekçisiydi. Sonra babası öldü, bekçilik kaldı Kamber'e. Kamber bekçi iken çok sıkıntı çekti. Yokluk olur da böyle mi olur? (...) Kamber bu viranede yıllarca durdu. Bahçenin hatırına kira almadılar. Amma Kamber başka yere gidemedi. (...) Sağda solda yük çekti. Bahçeden kırılan dalları, milletin bağından budadığı çubukları kışın yakacak etti kendine. Ben bilirim, kasaplar akciğeri, malın, davarın işkembesini, karnını verirlerdi. Düşün bak, akciğer yenir mi? Kedi köpek yer değil mi? Ama işte yokluk olunca Kamber akciğeri, işkembeyi, yani ne bulursa onu yedi. Dört dene de çocuk.'" (61)

Kamber, yoksulluğun en alt basamağında yaşayan bir karakter olarak trajik bir görünüm arz eder. Kamber'in yoksulluğu, dibi gördüğü için ayan beyan ortadır. Fakat Mustafa Çiftci'nin taşrasında yoksulluk, sadece bu gibi trajik ve istisnai örneklerle sınırlı değildir. Ele alınan sosyal zeminde, yoksullukla haşır neşir ola ola evrimleşmiş bir yaşam biçimi oluşmuştur. Haydar Bey, memleketine yıllarca Ankara'nın akademi çevrelerinde izole bir hayat yaşadıkten sonra döndüğünden bu yaşam tarzının ayırt edici görünümünü kanıksamamış bir gözle daha rahat gözlemleyebilmiştir. Onun ilgisini çeken durumlardan birisi insanların çay içerken dahi hesaplı davranmak zorunda olmalarıdır. Haydar Bey'in dikkatini çeken diğer bir yoksulluk göstergesi ise kimi adamların rügan ayakkabı giymeleridir. Kılık kıyafetleriyle alakasız bu ayakkabıların neden giyildiğini Haydar

Bey kızına şöyle anlatır: “*Bu ayakkabıları devlet, rütbeli askerlere verirmiş. Onlar da babalarına veriyormuş. Düşünsene Sibel, o ayakkabıları giyecek kadar muhtaç olanları var. İçim acıyor onları gördükçe.*” (69). Görüldüğü üzere Çiftçi'nin hikâyelerinde insana soluk aldırmanın yoksulluğun bir çözümü yoksa da, hâlden anlayan insanların varlığı bu yaranın daha da derinleşmesini engeller.

4.6. Kapitalizmin Bile Oyununu Bozan Bir Yoksulluk

“Turkuaz Ajans” ve “Köfte Ekmek” hikâyelerinde geleneksel değerlere bağlı, fakirin hâlinden anlayan, onlara sahip çıkan esnaf kültürü ile kapitalizmin uzantısı olan *kurumsal kimlik sahibi* şirketlerin yoksulluktan, garibanlıktan hoşlanmayan kazanç odaklı *profesyonel* yaklaşımlarının çatışması işlenir. “Turkuaz Ajans”ta Tabelacı Asım'ın oğlu Nurettin, babasının tabela, teksir, fotokopi işleri yapan dükkânını “*daha modern bir*” “*ajans boyutuna*” (112) taşır. Turkuaz Ajans açılınca Nurettin, “*kurumsal kimlik*”, “*imaj*”, “*reklam ve iletişim çözümleri sunmak*” gibi ifadelerle bezeli yeni bir dil konuşmaya başlar. Nurettin, ajansın kurumsal kimliğine yaraşır bir sekreter ve bilgisayar uzmanı almak niyetindedir. Fakat şirketin tüm personeli Nurettin'in babası ve annesinin arkadaş hatırı için veya yoksula yardımcı olma refleksiyle işe aldıkları kişilerden oluşur. Bu geleneksel tavır, Nurettin'in “*kurumsal iletişim çözümleri sunan*” profesyonel şirket algısına ters düşer. Fakat Nurettin kaza geçirip de işten uzak kalınca, ajansa sahip çıkıp toparlayan hatır gönül, sahip çıkma, kapıdan çevirmeme gibi geleneksel değerlere yaslanarak oluşturulmuş bu personel olur.

“Köfte Ekmek”te kapitalizmle özdeşleşmiş bir beslenme kültürü olan *fastfoodun* geleneksel esnaf kültürü ve taşra yoksulluğu ile karşılaşmasından doğan bir çatışma söz konusudur. Hikâyenin anlatıcı karakteri, kasabada köftecilik yapan, hâli vakti yerinde bir esnaf ailesinin oğludur. *Mercedes* marka arabaları, “*Ankara'da yaptırıp*” getirttikleri mutfak mobilyaları, bir giydiklerini bir daha giymeyecek kadar imkânları olsa da anlatıcı karakterin karısı Demet, kocası üzerinde baskı kurup onu il merkezine taşınmaya ve Amerika merkezli bir hamburger firmasının “*frençayz*”nı alamaya ikna eder. Hamburgercide peçetesine varana kadar her şeyin merkezden belirleniyor olması, işin her aşamasında geleneksel esnaflık anlayışı ile kapitalist tektipçiliği çatıştırır. Kapitalizm, kendini merkezde konumlar ve yerel olanın kendisine uymasını bekler. Yerel olan da kendi iç dinamikleri gereği ona direnç gösterir. Bu noktada yoksulluk, kapitalist sisteme kısa devre yaptıran, sistemin tadını kaçırın bir detay olarak belirir. Küresel hamburger markasının fiyatları, taşradaki yoksul halka ve civardan gelmiş fakir üniversite öğrencilerine yüksek gelmektedir. Anlatıcı karakter, kendisi hâli vakti yerinde bir aileden gelmesine rağmen bu yoksulluğa yabancı veya kayıtsız biri değildir. Kendi kârından fedakârlık etmek pahasına fiyat indirimine gitmek ister; fakat şirket merkezi buna müsaade etmez. Kendi işinde iradesi elinden alınmış olan karakter, uluslararası hamburgercisinde ulusal yoksulluk sahnelerini izlemekten başka bir şey yapamaz: “Üç kişi birleşip en küçük menüden alabildiler. Masaya oturup güle oynaya yediler. Ama doymadılar besbelli. Baktım biri cebinden simit çıkarmış bizim ketçaptan sürüp yiyor.

Bir garip oldum. Merhametim kabardı. Birine ikram etsem hepsi isteyecek. O sebepten ses çıkaramadım ama çocukların bu yoksulluk hali beni çok sarstı.” (88). Hamburgercinin esas müşterisi olarak görülen üniversite öğrencilerinin yoksulluğunu ise dükkânın müşterisi olan bir üniversite hocası şöyle izah eder: “*Buradaki öğrencilerin çoğu zaten aileleri de burada olan çocuklar. (...) Dışarıdan gelenlerin içinde ise gariban çocuklar çoğunlukta. Çünkü bizim fakültelerin puanları düşük. Garibanın çocuğunun okuması da bir seviyeye kadar olabiliyor. Eh durum böyle olunca paraları da az oluyor.*” (89). Merkezden belirlenen yüksek fiyatlar hamburgerciyi, sadece öğrencilerin değil; “*orta direk bir aile*”nin (90) dahi doyamadığı bir yer hâline getirince batış kaçınılmaz olur. Merkezin, yani küresel kapitalizmin, taşrayı kendine benzetme çabası bağlamında önemli bir veri sunan hikâyede *kahraman bakkal süper markete karşı* zıtlığını aşan bir kapitalistleş(eme)me tecrübesi söz konusudur. Kapitalizm, bir yerin zenginliğine taliptir. Yerel esnaf, kendisinin tüm geleneksel değerleriyle çelişiyor olmasına rağmen kapitalist sisteme entegre olmaya çalışır. Ama taşranın derin yoksulluğu, kapitalizmin dahi tutunamamasına neden olmuştur. Öte yandan aynı hikâyeye bize taşranın daha müreffeh bir yer oldukça kapitalizmin yayılım alanına dönüşeceğini de söylemiş olur.

5. Sonuç

Kitapları 2010’lu yıllarda yayımlanmaya başlayan Mustafa Çiftci, gündelik hayattan beslenen, mizah unsurları barındıran, akıcı ve özgün bir hikâyeye dili kurmayı başarmıştır. Mustafa Çiftci, daha önce Mustafa Kutlu’da da görülen bir tavırla, 1950 sonrasında yükselişe geçen psikoloji ağırlıklı, kapalı ve yazma bilincini önceleyen hikâyeye tarzından bilinçli olarak uzak durmuş; bunun yerine samimi bir sohbet üslûbu ve sözlü anlatım mantığını benimsemiştir. Türk edebiyatında İstanbul’un (kültürel merkezin), Ankara’nın (Kemalist ideolojinin) penceresinden veya enstitülü yazarlar tarafından toplumcu gerçekçi bir bakışla izlenmiş olan taşra, seksenlerden sonra daha çok bir kaçış veya bunalım mekânı olarak işlenmiştir. Bu uzun süreç içinde taşra genellikle dışarıdan, ideolojik/siyasi/estetik/ekonomik bir merkezin gözünden yansıtılmıştır. Mustafa Çiftci, taşrayı resmin içinden tasvir ederek bu büyük çoğunluktan ayrılmıştır. Yazar, taşrayı entelektüel bir kaçış mekânı yahut Nuri Bilge Ceylan filmlerine konu olduğu gibi insanların uzun uzun sıkıldıkları bir bunalım mekânı olarak da tasvir etmemiştir. Mustafa Çiftci’nin insanların mustarip olduğu esas konu *taşra sıkıntısı* değil; *geçim sıkıntısı*dır. Dolayısıyla Çiftci’nin en yoğun işlediği temalardan biri yoksulluktur. Öne çıkan diğer iki tema ise ataerkil aile yapısının doğurduğu baba-oğul/evlat çatışması ve sevdadır.

Mustafa Çiftci, sevda/aşk konusunu işleyişi bakımından gelenekten izler taşır. Çiftci’nin hikâyelerindeki sevda, tıpkı geleneksel hikâyelerdeki gibi engellerle çevrili ve kavuşamamayla maluldür. Fakat gelenekten farklı olarak âşık, zamanla günlük hayatın rutinine geri döner ve çoğu kez bir başkasıyla mutlu bir yuva kurar. Hikâyelerin çoğunda aşk hadisesi benzer bir yapı içinde seyretse de, farklı aşk hikâyelerinde metne eklenen

diğer unsurlar sayesinde özgün metinler yaratılabilmektedir. Gündelik hayatın sıradanlığını kıran yapısıyla hikâyenin aradığı belirsizlik zeminini kuran aşk, karakterlerde yarattığı fevri tavırlar sayesinde toplumsal denetimin en üst safhada bulunduğu taşra hayatında kısa süreli de olsa bir özgürlük alanı açar. Hikâyelerde bu özgürlük ikliminin de etkisiyle taşra insanı birey olmaya en çok âşıkken yaklaşır. Fakat bu aşk genellikle hüsrarla sonuçlanır ve bireysel ölçekte bir yıkım yaşanır. Mustafa Çiftci'de bir şeyin hikâye konusu olması, o şeyin normalin dışında seyretmesiyle yakından ilgilidir. Bu yüzden sıradan evlilikler, kolay kavuşmalar bir iki cümleyle geçilir yahut hiç anılmaz. Aşkın cinsellik-namus ekseninde ele alınması ise aile ve toplum ölçeğinde bir infial yaratır. Dolayısıyla Çiftci'nin ana temalarından biri olan aşk/sevda, yokluğu veya eksikliği ile bireysel ölçekte yaptığı tahribatla yahut toplumsal sinir uçlarını harekete geçiren bir tetikleyici olarak hikâyeye dönüşebilmektedir.

Mustafa Çiftci'nin hikâyelerinin neredeyse tamamı bir aile atmosferi içinde geçer. Ailenin ağırlığı, birçoğu ailedeki kimliğini belli edecek bir tonlamayla konuşan hikâye anlatıcılarının sesine de yansır. Aile içinde babayı merkezi konumda tanımlayan ataerkil yapı, hikâyelerde anlatılan sosyolojiye hâkimdir. Dolayısıyla hikâyelerde babanın iktidarını sağlayamadığı durumlar, bir dram yaratır. Geleneksel değerlerin vücut bulmuş hâli olan baba, iktidarını tesis ettiğinde ise evlatları, özellikle de oğulları ile bir güç savaşı yaşar ve sonuç olarak babanın otoritesi onaylanır. Babasıyla sorunlu bir ilişki içinde olmayan evlatlarsa, bu otoriteye baştan boyun eğmişlerdir. Baba sistemin en önemli parçası olunca, babanın yokluğu veya evladıyla sağlıklı bir iletişim kuramıyor oluşu yaralayıcı olur. Dolayısıyla babanın varlığı, yokluğu, iktidarı veya acizliği Mustafa Çiftci hikâyesini besleyen ana damarlardan biridir.

Yazarın beslendiği en üretken kaynak ise yoksulluktur. Çünkü yoksulluk, aşk ve aile içi çatışmalara nazaran çok daha dinamik bir yapıdadır. Mustafa Çiftci de yoksulluğu hem yarattığı insani dramlar hem de taşraya yansıyan sosyolojik etkileriyle hikâyesine taşımıştır. Yazar, yoksullukla mücadele etmenin, yani hayatta kama çabasının içinde barındırdığı hikâyeyi, duygu sömürüsü veya sahte bir idealizmle kirletmeden gün yüzüne çıkarabilmiştir. Yoksulluğun tetiklediği bir olgu olan göç, sınıf atlamanın en önemli unsuru olarak görülen eğitim de gündelik hayata kattığı hareket, barındırdığı mücadele ve iç burkan sahneleriyle çok yönlü olarak Çiftci'nin hikâyelerini beslemiştir. Onun metinlerine yansıyan sosyal yapıda yoksulluğun tabana yayılmış olması ve taşrada abartılı zenginlerin bulunmaması, sığ bir zengin-fakir karşıtlığı doğurmamış; abartılı zengin olma hayallerinin değil; insanca yaşanabilecek bir ortalama hayatın idealize edilmesini getirmiştir. Yoksulluğun yaygın olması, güçlü bir dayanışma ve hâlden anlama kültürünü de beraberinde getirmiş; bunun metne taşınması ise hikâyelere doğal bir samimiyet kazandırmıştır.

Kaynakça

- Arı, Ramazan, “Edebiyatın Başladığı Yer: Geç Gelen Tren”, *İki İstasyon Arası Tren Yazıları*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 321-330.
- Bora, Aksu “Kadınlar ve Hane: ‘Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?’”, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 96-129.
- Çiftçi, Mustafa, *Adem’in Kekliği ve Chopin*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- Çiftçi, Mustafa, *Ah Mercimeğim*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2019.
- Çiftçi, Mustafa, *Bozkırda Altmışaltı*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018.
- Erdoğan, Necmi, “Yoksulları Dinlemek”, *Yoksulluk Hâlleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 13-26.
- Erdoğan, Necmi, “Yok-sanma: Yoksulluk-Mâduniyet ve Fark Yaraları ”, *Yoksulluk Hâlleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 47-95.
- Firdevsi, “Sührab’ın Hikâyesi”, *Şehname*, Cilt 2, Çev. Necati Lugal, MEB Yayınları, Ankara 1994, s. 285-440.
- Fromm, Erich, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1991.
- Gürbilek, Nurdan, “Yoksulluk Lekesi: Orhan Kemal’in Çocukları”, *Sessizin Payı*, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 61-81.
- Gürbilek, Nurdan, *Mağdurun Dili*, Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- Gürbüz, Nesra, “Yeni Türkiye Sineması Taşrada Ne Arıyor?”, *Edebiyatın Taşradan Manifestosu*, (Haz. Mesut Varlık), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 109-115.
- Hasanoğlu, Alper, “Ödipus’un Doğudan Yazılışı”, *Therapia Sophia*, 25 Kasım 2018: <https://therapiasophia.com/2018/11/25/odipusun-dogudan-yazilisi/> (Erişim Tarihi: 26.01.2020).
- <https://www.youtube.com/watch?v=KcT1FxsWs5M&t=7s> (Erişim Tarihi: 19.12.2019).
- Kacıroğlu, Murat, “Mustafa Çiftçi’nin Öykülerinde Yozgat”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*, C. 3, Bozok Üniversitesi Yayınları,

Yozgat 2016, s. 199-203.

Örgen, Ertan, “Taşranın Öyküdeki Yeni Görünümleri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, S. 36, 2016, s. 125-138.

Sennett, Richard, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2008.

Şenses, Fikret, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Anna Karenina*, (Çev. Uğur Büke), Cilt 1, Can Yayınları, İstanbul 2018.

Uysal, Serap, “Mustafa Çiftçi: ‘Burnunun dibinde sen varsın ama o seni değil İstanbul’ dakini görüyor!”, 26 Mayıs 2014 tarihli röportaj: <https://www.edebiyathaber.net/mustafa-ciftci-burnunun-dibinde-sen-varsin-ama-o-seni-degil-istanbuldakini-gormeyi-tercih-ediyor/> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).

Nazım Hikmet'in '835 Satır' Kitabında Alışılmamış Bağdaştırmalar Üzerine Bir İnceleme

Taylan ABİÇ*

Öz

İnceleme, Nazım Hikmet Ran'ın '835 Satır' adlı kitabında yer alan şiirlerdeki alışılmamış bağdaştırmaların tespitini kapsamaktadır. Bu çerçevede, alışılmamış bağdaştırmalar hakkında bilgi verildi. Alışılmamış bağdaştırmalar, söz dizimi, anlam ve eğreltileme açısından alt başlıklar altında tartışıldı ve Nazım Hikmet Ran'ın şiirlerinden alışılmamış bağdaştırma örnekleri verildi.

İncelemede, alışılmamış bağdaştırmalar hakkında kaynak taraması yapıldı. Bu çerçevede, lisansüstü tezler ve bilimsel makalelerden kuramsal bilgi toplandı. Bu bilgiler ile Nazım Hikmet'in "835 Satır" adlı kitabında yer alan şiirler analiz edilerek alışılmamış bağdaştırmalar incelendi.

İncelemenin hipotezi: "Nazım Hikmet şiirlerinde alışılmamış bağdaştırmalar kullanılmıştır" olarak belirlendi. Buna bağlı olarak tespit edilen örneklerle hipotez doğrulandı. Nazım Hikmet'in '835 Satır' kitabındaki şiirlerinde, alışılmamış bağdaştırmalar yaparak şiirini estetik bağlamda zenginleştirdiği gözlemlendi, fakat alışılmamış bağdaştırmaların '835 Satır'da yer alan şiirlerinde yoğun olarak kullanılmadığı saptandı.

Anahtar sözcükler: *Alışılmamış bağdaştırma, eğreltileme, Nazım Hikmet, şiirde anlam, yeni şiir.*

An Examination On Uncommon Reconciliations In Nazım Hikmet's Book Titles '835 Satır'

Abstract

The study includes the determination of the uncommon reconciliations in the poems in Nazım Hikmet Ran's book '835 Satır (Lines)'. In this context, information has been given about the uncommon reconciliations. The uncommon reconciliations have been discussed under the sub-headings such as syntax, meaning and metaphor, and examples of the uncommon reconciliations have been given from Nazım Hikmet Ran's poems.

In the study, sources have been scanned for the uncommon reconciliations. In this context, theoretical information has been collected from postgraduate dissertations and scientific articles. With this information, the poems in Nazım Hikmet's book "835

Satır (Lines)” have been analyzed and the uncommon reconciliations have been determined.

The hypothesis of the study has been determined as: “The uncommon reconciliations have been used in Nazım Hikmet’s poems”. Accordingly, the hypothesis has been confirmed with the determined examples. It has been observed that Nazım Hikmet enriched his poetry in an aesthetic context by making uncommon reconciliations. However, it has been concluded that the uncommon reconciliations have not been used predominantly in his poems in ‘835 Satır (Lines)’.

Key Words: *uncommon reconciliation, metaphor, Nazım Hikmet, meaning in poetry, the new poetry.*

Giriş

Şiir sanatı, diğer edebî türler arasında farklı dil kullanımıyla kendi alanını çizen; sesbilim, anlambilim, göstergebilim vs. gibi dilbilim disiplinini araç olarak kullanan, okuruna sınırsız bir mekân-zaman imkanı sunan bir sanattır. Şiir sanatının sürekli kendini yenileme zorunluluğu, şairin özgünlüğünü elde etme arzusu, var olanın başka türlü ifade edilmesi çabası pekçok edebî sanatın doğmasını sağlamış, 1930 sonrası dilbilim yaklaşımlarıyla beraber yapısal olarak da tüm imkanları zorlamıştır.

Geleneğin dönüştürülmesi, edebî akımların sanat görüşleri; şairin yaşam alanı, bilgisi, kültürü, ideolojisi gibi unsurları göz önünde bulundurarak şiirin dar kalıplara sığmayan, sürekli bir devinim içinde olduğunu söylemek mümkündür. Şiir sanatındaki temel prensip, Herakleitos’un “aynı nehirde iki defa yıkanılmaz” söylemiyle özdeş bir özelliğe sahiptir demek yanlış olmaz.

İncelemede, alışılmamış bağdaştırmalar hakkında bilgi verilecek, bu bilgi çerçevesinde Nazım Hikmet’in şiirlerinden seçilmiş örnekler üzerinde bir inceleme yapılacaktır. İncelemenin ana sorunsalı olan alışılmamış bağdaştırma kullanımının şairin şiirlerinde nasıl bir etki yarattığı değerlendirilecek ve inceleme sonuca bağlanacaktır.

1. Alışılmamış bağdaştırma üzerine

Şiir çözümlemelerinde kullanılan bir kavram olan alışılmamış bağdaştırmalar, şairin gerek özgünlük kazanmak gerekse okuru şaşırtarak ve düşündürerek bir etki sağlamak amacıyla yapılan, böylece şiiri estetik bir yapı haline sokan bir yönelimdir.

Şiir sanatının önemli unsurlarından biri olan alışılmış cümle yapılarını bozarak, dönüştürerek yeni bir yapı ortaya koyma çabası, şairin genel kabul gören dilbilgisel, anlambilgisel, göstergebilgisel ve mantıksal kuralların dışına çıkmasına neden olmaktadır.

Fakat bu genel kabul görülen kuralların dışına çıkmak tamamen sanatsal amaçlı olup şairin hayagücünü, dil yeteneğini ve kıvrak zekasını ortaya koyan bir durumdur. Ayrıca kabul edilen cümle yapılarının yeniden kurgulanması, şiir estetiği bakımından da önem arz etmektedir.

Doğan Aksan, anlambirimcilerinin gerek konuşma gerekse yazı dilinde belirli bir uyum içerisinde olduğunu dile getirir. Özellikle sıfat ve isim tamlamalarında soyut yahut somut sözcük uyumunun dilbilgisel ve mantık kurallarına göre şekillendiğini ifade eder. Alışılmamış bağdaştırmaların ise bu uyumu bozmak, dönüştürmek gibi üst bir estetik kaygıyla yapıldığı, şiir dilinin dilbilgisel olarak kurallardan sıyrıldığı, kendi içinde yeni bir uyum sağladığı söylenebilir. Aksan'a göre; "... şiir dilinde, etkili ve coşkulu anlatımlarda, anlambirimcileri birbiriyle uyum içinde olmayan, kimi zaman biri soyut, biri somut kavramlar bir araya getirilmektedir ki, ... dilin sınırlarını zorlayan ve onun anlatım gücünü gösteren bu birleştirmelere alışılmamış bağdaştırmalar adını veriyoruz" (Aksan 2004: 38). Bir başka ifadeyle alışılmamış bağdaştırmalar, genel kabul gören söz dizimi, alışılmış mecazların dışında, şaire özgü, şairin hayalgücü ve dili kullanma yetisiyle oluşturulmuş yeni kullanımlardır. Elbette bu tür kullanımlar, şiiri düzyazıdan ayırmakla beraber, şiir dilinin üst bir dil kullanımı olduğuna da vurgu yapar. Şiir dilinin az göstergeyle çok anlama işaret etmesi de şiiri matematiğe yaklaştıran bir özelliğe sahip olduğunu gösterir.

Alışılmamış bağdaştırmaların belirgin özelliklerini ortaya koyan Toklu, çeşitli yönden bu bağdaştırmaların olacağını ifade eder. Bütün eğretilmeler gibi söz dizimlik bir yapıda gerçekleşen alışılmamış bağdaştırmalar, cümle veya daha ço söz öbeklerinde gerçekleşir. Bunun yanında, değişmece ve eğretilme yoluyla da oluşturulabilmektedir. Sözcüklerin uzak anlamlarından ve duygu değerlerinden yararlanılarak simgesel bir anlatım ve farklı bir imge dünyası yaratılmaktadır. Deyim ve atasözlerinde deformasyon da alışılmamış bağdaştırma yapmanın yollarındandır. Alışılmamış bağdaştırmalar dile zenginlik katmakla beraber estetik yönden şiiri güçlendirir. Şiirdeki sessel unsurlar (aliterasyon, asonans, uyak vd.), alışılmamış bağdaştırmalarda da görülür (İspirli 2014: 137-138).

2. Söz dizimi açısından alışılmamış bağdaştırmalar

Söz dizimi (syntagma, analytism), dil sisteminin ana eksenlerinden birisidir. Söz dizimi, dilin sahip olduğu sözcük dağarcığını (sözlük), şimdinin ihtiyaçları doğrultusunda üretilen -başta bireysel ilerleyen ve zaman içinde genelleşen- bir tutum olarak görülebilir. Bu doğrultuda, "Sözlük geçmişin; söz dizimi ise, şimdinin ve geleceğin dilidir. Bir başka ifadeyle, sözlük, dilin geçmişteki; söz dizimi ise, şimdi ve gelecekteki eksenidir." (Karaağaç 2018: 741). Gerek nesir, gerekse nazım, söz diziminin çatısı altına alınabilir. Dilin söz dizimi açısından değişimi, şair/yazarın bireysel tutumları sınırsız sayıda

yeni yapının oluşturulmasına neden olur ve bu dilin değişen ve gelişen dünyaya ayak uydurmasının kaçınılmaz sonucudur demek mümkündür.

Chomsky'nin edinç ve edim (competence/performance) ayrımında edinç ile ilgili dile getirdiği unsur da bu başlık altında hatırlanabilir. Rifat'ın aktarımına göre, "N. Chomsky, dilbilgisini, edinç inceleyen üretici, evrensel bir kuram olarak ele alır. Çünkü onun için önemli olan konuşan öznenin yaratıcılığını açıklamak, söylenmemiş tümceleri anlama ve üretme yeteneğini ortaya koymaktır. Buna göre dilbilgisi, bir dilin sonsuz sayıdaki tümcelerini üretmeyi sağlayan sonlu bir düzendir." (Rifat 2012: 74). Şairin şiir sanatıyla gerçekleştirdiği de sınırlı sayıdaki sözcük ile sonsuz sayıda tümce üretmekten başka bir şey değildir. Şair, sadece söz dizimi açısından değil, imge, estetik haz yaratarak da dilin olanaklarının gelişmesine katkıda bulunur.

3. Alışılmamış bağdaştırmalar ve anlam

Şiirde anlam meselesi çokça tartışılan konulardan bir tanesidir. Özellikle Servet-i Fünûn şiirinden günümüze uzanan yeni şiirin değişime açık, dilin olanaklarını zorlayan yaklaşımı şiirde anlam sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Anlam konusu özellikle dilbilimcilerin de üzerinde durduğu ve kuramsal açılımlar getirmeye çalıştığı bir meseledir. İncelemede, 'şiirde anlam meselesi' konunun sınırları içerisinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Karaağaç, Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü'nde anlamı şu şekilde tanımlar: "Beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan, dil yoluyla da toplumsal uzlaşılarla dayalı saymacalardan oluşmuş yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine anlam denir. Bu haliyle anlam, dış dünyadaki bir varlığın veya dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram ve içeriktir." (Karaağaç 2018: 115). Burada dil kullanımının her şeyden önce bireysel bir özellik taşıdığını ve kişinin içinde bulunduğu zaman ve mekan bağlamında sürekli değişkenlik gösterdiğini vurgulamak gerekir. Anlam, Karaağaç'ın da söylediği üzere daha çok diğer kişilerle, anlamlandırıcılarla ilgilidir. Şairin kurduğu her yeni söz dizimi, her yeni imge başta bireysel bir zihni faaliyet iken, okur tarafından algılanıp anlamlandırılmaya başlandıktan sonra anlamlı bir bütün haline alır. "... çünkü anlam, anlamlandırıcının bulunduğu noktaya bağlıdır. Bu bireysel anlamlandırmaların genelleşmesi, sosyal anlamları; sosyal anlamların genelleşmesi ise, evrensel anlamları doğurur. Böylece bireysel gerçeklikten sosyal gerçekliğe, sosyal gerçeklikten de evrensel gerçekliğe tırmanılır." (Karaağaç 2018: 115). Dilbilimde, özelden genele doğru bir yön izleyen anlam, dili kullanan şair için de aynı yönde ilerler. Bu çerçevede, alışılmamış bağdaştırmalara anlamsızlık yüklemek, onları saçma olarak nitelendirmek yanlış bir eleştiridir. Şairin şiirde yapmak istediği, dilin olanaklarını zorlamak ve sanatsal bir söyleyişle şiirin anlam-imge-estetik birlikteliğini doruğa çıkarmaktır.

Klasik şiir, belirli imgesel ve yapısal kalıplar içinde kendini var etmeye çalışmış, buna karşın modern şiir gerek imgesel gerekse yapısal olarak zincirlerini kırmaya çalışmış –güç de olsa bunu başarmış- şiiri çok yönlü, geniş bir evren haline getirmiştir. Modern şiir, hızla gelişen bilimsel çalışmaların ışığında, yeni sosyolojik yaşamın hızına ayak uydurmuş, farkındalık, estetik bakış, kuramsal çeşitlilik çerçevesinde müstakil bir sanat halini kazanmıştır. Klasik şiirin sınırlı imgeleminden sonsuz imge dünyasına yolculuk sırasında şair, estetik düzlemde kendini var etmek için dilbilim, göstergebilim ve anlambilimin imkanlarını da kullanmaktan geri durmamıştır.

Dünyayı algılama ve yorumlama bakımından farklılık gösteren sanatçı, bu farkındalığıyla şiirini yoğurur. Tümel bir gerçekliği dışlayan şair, sanat anlayışını tikel bir gerçeklik üstüne inşa eder. Oktay Rifat Şiirde Anlam adlı yazısında, yeni şiir üzerine şunları söyler: “Çünkü şair, onların gördüklerini, bildiklerini değil, görmediklerini, bilmediklerini anlatıyor. Çarşığı, pazarı, damı, ağacı, yerli yerinde bulmak isteyenler, bir sanatçının gündelik gerçeğe nasıl yeni değerler kazandırdığını merak etmeyenler okumasın yeni şiirleri.” (Nayır-Bolat 2003: 258). Yeni şiir, şairin anlam unsurunu zorladığı, kendini sınırlandıran her şeyi kırmaya çalıştığı estetik bir mekan halini almıştır.

Gönderen alıcıya (okur, seyirci veya dinleyici) bir mesaj gönderir ve bu mesaj (anlam) alıcının zihninde çeşitli görünümlere bürünür. Gönderilen şey, okur, seyirci veya izleyiciyi estetik bağlamda sarsar ve bir güzellik duygusu uyandırır. Antik yunandan bu zamana tartışla gelmiş bu güzellik duygusu estetiğin ulaşmak istediği sonuç olarak değerlendirilir. Fakat, sanatsal eserlerde bu anlam, bilimsel eserlere karşıt olarak daha dolaylı ve süslü bir dille sunulur. Sanatı veya sanat dallarını diğer disiplinlerden ayıran unsur da budur. Özellikle şiirde, alışılmamış bağdaştırmalar kurarak istenilen etki yahut gönderilen mesaj (anlam), dil bilgisinin sınırlarını aşarak estetik güzele doğru yol alır. Şiirden anlamı çıkarmak olanaksız gibidir. Çünkü anlam, aynı zamanda alıcının da estetik ürüne dahil olması anlamına gelir ve alıcıda estetik bir zevkin oluşması için gerekli araçlardan birisidir. N. Ataç şiirde anlam üzerine şunları söyler: “Karşımızdaki bizim dilimizi bilmiyorsa tercüme ederiz, hatta işaretlerle anlatmaya çalışırız. Bir sözün anlamını anladıktan sonra artık o sözü unutsak da olur, biz başka türlü de onu anlatabiliriz. Ama sanat eserindeki anlam, yalnız şiirde değil herhangi bir sanat eserindeki anlam anlam, o eserde büründüğü şekilden başka hiçbir şeyle hiçbir sözle anlatılamaz. Belki bir şiiri, herhangi bir sanat eserinin anlamı için, yani bize duyurduğu, bize düşündürdüğü şey için seviyoruz; ancak onun bize duyurduğu, düşündürdüğü şeyi yalnız kendisi duyurabilir, yalnız kendisi düşündürebilir.” (Nayır-Bolat 2003: 256). Şiirdeki pek çok anlam birimcikleri gibi alışılmamış bağdaştırmalar da şiirdeki estetik düzeni, çarpıcı anlamları meydana getiren bir unsurdur.

4. Alışılmamış bağdaştırmalar ve eğretilen (mecaz, metafor) ilişkisi

Şiir sanatının temel yapı taşı olan eğretilen, gerek divan edebiyatı gerekse yeni şiirin de vazgeçilmez araçlarından birisidir. Divan edebiyatı geleneğinde çeşitli mazmunlar etrafında, istiare, mecâz-ı mürsel, kinaye, ta'riz, irsâl-i mesel gibi sanatlar eğretilmeden yararlanır.

Karaağaç, eğretilenin gösterge ve gösteren arasındaki ilişkiden kaynaklandığını, “bir valığın bir başka valığın göstereni olmasından” (Karaağaç 2018: 466) kaynaklandığını dile getirmektedir. Bunun yanında, gösterge ile gösteren arasındaki ilişki, gösterge değerlerine (anlama) göre; aracısız (iconic) olduğu gibi, nedensiz (symbolic) yahut nedenli (metaphoric) de olabilir. Alışılmamış bağdaştırmalar, anlam bakımından nedenli (metaphoric) eğretilmelerle sıkı bir bağa sahiptir. Nedenli eğretilmeler üç eklemlilik bir anlama sahip olup genellikle eğretilmeli anlamlarla kurulan yeni anlam değerleri üretilmesine katkıda bulunur. Sosyal ve bireysel yönlü olan bu eğretilmeler, şiir sanatında genellikle bireysel bağlar. Şair tarafından oluşturulan üç eklemlilik sözcük öbekleri, alışılmamış bağdaştırmalara ulaşmamızı sağlar. Farklı bir ifadeyle, bu tür tamlama veya söz öbekleri oluşturmak, dilin sınırlı sayıdaki söz varlığıyla sonsuz anlamlar, imgeler yaratılmasını sağlar.

Eğretilmeler, yapılarına göre, yaygın, örtük, ölü, karışık ve alışılmadık olarak beş başlık altında değerlendirilebilir (Karaağaç 2018: 467-468). Alışılmamış bağdaştırmalarla eğretilen arasındaki ilişki, yapı bakımından alışılmadık eğretilen başlığı altında da ele alınabilir. Gösterge ile gösterilen arasında herhangi bir mantık ilişkisinin olmamasına rağmen kurulan bireysel ilişki, okur tarafından çok çağrışımlı, çok anlamlı bir şekilde değerlendirilir ve şiir dili üst bir dil kullanımına sahip olur. Bu üst dil, saçma olarak değerlendirilmemelidir. Yukarıda da söz edildiği üzere, şiir dili, nesir dilinden ayrı bir dil kullanımına, söz dizimine sahiptir. Şairin amacı, dili dönüştürmek, yeni ve alışılmadık bir söyleyişe sahip olmak, tekrardan kaçınmak ve estetik bir yapı oluşturmaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde anlamsız olarak görülen herhangi bir tamlama, söz öbeği vs., şiir sanatı içinde şair tarafından yüklenen yeni bir anlama sahiptir ve bu anlamdırma, okurda bir duygu veya düşünce yaratıyorsa, yeni bir anlama sahip olacak, böylece alışılmamış bağdaştırma sanatsal bir işlev kazanacaktır.

5. Alışılmamış bağdaştırmaların sınıflandırılması

Alışılmamış bağdaştırmaların tespitine yönelik bir niteliksel sınıflandırma mümkün müdür? Bu problem gerek anlam bilim, gerek gösterge bilim, gerekse dilbilim açısından çeşitli yönden yapılmış olsa da tartışmalı bir konu olarak görülür. Makalenin sınırlarını aşan bu konu bir kenara bırakılarak, daha çok tespite yönelik nelere dikkat edilebilir üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu çerçevede, anlam ve yapı bakımından

bir sınıflandırma yapılacaktır. Aşağıdaki sınıflandırma Günay Karaağaç'ın Dil Bilimleri Sözlüğü'nde yer alan eğretilme ve anlam maddelerindeki başlıklar alınarak alışılmamış bağdaştırmalara uygulandı.

a) Anlam bakımından alışılmamış bağdaştırma

i) Mecazlar

(1) Benzerlik ilişkisi (teşbihler)

(2) Komşuluk ilişkisi (mecâz-ı mürsel)

(3) Kültürel ve kurgusal ilişki

(a) Anlam genişlemesi

(b) Anlam daralması

(c) Anlam iyileşmesi

(d) Anlam kötüleşmesi

(e) Tabu söz

(f) Eksiltme

(g) Abartma

(h) Meslek dili

(i) Argo

b) Yapı bakımından alışılmamış bağdaştırmalar

i) İsim tamlamaları

ii) Sıfat tamlamaları

iii) Cümleler

6. Nazım Hikmet'in "835 Satır" kitabı üzerine

Nazım Hikmet, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının öne çıkan şairlerindedir. Başlangıçta Yahya Kemal'e öğrencilik yapmış olan şair, ilk dönem şiirlerinde, Rus toplumcu gerçekçi şiirin öncülerinden kabul edilen Vladimir Mayakovski'den de etkilenmiştir. Şair, 1921'de Sovyet Rusya'ya geçmesiyle beraber gerek fikrî gerekse edebî açıdan Rus şiirinden etkilenmiştir. Bu etki, şairin olgunluk eserlerinde de gerek içerik gerekse yapı çerçevesinde sürecektir. İlk şiirlerinde hem divân hem de halk edebiyatının geleneksel özelliklerinden beslenen şair, 1921 yılından sonra gelenekselden uzaklaşacak ve yeni fikrî ve yapısal özellikleri şiirine katacaktır.

Nazım Hikmet, 1928'de ilk kitabı olan "Güneşi İçenlerin Türküsü"nü Azerbaycan'da bastırır. Bu kitaptan bir yıl sonra "835 Satır" adlı kitabını bastırır. Bu kitap, Türkiye'de basılan ilk kitabıdır. Kitabın içindeki şiirlerin pek çoğu "Güneşi İçenlerin Türküsü" adlı kitabındaki şiirlerden oluşur. Bu şiirler, yoğun olarak Rus şair Vladimir Mayakovski etkisinde yazılmış, şairin gelenekten de faydanarak ürettiği yeni şiirlerdir. Fakat yapı ve içerikle ilgili değişimler dikkat çekicidir. Hecenin yeni kalıplarının yanında serbest vezin ve düzyazıya yaklaşan tarzıyla kendisinden önceki şairlerden ayrılır.

Nazım Hikmet, "835 Satır" adlı kitabıyla beraber, dönemin önde gelen sanatçıları tarafından olumlu eleştiriler alır. Şiirinde gözlemlenen söyleyiş kolaylığı, ses ahengi, tahkiyeli anlatım pek çok şair ve eleştirmen tarafından övülür. Yakup Kadri, şairin bu kitabı için şunları dile getirir: "835 Satır, Türk şiirindeki, hatta Türk dilindeki inkılâbın bir satırıdır. Nâzım Hikmet tâ âşık Paşa'dan beri alıştığımız bütün nazım kaidelerini, vezin sistemlerini altüst ederek ve Türk kamusunun hudutlarını kırıp geçerek yeleleri dimdik olmuş şahlanan bir <<Demir Beygir>> üstünde sıcak ve acaip naralar atarak koşuyor. O, yalnız Türk şiirinde yeni bir çığır açmış bir edebiyat inkılapçısı değil, hiç görmeye alışmadığımız bir şair tipidir." (İspirli 2014: 496) Nazım Hikmet'in şiirine yönelik olumlu eleştirilerin yanı sıra, ideolojik olarak olumsuz eleştiriler de olmuştur. Bu şiir kitabında yer alan 'Güneşi İçenlerin Türküsü', 'Rodos Heykeli', 'Salkım Söğüt', 'Yanardağ', 'Açların Gözbebekleri' gibi şiirler, başkaldırı şiirleri olarak algılandı. İçerik bakımından yeni olan bu şiirlerin beslendiği ana damar komünist ideolojidir. Olgunluk eserlerinde daha da belirgenleşecek olan bu ideolojik söylem, Türk edebiyatında ortaya çıkacak toplumcu gerçekçi edebiyatın temellerini atmasına neden olacaktır.

Alışılmamış bağdaştırmalar, divan edebiyatında da görülmekle birlikte, Servet-i Fünûn edebiyatında bilinçli bir şekilde kullanılacaktır. Bilindiği üzere II. Abdülhamid dönemi, siyasî baskının olduğu bir dönemdir. Siyasî baskının olduğu dönemlerde, edebî ürünlerde gözlemlenen ortak unsur kapalı bir edebî söylemdir. Söylemin kapalı olmasının temel sebebi, eserin yayımından sonra gerçekleşecek suçlamaları en aza indirmektir. Sanatçılar kapalı anlatım yanında takma adlar da kullanmaktan geri durmamışlardır. 1980 askerî darbesinden sonra ortaya çıkan şiirde de bu kapalı anlatımı görmek mümkündür. Nazım Hikmet'in ilk kitabı üzerinde yapılan bu incelemede, Nazım Hikmet için aynı

şeyleri söylemek olanak dışı görülmektedir. Farklı bir ifadeyle Nazım Hikmet, bu kitapta kullandığı alışılmamış bağdaştırmaları, kapalı bir anlatım yaratma amacıyla kullanmamıştır. Öyle ki, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde öğretmenlik yaparken etrafına komünist Türkiye ideallerini anlatan bir kişidir. 1921'de çıkacağı Batum yolculuğuyla beraber siyasî bir karakter halini alacaktır. Nazım Hikmet, ne Servet-i Fünûn ekibi, ne de 1980 sonrası darbe şairleri gibi eylemsiz değildir. Burada, şiir yaratımında mizacın da önemli bir rol üstlendiğini vurgulamak gerekir. Mizaç olarak Namık Kemal'e benzeyen Nazım Hikmet, kendi doğrularını aktarmak ve idealindeki yönetim şeklini –kulaktan dolma ve bilgi açısından zayıf fikirler- ülkeye yaymak için mücadele etmekten geri durmaz. Bundan dolayı, "835 Satır" kitabında yer alan alışılmamış bağdaştırmalar, kapalı bir üslup oluşturmaktan çok, sanatsal bir kaygıyla kaleme alınmıştır demek daha doğru olacaktır.

7. "835 Satır" kitabındaki alışılmamış bağdaştırmalar

Bu başlık altında, Nazım Hikmet'in şiirlerinde yer alan alışılmamış bağdaştırma örneklerine yer verilecektir.

"Bu bir türkü:-

toprak çanaklarda

güneşi içenlerin türküsü!" (Ran 2017: 25)

"Biz bu topraktan ateşten, sudan, demirden doğduk!

Güneşi emziriyor çocuklarımıza karımız" (Ran 2017: 27)

Güneş, coğrafik bir terim olarak kullanılmasına karşın, sanatsal olarak çok çağrışımlı bir özelliğe sahiptir. Özellik yaşamsal bir enerji kaynağı olması bağlamında, insanın ihtiyaç duyduğu yaşamsal unsurları motive etmek için sembolik veya alegorik olarak sanatsal metinlere malzeme teşkil eder. Güneşin etkin olduğu bahar ve yaz aylarını konu eden şiirlerde, onun insan üzerindeki hem fizyolojik hem de psikik etkisi görülebilir. Bunun yanında, güneş, bir fikrin doğuşunu simgeleyeceği gibi, bir ideolojinin ütopyasının sembolü de olabilir. Yukarıdaki alıntıda, 'güneşi içmek' ve 'güneşi emzirmek' gibi kullanımlar, eylemlerin alışılmadık bir bağdaştırma yapılarak güneşle ilişkilendirilmiştir. Abartılı bir kullanım ile içinde bulunululan mücededeledeki kararlılığa vurgu yapan bu kullanımlar, şiire derinlik kazandırmış ve estetik katmıştır.

“Bordadan atılan

mavi gözlü bir gemici ölüsü gibi

göklerde yüzerken ay” (Ran 2017: 100)

Bu alıntıda da alışılmamış bir mehtap imgesi görülmektedir. Ay, coğrafik bir terim iken burada mavi bir gemici ölüsüne benzetilmiştir. Ölü, hareketsizdir. Hareketsizlikle hayatın gidişatına karşı ayak uydurmayı ifade etmiş olabilir. ‘JAKONDUN HATIRA DEFTERİNDEN’ adlı bu şiirde, Bombay’dan Şanghay’a yapılan bir gemi seferi izlenimleri yer almaktadır. Şair, bu şiirde, Bombay, Şanghay, Borneo, Koşinşin (Vietnamda Fransız sömürgesi) gibi pek çok Asya yerleşim yeri sayarak okuru hızlı bir gezintiye çıkarır. Dikkat çeken bir diğer unsur, şiirin adıdır. Jokond, Leonardo Da Vici’nin ünlü monalisa tablosunun adıdır. Bu tablonun ana özelliği, Jokond’un yüzünün bir tarafı gülerken diğer tarafı hüznüdür. Şair yarattığı gemi yolculğu imgesiyle aslında Asya’nın hem zenginliğine hem de yoksulluğuna vurgu yapar. Burada kullanılan alışılmamış bağdaştırma, metnin geneli göz önüne alındığında, hüznü gece imgesini kuvvetlendirmektedir.

“Kızıl saçlı bir çocuğa gebe Şang-hay.” (Ran 2017: 102)

“Sarı sıska bir örümceğe benzeyen eli” (Ran 2017: 103)

“Ve sarı Asyanın al kanyla boyanmış olan
nemrut İngiliz narasıyla” (Ran 2017: 104)

“Yuvarlandı ayağının dibine

kana bulanmış sarı bir güneş gibi

Sİ-YA-U’nun kellesi” (Ran 2017: 105)

“Şairim

Şimşek şekillerini şiirlerimin

caddelere ıslık çalarak

kazırım

duvarlara” (Ran 2017: 113)

“orda

aydınlığı okuyan kara ekmek

sana doğruyu söyler..” (Ran 2017: 113)

“Bana mahsustur bu vuruş

futbol potinlerim

kurşunkalemimden öğrendi bu zanaatı!” (Ran 2017: 114)

“bir orospu odası yaptın kafatasını...” (Ran 2017: 116)

Yukarıdaki alıntı, düşüncelerini, para ve mevki için satanlara karşı söylenmiş bir mısradır. Kafatası, bir orospu odasına benzetilerek, karşı tarafa ithaf olunan suçlamalar estetize edilmiş ve okur üzerinde fikrî etki motive edilmiştir.

Alışılmamış bağdaştırmalarda ‘benzetme’ önemli bir yere sahiptir. Nazım Hikmet, şiirlerinde benzetme sanatını çokça kullanır. Aşağıdaki alıntılarının tamamı benzetme üzerine kurulmuştur. Yukarıda yer verilen tasnif açısından baktığımızda, aşağıdaki örneklerin anlam bakımından alışılmamış bağdaştırmalara girdiğini, bu çerçevede benzetmeler yapıldığını, bu benzetmeler yapılırken gibi edatının kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca, yapı bakımından cümle şeklinde kurulmuş olduğu görülmektedir. Benzetmelerde dikkati çeken unsur, benzeyen ile benzetilen arasındaki alışılmamışlıktır.

“İşte şu

ekşimiş uyku kokan çömlek gibi şehrin

kara sevdası değil öyle romantik.” (Ran 2017: 120)

“Çıplak

iki bıçak

gibi çekmiş yüzünden gözlerini

yürüyor düşmana doğru.” (Ran 2017: 125)

“Yine fakat

geniş kalçalı genç bir ananın

gergin gebe karnı gibi doğurucudur

mataralarımızda çalkalanan su.” (Ran 2017: 126)

“Ürkerek

adımlarımızın sesinden

kanlı karanlık yıllar

kanatlı bir hayvan gibi havalanıyor...” (Ran 2017: 126)

“Çok uzaklardan geliyoruz.

Alevli bir fanus gibi taşıyoruz ellerimizde

ihrak binnar edilen (yakılan) Galile’nin

dönen küre gibi yuvarlak kafasını.” (Ran 2017: 127)

“Biz

Prometenin çılgınlıklarını

doldurup pipomuza

kaba kıyım tütün gibi içiyoruz” (Ran 2017: 128)

“Şeffaf

temiz

damlalarıyla gözlerimiz,

bir umman içinde birleşmeseydi eğer,

her zerre

dağılsaydı başka bir yere,
dinamolarla türbinleri çiftleştirerek,
çelik dağları suda kof bir kelek gibi döndüremezdik.. (Ran 2017: 129-130)

“Birdenbire lâkin
ikinci bir japonya parçalandı karnımda!

(...)

Ölüm
kemik bir kakhaha gibi salladı sarı mendilini...

Doğruldu...

Gözlerime demirleyen uyku
demir aldı.” (Ran 2017: 132)

“Terli kızıl bir kısrak gibi
şahlanacaktı bahar” (Ran 2017: 141)

“Heyecanımız
rayların üstünde kayarken bile
çelik heykelliğini kaybetmiyen

bir

lokomotif..” (Ran 2017: 143)

“Dışarda,

karanlıklarda

çatırdıyor deniz böğründen vurulmuş bir orman gibi..” (Ran 2017: 191)

“Hava toprak gibi gebe.

Hava kurşun gibi ağır.” (Ran 2017: 205)

“Şüphe:

çıplak ayaklı bir gece gibi

İlerliyor içimde.” (Ran 2017: 214)

“Sarardı Yusuf oğlu:

gözleri bir mavzer namlusu gibi

kurşunla dolu..” (Ran 2017: 246)

“Anası yüzüme bakıp

kara bir uçurum gibi çekti içini..” (Ran 2017: 250)

Nazım Hikmet, şiirlerinde pek çok yapısal yenilikler yapmış, şiir sanatının imkânlarını kullanmaktan çekinmemiş, dönemindeki estetik ve fikri yaklaşımların dışına çıkarak yoğun olarak ideolojisinin çevresinde bir şiir anlayışı ortaya koymuştur. Şiirlerinde Vladimir Mayakovski etkisi görülen şairin yer yer gelenekten de yararlanarak özgün bir şiire ulaştığı söylenebilir.

Nazım Hikmet, yapı ve anlam açısından pek çok yenilik yapmakla beraber, aktif olarak şiir yazdığı dönemin şairlerinden de pek çok yönden ayrılmıştır. Bu ayrışmanın en önemli unsuru olarak ideoloji görülmektedir. Bunun dışında, şairin imgelemi ve söz dizimi açısından da özgünlük kazandıği söylenebilir.

İncelemede, “alışılmamış bağdaştırma” hakkında bilgi verildi ve bu kavram

çeşitli açılardan tartışıldı. Nazım Hikmet'in şiirlerinde tespit edilen alışılmamış bağdaştırmalar örneklendirilerek araştırma sonlandırıldı. Buna göre, şairin şiirinin asli bir unsuru olmamakla beraber, alışılmamış bağdaştırmalar kullandığı tespit edildi. Bu örneklerle şiirini estetik açıdan zenginleştirdiği, dilbilgisinin kuralcılığından sıyrılarak şiire sanatsal bir söyleyiş kazandırdığı, yeni anlam birimcikleri oluşturduğu söylenebilir. Nazım Hikmet'in şiirlerinde, uzak çağrışımlı sözcüklerin yanı sıra, meslek dili, argo gibi unsurlarla da alışılmamış bağdaştırmalar yapıldığı saptandı. Şiirlerde, alışılmamış bağdaştırmaların yoğun olarak gibi edatıyla oluşturulan benzetmelerle yapıldığı görüldü

Kaynakça

- Aksan, D. (2004). *Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- İspirli, Ö. L. (2014). *Almanca ve Türkçede Eğretileme Süreci*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Nayır, Y. N., & Bolat, S. (2003). *Şiir Sanatı*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ran, N. H. (2017). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rifat, M. (2012). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Türkiye - İran Sınır Meseleleri: 1913-1939

Seçil ÖZDEMİR*

Özet

20. yüzyılda İran-Türkiye ilişkilerinin temelindeki karşılıklı rekabet ve güvensizlik iki devletin tarihi birikimi ile özetlenemeyecek kadar girifti bir hal almıştır. I. Dünya Savaşı sonrası sınırlar üzerinden tehdit oluşturmak bölgesel politikanın bir aracı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile İran-Türkiye sınırlarında güvensizlik atmosferi belirginleşmiştir.

Bu çalışma, bölge dışı aktörlerin müdahalelerinin Türkiye-İran ilişkilerini ve taraflar arasında sınır güvenliğini etkilediği iddiasındadır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla, İngiltere ve Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki sınır meselelerine İstanbul Protokolü ile dahil olmuştur. Benzer müdahaleler, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Musul Meselesi, Şeyh Said İsyanı gibi sorunlarda da görülmüştür. İran-Türkiye sınır bölgelerinde yaşayan farklı gruplar bu rekabet ve değişim sürecinde silah ve yardım bulmakta zorluk yaşamamış, bu durum bölgesel güvensizliğin sürekliliğine sebep olmuştur. 1930'lu yıllarda dünyadaki şartlar görünürde İran-Türkiye ilişkilerinin nispeten yoluna girmesini sağlamışsa da İran-Türkiye arasında yaşanan sınır problemleri uluslararası gerilimlerin turmandığı dönemlerde ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 20. yüzyılda bölgesel güvenliğe etki eden ve bu yüzyılın sonlarında Türkiye sınırlarını saran terörizm tehdidinin alt yapısını ortaya koymak ve Türkiye'nin komşularıyla yaşadığı sınır sorunlarının uluslararası bir politika aracı olarak bu süreçteki gelişimini açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: İran-Türkiye, Sınır Sorunları, Simko İsmail, İsyan

Turkey-Iran Border Issues: 1913-1939

Abstract

In the 20th century, the mutual competition and mistrust at the basis of the Iran-Turkey relationship gained an intricate form that cannot be summarized by the historical accumulation of the two states. After World War I, creating threats over borders has become a tool of regional politics. An insecurity atmosphere in the Iran-Turkey border has become distinct with the collapse of the Ottoman State.

The present study proposes that the intervention of external actors affected Turkey-Iran relations and border security. Just after the weakening of the Ottoman State,

*- Dr. Öğretim Görevlisi, Bartın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, sozdemir@bartin.edu.tr

**Bu çalışma, III. Mülkiye Uluslararası İlişkiler: Birinci Dünya Savaşı ve Yirminci Yüzyıla Etkileri (17-18 Ekim 2019) Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

England and Russia initially became involved in border issues between Iran and the Ottoman State beginning with the Istanbul Protocol. Similar interventions were also observed in such issues as Mosul problem, Sheikh Said rebellion during and after World War I. The groups creating issues in these border regions did not experience difficulties in finding weapons and aid during this competitive process of change and this situation led to the continuation of the regional mistrust. Although the global conditions in the 1930s seemed to somewhat realign the Iran-Turkey relationship, the border issues experienced between Iran and Turkey came to the forefront during periods when international tension rose.

The aim of the study is to reveal the infrastructure of the terrorism threat affecting regional security in the 20th century and surrounding the borders of Turkey at the end of that century, and to explain the development of the border problems Turkey has experienced with her neighbours as an international political tool during this process.

Key Words: *Iran-Turkey, Border Issues, Simko Ismail, Rebellion*

Giriş

1639’da çizilen sınırları ile İran İslam Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin en eski sınır komşusudur. Bu tarihi sürekliliğe rağmen İran-Türkiye ilişkileri sürekli dostluk ve işbirliği içinde ilerlememiştir. İki devletin doğrudan birbirlerinin topraklarına yönelik talepleri yoktur; ancak sınırlarında gelişen güvenlik endişeleri, İran-Türkiye arasında güvensizliğe sebep olmuştur.

Bu çalışmada, I. Dünya Savaşı’ndan itibaren İran-Türkiye sınırlarında ortaya çıkan sorunlar ekseninde iki devletin ilişkileri incelenmiştir. Buna ek olarak Osmanlı Devleti’nin zayıflamaya başlaması ile bölgede kendi nüfuz alanlarını oluşturma mücadelesine giren İngiltere, Rusya ve Almanya’nın bu ilişkilere etkisi konunun bütünlüğüne katkı sağlamak için değerlendirilmiştir. Bölge dışı aktörlerin ortaya çıkması, ortak tarihi, coğrafi, kültürel değerlere sahip İran ve Türkiye gibi devletleri yakınlaştırmamış aralarındaki rekabeti arttırmıştır. Bu sebeple bu çalışmada İran-Türkiye ilişkileri açıklanırken buna etki eden bölgesel ve bölge dışı faktörler bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulmuştur.

I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında İran-Türkiye sınır bölgelerinde Ermeni, Nasturi ve Kürt gruplar birbirlerine karşı denge oluşturmak için kullanılmıştır. 19. yüzyılda bölgeye misyonerlerin gelişine kadar aralarında büyük bir sorun bulunmayan bu gruplar bu tarihlerden itibaren kanlı çatışmalar yaşamaya başlamıştır.¹ Sınır bölgelerindeki grupların İran-Türkiye ilişkilerine ve sınır güvenliğine etkileri bu çalışmada değerlendirilmiştir.

1- Abdurrahman Yılmaz, “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart 2015, Yıl 8, Sayı XXI, s.110. (Ayrıca Nasturi toplumu hakkında detaylı bilgi için bkz aynı eser.)
DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh713>

Osmanlı Devleti'nin ve Kaçar Hanedanlığı'nın zayıflamaya başlaması taraflar arasında sınır sorunlarının belirmesine sebep olmuştur. Bölge dışı aktörlerden destek alan lokal gruplar da bu süreçten faydalanmak istemiştir. İran topraklarında gelişen Simko İsmail İsyanı bu dönem İran-Türkiye arasında sınır sorunlarının ve güvensizliğin belirmesine sebep olmuştur. Bu dönemde sınırlara yakın bölgelerde yaşayan azınlık gruplar taraflar arasında tehdit aracı haline gelmiştir. Simko İsyanı süresince ve sonrasında Türkiye, sınırlarındaki özellikle Kürt ve Ermeniler konusunda İran'a, İran'da benzer şekilde Türk, Türkmen ve Sünni gruplar konusunda Türkiye'ye güvenini yitirmiştir.²

İran-Türkiye ilişkileri 1930'lu yıllarda toparlanma ve yakınlaşma sürecine girmiş; ancak iki devlet ilişkilerinde istikrarlı bir iyileşme yaşanmamıştır. Sonuç olarak 20.yüzyılda gelişen olaylar, bu yüzyılın sonlarında gelişen terörizm probleminin alt yapısını oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki girift siyasi atmosferin etkisiyle uzun vadeli olarak bölgesel güvenlik zarar görmüştür. Bu sonuçtan faydalanan bölge dışı aktörler gibi bölgesel dinamiklerin bu problemin alt yapısında yer aldığı bu çalışma ile ortaya konulmuş ve I. Dünya Savaşı sürecinde sınır sorunları ekseninde İran- Türkiye ilişkileri değerlendirilmiştir.

Türkiye ile İran arasında kültürel, coğrafi, siyasi, tarihi sebepleri olan bir rekabet vardır; ancak 20.yüzyılda iki devlet arasında belirginleşen güvensizlik atmosferinin sorumlusu olarak bölge dışı aktörler gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasında sömürgeci güçler arasındaki rekabetin etkisi vardır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada öncelikle: "I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda devam eden rekabet Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiş midir?" sorusunun cevabı verilmek istenmiştir. İran-Türkiye sınırlarında (1913) İstanbul Protokolü'nden II. Dünya Savaşı'na kadar yaşanan güvenlik problemleri ve bu problemlerde dış aktörlerin etkileri bu çalışmada incelenmiştir. İran-Türkiye arasında sınır güvenliği anlaşmaları yapılmasına rağmen sürekli bir güvenlik atmosferi tesis edilememesinin dış etkenlerden farklı sebepleri de çalışmanın bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada, I. Dünya Savaşı sonrası bölgedeki gelişmeler terörizmin alt yapısını hazırlamış mıdır sorusunun cevabı da aranmıştır.

Araştırma, I. Dünya Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen süreci kapsamaktadır. Bu açıdan 1913 senesi İran-İrak sınırının uluslararası bir protokolle belirlenmesi ve I. Dünya Savaşı öncesi temel politikaların belirginleştiği bir dönem olarak çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir.

Bu araştırma, 20. Yüzyılda Türkiye-İran sınırında ortaya çıkan güvenlik probleminin tarihi alt yapısını incelemek, Türkiye-İran ilişkilerini sınır sorunları ekseninde analiz etmek amaçlanmıştır.

2- Bu konuda detaylı bilgi için bkzn: Barış Metin, "Türk - İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, TSA / YIL 16 S:2, Ağustos 2012.

İran-Türkiye: Sınır Güvenliği Anlaşmalarına Rağmen Sürekli Güvensizlik

Türkiye ve İran, coğrafi, kültürel, siyasi çok yönlü ortak değerlere sahiptir; ancak bu durum iki devlet ilişkilerini yakınlaştırmaktan daha çok aralarındaki rekabetin sürekliliğine katkı sağlamıştır. İran ve Türkiye hem yakınlaşma hem de birbirinden uzaklaşma potansiyellerini aynı anda bünyelerinde barındırmaktadır. “*Dünyada bu özelliğe sahip müstesna iki komşu ülkedir.*” Politik açıdan bakıldığında, Türkiye ve İran sınır komşusu olmasına rağmen, birbirine uzak veya rakip güçler olarak görülmektedir. Türkiye-İran ilişkilerindeki bu iki kutupluluk tarihi bir alt yapıya sahiptir.³ Nitekim İran-Türkiye arasındaki rekabet modern dönemde başlamamıştır. Örneğin: Firdevsi’nin Şehname adlı eseri Türklerle İranlılar arasında eski dönemlerde geçmiş savaşları tasvir etmektedir. Şehname’de Türk orduları demirden ve çelikten kurulmuş ordular olarak tasvir edilir. Bu eserdeki destani rivayetlere göre Zal oğlu Rüstem’e Türkleri şu şekilde tavsir etmektedir:

*Türkler savaşta erkek ejderdir,
Nefesleri alev kılıçları bela yağmuru,
Bayrakları zırhları siyah demir,
Bilekleri ve külahları demirden,
Sen yeryüzü demir diyorsun, diyeceksin,
Süngüleri havada bir zırh sayacaksın,
Yer ve dağ demir oldu diyeceksin...⁴*

Şehname’nin yazılmasından yüzlerce yıl sonra taraflar arasındaki rekabetin devam ettiği görülmektedir. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti Sünni İslam adına, Şii Safeviler ve Kaçar Hanedanlığı ile İslam Dünyası’nın liderliği için yarışmıştır. 16. yüzyıldan sonra, bu rekabet bir dizi diplomatik ve askeri çatışmaya yol açmıştır. Sultan Selim’in 1514’te Safavileri yenmesi Türklerin yükselişi, 20. yüzyıldan sonra Pan-Sünni ideolojinin yayılması, İran açısından endişe verici olmuştur.⁵ Bu temel tarihi alt yapı taraflar arasındaki güvensizlik atmosferinin dış etkenlerden farklı sebepleri olduğunu göstermektedir.

1639’da Osmanlı İmparatorluğu’nun Sultan IV. Murat komutasında yaptığı İran Seferi ardından 17 Mayıs 1639 tarihinde iki devlet arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti - İran sınırları çizilmiştir. Bu sınır çizildiğinde henüz

3-Gökhan Çetinsaya, “Türkiye- İran İlişkileri”, içinde: *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), s.135-158, Ayrıca Bknz: Gökhan Çetinsaya, “Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations” Middle East Review of International Affairs, S.3, s.116-132

4- Abdulkadir İnan, “Türklerde Demircilik Sanatı”, *Türk Kültürü*, S.42,Y.IV. Nisan 1966, s. 542

5- Bo Wang, “Turkey-Iran Reconciliatory Relations: Internal and External Factors”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 5:1, 1-18, 2011, DOI: 10.1080/19370679.2011.12023171, s.4

Avrupa’da birçok ulus devlet kurulmamış, ABD aktif bir dünya gücü olarak ortaya çıkmamıştır.⁶

Türk-İran rekabetinde çok fazla etken olmasına rağmen sınır güvenliği meselesi her iki taraf için problemli bir konu olmuştur.

19.yüzyıldan itibaren bölgenin iki önemli gücü arasındaki bu tarihsel rekabet bölge dışı güçler açısından bir avantaj olduğu gibi bölge dışı aktörlerin rekabeti de bölgesel güçler için avantaj olarak değerlendirilmiştir.

Bütün bu aktörlere ek olarak sınır bölgelerinde bulunan Türk veya Fars olmayan grupların bölgede sınır sorunlarında ön plana çıktığı görülmektedir. 1880 senesinde Kürt lider Ubeydullah Nehri⁷ bölgede hem İran hem de Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmıştır. 16.yüzyıldan itibaren bu grupların taraflar arasında bir tampon görevi gördüğü; ancak 19. yüzyıl sonlarında ayaklanmalar çıkarttıkları görülmektedir.⁸ I. Dünya Savaşı sırasında sınır bölgelerindeki Kürt, Nasturi, Ermeni gruplar savaşa dahil olup olmadıklarına bakılmaksızın büyük zarar görmüştür. Özellikle Kaçar Hanedanı’nın siyasi otoritesinin zayıflaması bölgeyi toplumsal rekabetin insafına ve dini çizgilerle kurulan yeni ittifakların ortaya çıkmasına bırakmıştır.⁹

I. Dünya Savaşı sonunda İran topraklarında beliren Simko ve Türkiye’de Şeyh Said, Ağrı İsyanı ayaklanmaları her iki devletin güvenlik endişeleri yaşamasına ve birbirlerini bu isyanların destekçisi olarak itham etmelerine sebep olan bazı örneklerdir.

I.Dünya Savaşı’nda İran’ın Stratejik Konumu: Fırsatlar ve Rekabet

I. Dünya Savaşı sürecinde Ortadoğu hızlı bir değişim yaşamıştır. Bu dönemde milliyetçilik fikirleri uluslararası rekabette “*petrolden değerli bir mahsül*” olarak kabul edilmiştir. Bu durum yeni umutlar yerine parçalanmış bir güvensizlik atmosferinin var olmasına sebep olmuştur. Irak sınırlarındaki Hristiyanlar, bölgede oluşumu yeni tasarlanan siyasi sınırlar etrafında I. Dünya Savaşı’nın taraflarının amaçları için kullanılmışlardır. Bu durum zamanla bölgedeki Kürt gruplar ile Hristiyanların karşı karşıya getirilmesine ve dini farklılıklar üzerinden beslenen çatışma atmosferinin yerleşmesine sebep olmuştur.

6- Hossein Yarmohammadian, Ali Omid, Shahrooz Ebrahimi, “Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty”, The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World, Vol.6, NO.1, Spring 2017, s.1

7- Ubeydullah Nehri hakkında detaylı bilgi için bkz: Kamal Soleimani, “Exclusionary Islam and Kurdish Nationalism: The Case of the Naqshbandi Sheikh Ubeydullah of Nehri”, İçinde: Islam and Competing Nationalisms in the Middle East, 1876-1926. The Modern Muslim World. Palgrave Macmillan, New York,2016.

8- “The Kurds of Iran a Rugged People In a Rugged Land”, Çevrimiçi: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81B00401R000500080004-8.pdf>, (19.12.2019)

9- Kamal Soleimani, “The Kurdish Image In Statist Historiography: The Case Of Simko”, Middle Eastern Studies, 53(6), 949–965. doi:10.1080/00263206.2017.1341409, s.6

Bölgede rekabet içinde olan büyük devletler sınırlarda bulunan grupların çatışmasına zemin hazırlayan bazı politikalar sürdürmüş; ancak herhangi bir grubun diğerini tam olarak yok etmesini de önlemişlerdir.¹⁰ I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasındaki yıllarda devam eden bölgesel rekabete uluslararası güçlerin politikaları dahildir. Bu durum İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin birbirleriyle uzun vadeli ve sağlıklı ilişkiler kurmasına imkân vermemiştir. Bölgesel güçler, bölge dışı aktörlere karşı bütünleşmeleri ve yakınlaşmaları gerekirken daha çok uzaklaşmışlardır.¹¹ I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı bu rekabette bölgede ön plana çıkan güçlerin stratejileri özetlenecek olursa:

Osmanlı Devleti: 1900'lerin başlarından itibaren dış aktörlerin etkisi bölgede sadece iki gücün karşılıklı ilişkilerini incelemeyi zorlaştırmıştır. Belirtilen ilişkiler ağının sonucu olarak İran'da Osmanlı Devleti'nin muhatabı sadece Tahran değildir. 1907'de İran'ı kendi aralarında yaptıkları bir anlaşmayla nüfuz bölgelerine ayıran Rusya ve İngiltere ön plana çıkmıştır. İlk aşamada İngiliz ve Rus baskılarına direnen Osmanlı Devleti, zamanla kendi iç ve dış problemlerinden dolayı tavizler vermek durumunda kalmıştır. İngiltere ve Rusya'nın yoğun çabaları neticesinde 21 Aralık 1911 tarihinde Tahran Protokolü ardından 17 Kasım 1913 tarihinde "İstanbul Protokolü" imzalanmıştır.¹² Bu protokol ile alınan kararlar dönemin koşulları içinde uygulanamamış ve sınır sorunlarına kalıcı bir çözüm üretememiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda devam eden rekabet Türkiye ve İran'ın karşılıklı ilişkilerini etkilemekle kalmamış aynı zamanda bu ilişkiler çok boyutlu ve karmaşık bir hal almıştır. Bu noktada I. Dünya Savaşı sürecinde öncelikle Almanya, İngiltere ve Rusya rekabetinin Türkiye ve İran'ın karşılıklı ilişkilerinde etkisi görülmektedir. Bu girift ilişkiler ağında rekabet, sınır bölgelerinde çeşitli güç odakları elde etme boyutuna erişmiştir. Sınır bölgesindeki gruplardan herhangi birinin İngiltere veya Rusya tarafından silahlandırılması sınır güvenliğini tehlikeye düşürmüştür; bu durum ise öncelikli olarak İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

İran, I. Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı Devleti açısından olduğu kadar İngiltere, Rusya ve Almanya açısından da önemli bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaş planlarında Almanya ile belirli noktalarda anlaşılmasına rağmen rekabetten doğan bazı zıtlaşmalar yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda kendi çıkarlarını korumak için sürdürdüğü bir strateji vardır. Bu strateji içinde Osmanlı Devleti açısından İran'ın konumu önem arz

10- Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*, Edinburgh University Press, 2015. s. 93

11- Eric Herring, "The Future of Iraq" *Beyond Iraq: The Future of World Order*, Edited by Amitav Acharya & Hiro Katsumata, (World Scientific Publishing 2011), s.16-17

12- Protokolün tam metni için bkz: Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları ve 1913 İstanbul Protokolü (1847-1913)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2009, s.182-192.

etmektedir. Osmanlı Devleti, kendi güvenliği açısından İran'ın tamamen İngiliz ve Rus kontrolüne girmesini önlemek istemiştir; Nitekim savaş yıllarında İran toprakları İngiltere, Rusya ve Almanya'nın rekabet sahası haline gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin İran üzerinden Afganistan ve Kafkasya'ya ulaşmak, bu bölgelerde askeri, siyasi operasyonlar yapmak, özellikle Kürt ve Azeri bölgelerinde uzun vadeli nüfuz kurma istediği vardır.¹³ Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın da bu planlarda etkisi vardır. Bu dönemde Alman Genelkurmayı tarafından planlanıp Enver Paşa tarafından teşkil edilen, amacı İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere aleyhine ihtilaller çıkarmak olan “*Rauf Bey Müfrezesi*” adında özel bir birlik oluşturulmuştur. Rauf Bey Müfrezesi'nin teşkili konusunda Enver Paşa, bu görevin Afganistan'ı İngilizlere karşı harbe hazırlamak, bu yolla Hindistan'da tahriklerde bulunmak olduğunu belirtmiştir.¹⁴

I.Dünya Savaşı sırasında Hilafetin gücünü bu şekilde değerlendirme planlarını Mustafa Kemal, Nutuk'ta şu ifadelerle eleştirir:

“Halife ve hilafetin sultanının, onların dediği gibi, bütün dünya Müslümanlarını kapsaması lazım gelince, bütün mevcudiyetini ve kuvvet kaynaklarını halifenin emir ve yasaklarına hasretmekle Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lazım gelmez miydi? Onların ileri sürdükleri icaplara ve hükümlere göre, halife namında hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısaca dünyanın her tarafındaki İslamların ve İslam memleketlerinin işlerinde söz sahibi olacaktı. Bu hayalin hiçbir vakit tahakkuk etmemiş olduğu malumdur. İslam cemaatlerinin birbirinden tamamen ayrı maksatlarla ayrıldıkları, Emeviler'in Endülüs'te, Aleviler'in Mağrip'te, Fatimilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer hilafet, yani saltanat kurdukları ve hatta Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin “bir emirül mümini ile bir minberi” olduğu Hoca Şükrü imzalı kitapçıkta dahi zikrolunmaktadır. Bu tarihi hakikati bilmezlikten gelerek, hemen tamamıyla yabancı devletlerin tabiiyeti altında bulunan veya bağımsız olan İslam milletlere veya devletlere halife namı altında bir hükümdar tayin etmek akıl ve hakikat ile bağdaşabilir miydi?”¹⁵

Almanya: Bu süreçte Almanya'nın İran'a özel ilgisinin sebebi düşünüldüğünde; Öncelikle İran'ın Sovyetler Birliği, Afganistan ve Hindistan arasındaki stratejik konumu Almanya açısından önemlidir. Diğer taraftan İran, Türkiye ve Irak ile uzun sınırlara sahiptir. Bu durum etkili bir propaganda merkezi olarak İran'ın değerini arttırmaktadır. Buna ek olarak petrol rezervleri ve petrolden elde edilen gelirler açısından İran'ın varlıkları son

13- Kürşat Karacagil, “I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları” (OTAM, 36/ Güz 2014), s.99

14- İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-”, Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara 1992, s.249

15- Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Hazırlayan: Mehmet Murat Sezer, Yakamoz Yayıncılık, 2015, s.492-493

derece zengindir.¹⁶ İran, I. Dünya Savaşı süresince İttifak ve İtilaf Devletleri'nin siyasi mücadelesine sahne olmuştur. Hatta müttefik olan Osmanlı Devleti ve Almanya arasında da ortak bir İran politikası bulunmadığından geri planda bir Türk-Alman rekabeti savaş süresince yaşanmaya devam etmiştir.¹⁷

İngiltere: İngilizler, I.Dünya Savaşı yıllarında Musul civarında olduğu gibi İran aşiretlerini de bağımsız Kürdistan kurulacağı vaadiyle harekete geçirmeye çalışmıştır. Diğer yandan aynı propaganda, Kürt Teali Cemiyeti'nin mensuplarından Bedirhan oğulları ve İngiliz Binbaşısı Neville tarafından Türkiye'nin güneyinde yapılmış ve İstanbul Hükümeti yardımıyla buralarda Millî Mücadele'ye karşı ayaklanmalar tertip edilmiştir.¹⁸ İngilizlerin bu girişimlerine karşın Türkiye sınırlarında bir Ermeni istilasının getireceği felâketleri düşünen Kürt ileri gelenleri ve aşiret ağaları Türk-Kürt birliğine yönelmiştir. Bu sebeple 15. Kolordu bölgesinde İngilizler, Hakkâri ve Van dolaylarında Seyit Taba ve Simko'yu (İsmail Ağa) elde etmiş olmalarına rağmen Van Valisi Haydar'ın uygun tedbir ve tavsiyeleriyle amaçlarına erişememiştir. İran'ın Urumiye bölgesinde Türk sınırlarına yakın olan Şikak Aşireti Reisi Simko, 15. Kolordunun silâh ve cephane yardımıyla, o bölgeyi İngilizlerin idare ettiği Nasturi kuvvetlerine karşı savunmuştur. Kürt aşiret alayları da Ermenilere karşı 15. Kolordu'nun safları içinde canla başla çarpışarak millî topluluğun gerçek üyeleri olduklarını göstermişlerdir.¹⁹ Simko'nun Anadolu Hareketi temsilcileri tarafından gördüğü desteğin sebebini Kazım Karabekir, “*Simko'yu İngilizlerin elinden aldım ve Rumiye havalisine gelen Ermeni ve Nesturilerle müsadamelerinin muvaffakiyetini ufak tefek yardımlarla temin ederek Van'a karşı mürettep Ermeni ve Nesturi hareketlerini mefluc kıldım.*”²⁰ Sözleriyle ifade etmiştir. İngilizler'in Nasturileri Hakkâri ve Rumiye'ye yerleştikten sonra bu kuvvetleri Ermenilerle birleştirip Van'a saldırıma ihtimalleri vardı. Kazım Karabekir, “*bu ihtimale karşı daha evvel tedbir almıştım. Nahçıvan mıntakasına hâkim olmakla Ermenilerin İran'la muvasalasını kestirmiştim. İkincisi, Simko'yu tutarak Rumiye'de melhuz akına karşı emin bir vaziyet aldirmiştim.*” “*Herhangi bir tecavüz başlangıcı halinde derhal Ermenilere taarruzla bu tehlikeyi bertaraf etmek esas plânımdı.*”²¹ Der.

Simko'ya mülteci sıfatı verilmesi meselesini İran, Türkiye'nin İran'ı işgali olarak değerlendirmiş ve tepki göstermiştir. İran'ın bu isyanı çözüm metotları ise bu noktaya kadar Türkiye'nin sınır güvenliği için bir tehdit ortaya çıkartmıştır.²² İsyanı değerlendiren

16- Mustafa Şehitoğlu, Rahmi Doğanay, “İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 29, Sayı: 1, Ocak 2019, ss. 449-465

17- Karacagil, “I.Dünya Savaşı”, s.97

18- Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Serî No : 1, Atase Arşivi; No. 5/2793, Kis. 323, Dos. 4, Fih. 5. https://msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Askeritariharsiv/4_Turk_Istiklal_Harbi_Ic_Ayaklanmalar.Pdf (19.12.2019), s.15

19- Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), s.15-16

20- Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.82-83

21- Karabekir, a.g.e., s.163,296

22- Kaya, “Simko Ağa”, s.203-205

farklı çalışmalarda Simko'nun Türkiye sınırında olması konusu, İran'ın iddiası olarak belirtilmiştir. Bu sebeple İranlı yetkililer Anadolu Hareketi temsilcileriyle görüşmüştür. Türk yetkililerin cevabı ise Kürt aşiretlerin İngilizler tarafından korunduğu, bu grupların Türkiye'nin aleyhinde faaliyetlerde bulunabilecekleri, isyana destek veren grupların Türkiye'de değil Kuzey Irak'ta olduğudur. İran ise bu konuda İngiliz yetkilileriyle görüşmeler yaparak Türkiye'nin İran topraklarında Kürt milliyetçiliğini desteklediğini bu faaliyetleri sonlandırma isteklerini iletmıştır.²³

Kazım Karabekir'in ifadelerinin de gösterdiği durum Anadolu Hükümeti'nin Ermeni ve Nasturi kuvvetlerinin bir araya gelerek Türkiye'ye yönelik saldırıda bulunmalarını engellemek için Simko İsmail'den faydalanmış olduğudur. Bayat'a göre Osmanlı Devleti'nin Ermeni saldırılarına karşı sınırlarında arttırdığı tedbirler, Simko İsmail'in güçlenmesini sağlamıştır.²⁴ Diğer yandan ise Nasturiler, Ermenileri kendilerine karşı tehdit olarak gören gruplardan biridir. Nasturilerin, bölgede Ermeniler'den sonra gelen en nüfuzlu Hıristiyan toplum olarak kendi menfaatleri yönünde bir rekabet hissi geliştirmiş olmaları mümkündür. Nasturilerin önemi İran sınırlarına yakın dağlık bölgelerde bulunmaları, gerektiği zaman savaşçı olarak kullanılacak ve pratikte bağımsız bir konumda oluşlarından dolayıdır. Nitekim bu sebeplerle I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Nasturiler ilk olarak Rusların bölgesel hedeflerine araç olmuşlardır. İngilizler ise Musul üzerindeki emellerinde araç olabilecekleri fikriyle Nasturileri kullanılmışlardır.²⁵ 1924'de Hakkâri'de İngilizlerin isteği ve desteğiyle ayaklandıkları bilinen Nasturiler, İngilizler tarafından "*küçük müttelik*" olarak adlandırılmıştır.²⁶

Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi ardından Türk ve İran topraklarına yönelik İngiliz baskısı artmıştır. Bu durum Tahran'daki milliyetçi hükümetlerle Ankara Hükümetini, İngilizlere karşı anti-emperyalist ve tam-bağımsızlıkçı söylemde birleştirmiştir; ancak özellikle Simko İsyanı'nın ortaya çıkarttığı atmosfer İran- Türkiye ilişkilerinin ilerlemesine engel olmuştur.²⁷

Rusya: Rusya bu gelişmelerde bahsedilmesi gereken bir diğer önemli aktördür. Rusya, 18. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren İran'daki karışık siyasi atmosferden yararlanmak istemiştir. Rus birlikleri Dağıstan, Derbent, Bakü kalelerini zapt etmişlerdir. Rusya'yı Hazar bölgesinden uzaklaştırmak isteyen Osmanlı Devleti, 1724 yılında Rusya ile bir paylaşım anlaşması imzalamıştır;²⁸ ancak Rusya 1805 yılında Kürt aşiretleriyle temas kurmuş ve 1828-1829, 1853-1858 Osmanlı-Rus harplerinde bu ilişkilerini geliştirmiştir.

23- Barış Cin, Türkiye- İran İlişkileri 1923-1938, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, 60-66

24- Kave Bayat, Revabit-ı İran ve Türkiye: Ez Sukutu Devlet-i Osmani ta Ber Amedeni Nizam-ı Cumhuri 1298-1302 Şemsi, Çap: Perdus Danış, 1394, s.30

25- Yılmaz, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi", s.115-118

26- Yusuf Sarıncay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XIV / Mart 1998 / Sayı: 40, s.211

27- Efdal As, Efdal, "XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.46, Güz 2010, s.226 s.233

28- As, "XVI.YY'Dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına", s.226

²⁹ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve ardından imzalanan Berlin Anlaşması'nda doğrudan İran ve Osmanlı Devleti ilişkilerini etkileyecek bir madde vardır: Bu anlaşma maddesine göre Kotur Şehri ve arazisi İran'a bırakılmıştır. Berlin Anlaşması'nın imzalanmış olduğu 1878'den 1907'ye Osmanlı Devleti ile İran arasında Kotur şehri sınırlarında yaşanan bazı ihtilafların rapor edildiği görülmektedir. Buna rağmen bu süreçte taraflar arasında büyük bir kriz meydana gelmemiştir.³⁰

Rusya- İngiltere arasında 1907'de imzalanan anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetleri ve Irak bölgesi tehdit altına girmiştir. Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırlarını çevrelemek ve kendi nüfuz alanlarını geliştirmek istemişlerdir. Bu sebeple Azerbaycan bölgesine de siyasi ve askeri baskı yapmışlardır. Rusya, Osmanlı varlığını bölgeden çıkarmak için konsoloslukları vasıtasıyla, Tebriz, Hoy, Urumiye bölgelerindeki aşiretleri, Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmıştır. Buna ek olarak askeri birlikleri ile sınırlarda bir takım tecavüzlerde bulunmuşlardır. Ayrıca, Hem Osmanlı Devleti'nde hem de İran sınırlarında Karani Ağa, Ağapetros, Simko, Abdürrezzak gibi şeyhleri ve aşiretleri, Osmanlı Devleti aleyhine hareket etmeye teşvik etmişlerdir. Rusların izlediği bu politikalar Kürtleri ve Musul sınırına kadar uzanan sarp arazide yerleşmiş bulunan Nasturileri ayaklanmaya sevk etmişlerdir.³¹ Bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nin raporlarına da yansımıştır.

“Sekiz yüz mevcûdlu bir piyade Rus taburıyla dört mitralyöz iki sahra topu otuz altı mühimmât ve cebhâne arabası ve yetmiş deve ağırlığın Kuşcu'dan peyderpey Rumîye'ye gitmekte oldukları ve tahmînen bir bu kadarının da Hoy ve Salmas'a geldikleri birinci hudûd komiserinin iş'ârına atfen harbiye nezâret-i celîlesinden bildirildiği eclî'l-ma'lûmât iş'âr kâhır emr ü irâde.”³²

1913 yazında Van ve Erzurum vilayetlerinde Ermeniler, Yezidiler ve Kürt aşiretleri Ruslarla irtibat kurmuştur. Nasturi çeteleri ise bizzat Ruslarla beraber Urumiye'deki Türk Konsolosluğu'na saldırmıştır. Sünni halkından tüccarları konsolosluk civarında asarak öldürmüşlerdi. Ruslar, İran içindeki bu faaliyetlerini bölgedeki diğer grupları kullanarak Türk sınırları içine yaymaya çalışmışlardır.³³

“İraniye komiserliğinden mevrûd telgrafnâmenin bir sûreti leffen irsâl kılınmış ve mezkûr komiserliğin diğer telgrafnâmesinin bir fıkrasında da zâhirde Makû hâkimi hakikatde de Ruslar tarafından üç lira maaş ve bir yük arpa verilerek hudûdların muhâfaza olunacağı şâyi'asıyla süvari kayd olunduğu ve bu davete de icâbet eylediği

29-İsrafil Kurtcephe, Suat Akgül, “Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri” OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı:06,1995, s.249

30- As, “XVI.YY'Dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına”, s. 226

31- Kurtcephe, Akgül, “Rusya'nın I.Dünya Savaşı”, s.250

32- BOA, HR_SYS_00688_00001_001_001

33- Kurtcephe, Akgül, “Rusya'nın I.Dünya Savaşı”, s.254

*bildirilmiş.*³⁴ Bu raporda Rusların sınır bölgelerinde silahlandığı grupların bazılarını “hudut muhafazası” gibi söylemlerle kendi taraflarına çektikleri anlaşılmaktadır. Sınırlardaki Ermeni ve Nasturi grupların da benzer amaçlarla kullanılması sebebiyle Osmanlı Devleti bazı tedbirler almıştır. Osmanlı Devleti’nin İran ile bu konuda temaslar kurulduğunu gösteren belgeler de vardır: “*Ermenilerle Nasturilerin hudûdumuz civârında iskân edilmemelerinin heyet-i vüzerâca takarrür ettirildiği ve bunların iskânına mahsus arazi aramak için muhtelif vezaretlerden bir komisyon teşkil edildiği Tahran sefâretinden iş’âr kılınmıştır efendim.*”³⁵

Selmas’dan Başkale’ye, Hoy’dan Kotur’a oradan da Seray’a giden yollarda yapılan incelemelerde bu bölgelerdeki Osmanlı Ermenileri’nin Rusya’ya meyletmiş olduğu tespit edilmiştir. Ermeniler, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış gibi yerlerde Ruslar tarafından silahlandırılıp askeri eğitime tabi tutulmuştur. “*Van ve Bitlis havalisinden Selmas bölgesine giden Ermeniler ile Rusya’dan gelen komitelerin birleşmesinden oluşan mühim bir çete grubu Ruslar tarafından her gün bir Türk birliğine taarruz ettiriliyordu.*” Böylece Ruslar, bazı Kürt aşiretleri ve Nasturiler’den sonra Ermenileri de Türkler aleyhinde yönlendirmiştir.³⁶

Ermenilerin terör örgütleri olan Hınçak, Armenagan ve Taşnaksutyun adlı komitelerin Van Ayaklanmasını hazırladıkları bilinmektedir. Bu süreçte maksatları Van şehir merkezinde büyük bir olay çıkararak, Sason ve Zeytun’da olduğu gibi yabancı devletlerin müdahalesini sağlamaktır. Ayaklanmayı hazırlayanlar İran ve Rusya’dan gelmiştir. Bölgedeki Ermenilerden “*silâh vergisi*” adı altında para toplayarak yeterli silâh ve mermi temin etmişlerdi. Tutumlarının yanlış olduğunu söyleyerek uyarmak isteyen Ermenilerin de birçoğunu papazlar dahil olmak üzere katledilmiştir. Bu terörist gruplar sağduyulu Ermeni toplumu üzerinde de katliamlar yaparak otorite kurmuşlardır. Bu grupların kanlı ayaklanmaları ve katliamları yabancı konsoloslukların müdahalesi ve hükümetin aldığı önlemler sonucunda onların İran’a çekilmesine sebep olmuştur. Bu süreçte de Ermeniler, sınırlardaki Süryaniler ve Kürt aşiretleri arasında da çatışmalar yaşanmıştır.³⁷

Simko İsmail: İngiliz-Rus-Fransız Rekabeti

Simko İsmail, 20.yüzyıl başlarında İran’daki Kürt gruplarından Şikak Aşireti’nin lideri olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında İsmail Ağa Simko, İran-Türkiye sınırında önemli bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. Simko, savaşın ortaya çıkardığı atmosfer ile

34- BOA, HR_SYS_00688_00001_008_001

35- BCO, 030_10_00_00_108_706_3, 4169/10601

36- Kurtcephe, Akgül, “Rusya’nın I.Dünya Savaşı” ,s.254

37- Türk İstiklal Harbi No: III. Cilt Doğu Cephesi (1919 -1921), ATASE Basımevi, Ankara:1995, s.5

Urumiye Gölü'nün batı bölgesinde kontrol sağlamıştır.³⁸

I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki dönemde Osmanlı yanlısı güçler yanı sıra Ruslarla ittifak kuran Simko, aşiret konumunu sürekli olarak pekiştirmiştir. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti yenildiğinde, İran Hükümeti zayıf ve işlevsiz olduğunda, Şikak Aşireti İran sınırlarında nüfuzunu arttırmıştır. Simko, Rusların silah desteğiyle aşiret bölgesi üzerinde kontrol sahibi olmuştur. Stansfield'in belirttiğine göre İran'a karşı ayaklanma planında diğer önde gelen Kürt aşiret liderlerini bir araya getiren Simko ve işbirlikçileri, bağımsız bir Kürt devleti kurma planını desteklemek için Irak'ta bulunan İngiliz Sivil Komiseri AT Wilson'a da ulaşmış; ancak ondan cevap alamamışlardır.³⁹ Zeyrek ise Bolşevik Devrimi'nden sonra, bu tarihe kadar çok önemli başarılar elde edemeyen İngiltere'nin bu stratejik bölgede güçlenmek için Kürt politikasının belirginleşmeye başladığını belirtir. Rus ordularının bölgeden çekilmesi İngilizlerin, İran'da güçlenmek ve sınır bölgelerinde nüfuz sağlamak için yerel Kürt aşiretlerinden yardım almayı hedeflemesine sebep olmuştur. İngilizler, Türklere karşı Ermeni-Kürt işbirliğini geliştirmeyi amaçlamış ve Kürt grupları bunun gerektiğine inandırmaya çalışmıştır.⁴⁰

Rusya'nın Brest Litvosk Anlaşmasıyla bölgeden çekilmesi Kürt aşiretleri üzerinde İngiliz etkisini arttırmıştır; ancak bu durumun bir diğer yönü belirtildiği gibi Rusya'nın geri çekilirken bıraktığı çok sayıda askeri malzemedir. Bu malzemeler ilk aşamada Türk, Alman ve Kürt gruplara karşı bölgedeki Hristiyan grupların Urumiye civarında kontrollerini güçlendirmiştir. Simko İsmail'in Hoy'a yerleşmesinden sonra ise bu gruplar onun saldırıları karşısında tutunamamıştır. Bu dönem anlatılan bir anekdot sınırlardaki Keldanilerin bölgede Türklere ve Kürtlere muhalif faaliyetler sürdürmek için İngilizler'den kredi istediği şeklindedir. Rusya'nın geri çekilmesi ardından bölgede durum, özellikle Suriye'nin kuzeyi ve Musul üzerinde bu gruplar vasıtasıyla kontrolü sağlamak için Fransız ve İngiliz rekabetine dönüşmüştür.⁴¹ Esasında İran coğrafyasında Rus-İngiliz rekabeti daima ön plana çıkmıştır; ancak Fransız-İngiliz rekabeti de bir o kadar köklüdür. Napolyon Bonaparte, Hindistan'a yahut bu bölgede İngilizlere olası bir saldırı için İran'ı Mısır'a alternatif bir üs olarak değerlendirmiştir. İngiltere ise sadece Fransızları dışarıda tutmakla kalmayıp aynı zamanda Rusların doğuda Osmanlıları geride bırakıp İran ve Basra Körfezi üzerinden açık denize ulaşmalarını engellemeye çalışmıştır. Sykes Picot Anlaşması'nda 1918'den sonra İngiltere ve Fransa'nın Musul üzerindeki haklara yönelik değişiklik yapılmış ve Fransa daha önce kendisine vaat edilen bu bölgeden İngiltere lehine feragat etmiştir. Böylece, İngiltere savaş başladığında kendi

38- Bayat, Revabıt-ı İran ve Türkiye, s. 28

39- Gareth Stansfield, "Kurds, Persian Nationalism, and Shi'i Rule: Surviving Dominant Nationhood in Iran" In: Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria, (Ed: David Romano, Mehmet Gürses), (59-85), Palgrave Macmillan US:2014., s.67-69

40- Suat Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk - İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu" *Türkiyat Mecmuası*, C. 23/ Bahar, 2013, s.112-113

41- Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*, Edinburgh University Press, 2015, s.63-65

güvenliğini öne sürerek işgal ettiği İran topraklarındaki birliklerinin birçoğunu Musul'a aktarmıştır.⁴²

Simko İsmail, bölgede gelişen rekabeti değerlendirerek askeri güç elde etmiştir. Bu sırada Osmanlı ordusundan kaçan Kürt askerlerden Simko birliklerine katılanlar olmuştur. Ayrıca belirtildiği gibi Simko, Rus birliklerinden kalan silahlara ek olarak Osmanlı ordusunun itilaf devletlerine teslim edilmesi istenen silah ve mühimmatın bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştır. Simko önderliğindeki Şikak Aşireti, Ermeni ve Nasturilerin geri dönmelerini engelleyerek bölgede hâkim güç olmayı ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamıştır.⁴³ Simko kuvvetleri, 1919 ortalarından itibaren Kuzeydoğu İran'ın önemli bir bölümünü Tahran'ın kontrolünden uzaklaştırmış ve daha sonra bu bölgelere valiler tayin ederek kendisine sadık kişileri yerleştirmiştir. Simko, kontrol altında tuttuğu kasaba ve köylerden vergi toplamıştır.⁴⁴

I. Dünya Savaşı'nda İran toprakları Osmanlı İmparatorluğu gibi dağılmamıştır; ancak İran devleti kırsal alanların çoğunu etkili bir şekilde kontrol edememiştir. Özellikle 1639'dan sonra sınırların İran tarafından yönetilen kısımlarında isyanlar yükselmiştir. İsmail Ağa Simko o zamanlar İran'daki en büyük Kürt isyanına önderlik etmiştir. Simko, Urumiye Gölü çevresindeki Kürt, Azeri ve Asur gruplar üzerinde baskı ve yağma faaliyetleri sürdürmüştür. Eğer Simko bu gruplar üzerinde üstünlük sağlamsaydı benzer bir tutum onlar tarafından sergilenebilirdi.⁴⁵

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1930'lu yılların başına kadar bölgedeki Kürtlerin temel hareket tarzı Türkiye-İran sınırında isyanlar çıkarmak ve sınır ihtilafından da yararlanarak kendi varlıklarını sürdürebilmektir.⁴⁶ Bu isyancı gruplara destek olan bölge dışı aktörler ise bu sayede bölgeye nüfuz ve müdahale etme imkânı bulmuşlardır.

Türkiye-İran sınırlarında farklı gruplar arasındaki çatışmayı arttıran Simko İsyanı, bu süreçte İran- Türkiye ilişkilerine etki etmiştir.

Simko ayaklanmasıyla bölgede Kürtlerin Sünni kimliği, Kürt olmayan Müslümanların ise Şii kimliğinin ön plana çıktığı hatta bunların acem olarak adlandırıldıkları bilinmektedir. Simko'nun 1919 senesinde bir Kürt ülkesi kurma fikri ise İran ve Türkiye'yi bu harekete karşı birleştirebilir endişesiyle uygulanmamış; ancak belirtildiği gibi Şikak Aşireti, İngilizler'den bu konuda destek arayışlarına başlamıştır. Rusya ve İngiltere'nin 1922'de Rıza Han'ı desteklemesiyle Simko, İran topraklarından

42- Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press 1977, s.16,321-327

43- Polat Kara, "Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, 2010, s.24

44- Gareth Stansfield, "Kurds, Persian Nationalism", s.67-69

45- Soleimani, "The Kurdish image in statist", s.5-6

46- Kara, "Türkiye-İran İlişkileri", s.24

Irak ve Türkiye sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ *Mustafa Kemal, 27 Ağustos 1922'de Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği telgrafla Simko'nun ilticası halinde onu İran'a teslim etmenin Türk hükümetinin şeref ve haysiyetiyle bağdaşmayacağını bildirmiş, Kazım Karabekir 28 Ağustos'ta Hakkâri Mutasarrıflığına verdiği emirle Simko kuvvetlerinin silahsızlandırılarak İran'a zarar vermeyecek biçimde sınırdan uzak tutulmasını istemiştir.*⁴⁸

Simko İsmail, zaman zaman Ruslar'dan para yardımı aldığını itiraf etmiştir. Urumiye ve Selmas civarındaki Nasturilerin de Ruslar tarafından silahlandırıldığı bilinmektedir. ⁴⁹ Türkiye ve İran sınırlarında ana kabile grupları Şikak, Zarza, Mamash ve Mangur'du. Romano'nun iddiasına göre bu grupların hepsi Türkiye ve İran dışında Rusya ve batılı devletlerden yardım istemiştir. Bu desteğe rağmen Simko'nun da kabile milliyetçiliği ile 1924'de İran'ın kuvvetleri karşısında tutunamadığını belirtir. ⁵⁰

Belirtildiği gibi Rusların Ekim Devrimi'nden sonra bölgeden çekilmesi, Simko'nun diğer gruplara karşı üstünlük sağlaması için bir fırsat sunmuştur. Diğer yandan Ermeni çetelerinden farklı bir stratejiyle Simko, özellikle Urumiye bölgesinde açlık ve kıtlık sebebiyle zor durumda olanlara yardım ederek onlardan da destek almaya çalışmıştır; ancak başarılı olamamıştır. Soleimani'ye göre Simko İsmail'i diğer Kürt aşiret ayaklanmalarından ayıran onun eğitim ve kültürel gelişim için çabalanması gerektiği yönündeki tutumu olmuştur. Bu tutumuyla onun Persleri ve Osmanlı yanlılarını endişelendirdiği ve okullarda Hristiyanlık propagandası yaptığı söylentileri ortaya çıkartılmıştır.⁵¹ Bununla birlikte Simko'nun taraftar toplayabilmek için Kürt milliyetçiliğini kullanma çabalarına rağmen, Soleimani'nin belirttiğinin aksine kendisinin daha çok bir eşkıya gibi yağma faaliyetlerine odaklandığı, siyasi bir yapılanmaya gitmediği görülmektedir.⁵²

1921'de Simko, Urumiye Gölü'nün batısında, Baneh ve Sardasht şehirlerinin güneyinde ve hatta kuzeybatı Irak'ın bazı bölgelerinde kontrolü ele almıştır. Bu geniş alanda sağladığı kontrole ek olarak Simko, İran ve Irak'ın en güçlü Kürt aşiretlerinin sadakatini sağlamıştır. Buna rağmen Kürt toplumunda kavmiyetçilik algısının milli isteklerin önüne geçmesi bir baskı mekanizması karşısında kendisini göstermektedir. Nitekim 1926'da Reza Şah olacak olan Reza Han, bu baskıyı uygulayacak figürdür. Ağustos 1922'de Simko'nun güçleri yenilmiş ve Türkiye üzerinden Irak'a geçmiştir. 1922'den 1926'ya kadar Simko, önceki yılların başarılarını tekrar yakalamaya çalışmıştır; ancak savaş sonrasında toparlanmaya başlayan taraflar arasında bunu tekrar başaramamış

47- Soleimani "The Kurdish Image", s.5-11

48- Kara, "Türkiye-İran İlişkileri", s.27-28

49- Kurtcephe, Akgül, "Rusya'nın I.Dünya Savaşı", s.250

50- David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization, and Identity*, Cambridge University Press, New York:2006, s.221-223

51- Soleimani, "The Kurdish image in statist", s.5-7

52- David K. Fieldhouse, *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Col. W.A. Lyon in Kurdistan, 1918-1945*, I.B Tauris:2002, s.81-111

ve korunmak için yine Irak'a kaçmak zorunda kalmıştır. 1929'a gelindiğinde, İran, Simko'nun isyancı doğasının Kürtlere ve milliyetçi bir yönelimin diğer Pers olmayan gruplara örnek teşkil etmesinden endişe duymuştur. Kendisine bir tuzak hazırlanarak İran kuvvetleri tarafından öldürülmesinde bu endişenin de etkisi olmuştur.⁵³

Simko İsmail İsyanı: İran-Türkiye İlişkileri

I.Dünya Savaşı'nın son yıllarında bir İran elçisi, Osmanlı Devletinden geriye sadece adının kaldığını ve elçiliklerde tüm işleri mütteliklerin yaptığını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Anadolu'dan başka bir şeyin kalmadığını, milli hareketin güçlenmesiyle Anadolu'nun da artık Babıali'nin emirlerini dinlemediği belirtmiştir.⁵⁴ İran elçisinin bu bakış açısına karşın o dönem İran'ın sadece nominal bir varlık olduğu yaklaşımlarında bulunanlar olmuştur. Bu sebeple Hristiyanlara (Süryani ve Irak Hristiyanları) karşı bölgede Simko İsmail'e bir otonominin İran tarafından vaat edilmiş olmasını mümkün görenler, Simko'ya ileri gelen Fars yetkililerin bu yönde yazdığı mektuplar olduğunu belirten araştırmalar vardır. Diğer yandan bölgedeki Süryani liderlerinden Mar Shimon, Simko'ya yazdığı bir mektupla onu, "*Kürdistan denilen bu toprak hepimizin ülkesiydi; ancak, dini farklılıklar bize şu anki felaketi getirdi ve bizi birbirimizden ayırdı. Şimdi, birleşmeliyiz, toprağımızı geri kazanmalı ve birlikte yaşamalıyız.*"⁵⁵ sözleriyle dostane bir görüşmeye davet etmiştir; ancak bu görüşmeden sonra Mar Shimon, Simko İsmail ve adamlarına saldırıda bulunmuştur. Bu andan sonra bölgede Hristiyan ve Müslüman gruplar arasında güvenin tesis edilebilmesi mümkün olmamıştır. Simko ve adamları o dönem Hristiyanların sıkıntılar yaşadığı Khoi(Hoy) bölgesine geçmişlerdir. Bu dönemden itibaren gerek Hristiyan gerekse Müslüman grupların durumu terör kelimesiyle ifade edilmeye başlanmıştır. Bir misyoner bölgeyi "*hayal edilmesi zor bir terör*" alanı olarak ifade etmiştir. Her iki tarafta arabuluculuk yapmak isteyenler olmuşsa da ortaya çıkan açlık, kıtlık vb. zor şartlar kanunsuzluğu kontrol edilemez duruma getirmiştir. Bu durum binlerce Asuri'nin Irak'a göç etmesine sebep olmuştur. Onların bazıları bu sonucu İngiliz ihaneti olarak değerlendirmiştir. Simko ise Mar Shimon'u öldürerek intikam almıştır;⁵⁶ Fakat taraflardan birinin diğerine üstün gelmesi sorunu çözmemiştir. Mar Shimon'un Simko'ya karşı düzenlediği suikastın başarısızlığı sonucunda bölgedeki dini farklılıklar arasında çatışmalar artmıştır.⁵⁷

20. Yüzyılın ilk yıllarında İran-Türkiye sınırlarında yaşanan bu kaos tarafların

53- Stansfield, "Kurds, Persian Nationalism" s.67-69

54- Bayat, Revabıt-ı İran ve Türkiye, s.28, ayrıca bu dönem özellikle Van civarında Ermenilere karşı sürdürülen mücadele konusunda bknz: aynı eser (s.27-30)

55- Soleimani, The Kurdish Image, s.5-11

56- Mar Aprem, The History Of The Assyrian Church Of The East In The Twentieth Century, St. Ephrem's Ecumenical Research Institute (January 2003) Çevrimiçi : https://archive.org/stream/historyofassyria0018mara/historyofassyria0018mara_djvu.txt , Erişim Tarihi: 16.11.2019

57- Fieldhouse, Kurds, Arabs and Britons, s.81-111

ilişkilerine yansımıştır.

I. Dünya Savaşı yıllarında İran’da merkezi otoritenin bozulması ve İran yönetiminin sınırlara yakın bölgelerde bulunan Ermeni, Nasturi, Kürt grupların Osmanlı Devleti topraklarına yönelik faaliyetlerini kontrol edememesi İran-Türkiye sınırlarındaki Kürt gruplardan Şikak Aşireti’ne liderlik eden “Simko İsmail Ağa” isyanının temel sebebi olmuştur.⁵⁸ Simko, İran devletinin zayıflığından faydalanarak bağımsız bir Kürt devleti ilan etmiştir. Simko, dört yıl boyunca İran ordusuna karşı bölgeyi kontrolü altında tutmuş ve 1923’te daha koordine bir hareket geliştirebilmek için bir diğer Kürt Şeyh Mahmud Barzinji ile irtibat kurmuştur; ancak birleşik bir cephe oluşturamamıştır. Bu durumun temel sebebi olarak Kürt kimliğinin aşiret ve kabile kavramlarının gerisinde kalması gösterilebilir. Kabileler arası kavga ve rekabet sınırlardaki Kürt hareketlerinin birleşik bir cephe kurmasında temel engel olmuştur. Şikak Aşireti de kendi içindeki rekabetle üçe bölünmüştür. İsyanı İran’ın bütünlüğü açısından değerlendiren çalışmalarda İran’ın Kürt etnik milliyetçilik hareketleriyle 1918’den itibaren Simko Ağa isyanı ile karşılaştığı; ancak bu hareketin bir aşiret ayaklanması olarak kaldığı belirtilmektedir.⁵⁹

Simko İsyanı bu dönemde Anadolu Hareketi ve İran arasında sınır güvenliği endişesiyle temasların kurulmasına sebep olmuştur. İsyanın Türk- İran ilişkilerine etki etmesinin öncelikli sebebi İran Devleti sınırlarında otoritesini ve kontrolünü arttırdığında Simko’nun Osmanlı Devleti sınırlarına geçmiş ve dağlık bölgelere yerleşmiş olmasıdır.⁶⁰

I.Dünya Savaşı yıllarında İran sınırında bulunan Simko’nun bu dönemde özellikle sınır bölgelerindeki çatışmalarda adı geçmektedir. Sürecin lokal gruplar üzerindeki etkisiyle Kürt ve Ermeni çetelerinin çatıştığı, sınırlarda güvenliği sağlamaya çalışan jandarma birliklerinin bu çatışmaları durdurup asayişini temin etmeye çalıştıklarına dair raporlarda sıklıkla Simko ve çetesinin saldırılarından söz edilmektedir. I.Dünya Savaşı’nın başladığı yıllardan itibaren Ermenilere yönelik saldırılarda bulunan Keldani Aşireti’ne mensup Mir Muhi’nin jandarma müfrezeleriyle Hakkari Mutasarrıfı Cevdet Bey tarafından takibe alınıp, kendisine destek verenlerin tutuklandığı bölgede asayişini sağlayabilmek için bu hareketlere destek verenlere yönelik sıkı bir takibat başlatıldığında, Mir Muhi’nin “*bölgede şekavet yatağı olan Kotur’da*” Simko’nun yanına sığındığı bilinmektedir.⁶¹ Bu raporlar Simko’nun bölgedeki diğer Kürt unsurlara da destek olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Berlin Anlaşması’na Rusya’nın talebiyle eklenen sınır değişimi ve Kotur Şehri’nin bu faaliyetler için bir çatı oluşturduğu görülmektedir. Bu sayede Simko’nun iki devlet sınırlarında yer değiştirerek çeşitli yağma faaliyetleri ile varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Simko’nun sınırlarda sürdürdüğü yağma faaliyetlerinin bir örneği 23 Mayıs

58- Mehmet Kaya, “Simko Ağa İsyasının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y. 7, C. 7, S. 14 (Güz 2017), 203-205

59- Soleimani, “The Kurdish Image”, s.1-2

60- Kaya, “Simko Ağa”, s.203-205

61- Ersin Kırca, “I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi” *Journal of History and Future*, April 2017, Volume 3, Issue 1, (24-56) , s.37

1341 tarihli bir rapora yansımıştır. Raporda, Simko'nun İranlı bir mülteci olmasına rağmen tekrar İran'a firar ettiği ve etrafında bulunan destekçileriyle sınırlarda yağma faaliyetleri sürdürdüğü belirtilmektedir. Simko'nun yanında bulunan elli kadar atıyla Başkale'den Gevar'a giden postayı "kanlı bulduk" mevkiinde pusuya düşürdüğü ve darp ettiği, bu şekilde üç yıl önce öldürülen eşi Cevahir Hanım'ın intikamını aldıklarını söylediği not edilmiştir.⁶² Bu ve benzeri sınır tecavüzleri ardından İran ve Irak sınırlarında bulunan Simko'nun 1928 Mayıs ayında tekrar Türkiye sınırlarına iltica etmek istediği Van Hudut Komutanlığı tarafından rapor edilmiştir.⁶³

Simko İsmail'e Milli Mücadele döneminde mülteci sıfatı verilmesi, İran-Türkiye ilişkilerinin gergin bir atmosfere girmesine sebep olmuştur. Türk tarafının bu gruba mülteci sıfatı verme sebebi yukarıda belirtildiği gibi Van civarında Ruslar tarafından silahlandırılan Ermenilerin saldırıları karşısında bu grubun destek olabileceği düşüncesidir. Bu sebeple iki devlet arasındaki ortaya çıkan gerginlikte Simko'ya İran'a yönelik bir faaliyette bulunmaması kaydıyla Osmanlı Devleti'nin sınırlarında kalma izni verilmiştir; ancak bu sırada İran üzerinde nüfuz mücadelesinde olan İngiltere ve Rusya da bu gruba destek vermiş ve güçlenmesini sağlamışlardır.⁶⁴ Bayat, Urimiyeye'nin batısındaki tüm bölgelerin Türkiye sınırına kadar Simko Aşireti'nin kontrolü altında olduğunu ve Türk Milliyetçileri ile Kürt grupların Simko'ya destek verdiğini belirtir.⁶⁵

Simko İsyanı, 1923-1937 yılları arasında yaşanan yirmi iki Kürt isyanından biridir. Bu isyan İran sınırlarında ortaya çıkmış ve Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiştir. 1926 yılında İran-Türkiye sınır anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun hemen ardından imzalanmamıştır. Bu durumun sebebi olarak geçmişten devralınan Sünni-Şii çatışması, güvensizlik ve Osmanlı-Safevi-Kaçar ilişkilerine hakim olan husumetin etkisi göz ardı edilemez; ancak 1920'li yılların atmosferinde ortaya çıkan sebepler de söz konusudur. Bu sebeplerden birincisi Simko İsmail İsyanı'dır. Ayrıca İran-Türkiye sınırlarında yaşayan Kürt aşiretlerinin her iki tarafın güvenliğini ve huzuru tehdit eden davranışlar sergiledikten sonra sınırın diğer tarafına geçerek, yer değiştirmek suretiyle varlıklarını sürdürmeleri, Türk-İran ilişkilerinin gergin ve güvensiz bir atmosferde ilerlemesine sebep olmuştur. Aynı tutum 1924'de Şeyh Said İsyanı'nda da görülmüştür. Türkiye kontrollü arttırdığında isyancıların İran tarafına geçmesi problemi büyümüştür. 1925'den itibaren İran sınırlarında olan Simko İsmail'in bu gruplara destek verdiği bilinmektedir.⁶⁶ Nitekim Şeyh Said İsyanı sonrasında İran, Irak, Suriye sınırlarına kaçan Kürt liderler, Türkiye aleyhine faaliyetlerini sürdürmüş, 1927'de Ermenilerle işbirliği yaparak Hoybun örgütünü kurmuşlardır.⁶⁷

62- BCO, 030_10_00_00_112_756_24

63- BCO, Şu'be 3 Kısım 1, 7993, 16/5/1928

64- Kaya, "Simko Ağa", s.203-205

65- Kave Bayat, Riza Shah and the Tribes: An Overview' in Stephanie Cronin (ed.), The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah 1921-1941 (London: Routledge Curzon, 2003). s.21-197

66- Kara, Türkiye - İran İlişkileri, s.39,69

67- Sarıny, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye". ,s.213

22 Nisan 1926'da Türkiye-İran arasında “Türkiye-İran Muhadenet ve Emniyet Muahedesi” imzalanmıştır. Şeyh Said İsyanının ortaya çıkardığı güvenlik sorunu 1926 anlaşmasının imzalanmasında etkilidir.⁶⁸ Bu anlaşmanın altıncı maddesi sınır bölgesiyle ilgilidir. Bu anlaşma İran’ı Türkiye’nin sınır güvenliğine yönelik problemlerde *ikincil oyuncu* haline getirmiştir.⁶⁹ Bu anlaşma ile ortak sınırların dokunulmazlığı belirtilmiştir. Buna göre Türkiye ve İran tarafsızlık, saldırmazlık ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürmeyi kabul etmiştir. Türkiye öncelikle sınırlardaki güvenlik probleminin çözülmesi sebebiyle anlaşmadan memnuniyet duyarken;⁷⁰ İran’ın, isyancı Kürt gruplarını korumaya yönelik faaliyetleri sebebiyle ilişkiler tekrar gerginleşmiştir.⁷¹ Bu sebeple 25 Ekim 1927’de, İran sınırında asayişin temini ve hudut sorunlarının çözülmesi için görüşmeler yeniden başlamıştır. İran temsilcisi Ali Furuqi Han ile görüşmeler yapmak üzere Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve Tahran Elçisi Memduh Şevket Bey görevlendirilmiştir.⁷² Ali Furuqi’nin bu görüşmeler konusunda bilgi verdiği hatıratında, Memduh Şevket Bey ile yaptığı görüşmede onun İran’ın Kürtler ve sınır sorunları konusundaki tavrını samimiyetsiz bulduğunu ve İran’ın sorunu çözmekte isteksiz olduğunu düşündüğünü belirtir. Tevfik Rüştü Bey ise Türk tarafının sınırlar konusunda belirsizliği ortadan kaldırılmasını istediğini, 1913 protokolünü kabul etmek istemediğini vurgular.⁷³ Bu protokol Osmanlı Devleti tarafından imza edilmişti ve ardından alınan kararlar uygulanmamıştı, taraflar arasında sınır çizgileri konusunda bir belirsizliğe sebep olmuş ve protokolün imzalanmasına Rusya ve İngiltere’nin müdahalesi sebep olmuştur. Tüm bu sebeple Türkiye Devleti temsilcileri bu protokolü tekrar onaylamayı değil yeni bir anlaşmaya varmayı teklif etmiştir.⁷⁴ Tevfik Bey, Ali Furuqi Han’a sınırlar konusundaki belirsizliğin son bulmasını istediğini ve bölgede Siro, Sartak gibi sınırlarda değişiklik kabul edilebileceğini; ancak Bulakbaşı’nı Türkiye’nin istediğini belirtir.⁷⁵ Sonuç olarak bu görüşmelerden sınırlar konusunda ortak bir karar çıkmamıştır. Bu sebeple 15 Haziran 1928’de, “22 Nisan 1926 Tarihli Türkiye - İran Muhadenet ve Emniyet Muahedesine Merbut Protokol” adıyla 1926 anlaşmasına ek protokol imzalanmıştır.⁷⁶ Buna göre: “*taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda diğer tarafta bu saldırıyı önlemeye çalışacak, önleyemezse iki tarafın ortak çıkarlarına uygun bir biçimde durumu yeniden değerlendirecekti. Söz konusu ek protokolden sonra sınır güvenliğini sağlamak üzere yeni bir sözleşme imzalanmıştır ve daimi bir sınır komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır.*” Karşılıklı güvenlik protokollerine rağmen 1930 senesinde Simko’nun öldürülmesine kadar

68- Kara, Türkiye -İran İlişkileri. , s.78

69- Beril Dedeoğlu, “Türkiye-Irak İlişkileri: “Doğu”-“Batı” Eksen ve Değişkenler”, *Civitas Gentium* 1:1 (2011) 11-32, s.13

70- Kara, Türkiye-İran İlişkileri, s.80-84

71- İsmail Soysal, “1937 Sadabakt Paktı”, İçinde: Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK,199, s.328-329

72- Kara, Türkiye – İran İlişkileri, s.93

73- M. Ali Furuqi, Furuqi, Khatırat-ı Muhammed Ali Furuqi: Be Hemrah Yaddaştahy Ruzane Ez salhayi 1293 ta 1320, Çaphane Dairei Sefid, 1396, s.693-695,698

74- Kara, Türkiye – İran İlişkileri, s.93-94

75- Furuqi, Khatırat-ı Muhammed Ali Furuqi, s.698

76- Kara, Türkiye – İran İlişkileri, s.94

Türk-İran sınırlarındaki hareketlilik durmamıştır. Bu tarihten sonra da iki devlet arasında sorunsuz bir sınır bölgesinden bahsetmek mümkün olmamaktadır.⁷⁷ Nitekim 1928’de anlaşma imzalanmış olmasına rağmen Irak sınırlarında gizlenen Simko’nun, 1929’da İran tarafından arazi tekliflerini kabul etmediği istihbaratı rapor edilmiştir.⁷⁸ Yine aynı süreçte Iğdır sınırında Boralan Karakolu’na İranlı eşkıyaların ateş açtığı bildirilmiştir.⁷⁹

Bu dönemde İran- Türkiye arasında bir diğer kriz, Mayıs 1926’da Yusuf Taşo ve çetesinin İran sınırı ötesinde Beyazıd köylerinde yağma faaliyetleri yapıp Ağrı yaylalarına sığınması ile gelişen “Ağrı isyanları” sürecidir. Türkiye bu isyana İran’ın destek olduğunu belirtmiştir.⁸⁰ Bu isyanın hazırlıkları Hoybun ve Taşnak örgütlerinin ittifakıyla 1927’den itibaren yapılmıştır. Sarınay, İran’ın Şeyh Said İsyanından itibaren İran Azerbaycan’ındaki Türkler ile Türkiye’nin irtibatından endişe duyduğunu ve bu endişe sebebiyle bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerini yönlendirdiğini, Türkiye’ye karşı Kürt gruplarla müttefik olma yoluna gittiğini belirtir. Ağrı İsyanı sırasındaki İran desteği de İran’ın bu süreçteki tavrını göstermiştir. Ağrı İsyanına katılanlar İran’a firar etmiş, bu isyanın liderlerinden olan İhsan Nuri’ye İran ordusunda görev verilmiştir.⁸¹ İran-Türkiye arasındaki bu sorunlu süreç 1930’lu yıllarda İran-İrak arasında sınır sorunlarının Milletler Cemiyeti’nde müzakere edilmeye başlamıştır. Türkiye bu müzakere sürecini kendi güvenliğini korumak için takip etmiştir.⁸² 1932 senesinde İran-Türkiye ilişkileri düzelme ve yakınlaşma eğilimine girmiştir. İsyancıların kolaylıkla İran’a kaçabilmesi ve sorunun tekrar etmemesi için 5 Kasım 1932’de Türk-İran Sınır Hattı’nın Tayini ve Uzlaşma-Adli Tesviye ve Hakemlik anlaşmaları imzalanmıştır.⁸³ Bu anlaşmanın beşinci maddesinde “iki ülke birbirlerinin sınırları içerisinde birbirleri aleyhine oluşacak her türlü faaliyeti engelleyecektir.” İbaresine yer verilmiştir.⁸⁴ Bu anlaşma ile Küçük Ağrı Dağı’nın Türkiye sınırlarında olduğu kabul edilmiş, İran ise 1878’den itibaren taraflar arasında ihtilaf sebebi Kotor’u topraklarına katmıştır. Bu anlaşmaya göre taraflar sınır bölgelerindeki kabile ve aşiretlerin sınırın diğer tarafına geçmelerini teşvik etmeyecektir. İran veya Türkiye isyancı gruplara karşı askeri müdahalede bulunurken eğer bunlar sınırlar kapalı olmasına rağmen sınırları geçmeyi başarırsa, diğer taraf bu isyancıları takibe devam edecektir. 1932 anlaşması ile sınırlar konusundaki ihtilafın çözümü İran-Türkiye ilişkilerinin bir yumuşama sürecine girmesini sağlamıştır.⁸⁵

77- Kaya, “Simko Ağa”, s.203-205

78- BCA, 030_10_00_00_112_753_14_2

79- BCA, 030_10_00_00_128_915_43_1

80- Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6.Y.2010, s.3

81- Sarınay, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye”, s.219,226,229

82- BCA, 030_10_00_00_127_912_8

83- Sarınay, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye”, s. 229

84- Selçuk Duman, “Tek Parti Dönemi Türkiye İran İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi Orta Doğu Özel Sayısı*, 2016, s.12

85- Laçın İdil Öztüğ, “Küçük Ağrı Krizi: Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği”, *Avrasya Etüdüleri*, 54/2018-2, s.169

Türkiye-İran arasında sınır problemlerine rağmen Rıza Şah Pehlevi, İran'ın modernleşmesi için Atatürk'ü örnek almıştır. 1934'de Rıza Şah Pehlevi Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti Türkiye ve İran ilişkilerinde pozitif gelişmeler takip etmiştir.⁸⁶ Yine aynı yıllarda sınır bölgelerinde yaşanan bazı aksaklıklar devam etmiştir. Örneğin 1934'de Mazbişo Mıntıkasında doğan sorunlar sebebiyle Tahran büyükelçiliğine sorumluluk verilmesine dair raporlar vardır.⁸⁷ 14 Mart 1937'de Tahran'da İran Dışişleri Bakanı ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray tarafından imzalanan "*Türkiye-İran Sınır Bölgesinin Güvenliği ve Sınırdaki Çıkacak Anlaşmazlıkların Çözümüne İlişkin Antlaşma*" ile iki devletin birbirleriyle sınırlarında elli kilometrekare içinde birbirlerine zarar veren olay ve uyuşmazlıklar önce kaymakamlar sonra valiler ve en nihayetinde bunlardan daha yüksek yetkilere sahip olarak oluşturulacak "*Sınır Yüksek Komisyonu*" tarafından çözülecektir kararı alınmıştır.⁸⁸

1930'lu yıllarda sınırlardaki isyanların bastırılması ve 1932 anlaşmasıyla sınır ihtilafının çözülmesi sonrasında Türk hükümeti Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini imar etmek için çalışmalara başlamıştır; ancak bölgedeki çalışmaların kendi otoritelerini sarsacağından endişelenen aşiret reisleri, yeni bir isyan hazırlığına girişmişlerdir. 21 Mart 1937 tarihinde Tunceli-Erzincan yolundaki bir köprüünün Haydaran ve Demanan aşiretleri tarafından yakılmasıyla başlayan Dersim İsyanı, 1938'e kadar devam etmiştir.⁸⁹

8 Temmuz 1937'de İran-Türkiye arasında imzalanan karşılıklı işbirliği anlaşmaları, Afganistan ve Irak'ın dahil olduğu Sadabakt Paktı ile geliştirilmiştir.⁹⁰ Sadabakt Paktı, uzun ömürlü ve başarılı bir birlik olmamasına rağmen II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'nin öncülüğünde bölgesel güvenlik için atılmış önemli bir adımdır. Karşılıklı işbirliğine rağmen İran-Türkiye sınırının I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Dünya Savaşı atmosferinden soyutlanması mümkün olmamıştır. II. Dünya Savaşı'nda İran'ın işgal edilmesi, İran'da yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık Türkiye-İran ilişkilerinde sınırlar konusunda endişelerin yeniden alevlenmesine ve taraflar arasındaki görüşmelerin yeniden bu ekseninde şekillenmesine sebep olmuştur.⁹¹ 1941'de Türkiye, Hariciye Vekilliği'nin teklifi ile İcra Vekilleri Heyeti toplantısında "*bundan sonra ırk ve dil farkı gözetilmeksizin İran'dan hiç bir suretle mülteci kabul edilmemesi*"⁹² kararlaştırılmıştır.

86- İsmail Soysal, "1937 Sadabakt Paktı", 328-329

87- BCA, 030_0_18_01_02_64_36_015

88- Duman, "Tek Parti Dönemi", s.15

89- Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6.Y.2010, s.3

90- İsmail Soysal, "1937 Sadabakt Paktı", s. 328-329

91- Duman, "Tek Parti Dönemi", s.18

92- BCO, 030_18_01_02_97_125_9

Sonuç

19.yüzyıldan itibaren bölge dışı aktörlerin rekabeti, bölgesel güçleri yakınlaştırmamış aralarındaki bu güvensizlik atmosferini arttırmıştır. İran-Türkiye sınırları problemsiz ve eski bir sınır çizgisi olarak değerlendirilmesine rağmen iki devlet ilişkileri incelendiğinde sınırlar çerçevesinde sorunlar ve karşılıklı güvensizlik meselesi ön plana çıkmaktadır. 1639’da çizilmiş sınırlara rağmen 1878 Berlin Anlaşması’nda Rusya’nın belirlediği “Kotur” bölgesi sınırlardaki isyancı gruplar için bir kaçış noktası haline gelmiştir. Nitekim Rusya, bölgesel grupları silahlandırırken “hudut muhafazası” gibi propaganda faaliyetlerini de sürdürmüştür. İngiltere ve Rusya’nın müdahil olduğu 1913 İstanbul Protokolü sınırlar üzerinde belirsizliği artmıştır. I.Dünya Savaşı’ndan II.Dünya Savaşı’na kadar geçen dönemde Türkiye’nin doğu sınırlarında karşılaştığı isyan ve ayaklanmalarda bu alt yapı göz ardı edilmemelidir.

I.Dünya Savaşı sonrasında İran, Osmanlı Devleti gibi dağılmamış olsa da Kaçar Hanedanlığı sona gelmiş ve İran’da merkezi otorite bozulmuştur. Bu durum İran coğrafyasında I.Dünya Savaşı öncesinde Rusya, Almanya ve İngiltere arasında ortaya çıkan rekabetin savaş sonrasında İngiltere, Rusya ve Fransa arasında devam etmesine sebep olmuştur. Savaşın kazanan tarafları Osmanlı Devleti’nin dağılması ve yeni çizilen sınırlar üzerinde nüfuz mücadelesini sınırlara yakın bölgelerindeki gruplara yönlendirmiştir. Savaş öncesi süreçte gelişen milliyetçik akımının savaş sonrasında “*petrolden değerli bir silah*” olarak algılanması İran-Türkiye sınırlarındaki grupların birbirlerine karşı kışkırtılmasında etkili olmuştur. Sınırlardaki Kürt, Ermeni, Nasturi grupların İngiltere ve Rusya tarafından desteklendiği ortaya konulmasına rağmen İran ve Türkiye bölgede ortaya çıkan isyan ve ayaklanmalar konusunda birbirlerini itham etmiş ve taraflar arasında 1926’ya kadar sınırlar konusunda bir anlaşmaya varılamamıştır. 1926’dan sonra ise yapılan anlaşmalara her iki taraf da güven duymamış; nitekim sınırlardaki grupların ayaklanmaları ve tacizleri tam olarak kontrol altına alınamamıştır. Bu sebeple İran-Türkiye arasında 1930’lu yıllara kadar sınır sorunları karşılıklı ilişkilerin temel problemi olmuştur. Sınırlarda ortaya çıkan isyan hareketleri tarafların ilişkilerini karşılıklı güven çerçevesine yerleştirmesini mümkün kılmamıştır. Özetle: Tarihsel olarak iki komşu devlet arasındaki rekabete I.Dünya Savaşı sonrasında gelişen sınır sorunları ile güvensizlik eklenmiştir.

Simko İsmail İsyanı, iki devletin karşılıklı ilişkilerinin yalnızca İran ve Türkiye’nin tutumu ile şekillenmediğini göstermektedir.

İran- Türkiye İlişkileri konusunda Simko İsmail İsyanı bir kırılma noktası teşkil etmiştir. İran kendi sınırlarında gelişen bu ayaklanma ile Türkiye’ye karşı sınırlardaki Kürt, Ermeni, Nasturi vb. grupları kullanabileceğini, bu sayede Türkiye’yi kendi sınırlarındaki Türkler ’den uzak tutabileceğini düşünmüştür. İngiltere bu süreci Musul Meselesini kendi lehine halletmek için kullanırken diğer yandan bölgesel sınırlardaki bu ayaklanma potansiyelinin dengeli şekilde sürdürülmesine destek olmuştur. Bu durum

sınırlardaki güven algısının yeniden inşa edilebilmesini önlemiştir. Milliyetçilik akımı etkisiyle güçlenen etnik kimlikler yanı sıra dini inanç ve mezheplerin de ayrıştığı bir çatışma atmosferi bu dönemde şekillenmiştir. Bu sayede bölge dışı güçler için her durumda ittifak kurulabilecek bir grup bulmak kolaylaşmıştır. Nitekim sınırlardaki küçük grupların ayaklanmaları ve onların İran ve Türkiye'ye doğrudan verdikleri zarar tarafların karşılıklı ilişkilerine verdikleri zararın gerisindedir. Ayrıca bu ayaklanmalar bölge dışı güçlerin müdahaleleri için zemin oluşturmuştur. Sonuçta bölgenin “hayal edilmesi zor bir terör alanı” olarak tasvir edilmesine sebep olmuştur.

Kaynakça:

Arşiv Dokümanları:

BOA, HR_SYS__00688_00001_001_001

BOA, HR_SYS__00688_00001_008_001

BCA, 030_10_00_00_108_706_3, 4169/10601

BCA, 030_10_00_00_112_753_14_2

BCA, 030_10_00_00_128_915_43_1

BCA, 030_10_00_00_127_912_8

BCA, 030_10_00_00_112_756_24

BCA, Şu'be 3 Kısım 1, 7993, 16/5/1928

BCA, 030_0_18_01_02_64_36_015

BCA, 030_18_01_02_97_125_9

Türk İstiklal Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları Serî No : 1, Atase Arşivi; No. 5/2793, Kis. 323,Dos.4,Fih.5.Çevrimiçi: https://msb.gov.tr/content/upload/docs/askeritariharsiv/4_Turk_Istiklal_Harbi_Ic_Ayaklanmalar.Pdf , Erişim Tarihi, 19.12.2019)

Türk İstiklal Harbi No: III. Cilt Doğu Cephesi (1919 -1921), ATASE Basımevi, Ankara:1995.

As, Efdal “XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 46, , s. 219-253, Güz 2010.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, Hazırlayan: Mehmet Murat Sezer, Yakamoz Yayıncılık, 2015.

Bayat, Kave, *Revabıt-ı İran ve Türkiye: Ez Suku Devlet-i Osmani ta Ber Amedeni Nizam-ı Cumhuri 1298-1302 Şemsi*, Çap: Perdiz Daniş, 1394.

- Bayat, Kave, Riza Shah and the Tribes: An Overview' in Stephanie Cronin (ed.), *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah 1921–1941*, London: Routledge Curzon, 2003.
- Bo Wang, "Turkey-Iran Reconciliatory Relations: Internal and External Factors", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 5:1, 1-18, 2011, DOI: 10.1080/19370679.2011.12023171.
- Cin, Barış, *Türkiye- İnan İlişkileri 1923-1938*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Dedeoğlu, Beril Türkiye-İrak İlişkileri: "Doğu"- "Batı" Ekseni ve Değişkenler", *Civitas Gentium* 1:1 (2011).
- Çetinsaya, Gökhan "Türkiye- İnan İlişkileri", içinde: *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezöđlu, 135-158.
- Çetinsaya, Gökhan "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations" *Middle East Review of International Affairs*,3, 116-132.
- David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization, and Identity*, Cambridge University Press, New York:2006.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu "Amerikan Basınında Doğu İsyancıları 1925-1938", *Gazi Akademik Bakış*,C.3, S.6.Y.2010.
- Donabed, Sargon George, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the Twentieth Century*, Edinburgh University Press, 2015.
- Duman, Selçuk "Tek Parti Dönemi Türkiye İnan İlişkileri", *Yeni Türkiye Dergisi Orta Doğu Özel Sayısı*, 2016.
- Fieldhouse, David K. *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Col. W.A. Lyon in Kurdistan, 1918-1945*, I.B Tauris:2002.
- Furugi, M. Ali, Khatırat-ı Muhammed Ali Furugi: Be hemrah Yaddaştıhayı Ruzane Ez salıhayı 1293 ta 1320, Çaphanei Dairei Sefid, 1396.
- Gareth Stansfield, "Kurds, Persian Nationalism, and Shi'i Rule: Surviving Dominant Nationhood in Iran" İn: *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq, and Syria*, Ed: David Romano, Mehmet Gürses, (59-85), Palgrave Macmillan US:2014.
- Herring, Eric "The Future of Iraq" Beyond Iraq: The Future of World Order, Edited by Amitav Acharya & Hiro Katsumata, (World Scientific Publishing 2011).

- Hossein Yarmohammadian, Ali Omid, Shahrooz Ebrahimi, “Turkish - Iranian Relations: Prospects and Uncertainty”, *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, Vol.6, NO.1, Spring 2017.
- İnan, Abdulkadir “Türklerde Demircilik Sanatı”, *Türk Kültürü*, S.42,Y.IV. Nisan 1966.
- Kara, Polat “Türkiye – İran İlişkileri (1923 – 1960)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Karabekir, Kazım İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.
- Karacagil, Ö. Kürşat, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devletinin İran’la İttifak Kurma Arayışları”, *OTAM*, S. 36, s. 95-116, 2014.
- Kaya, Mehmet “Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y. 7, C. 7, S. 14 (Güz 2017).
- Kırca, Ersin “I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi” *Journal of History and Future*, April 2017, Volume 3, Issue 1.
- Kurtcephe, İsrafil, Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi-”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara 1992.
- Kurtcephe, İsrafil Suat Akgül, “Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri” *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* Sayı:06,1995.
- Mar Aprem, The History Of The Assyrian Church Of The East In The Twentieth Century, *St. Ephrem’s Ecumenical Research Institute* (January 2003) Çevrimiçi : https://archive.org/stream/historyofassyria0018mara/historyofassyria0018mara_djvu.txt , Erişim Tarihi: 16.11.2019.
- Metin, Barış, “Türk - İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi (1918-1938)” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, TSA / YIL 16 S:2, (157-187)Ağustos 2012.*
- Öztiğ, Laçın İdil, “Küçük Ağrı Krizi: Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği”, *Avrasya Etüdüleri*, ss. 151-177, 54/2018-2.
- Sarınay, Yusuf, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 40, Mart 1998.

Şehitoğlu, Mustafa, Rahmi Doğanay, “İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran’daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 449-465, Ocak 2019.

Shaw,Stanford J. , Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press 1977.

Soleimani, Kamal. *The Kurdish image in statist historiography: the case of Simko. Middle Eastern Studies*, 53(6), 949–965. doi:10.1080/00263206.2017.1341409, 2017.

Soysal , İsmail, “1937 Sadabakt Paktı”, İçinde: Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim TTK, 1999.

Yılmaz, Abdurrahman “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart 2015, Yıl 8, Sayı XXI, ss. 107-129. DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh713>.

Zeyrek, Suat, “Millî Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu” *Türkiyat Mecmuası*, C. 23/Bahar, 2013.

Web Siteleri:

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

<https://msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/turk-istiklal-harbi-serisi>

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81B00401R000500080004-8.pdf>

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar Başlıklı El Yazısı Notları

Tülay ERCOŞKUN*

Sadık Fatih TORUN**

Özet

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına tanıklık etmiş asker ve devlet adamı olarak hizmet etmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Yozgat Milletvekili olmuştur. Meclisin feshedilmesinden sonra, fikir ve düşünceleriyle Sivas Kongresi'nde ve ilk TBMM'ye katkı sağlayarak Milli Mücadele Hareketi içinde yer almıştır. İlk İcra Vekilleri Heyeti'nde Nafta Vekilliği yapmıştır. Basılı eserlerinin yanı sıra el yazısıyla tuttuğu notları döneme ışık tutmaktadır. Bu çalışmada, aile arşivinde yer alan "Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar" başlıklı el yazısıyla tuttuğu notların günümüz Türkçesine çevrilip değerlendirilmesi ve tarih araştırmacılarının istifadesine sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsmâil Fâzıl [Cebesoy], Yozgat Milletvekili, Nafta Vekili, Milli Mücadele, Mütareke.

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Pasha's Autographic Notes Entitled As "A Brief Overview of the Situation Before the Signing of Armistice of Mudros"

Abstract

İsmâil Fâzıl [Cebesoy] bore witness to the late Ottoman period, served as military man and statesman. He was elected as the deputy of Yozgat in the last Ottoman Parliament. After its abolishment, he participated in Congress of Sivas and in the First Grand National Assembly of Turkey and was involved in the National Struggle Movement. During the first cabinet of Turkey, he was elected as Minister of Public Works. His both published and unpublished works offer an insight into the late period of Ottoman Empire.

In this paper, one of his autographical writing, which was obtained from his family archive, entitled as "A Brief Overview of Situation Before the Signing of Armistice of Mudros" will be reviewed based on firsthand and second-hand historical sources. A

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tkeskin@gmail.com

** Dr. Danışman, TBMM, sadikfatih@gmail.com

transliteration of the notes will be presented for the use of history researchers.

Keywords: İsmâil Fâzıl [Cebesoy], Deputy of Yozgat, Ministry of Public Works, The National Struggle, Armistice of [Mudros].

Giriş: İsmail Fâzıl [Cebesoy]'un Hayatı¹:

Müşir Mehmet Ali Paşa'nın damadı, Mehmet Ali ve Ali Fuat Cebesoy'un babası olan İsmail Fâzıl, 1853 veya 1856'da (1272) Girit (Kandiye)'de doğmuştur². Babası Sökeli Cebecioğullarından tüccardan İbrahim Ağa'dır. Babasını küçük yaşta kaybetmesinden sonra annesiyle birlikte 1867'de İstanbul'a gelmişti. Askerî İdadîyi ardından Harbiye Mektebini bitirerek 1873'te *Süvari Teğmen* ve 1876'da *erkân-ı harbiye yüzbaşılığıyla* (kurmay yüzbaşı) Erkân-ı Harbiye'den mezun olmuştur. Erkân-ı Harbiye sınıfları yüksek riyaziye ve tâbiye-i cesime öğretmenliğine atanmış, bu görevi sırasında 93 Harbi çıkınca 1293 Karadağ ve Hersek muharebelerine katılmıştı. Buradaki canfedâkârâne hizmetlerinden dolayı *Kolağalığına* (kıdemli yüzbaşı) terfi ve Dördüncü Mecidî ve Karadağ madalyasıyla taltif edilmişti. 1 Ekim 1878 tarihinde de *Binbaşılığa* terfi etmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in yaverliği (21 Temmuz 1880)³ görevinde bulunmuş, 4 Ağustos 1883 tarihinde *Kaymakam* (yarbay) olmuştur⁴.

[12]99 evahirinden 1901 yılına kadar 4. Ordu mıntıkasında görev yapmıştır. 1901'de İstanbul'a gelmiş, 30 Mart 1901'de *Mirliva* (tuğgeneral)⁵, 25 Ağustos 1908'de

1- İsmail Fâzıl Paşa'nın tercüme-i hâliyle ilgili yapılmış olan çalışmalar ve hatıratlar için bkz. P.S. [Peyami Safa], *Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fâzıl Paşa Tercüme-i Halleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1920; İsmet Türkmen, İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005 başlıklı yüksek lisans tezi daha sonra geliştirilerek kitap olarak basılmıştır. Bkz. İsmet Türkmen, İsmail Fâzıl Paşa: Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921), Altınpost Yayınları, Ankara, 2015. Tülay Ercoşkun, "İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Hatıraları ve Tarihî Kaynak Olarak Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2018, Aydın/Türkiye; Tülay Ercoşkun, "İsmail Fâzıl [Cebesoy]'un Kısa Tercüme-i Hâli", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, Yay. Haz./ed. H. S. Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 59-77; Tülay Ercoşkun, "İsmail Fâzıl Paşa'nın [Cebesoy] İslahata Dair Görüşleri", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 26. Cilt, 42. Sayı, Eylül 2007, ss. 181-199; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995

2- Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.48'de 1853'te doğduğunu Peyami Safa, *a.g.e.* s. 16'da 1856 yılını Fahri Çoker, *a.g.e.* s. 969'da 1856 (1272) yılında doğduğunu belirtmektedir. İsmet Türkmen, *a.g.t.* s. 9'da TBMM Arşivinde yer alan şahsi dosyasında da 1856 yılının kaydedildiğini belirtmektedir.

3- Emekliliğine Dair Notları, ss.3-4; Fahri Çoker, *a.g.e.* s. 969; Peyami Safa, *a.g.e.* s. 17'de 1878 yılında mabeyn müşiri Gazi Osman Paşa'nın intihabıyla Sultan Abdülhamid merhuma *binbaşılıkla* yaver olduğunu belirtmektedir.

4- Çoker, *a.g.e.*, s. 969; Türkmen, *a.g.t.* s. 10'da *Kaymakamlık* payesi aldığı yılı 1882 olarak vermekte ancak tezin 124. sayfasında *Kaymakam* olduğu tarih 22 Temmuz [12]99'dur ve çevirdiğimizde 03 Ağustos 1883'e denk gelmektedir.

5- Çoker, *a.g.e.*, 970; Türkmen, *a.g.t.*, s. 124'te 17 Mart 1317'de (30 Mart 1901) *Mirliva* olduğunu kaydederler.

Ferikliğe (Korgeneral)⁶ terfi ve Harbiye Mektebi Nazırlığına atanmıştı⁷. 26 Mart 1909'da Aydın'daki 14. Redif Fırkası Kumandanlığına atanarak İzmir'e gitmişti⁸. 14 Temmuz 1909'da Adana hadisesinden dolayı Vali Cevad Bey ve kumandan Ferik Mustafa Remzi Paşa ile diğer memurların yargılanması için oluşturulan Fevkâlâde Divân-ı Harb-i Örfisi başkanlığına memur edilmiştir⁹. [1]326'da Suriye valiliğine tayin olunmuştu (8 Eylül 1909)¹⁰. Trablusgarb muharebesinde İzmir'de toplanan "Müretteb İzmir Kolordusu Kumandanlığı"na 25 Kasım 1911 tarihinde tayin olunmuştu¹¹. Ardından 6. Redif Müfettişliğinde görevlendirilmişti¹². 1 Şubat 1912 tarihinde Kosova vilayetindeki 7. Kolordu Kumandanlığına memur edilmiştir¹³. Şubat 1913'te yeniden İzmir Kuvvayı Mürettebesi Kumandanlığına tayin edilmiş¹⁴ ve 12 Şubat 1913 tarihinde "Harbiye Nezâreti Suvârî Dâ'iresi Riyâsetine" Padişah iradesiyle atanmıştır¹⁵. 6 Ocak 1914'te (24 Kanun-i Evvel 1329) yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir¹⁶.

Emekliye ayrılmasından sonra, I. Dünya Savaşı süresinde ülkenin içinde bulunduğu vaziyete tanıklık etmiş, ülke meselelerini yakından takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı sonunda, Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak (30 Ekim 1918) fiilen sona ermesiyle birlikte, bağımsızlık mücadelesi için görev alanlar arasında yer almıştır¹⁷. 24 Ağustos 1919'da Sivas Kongresi'nde İstanbul Murahhası (delege) olarak bulunmak üzere Sivas'a gitmişti¹⁸. Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemi

6- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. TAL, Dosya No:455/ Gömlek No: 1326 B-028, Tarih: 30 B 1326 (28 Ağustos 1908).

7- Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 18; Çoker, *a.g.e.*, s. 970; Türkmen, *a.g.t.* s. 10 ve s. 124'te *Ferikliğe* terfi 12 Ağustos [1]324 tarihi (25 Ağustos 1908)dir.; Emekliliğine Dair Notları, s. 6;

8- Emekliliğine Dair Notları, ss.6-7; Çoker, *a.g.e.*, 970; İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13;

9- BOA, İ.AS.87/1327 C 095, Tarih: 25 C 1327 (14 Temmuz 1909); Emekliliğine Dair Notları, s.7; Peyami Safa, *a.g.e.* s. 18

10- Çoker, *a.g.e.*, 970 ve Türkmen, *a.g.t.*, s. 32'de Valiliğe atanma tarihi olarak 8 Eylül 1909'u verirken, Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 18'de 1911 yılında valiliğe tayin olunarak bir buçuk sene kadar devam ettiğini söylemektedir. Darü's-Şafaka Cemiyeti üye kütüğüne 98 numaralı üye olarak kaydedildiği 14 Mart 1909 tarihinde memuriyetinin Suriye valisi olduğu belirtilmiştir. Emekliliğine Dair Notlarında 326 senesinde tayin olduğunu ve 15 ay sürdüğünü belirtmektedir. Bkz. Emekliliğine Dair Notları, s. 7

11- BOA, İ.HB, 102/1329 Z 007, Tarih: 03 Z 1329 (25 Kasım 1911); Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 18'de "1912'de Devlet-i Osmaniye ile İtalya arasında vuku bulan Trablusgarb muharebesinde İzmir'de tahşid edilmiş olan müretteb kolordu kumandanlığına tayin" olduğunu belirtmektedir. Emekliliğine Dair Notları, s. 8

12- BOA, İ.HB, 104/1330 M-026, Tarih: 06 M 1330 (27 Aralık 1911); Çoker, *a.g.e.*, s. 970'de Suriye Valiliği'nin ardından, 1 Temmuz 1910'da 6. Redif Müfettişliğine nakledildiğini söylemektedir.

13- BOA, İ. HB/ 107/ 1330 S-022/ 1330 S 12 (01 Şubat 1912); İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13; Emekliliğine Dair Notları, s. 8

14- BOA, İ.HB, 128/1331 Ra-001, Tarih: 01 Ra 1331 (08 Şubat 1913); Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 19; İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13

15- BOA, İ.HB, 128/1331 Ra 018, Tarih: 05 Ra 1331 (12 Şubat 1913)

16- Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 19; Ayfer Özçelik, *a.g.e.* s.1 ve İsmet Türkmen, *a.g.t.* s.10.

17- Milli Mücadele Dönemi'nden başlayarak ölümüne değin siyasi faaliyetleri için ayrıca bkz. İsmet Türkmen, "I. TBMM Hükümeti Döneminde İsmail Fâzıl Paşa'nın Nafia Vekilliği Görevi (1920-1921)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 3, Aralık 2008, s. 135-158.

18- İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 76.

için yapılan seçimde Yozgat milletvekili olmuştu¹⁹. Meclisin feshi üzerine Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında bulundu. İlk kurulan Vekiller Heyetine, 3 Mayıs 1920'de Nafia Vekili seçilmiştir. 25 Aralık 1920'de yapılan oylamada güvensizlik gösterilmesi üzerine bakanlık görevinden düşürülmüştür. Bakanlık görevinin ardından sağlık sorunları nedeniyle doktorların önerisiyle Ankara'dan uzaklaştırılmak istenmiş ancak kendisi ayrılmak istememiştir. 18 Nisan 1921'de Ankara'da vefat etmiş, Hacı Bayram dergâhında toprağa verilmişti. Daha sonra ise Cebeci Asrî mezarlığına nakledilmişti²⁰.

İşkodra ve Hersek firkaları erkân-ı harbiyesinde erkân-ı harb *Yüzbaşısı* ve *Kolağası* (*Kıdemli Yüzbaşı*) rütbelerinde bulunduğu sıradaki tanık olduğu olayları *1292-93 Osmanlı-Karadağ Seferi*²¹ ve *Meşâhir-i Askerimizden Bir Sahife*²² adlı eserlerinde ayrıntılarıyla anlatmıştı. 1913'te *İslâhâta Dâir Mütâla'ât-ı Umûmiyye* adlı kıymetli bir layiha kaleme almıştı.²³

“Mütarekenin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar” başlığında tuttuğu notları 48 sayfadan oluşmaktadır. Bu notlarda, Mondros Mütarekesinin imzalanması ve hükümlerinin uygulanmaya başlaması neticesinde Osmanlı ordusundaki değişim, İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde başlayan işgaller ve bu işgaller neticesinde Müslüman unsurların yaşadığı sıkıntılar, milli mücadele ruhunun oluşumu ve bu ruhun teşkilatlanması, bütün bunlara karşı İstanbul hükümetlerinin milli mücadele aleyhine ortaya koyduğu siyaset ve aldığı kararlar hakkındaki tespit ve görüşleri ile Padişah'a bütün bunlar hakkında bir takım isteklerinin bulunduğu arzı yer almaktadır.

Notlarının girişinde şunları ifade etmektedir:

“1328 senesinden beri bilâ-fâsıla altı sene kadar bir müddette mukadderât-ı devleti idare etmiş olan İttihad ve Terakkî Fırkası'na mensup hükümetin vermiş olduğu karar üzerine 1330 senesinde Avrupa düvel-i merkeziyesiyle müttefikân Harb-i Umûmiyye dâhil olmuştu. Devletimizin harbe dâhil olması mı? Bî-taraf kalması mı? Yahut düvel-i

19- İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s.101; Çoker, *a.g.e.*, s. 970.

20- İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13-14, 69, 76, 101, 115, 139, 141-142; Çoker, *a.g.e.*, s. 970. Cebeci Asrî mezarlığına nakledilmesi için bkz. Tülay Ercoşkun, “İsmail Fâzıl [Cebesoy] un Kısa Tercüme-i Hâli”, s. 66, dipnot 50.

21- İsmail Fâzıl Paşa, *1292-1293 Osmanlı-Karadağ Seferi*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1329 [1913]. Bu eser, oldukça ayrıntılı olarak ele alınarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bkz. İbrahim Yılmazçelik-Ali Gökçen Özdem, “İsmail Fâzıl Paşa'nın Kaleminden 1292-1293 (1876-1877) Osmanlı-Karadağ Seferi”, *On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi (3-7 Aralık 2012), Sunulmayan Bildiriler-*, ATASE Yayınları, ss. 3-38.

22- İsmail Fâzıl Paşa, *Meşâhir-i Askerimizden Bir Sahife*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet, 1329 [1913]. Bu eserini de İsmet Türkmen ayrıntılarıyla ele alarak değerlendirmiştir. Bkz. “İsmail Fâzıl Paşa'nın 1877-1878-Osmanlı-Rus Harbi'nin Kahramanlarına Dair Değerlendirmesi”, *Tarihin ve Tarihinin İzinden – Kazım Yaşar Kopruman Armağanı- Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 2014, ss. 324-342

23- İsmail Fâzıl (Cebesoy) Paşa, *İslâhâta Dâir Mütâla'ât-ı Umûmiyye*, Matba'a-i Osmanîye, Dersaadet, 1329 [1913]. Eserin değerlendirilmesi için bkz. Tülay Ercoşkun, “İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) İslahata Dair Görüşleri”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 26. Cilt, 42. Sayı, Eylül 2007, ss. 181-199.

mütelifle zümresiyle ittifak etmesi mi? İktizâ ederdî bunlardan hangi şık devletin selâmet ve menfa'atine muvâfık olurdu? Bu suallere bazıları tarafından Harb-i Umûmiye dâhil olmamız bir hata belki bir cinayet olup bî- taraf kalmamız muvâfık-ı menfa'at-i devlet olurdu zımnında cevap veriyorlar ve serd-i mütâla'at ediyorlar. Hâlbuki bu mütâla'at fenne ve ma'kulâta muvâfık değildir zannederim.

Zira pek mühim ve nazik olan bu suallerin cevabı: Vaziyeti! Tarihi, coğrafi siyâsî, iktisâdî, dinî uhûd-ı atîka sevkü'l-ceyş ve buna mümâsil mesâil ile tedkik edecek erbâb-ı vukûf ve ihtisâsın mukarrerâtında mündemic olur. Yoksa indî ve ferdî mütâla'ât meseleyi kat'iyet-i riyâziye ile halledemez. Binâberîn bu bahsi zaman-ı münâsebe ta'lik ve erbâbına tevdi' edelim. Yalnız devleti bugünkü vâdi-i inkırâz ve izmihlâlin medhaline sürüklemiş olan sevâik ve avâmilden addolunabilecek olan harbi idare eden başkumandanlık heyetinin pek fâhiş[?] hat[a]iât-i sevkü'l-ceyşesi ve devletin harp esnasında siyaset-i hâriciye ve dâhiliyesini idare etmiş olan kabîne azasının sû-i idare ve sefâhat ve irtikâbâtları sebebiyle bunların bi'l-muhâkeme tecziyelerini talep ve iddiâ eylemek milletin her an mahfûz olan bir hakk-ı sarihidir”²⁴.

“Ardından “Mütarekenin İmzalanması ve Mütareke Müddeti Olan Dokuz Aylık Olaylar” ara başlığı altında olaylar ele alındıktan sonra görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “...milletin Padişah'ın amâline muhâlif olan bir kabinenin artık bir mevki-i resmîsi olamayacağından hükümdarımızın bunu der'akab iskât etmesi muktazî iken hâlâ mevkiinde ibkâ buyuruyorlar. İşte hallolunmaz bir muammâ. Ancak millet bu esas üzerine bu kabinenin iskâtı hükümdardan şiddetle ve mütevâliyen talep etmesi selâmet-i hukûk-ı Pâdişâhî ve devlet namına bir hakk-ı sarihtir” .

Metnin içeriğinde Paris Barış Konferansı'ndan (Ocak 1919- Ocak 1920) ve Mebusan Meclisinin İstanbul'da değil de Anadolu'da uygun bir yerde toplanması konularının görüşüldüğü ve notlarının son sayfasında 17 Şubat Salı bilgisi yer aldığından 1920 yılı Ocak-Şubat aylarında yazılmış olabileceğini düşünebiliriz.

İsmail Fâzıl Paşa, bahsi geçen notlarına Mondros Mütarekesinin imzalanma süreciyle devam etmiştir. Osmanlı Devleti müttefiklerinden Almanya ve Avusturya'nın yenilmesi Bulgaristan'ın ise tek başına İtilaf Devletleri'yle anlaşma imzalaması neticesinde ateşkes talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine İzzet Paşa kabinesi tarafından bir heyet anlaşma için gönderilmiş, İtilaf Devletleri'ni temsilen görüşmeye İngiliz Amiral Galthorpe²⁵ katılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 25 maddelik bir anlaşma

24- İsmail Fâzıl Paşa, “Mütarekenin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar”, başlıklı el yazısı notları, s.1-3.

25- İngiliz Amiral Arthur Gough Calthorpe, (1864-1937) İstanbul'da ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak 1918-1919 görev yapmıştır. Limni Adasının Mondros limanında gerçekleşen Mondros Ateşkes Antlaşması görüşmeleri sırasında İtilaf Devletlerini temsil etmişti.

imzalanmıştı²⁶. İsmail Fâzıl Paşa'ya göre böyle büyük bir dünya savaşı neticesinde imzalanacak anlaşmanın şartlarının daha önceki anlaşmazlıklar veya savaşlar neticesinde imzalanan anlaşmalar gibi olmaması, şartlarının galip devletler lehine çok daha belirgin hükümler içermesi doğaldı. Ona göre Mondros Mütarekesinin maddeleri çok ağırdı. Fakat bu İtilaf Devletleri'nin memleketimizi sebepsiz yere işgal etmeyi sağlayan ve milletimizi gasp edecek mahiyette hükümler de barındırmıyordu²⁷. Bununla birlikte İtilaf Devletleri'nin dayattığı şartları protesto etmek ve karşı çıkması için padişahı ve milleti bir araya getirmesi gereken hükümet heyetinin tam tersi şekilde davranması Osmanlı milletinin unutamayacağı bir felaketti²⁸.

İsmail Fâzıl Paşa'ya göre millet İttihat hükümetlerinden refah ve kurtuluş için gayret göstermesini bekliyordu. Fakat bu dokuz aylık süreçte gösterdikleri kötü yönetim neticesinde milleti çaresiz duruma düşürmüşlerdi. Şöyle ki; Mondros Mütarekesi hükümlerine göre İtilaf Devletleri kendileri için tehdit oluşturabilecek bir olay meydana geldiğinde istedikleri yerleri işgal edebileceklerdi. İsmail Fâzıl Paşa'ya göre böyle bir durum söz konusu olmadığı halde hükümetin idaresizliği yüzünden İstanbul başta olmak üzere birçok yerde işgale başlanmış ve idare İtilaf Devletleri'ne geçmiş, bundan cesaret alan Museviler, Ermeniler ve özellikle Rum ahalisi de Türk-İslam unsurlarını her türlü tezahüratla tahrik etmeye başlamıştı. Yaşanan olayları İsmail Fâzıl Paşa el yazısı notlarında ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Bu anlatımda Gayrimüslimlerin bayrağımızı ayaklar altına aldığı, Yunan bayraklarıyla sokaklarda gösteriler yaparak liderleri Venizelos'un resimlerini her köşeye astıkları ve Yunan ordusuna gönüllü asker olarak kayıt yaptıran Rumların İstanbul sokaklarında milli marşlarını söyleyerek gezdiklerini belirtmiştir. Venizelos İstanbul ve Aydın vilayetlerinde izci adıyla her geçen gün mevcudu artan bir ordu oluşturuyordu. Ayrıca gayrimüslimler patriklerinin emriyle Osmanlı ordusundaki yükümlülükleri dahil olmak üzere diğer vergilerini ödemeyi reddediyorlardı. Neticede İsmail Fazıl Paşa bütün bunlar yaşanırken sadece şeklen varlığı olan hükümetin polis ve İstanbul muhafızları gücüyle birkaç Müslümanı tutuklamak veya bunları İngilizlere teslim edip Malta'ya sürgün edilmelerini sağlamak dışında hiçbir şey yapmadığını iddia etmiştir²⁹.

Mondros Mütarekesinin beşinci maddesine göre sınırların korunması ve asayişin sağlanmasına yetecek kadar askeri kuvvet dışındaki ordu hemen terhis edilecek, asker

26-30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin tam metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*, TTK Yayınları, Ankara, 1953, s.519-524.

27- Dönemin devlet adamlarından Sadrazam İzzet Paşa, Mondros Heyeti'nde yer alan Hariciye Müsteşarı Reşat Hükmet Bey ve heyete başkanlık yapmış Rauf Bey (Orbay) İtilaf Devletleri'nin itidalle hareket edeceklerini ve anlaşmanın 7. maddesini gerekçe gösterip keyfi uygulamalardan kaçınacaklarını düşünmektedir. Bkz. Mustafa Budak, "Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", İlimi Araştırmalar, sayı:5, İstanbul 1997, s.81-82. , İhsan Sabri Balkaya, "Mütareke Dönemi Asayiş'in Üç Boyutu", *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:41, 2008, s.10.

28- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.3-5.

29- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.5-8.

mevcudu ve nerelerde konuşlanacakları İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti arasındaki müzakereler sonucunda belirlenecekti. İsmail Fâzıl Paşa notlarında mütareke sonrasında Osmanlı ordusunun durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna göre İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakereler neticesinde belirlenen Osmanlı ordusunun muharip asker mevcudu 3400 Denizci, 20 Fırka, 10 Kolordu, Karargâh ve diğer hizmetleri yapacak 9000 asker ile toplam mevcudu 77000 olacak şekilde planlanmıştı³⁰.

Notlarında Mütareke başlarında silahlı durumda bulunan ve geri hizmetlerle birlikte toplam asker sayısının 200.000 civarında olduğunu, ancak mütareke gereğince 77000'e düşürülmesi gereken bu sayının terhis sırasındaki yanlış hesaplamalardan 40000'e indiğini söylemektedir. Ona göre bu durumun düzeltilerek asker mevcudunun 70000 olması için hükümet yetkililerinin İtilaf Devletleri nezdinde yaptıkları girişimler ise sonuç vermemiştir. Bu yanlış hesapla birlikte elde kalan 37000 tüfeğe de İtilaf Devletleri tarafından el konulmuştur³¹. Bununla birlikte, İsmail Fâzıl Paşa notlarında savaş sırasında firar eden askerlerin suçlarının padişah tarafından affedildiğini, ancak bu askerlerin kalan askerlik sürelerinin tamamlamaları için kışlarına teslimin İngiliz kontrol memurları tarafından kalan askerlik süreniz de af kapsamında bahanesiyle engellendiğini belirtmiştir. Ayrıca bu durumu gören mevcut askerlerin de firar etmeye başladığı, bu nedenle 40000 asker mevcudu dahi sağlanamayarak taburların mevcudunun 40-50 askere kadar indiğini ve sınır güvenliği ve asayışı sağlamak şöyle dursun nöbet tutacak asker kalmadığını belirtmiştir³².

Bununla birlikte, İsmail Fâzıl Paşa notlarında eski içişleri bakanı Ali Kemal'in 26 Haziran 1919 (26 Haziran 1335) tarihli vilayetlere gönderdiği genelge³³ ile firar eden ve bakaya askerlerin yakalanıp asker mevcudunun artırılması için gereken idari işlemlerin engellendiğini ifade etmiştir³⁴.

30-Genel Kurmay Başkanlığı tarafından resmi belgeler ile hazırlanan çalışmaya göre İtilaf devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından ordu mevcudu konusundaki mutabakata göre er sayısı 61.223 olmalıydı. Ancak Fazıl Paşa'nın da bahsettiği gibi İngilizlerin kaçak ve celpleri geri bırakılanları silahlılarına alınmalarına mani olması sebebiyle bu sayı 43000'e kadar düşmüştü. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.272. Diğer bir kaynakta ise müttefiklerin istekleri doğrultusunda kâğıt üzerinde 65.464'e indirildiği belirtilmiştir. Bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması*, TTK Yayınları, Ankara, 2001,s.35.

31- Osmanlı Ordusunun mütareke sonrası silah mevcudu ve silahsızlandırılması konusundaki ayrıntılar için bkz. A.g.e, s. 263-272.

32- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.8-9.

33- "İstanbul'da daha önceki tamimiyle Mustafa Kemal'in tepkisini alan İçişleri Bakanı Ali Kemal, bu sefer 26 Haziran'da yayınladığı yeni bir beyannamede, Müdafaa-i Milliye hareketlerinin anlamsız olduğu kadar, müfettişlerin seferberlik hazırlıklarının mütarekeye aykırı olduğunu ilan etmekten çekinmez. Ancak bu beyanname aynı zamanda onun sonu olur. İstanbul'da Milli Mücadele taraftarı Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın ve diğerlerinin bir tepkisine maruz kalır. Bu tartışmaların akabinde de istifa eder". Erdal Aydoğan, "Mustafa Kemal'in Erzurum'a İlk Yolculuğu", Atatürk Üniversitesi *Atatürk Dergisi*, 2/1, 1997, ss.14-15. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26019>. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele'ye Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, TTK Yayınları, 1959. , s.149.

34- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.10.

İsmail Fâzıl Paşa'ya göre Türk-İslam unsurunu yok etmek için başlatılan vahşi işgale karşı bu unsuru savunma ve mücadeleden tamamen mahrum bırakmak için hükümetimiz ve düşmanlar yarışa girişmişlerdir. Ona göre bu iddiasını doğrulayan birçok örnek vardır. Bunlardan en feci olanı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalidir. Notlarında Ferid Paşa kabinesinin devletin bütünlüğünün korunması üzerine varılan anlaşma şartlarına tamamen aykırı olan bu işgal karşısında istifa etmek yerine bir iki bakanı değiştirerek İzmir'in kendi hükümeti tarafından herhangi bir direniş gösterilmeden işgalinin üstünü örtmek istediğini iddia etmiştir³⁵.

İsmâil Fazıl Paşa notlarında bu iddiasını dönemin İzmir valisi miriliva Nurettin Paşa'nın görevden alınması olayıyla desteklemeye çalışmıştır. Ona göre Nurettin Paşa tecrübelerine dayanarak İzmir'in işgali konusunda bir öngöründe bulunmuş ve emrindeki askerleri İzmir sahilinden Girit'e kadar savunma pozisyonunda tertip etmişti³⁶. Bu durumda işgalin bir direnişle karşılaşılacağını fark eden İtilaf Devletleri'nin Nurettin Paşa'nın azli konusundaki isteği Ferit Paşa kabinesi tarafından hemen yerine getirilmiştir³⁷. Vatandaşların Nurettin Paşa'nın görevden alınmaması karşısındaki talepleri ise dikkate alınmamış, Aydın valiliğine İzzet Bey [Kambur lakaplı Ahmet İzzet Bey, 1871-1920], Kolordu komutanlığına ise İzmir sevk kumandanlığında hiçbir kıymeti ve meziyeti olmayan emekli miriliva Nadir Paşa [Ali Nadir Paşa, 1867-1924] tayin edilmiştir³⁸.

İsmail Fâzıl Paşa notlarında yeni valinin ilk icraatının Aydın, Manisa ve İzmir kasabalarında halkın elinde bulunan silahları ittihatçıların memlekette bir ihtilal çıkarma teşebbüsünde bulunacak bahanesiyle toplamak olduğundan bahsetmiştir. Ona göre bu nedenle savunmasız kalan İzmir halkı Yunanlıların büyük mezalimine tecavüzüne insanlık vicdanını titretecek derecede zulmüne maruz kalmış ve bu işgalin neticesinde sekiz on bin ölü ve yaralı ile her türlü sefaletten etkilenmiş yüz bin Müslüman göç etmiştir³⁹. İsmail Fâzıl Paşa, vali İzzet Paşa'nın ihanetinin içişleri bakanlığı tarafından bilindiğini ve dönemin içişleri bakanı Mehmet Ali Bey'in bu valinin görevden alınması konusunu padişaha arz ettiğini notlarında ifade etmiştir. Ancak bu talebi hükümet tarafından yerinde

35- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.12.

36- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.12., İzmir'in işgaline karşı duracak örgütlenmede Nurettin Paşa'nın ön planda bir yeri vardır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında, Akdeniz'den yapılması ihtimali olan düşman saldırılarına karşı Batı Anadolu'yu koruyacak kuvvetlerin başına geçmiş ve Mondros Mütarekesi'nden önce karargâhını Aydın'dan İzmir'e nakletmiştir. Nurettin Paşa'nın kendi mektuplarından aktaran Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, MEB Yayınları, Ankara, 1977, s.169.

37- Nurettin Paşa 1919 senesi Mart ayının başlarında Rumlara yönelik katliam yapılması yönünde emirler verdiği yönünde sahte evrak düzenlenerek görevinden alınması sağlanmıştır. Bu evrak ve diğer ayrıntılar için bkz. Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş 5*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 1635-1637.

38- İzzet Bey'in İzmir Valisi, Kolordu komutanı olarak ise Nadir Paşa'nın atanması İzmir'in işgalini kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Bunu tayin sonrası vali İzzet Bey'in vilayette yaptığı konuşmadan anlıyoruz. Bu konuşmada İzzet Bey önceliklerinin barış ve taraflar arasında çıkacak her türlü yanlış anlaşılmalara çözmek olduğunu belirterek, bu görevini engellemeye kalkanların şiddetle cezalandırılacağını söylüyordu. Bkz. Tansel, a.g.e., s.177.

39- İzmir işgali neticesinde gerçekleşen can ve mal kaybı konusunda detaylı bilgi için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.478-479.

görülmemiş ve bakan İzzet Paşa'yı görevden alma kararından vazgeçerek görevine devam edebilmiştir⁴⁰.

Ahmet İzzet Bey (1871-1920) 11 Mart 1919'da Aydın valiliğine tayin olunmuş, 23 Mart'ta görevine başlamıştı. 5 Ocak 1920 tarihinde geçirmiş olduğu kalp krizi sonucunda vefatına kadar valilik görevini sürdürmüştü⁴¹

İsmail Fâzıl Paşa da Vali İzzet Bey'in Yunan taraftarı bir hain olduğu görüşündeydi. Metropolit Hrisostomos⁴² ile birlikte şehri idare ediyordu. Nadir Paşa ise Yunanlılar tarafından uğradığı her türlü hakaret üzerine vicdan sahibi olsaydı ya intihar etmesi gerekirdi cesareti yoksa bir daha yüzünü kimseye göstermeyecek şekilde bir köşede inzivaya çekilmesi gerekirdi. Aksine bunu yapmadığı gibi üniforması üzerinde İstanbul sokaklarında etrafa selam vererek gezdiği Fazıl Paşa'nın notlarında belirttiği diğer bir husustur. Ona göre İzmir'de Yunanlılar tarafından kalpağı ve forması yere atılarak horlanmış ve zorla yaşa Venizolos diye bağırılan Nadir Paşa'nın hükümet tarafından askeriye ile ilişığının kesilmesi hiç olmazsa emekli edilmesi gerekirdi⁴³.

İsmail Fâzıl Paşa, masum ve mağdur Türklerin bu işgale karşı hayat ve istiklalini korumak için milli kuvvetleri toplaması ve bir teşkilatlanma yoluna gitmesinin çok doğal bir hak olduğunu savunmuştur. Ona göre bu teşkilatların bir isyan ve ihtilal yapmak için kurulmadıkları gibi hiçbir devlete karşı düşmanlıkları da yoktu. İtilaf devletleri bu teşkilatı kendi amaçlarını az çok engelleyeceği düşüncesiyle gayrimeşru gösterme gayreti içine girmişti. Bunun için hükümetten bu teşkilatı engellemelerini ısrarla talep ediyorlardı⁴⁴.

İsmail Fâzıl Paşa'ya göre mevcut hükümet zaten Kuvveyi-Millîye Teşkilatı'nı kendi aleyhine görüyor ve bu teşkilatın dağıtılması ve Mustafa Kemal ve Rauf Paşa'nın tutuklanması konusunda içişleri bakanları Ali Kemal ve Adil Beyler aracılığıyla emirler veriyordu. Bir taraftan da hükümet Kuvve-i Milliye Teşkilatı'nın faaliyetlerini yerinde incelemek ve halkı bu teşkilattan soğutmak için el altında menfaatperest adamlarını Anadolu'nun çeşitli yerlerine görevlendiriyorlardı⁴⁵. İsmail Fâzıl Paşa notlarında bu görevlendirmelere örnekler vermiştir. Emekli subay Süleyman Paşa'nın yardımcılarıyla

40- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.13-14.

41- Ahmet İzzet Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", ÇTTAD, VI/15, (2007 Güz),s.3-18. . <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/233331> Ayrıca bkz. İzzet Öztoprak, "İzmir Valisi (Kanbur) İzzet Bey Meselesi", XIV. Türk Tarih Kongresi, 09-13 Eylül 2002, III. Cilt, Ankara: TTK, 2005, ss. 33-44. <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfckNFdGVGdzZsX3M/view>

42- İzmir metropolidi Hrisostomos Kalafatis (1867-1922) ile ilgili olarak bkz. Bülent Atalay, "İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos (1919-1922)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, Haziran 2009, ss. 31-50. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/321653>

43- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.15-16.

44- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.17.

45-1919 Mart ayı ortalarında Rum eşkiyasını yola getirmek amacıyla bir nasihat heyeti oluşturdu. Bu heyet Rumların Türk köylerine saldırılarını engelleyecekti. Daha sonra bu heyetlerin görev alanı genişletildi ve çeşitli unsurlar arasındaki sorunları giderme görevi verildi. İlk olarak Anadolu'ya şehzadeler Abdülhalim ve

beraber Konya ve Afyonkarahisar'a bu gerekçelerle görevlendirildikleri ve milli mücadele aleyhine çalıştıkları bu örneklerden biridir⁴⁶. Fâzıl Paşa'ya göre sözde bu memurların görevi mülki ve askeri memurlar arasındaki sorunları halletmekti. Ancak bu görevlerini bırakıp hükümetim Meclis-i Mebusan'ı toplayacağı, Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtacağını ve Mustafa Kemal'in kongrelerinin açıkça yanlış olduğu konusunda milli mücadele aleyhine propaganda faaliyeti yürütüyorlardı⁴⁷.

Bu görevlendirmelere diğer bir örnek ise, merhum müşir Hayri Paşa'nın damadı Galip Paşa'nın Galata'da lamba satma ticareti ile meşgul iken askeri teşkilat koruması altında Ankara vilayetine durumu incelemek için görevlendirilmesidir. Galip Paşa bir taraftan 20. kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'nın yanında gözüküyor fakat Anadolu'dan çıkacak milli mücadele hareketinin engellenmesi gerektiğini de kendisine söyleyemiyordu. Bunun için onu İstanbul'a davet ederek konunun hükümet yetkilileri tarafından kendisine iletilmesini istiyordu. Diğer taraftan da bazı beldelerde ahaliye millî mücadele boşuna bir çaba bununla meşgul olmayınız hemen İngilizlerin himayesini kabul edin padişah'ta bu fikirde diye telkinde bulunuyordu. Kısaca Fâzıl Paşa'ya göre Galip Paşa da ne yaptığını bilmiyordu⁴⁸.

İsmail Fâzıl Paşa'nın hatıratında üzerine önemle durduğu konulardan biri de dönemin içişleri bakanı Adil Bey tarafından milli mücadele aleyhine yayımladığı genelgedir⁴⁹. Ona göre İçişleri bakanı ve İngiliz Muhipler Cemiyeti İdare Meclis-i Reisi Adil Bey'in milli teşkilatları dağıtma emrini verdiği 8 Ağustos 1919 (8 Ağustos 1335) tarihli vilayetlere gönderilen genelgenin her satırı ihanetle doluydu⁵⁰. Mustafa Kemal gerek bu genelge gerekse Damat Ferit hükümeti tarafından Sivas valiliğine atanan Ali Galip Bey'in Sivas kongresinin toplanmasını engelleme girişimlerinden sonra dönemin İçişleri Bakanı Adil Bey'e 10 Eylül 1919 tarihinde aşağıdaki telgrafi göndermiştir⁵¹:

“Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan men ediyorsunuz. Alçaklar caniler; hainler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz. Millettin kudret ve iradesine takdirden aciz olduğunuza şüphe etmiyorum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağımıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayınız. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum

Abdürrahim Efendiler başkanlığında iki heyet gönderildi. Detaylı bilgi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele'ye Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, TTK Yayınları, 1959, s.64.

46-Süleyman Paşa Abdülhalim Efendi'nin başkanı olduğu nasihat heyetine sonradan görevlendirilmiştir. Bkz. Tayyip Gökbilgin, a.g.e., s. 64.

47- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.19.

48- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.20-21.

49- Ali Fuat Cebesoy hatıratında babası İsmail Fazıl Paşa'nın 29 Temmuz 1919'da Ankara'ya geldiğini belirtmiştir. Bu tarih içişleri bakanı Adil Bey'in genelgesinden 11 gün önceye denk gelmektedir. Bu ziyarette Fâzıl Paşa oğluna iç işleri Bakanı Adil Bey'e itimatın caiz olmadığını ve her zaman tehlikeli olabileceğini belirtmiştir. Bkz. Ali Fuat CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.142.

50- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.21.

51- İrade-i Milliye, nr 2, s.4,10-11- Eylül 1335 (10 Eylül 1919).

vaadlerine kapılarak ve Mr. Nowil gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikap ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mes'uliyetini nazar'ı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ile merkumun akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi de unutmayınız”

Bu telgraftan görüldüğü üzere İsmail Fâzıl Paşa'nın Adil Bey hakkındaki görüşlerini destekler niteliktedir.

İsmail Fâzıl Paşa, notlarında bu genelgeye göre Yunanlıların işgali altında bulunan bölgelerde mallarına el koyulan halkın zararlarının adil bir şekilde karşılanması için tespit komisyonları kurulacağı bildirilmiştir. Bu komisyonun çalışmaları sırasında Osmanlı memurlarının yardımında bulunacaktı. Bu genelgede Yunanlıların işgal ettiği yerdeki milli mücadele teşkilatlarının hemen dağıtılması gerektiği bunun dışında kalan halkın ihtiyaçlarının ise karşılanacağı belirtiliyordu. İsmail Fâzıl Paşa söz konusu genelge gereğince milli mücadele teşkilatlarının dağıtılması durumunda ne tür bir felaketle karşılaşılacağına General Milne'nin raporuna bakarak anlaşılabilceğini belirtmiştir⁵². Bu rapora göre Yunanlıların geçici olarak işgal ettikleri yerler ilerde yapılan pazarlıklar neticesinde belki azalacak fakat nihayetinde vatan toprağı kaybedilmiş olacaktır⁵³.

Fâzıl Paşa'ya göre, Yunanlıların hiçbir anlaşma şartına dayanmayan ve haksız işgali karşısında İzmir'in hemen boşaltılmasını istemek ve milletinin namusunu küçük gören bu işgale karşı silahla direnmek azminde olduğunu İtilaf Devletleri'ne bildirmek hükümetin en kutsal görevidir. Ancak İsmail Fâzıl Paşa mevcut hükümetten beklenilemeyeceğini ve Yunanlıların bu vahşi işgaline karşı evini, malını namusunu muhafaza maksadıyla silaha sarılıp savunma yapmaya çalışan Müslümanlara karşı İngiliz generalinin raporunu dikkate alan bir içişleri bakanında milli bir sevgi bulunması ve buna göre hareket etmesinin düşünülemediğini iddia etmiştir⁵⁴.

Bununla birlikte, Ona göre Yunan işgaline mümkün mertebe mani olan Kuvâ-yı Milliye birliklerinin dağıtılması işgalin Anadolu içlerine yayılmasından başka bir işe yaramayacaktı. Bunu isteyen hükümet ise haindi⁵⁵.

Söz konusu genelgede iç ve dışişleri siyasi gerekliliklere göre yürütme görevinin hükümete ait olduğu başka kişilerin ve kurumların müdahalesinin olumsuz sonuçlar getirebileceği belirtilmiştir. Fazıl Paşa bunun zor durumda olan devleti selamete

52- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.23.

53- Yunan işgaline karşı oluşan direniş karşısında İtilaf Devletleri işgalin geçici olduğu propagandası yapmaya başladılar. Bir taraftan da İtilaf Devletleri Karedeniz Ordusu başkomutanı General Milne Milne hattı olarak bilinen Ayvalık Kozluca ile Manisa'nın kuzeyinden, soma-Akhisar ile Salihli'nin batısından, aydın ile Ödemiş'in doğusundan geçip büyük Menderes boyunca uzanan hat boyunca işgalle sınırlandırılacak ve çatışma duracaktı. Bkz. Adnan Sofuoğlu, İzmir'in işgali sonrasında batı Anadolu'da işgali genişletmeleri ve bölgede oluşan milli direniş, *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:29-30, 2002, s.140.

54- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.23-24.

55- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.25-26.

çıkabilecek ve bunu yapacağı konusunda halkta da bir kanaat uyandırabilen vatanperver bir hükümet için geçerli olduğu görüşündedir. Ancak Ona göre dokuz aydan beri milletin başındaki felaketi kabul etmekten başka bir şey yapmayan hükümetin bu iddiaları çok gülünçtür. Ayrıca Yunan ve Bulgar hükümetlerinin böyle bir iddia da bulunma haklarının olduğu, Osmanlı Hükümet'inin de bunlardan ibret alması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte Fazıl Paşa Adil Bey'in bu genelgesinin bir mantıksızlık şaheseri olduğunu ve daha iyisi yapmak içinse bir yarışma düzenlemesi gerektiğini iddia etmiştir⁵⁶.

Genelgede Kuvâ-yı Milliye'nin dağıtılması istemektedir. Halkın güvenliği ve hukukunun korunmasını için gereken tedbirlerin ise hükümet tarafından alınacağı belirtilmiştir. İsmail Fâzıl Paşa bu durumu şiddetle eleştirerek ordunun terhis edildiğini, jandarma ve polisin yetersiz olduğunu, bu durumda vatani savunmak için kurulan Kuvâ-yı Milliye'nin de dağıtılmasıyla kalan hangi kuvvet ve araçla milletin hukukunun ve hayatının korunacağını sorgulamıştır⁵⁷.

İsmail Fazıl Paşa notlarında Paris Barış Konferansı'nda devleti temsil eden heyete göndermelerde bulunarak Ferit Paşa ve diğer delege Rıza Tevfik'in bu konferansta milletin hukukunu korumak adına hiçbir şey yapmadıklarını vurgulamıştır⁵⁸.

Genelgenin diğer bir hükmünde Kuvâ-yı Milliye hareketinin memleketin yararına olduğunu zanneden ve teşvik edenlerinde ilerde bu hareketin memleket için doğuracağı kötü sonuçtan pişmanlık duyacağı fakat bunun bir faydası olmayacağı belirtilmiştir⁵⁹. İsmail Fâzıl Paşa notlarında bu maddeyi şiddetle reddetmiştir. Ona göre, bağımsızlık haysiyeti lekelenerek gayrimüslimler tarafından ayaklar altına alınmış İtilaf Devletleri'nin akşama sabaha vereceği karara göre yaşayacak bir devlet için bu durumdan daha helak edici bir durumun olmadığını ve milletin istiklalini ve hukukunu koruyanların bundan pişmanlık duymayacağını belirtmiştir⁶⁰.

Son olarak bu genelgenin diğer bir maddesini İsmail Fâzıl Paşa diğer maddelerinin aksine tehdit içerikli olarak yorumlamaktadır. Bu maddeye göre arzu edildiği şekilde milli mücadeleden vazgeçenler dahi derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilecekti. İsmail Fâzıl Paşa hükümetin bunu yapacak gücü olmadığını örnekler vererek açıklamış ve iç işleri bakanının bu kararından dolayı tarih önünde lanetle yad edileceğini savunmuştur⁶¹. Tutuklama yapmak için kolluk kuvvetine sahip olunmadığı hatta İstanbul'da dahi hapishanelerde hâkimiyetin sağlanmadığını belirtmiştir⁶². Durum böyle iken Anadolu'nun içlerinde vatani savunmaları tutuklamaya çalışılmanın imkânsız olduğunu

56- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.27.

57- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.28.

58- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.29.

59- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.30.

60- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.30.

61- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.31.

62- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.32.

söylemiştir.

İsmail Fâzıl Paşa notlarında Padişah Vahidettin'in Morning Post gazetesine mütareke sonrası durum hakkında verdiği demeci de değerlendirmiştir⁶³. Bu demeçte Padişah İtilaf Devletleri tarafından işgallerin durdurulmaması durumunda halkı susturmanın çok zor olacağını ve halkın namusunu korumak için savaşımaya hazır olduğunu özellikle vurgulamıştır⁶⁴. İsmail Fâzıl Paşa bu demece istinaden padişahın milli mücadelenin koruyucusu ve taraftarı olduğunu iddia etmiştir. Ancak Gotthard Jaeschke, "Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri" adlı çalışmasında söz konusu demeçte Padişah Vahidettin " *Babam Sultan Abdülmecid İngiltere'nin ve Fransa'nın müttefiki idi. Ben daima İngiltere'ye hayranlık besledim ve daima İngiltere'ye dost bir siyaset in destekçisi oldum: Biz İngiliz milleti ve hükümetinin insan ve insafılık duygularını ile adaleti temin için bize yardım edeceklerini ümit etmekteyiz.*" dediğini iddia etmektedir⁶⁵.

İsmail Fâzıl Paşa mevcut kabinenin padişahın girişimi ve hareketine muhalif bir tavır takındığını ve milletin Padişah'a muhalif olan bu kabinenin artık resmi olarak bir görevi bulunmadığını ve görevden alınmasını istediklerini iddia etmiştir. İsmail Fâzıl Paşa notlarının diğer bir bölümü Mütareke neticesindeki işgaller sonrasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptığı gözlemleri ve İstanbul Hükümeti'nin milli mücadelenin aleyhine aldığı kararların kaldırılması ve alınması gereken tedbirleri içeren Padişah'a sunduğu arzı içermektedir. Bu arzın giriş bölümünde Padişah ve kendisinin milli mücadele konusunda aynı görüşte olduğunu düşündüğünü belirtmiş ve istifa gibi resmi konuların samimiyete şüphe düşüreceğini söyleyerek doğrudan amaca yönelik konuya gireceğini belirtmiştir⁶⁶. İsmail Fâzıl Paşa ilk olarak işgaller sonrası Anadolu'nun durumunu ortaya koymuştur. Ona göre uzun süren savaşlar sonucunda Anadolu'daki Türk kardeşimiz savaşta evladını kaybetmiş iç ve dış düşmanlar tarafından malları gasp edilmiş ırz ve namusuna tecavüz edilmiş haldedir. İsmail Fâzıl Paşa köylerde toprak yemekten karınları şişmiş iki üç yaşındaki çocukları, hanelerinde bizim gibi huzurla oturanlara nafaka yetiştirmek için ayakları çıplak, başları kabak, şalvarı yüz yerinden yamalı dağlarda ovalarda güneş ve tozların altında harman döven saman savuran kadınları ve bu kadınlara yardım eden yaşlıları gördüğünü ve bu manzara karşısında zalim insanlığa lanet okumamanın mümkün olmadığını söylemektedir⁶⁷.

İsmail Fazıl Paşa bu çaresiz halkın uzun zamandan beri felaket çektiğini ve kötü yönetim neticesinde memleketimizin parçalanması içinde Rum ve Ermeniler dışarda diğer işgalcilere esir etmek üzere bulunduğunu belirtmiştir.

63- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.32.

64- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.33.,

65-15Temmuz 1919'da Morning Post gazetesine verilen bu demecin ayrıntılar için bkz. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, TTK Yayınları, Ankara, 1971, s.5.

66- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.35.

67- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.36-37.

Fazıl Paşa bu felaketselere maruz kalmış olan Erzurum, Sivas, Harput ve Bitlis vilayetlerinde bulunanların durumun farkına vararak milli mücadele konusunda ölümüne kadar savaşmak için birleştiğini belirtmiştir.. İsmail Fazıl Paşa bu halk kitlelerini sevk ve idare etmek üzere Mustafa Kemal, Ali Fuat ve İsmet Paşalar gibi Anadolu'nun yiğit evlatlarının bir teşkilat kurduğunu ve bunu takviye için insanüstü bir mesai yaptıklarını söylemiştir. Ona göre henüz bir fidan halinde bulunan bu teşkilatı yok etmek isteyen hükümet bu kişiler hakkında tutuklama kararı çıkartarak Anadolu'nun işgali için Trabzon, Samsun, Eskişehir ve diğer yerlerdeki birlikleri geri çekmişlerdi⁶⁸. İsmail Fâzıl Paşa Amerika ve Avrupa temsilcilerinin Teşkilat-ı Milliye'yi sırf medeni ve insani olması nedeniyle görünüşte olsa da kabul ettiğini iddia etmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti bu milli teşkilat olmadan ilim ve irfan seviyesini yükseltemez hiçbir hükümet ve idare şekli bekasını ve istiklalini devam ettiremezdi. Notlarında Anadolu ve memleketin her tarafında kurulmak istenen bu teşkilatın amacının Türk ve İslam siyasi birliğini temininden ibaret olduğunu iddia ederek, böyle kutsal bir amaca eşkıyalık yahut ittihatçılık şekli vererek imhasına çalışmanın İslam alemi ve Türk muhiti içinde yerlerinin ne olacağı sorusuna yanıt aramış, bir hükümetin en önemli dayanağının güçlü bir milletten olması gerektiğini ifade etmiştir. Fazıl Paşa hükümetin ittihatçılık gelecek propagandasıyla Teşkilat-ı Milliye'yi ortadan kaldırmaya ve halkımızı bundan tiksindirmeye çalıştığını iddia etmiştir. Ona göre milletin birliği anlamına gelen ittihat kelimesini İttihat ve Terakki partisiyle ve onun yöneticileriyle bir tutmak cahilliktir⁶⁹.

İsmail Fâzıl Paşa, Padişah'a sunduğu arzın diğer bir bölümünde hükümete iletilmek üzere isteklerini belirtmiştir. Hükümetten milli mücadeleyi açıktan destekleyemiyorlarsa perde arakasından yardımlarda bulunulmasını, milli mücadele teşkilatında yer alanların tayin edilen memurlar aracılığıyla izlenmekten vazgeçilmesi ve tutuklama kararlarının kaldırılmasını istemiştir⁷⁰.

Çünkü İçişleri Bakanı'nın Ankara'ya yeniden bir vali ataması bu kişinin vatansever ve iyi niyetli birisi olma durumunda dahi işi öğrenene kadar çok kayıp verilecekti. Fazıl Paşa Meclis-i Mebusanın toplanması konusunda da aceleci davranılmaması gerektiğini belirterek, Avrupa'da dahi bu derecede serbestlikle seçim yaptırılmadığını iddia etmiştir. Ona göre düşman işgali altındaki ve bu kuvvetlere güvenerek şımaran gayrimüslimlerin bulunduğu İstanbul'da Meclisi toplamak yerine Anadolu'da bir yerde toplanmalıdır. Bu konunun da zaten müzakere edildiğini belirterek padişahın görüşlerini Tahsin Bey oğlununuzun nezdinde bulunan şifre ile yirminci kolordu kumandanlığı ile kendisine gönderilmesi istemiştir⁷¹.

68- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.38-39.

69- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.40-41. İngilizler Kuvâ-yı Milliye'yi bir "Jön Türk- İttihatçı hareketi olarak kabul ediyordu. Damat Ferit Paşa hükümeti de parti ihtirasları yüzünden düşmanını tamamen yok temek için bu milli hareketi böyle gösteriyor, aleyhlerinde düşmanla iş birliği yapıyordu. Bkz. Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş* 7, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 1635-1637.

70- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.42-43.

71- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.44.

İsmail Fâzıl Paşa notlarının padişaha arzının son kısmında eğitim konusunu ele almıştır. Ankara'daki erkek, kız mekteplerini ve öğretmen okullarını birkaç kez ziyaret ettiğini ve mekteplerin durumunun Ankara gibi mahrum bir bölgeye göre iyi olduğuna değinmiştir. Fakat Ona göre bu okullar milletin irfan geleceğine cevap verecek düzeyde değildiler. Bunun sebebi ise öğretmenlerin ve okul müdürlerinin çok gayretli olmalarına rağmen eğitimden istenen verim alınamamasının sebebi milli eğitim müdürünün gayretsizliğidir. Fâzıl Paşa milli eğitim müdürünün hatalı olduğunu ise Heyet-i Talimiye'nin gayri resmi olarak kendisine verdiği evraktan anladığını beyan etmektedir. Fazıl paşa padişaktan bu müdürün yerine milletini seven Şam valisi iken gayretlerini tecrübe ettiği bugün İstanbul maarif müdürü mavinî Haşim Efendi'nin tayin edilmesini talep etmektedir⁷².

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve milli mücadele dönemlerine tanıklık ederek önemli görevlerde bulunmuş İsmail Fâzıl (Cebesoy) Paşa'nın "Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar" başlıklı el yazısıyla tuttuğu notları günümüz Türkçesine çevrilip değerlendirilmiştir. Bu notlarında İsmail Fazıl Paşa Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı yaptırımlar ve işgaller neticesinde içinde bulunduğu zor şartları, bu durumda mevcut hükümetlerin aldığı kararları ve milli mücadele hareketini ele alarak görüşlerini açıklamıştır. Birinci el kaynaktan araştırmacıların sunulan bu çalışma ile bahsi geçen döneme dair bazı ayrıntılar ve bilinmeyenlerin tespit edildiği düşünülmektedir.

72- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.45-46.

Kaynakça

I-Arşiv Kaynakları

- BOA, İ. TAL, Dosya No:455/ Gömlek No: 1326 B-028, Tarih: 30 B 1326 (28 Ağustos 1908).
- BOA, İ.AS.87/1327 C 095, Tarih: 25 C 1327 (14 Temmuz 1909).
- BOA, İ.HB, 102/1329 Z 007, Tarih: 03 Z 1329 (25 Kasım 1911).
- BOA, İ.HB, 104/1330 M-026, Tarih: 06 M 1330 (27 Aralık 1911).
- BOA, İ. HB/ 107/ 1330 S-022/ 1330 S 12 (01 Şubat 1912).
- BOA, İ.HB, 128/1331 Ra-001, Tarih: 01 Ra 1331 (08 Şubat 1913).
- BOA, İ.HB, 128/1331 Ra 018, Tarih: 05 Ra 1331 (12 Şubat 1913).
- İrade-i Milliye, nr 2, s.4,10-11- Eylül 1335 (10 Eylül 1919).

II. Kitaplar

- Bayar, C., *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş 5*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Bayar, C., *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş 7*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Cebesoy, Ali F., *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çoker, F., *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Erim, N., *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, TTK Yayınları, Ankara, 1953.
- Gökbilgin, M. T., *Milli Mücadele'ye Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, TTK Yayınları, 1959.
- İsmail Fâzıl Paşa, "Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar" başlıklı el yazısıyla tuttuğu notları.
- İsmail Fâzıl Paşa, *Meşâhir-i Askerimizden Bir Sahife*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet, 1329 [1913].

- İsmail Fâzıl Paşa, *İslâhâta Dâir Mütâla 'ât-i Umûmiyye*, Matba'a-i Osmanîye, Dersâdet, 1329 [1913].
- Jaeschke, G., *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1971.
- P.S. [Peyami Safa], *Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fâzıl Paşa Tercüme-i Halleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1920.
- Tansel, S., *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, MEB Yayınları, Ankara, 1977.
- Turan, M., *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Türkmen, İ., *İsmail Fâzıl Paşa: Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2015.
- Türkmen, İ., “İsmail Fâzıl Paşa'nın 1877-1878- Osmanlı-Rus Harbi'nin Kahramanlarına Dair Değerlendirmesi”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden – Kazım Yaşar Kopruman Armağanı- Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 2014.
- Türkmen, İ., *İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Türkmen, Z., *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması*, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

III- Makaleler

- Balkaya, İ. S., “Mütareke Dönemi Asayiş'in Üç Boyutu”, *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, 2008, s.10.
- Budak, M., “Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)”, *İlmi Araştırmalar*, S.5, İstanbul 1997, ss.81-82.
- Ercoşkun, T., “İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Hatıraları ve Tarihî Kaynak Olarak Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2018, Aydın/Türkiye.
- Ercoşkun, T., “İsmail Fâzıl [Cebesoy]'un Kısa Tercüme-i Hâli”, *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, Yay. Haz./ed. H. S. Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 59-77.

Ercoskun, T., “İsmail Fâzıl Paşa’nın [Cebesoy] Islahata Dair Görüşleri”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 26. C., 42. Sayı, Eylül 2007, ss. 181-199.

Sofuoğlu, A., “İzmir’in İşgali Sonrasında Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, S.29-30, 2002, ss.131-142.

Türkmen, İ., “I. TBMM Hükümeti Döneminde İsmail Fâzıl Paşa’nın Nafia Vekilliği Görevi (1920-1921)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 3, Aralık 2008, ss. 135-158.

Yılmazçelik, İ. – Özdem, A., G., “İsmail Fâzıl Paşa’nın Kaleminden 1292-1293 (1876-1877) Osmanlı-Karadağ Seferi”, *On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi (3-7 Aralık 2012)*, *Sunulmayan Bildiriler-*, ATASE Yayınları, ss. 3-38.

Ek: Mütârekenin akdinden evvel vaziyet ve hal üzerine ufak bir nazar

1328 senesinden beri bilâ fâsıla altı sene kadar bir müddette mukadderât-ı devleti idare etmiş olan İttihad ve Terakkî Fırkası’na mensup hükümetin vermiş olduğu karar üzerine 1330 senesinde Avrupa düvel-i merkeziyesiyle müttefik Harb-i Umûmîye dâhil olmuştu. Devletimizin harbe dâhil olması mı? Bî- taraf kalması mı? Yahut düvel-i mütelife zümresiyle ittifak etmesi mi? İktizâ ederdi bunlardan hangi şık devletin selâmet ve menfa’atine muvâfık olurdu? Bu suallere bazıları tarafından harb-i umûmîye dahil olmamız bir hata belki bir cinayet olup bî- taraf kalmamız muvâfık-ı menfa’at devlet olurdu zımında cevap veriyorlar ve serd-i mütâla’at ediyorlar. Hâlbuki bu mütâla’at fenne ve ma’külâta muvâfık değildir zannedirim. Zira pek mühim ve nazik olan bu suallerin cevabı: Vaziyeti! Tarihi, coğrafi siyâsi, iktisâdî, dînî uhûd-ı atîka sevkü’l-ceyş ve buna mümâsil mesâil ile tedkik edecek erbâb-ı vukûf ve ihtisâsın mukarrerâtında mündemic olur. Yoksa indî ve ferdî mütâla’ât-ı meseleyi kat’iyet-i riyâziye ile halledemez. Binâberîn bu bahsi zaman-ı münâsebe ta’lik ve erbâbına tevdi’ edelim. Yalnız devleti bugünkü vâdi-i inkırâz ve izmihlâlin medhaline sürüklemiş olan sevâik ve avâmilden addolunabilecek olan harbi idare eden başkumandanlık heyetinin pek fâhiş hatîât sevkü’l-ceyşesi ve devletin harp esnasında siyaset-i hâriciye ve dâhiliyesini idare etmiş olan kabîne azasının sû-i idare ve sefâhet ve irtikâbatları sebebiyle bunların bi’l-muhâkeme tecziyelerini talep ve iddiâ eylemek milletin her an mahfûz olan bir hakk-ı sarihidir.

[Mütârekenin akdi. Ve mütâreke müddeti olan dokuz aylık vekâyi’]:

Müttefikimiz Almanya ordusunun ric’ati Avusturya ordusunun inhilâl derecesindeki vaz’ı Bulgaristan’ın sulh-i münferid ikdâmiyeti ve ordumuzun vaziyet-i âhire-i elimesi devletimizi dahi sulh-i münferid akd etmesi için düvel-i mütelifeye müracaat ve belki

dehâlet mecburiyetinde bulundurmuştu. Binâberin İzzet Paşa kabinesinin (Mondros'a) gönderdiği murahasalarımızla düvel-i Mütelife namına olarak İngiliz Amirali (Galtrob) arasında 25 şerâiti muhtevî 1 Teşrîn-i Evvel 334 tarihli mütârekenâme akd olunarak tarafeynce bi'l-imzâ te'âtî edilmiştir. Vâkiâ işbu mütâreke esfâr-ı sâlîfe ve mâzide düvel-i muhâsama arasında akd olunmuş olan mütârekelerin şeklinde olmayıp târih-i âlemde misli nâ-mesbuk böyle bir müthiş harb-i umûminin mağluplar hakkında ta'yin edeceği şerâit-i mütârekenin hâkimâne ve mütegalibâne bir tarzda olacağı tabîdîr. Binâberin (Mondros) mütârekesi pek ağır olmakla beraber hasımlarımıza memleketimizi bilâ sebep işgal ve milletimizi ve hükümetimizi tahkîr ve tebdîl ve hakk-ı hâkimiyetimizi gasp etmek salahiyet ve cür'eti verecek bir mâhiyyette de değildir. Halbuki düvel-i mü'telifenin vâki olan muhâlif-i şerâit tecâvüzât ve tahkîrânesi protesto ve men'-i imha eylemek şeklinde [... ..] azîm vâridâtan bî-nasip bir hey'et-i hükümetin devlet ve milleti hislerimizin[?] her bir âmâl ve harekâta mûmâşât eylemesi ve haysiyet ve namus ve istiklâl-i devleti muhafaza etmek gayesi mu'teber etmek[?] üzere pâdişâh-ı millet ve hükümeti tevhdîd etmeyip bilakis tefrikaya düşürmesi hakikaten bî-çâre millet-i Osmâniyenin acısını unutamayacağı azîm bir felakettir.

Sad hezârân esef ki! İttihad hükümetini istihlâf eden kabinelerden umûm millet refah ve halâs âsârı ve gayet ciddî hidemât-ı vatanperverâne beklerken bu kabinelerin eslâfına rahmet okutacak ve ekser câhil efrâd-ı milleti ecânibin kucaklarına attırmaya mecbur edecek derecedeki şu dokuz on aylık mütâreke müddetindeki icraat ve muamelât-ı câhilâne veyahut hâinânelerini lisân ve kalem mutasavvirden acizdir.

Şöyle ki mütârekenâme ahkâmınca memleketimizin idare-i dâhiliyesi hemen kâmilen bize ait olacak ve mütelifler boğazları ve hutût-ı hadîdiyeyi işgal edecek ve şayet bunların emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet zuhûr eder ise herhangi bir sevkü'l-ceys noktasını işgal eylemek hakkına mâlik olacaklar idi. Halbuki ne hâriçten ve ne dâhilden kendilerine velev ufak bir emâre-i tehdit olmadığı halde hükümetin idaresizliği ile zaafından ve ittihadçılar ihtilal çıkaracak gibi işâ'alarından vesîledâr ve cür'etyâb olan mütellifler İstanbul'u ve daha birçok merâkizi tamamıyla işgal ve bir sahibi-i kadimi gibi sevb-i zemmâm idare-i devleti keyfemâyaşâ ele aldılar. Bu şekl-i idareden cesaret alan Ermenî Müsevî veya husûsî Rum ahalisi bî-çâre İslam Türk unsurunu her türlü tezâhürâtla tahkîr ediyorlar. Şerâit-i tâbiyeti ayakaltına alarak millî bayraklarla ve Rumlar da Yunan bayraklarıyla sokaklarda meydanlarda nümâyişler yapıyorlar. (Venizelos)'un tasvirini mülkün her köşesinde vaz' ve teşhîr ettiler Yunan ordusuna gönüllü asker kayd olunan Rumlar millî şarkılar okuyarak İstanbul sokaklarında geşt ü güzâr ediyorlar (Venizelos) İstanbul ve Aydın vilâyeti dâhilinde (İzci) namıyla mevcudu her gün mütezâyid millî bir ordu teşkil ettiriyor Ermenî ve Yahudiler dahi kezâlik izci teşkilâtı yapıyorlar ve alenen ta'lim ve terbiyesiyle de işgal ediyorlar anâsır-ı gayrimüslimenin Osmanlı ordusundaki mükellefiyet-i kânûniyelerini patriklerin emirleriyle üzerlerinden nez' ettiler yalnız bu değil tekâlif-i devletin hiçbirleriyle kendilerini mecbur ve mukayyed addetmiyorlar elhâsıl bir şekl-i mevhum halinde kalan hükümetin icraatı ve nüfuzu polis ve İstanbul muhafızlığı kuvvetleriyle yalnız birkaç âciz Müslümanı haps ve tevkîf ve bazen de bunları İngilizlere

bâ teslim Malta'ya teb'îd ettirmeye münhasır kalmıştır.

Mütârekenâmenin beşinci maddesi mucibince hudutların muhafazası ve âsâyîş mahallinin idâmesi için lüzum görülecek kuvâ-yı askeriyeden ma'adâsının derhal terhisi, ve kuvâ-yı askeriyenin miktarı ve vaziyetleri i'tilaf ve devlet-i Osmâniye mütehasıs memurları arasında bi'l-müzâkere tayin ve tespit edilmeleri meşrut idi. Bu şarta tevfikân düvel-i muhâsama ile devletimiz arasında yapılan hesaba göre devletin hazırı ordusunun mevcudu: Beheri (3400) muhârib mevcutlu 20 fırka on kolordu ile karargâh ve hidemât-ı saire mürettebâtı olarak (9000) nefer ilavesiyle cem'an (77000) muhârib-i efrâddan ibaret olacak idi. Mütâreke ibtidâlarında silah altında bulunan ordu ile cephe gerisi hidemâtında kıt'anın mevcudu takriben iki yüz bin raddelerinde olup bundan (77000) mevcudünün tefrîkiyle üst tarafının terhisi ve silahlarının mekanizmalarının mütelliflere teslim ve tevdi'i mütâreke mukarrerâtından olmakla ol suretle işe ibtidâr olunmuş ise de cephe gerisindeki efrâdla beraber muhariplerin terhisi sırasında yapılan yanlış hesaplardan dolayı ordunun mevcudu (77000) olacak iken (40000) raddesine tenezzül ettiği anlaşıldı. Bunun hadd-i takarruruna iblâğı için hükümetin vâki olan teşebbüsât-ı ma'lûlesi mütellifler nezdinde mazhar-ı kabul olmadığı gibi bu mevcutla da idare-i maslahat olunacağını sûret-i kat'iyede beyân ve bu hesapça artmış olan (37000) tüfek mekanizmasını da ahz eylediler. Muharebe esnasında firâr eden efrâdın dahi cürm-i firarları bâ-irâde-i seniyye-i afv olunmuş ve binâenaleyh me'vâ-yı aslîlerini[?] avdet etmiş iseler de işbu firârî efrâdın silah altında bulunan hem-sinleriyle beraber bakıye-i müddet-i askeriyelerini ikmâl için kıt'ât mertebelerine iltihâk etmeleri usûl ve kanun muktezâsından iken İngiliz kontrol memurları bu gibi efrâdın afvı mutazammın irâde-i seniyyesinin bilcümle müddet-i askeriyenin affına şümûlü olduğu bahanesiyle kayd ve kabullerine sûret-i kat'iyede mümâna'at etmeleri ve silah altında bulunan diğer efrâdın bu gibi müsâ'adâtan cür'et alarak yeniden firâr etmeleri ve sırası geldikçe aşağıda zıkr olunacak esbâbdan dolayı (40000) mevcut dahi tenâkus ve tenezzül ederek el-yevm taburların mevcudu kırk elli nefere inmiş ve binâenaleyh muhafaza-i hudut ve idâme-i âsâyîş vazifesini ifâ şöyle dursun resmî nöbet mahallerini bekleyecek efrâd ancak mevcuttur.

İmdi firârî ve bekâyâ efrâdının derdestiyle ordunun mevcudunu mümkün mertebe tezyîd eylemek maksadıyla cihet-i askeriyenin vâki' olan teşebbüsât ve kanunen bu hususu için cihet-i mülkiyeye olan müracaatı tamamıyla akâmete mahkûm olmuştur zîra sabık Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal'in 26 Haziran Sene 335 tarihli vilâyâta mersûl ta'mîminde⁷³⁺ [Bu ta'lîmâta az çok muvâfık olmayarak verilecek emirleri icra etmeyiniz] diyor. Tabi mülkiye ciheti bu iş'âr üzerine efrâdın celbiyle cihet-i askeriyeye teslimi vazifesini ifâ etmiyor.

İşte görülüyor ki düşmanlarımızın Türk İslam unsurunu mahv eylemek gâyesini istihdâf eden ve âsâr ve netâyic-i elîmesi enzâr-ı yâr ve ağyârdan kaçmayan vahşiyâne

73-+ Bu ta'mîm buraya rabt edilmiştir. Münderecâtına atf-ı dikkat olununca bunun tahtında müstetir mel'anet der'akab nümâyân olur.

işgallerini suhûletle icrâ etmek üzere anasır-ı İslâmî esbâb-ı müdafaa ve mukâbeleden büsbütün mahrum bırakmak için düşmanlarla hükümetimiz müsâbakaya girişmişlerdir bu müddeâmızı te'yîd eden delâil ve misaller pek çoktur bunların en fecî'i İzmir vilâyetinin Yunanlılar tarafından işgalidir. Ki Ferid Paşa kabinesi devletin temâmiyet-i mülkiyesine dair düvel-i mütelifeden telakkî edip neşr eyledikleri va'ad hilâfında vâkî' olan bu fecî işgal üzerine düvel-i mütelifeye karşı protesto makamında olmak üzere istifa etmek suretiyle maharet-i siyâsiyesini ibrâz etmiş olan Ferid Paşa kabinesi iki gün sonra bir iki nâzırın tebeddülüyle şekl-i sâbıkı vecihle teşekkül etmiştir. Kabineye güya bu hareket-i siyasiye ile İzmir'in Yunanlılar tarafından bilâ-mukâvemet işgalini teshîle medâr olan icraat-ı mütেকaddime-i sakîmelerini setr etmek istemiştir. Şöyle ki mukaddemâ İzmir valisi ve kumandanı hamiyetli, vatanperver ve Aydın'da hayli vakit bulunmuş memleketi her cihetle anlamış olan Mirlivâ Nureddin Paşa böyle bir tecavüz ihtimalini derpîş ederek kıta'ât-ı askeriyeyi ona göre tertip ve ta'biye ve unsur-ı İslâmî dahi İzmir sahilinden itibaren Girit'e doğru kademe kademe teşkil ve eslihasını ihzâr ve tertip etmişti. Düvel-i mütelife bu muktedir şahsın İzmir'de vücudu makâsîd-ı muzırallarının tatbikinde hayli mevânî' ve müşkülât ikâ' edeceğine anlamış olduklarından müşârünileyhin azlini talep eylemeleri Ferid Paşa kabinesince derhal kabul olundu. Ahalinin Nureddin Paşa'nın ibkâsı hakkında feryat ve iltimasları nazar-ı itibara alınmayarak Aydın valiliğine İzzet Bey yadigarı ve İzmir sev[k] kumandanlığına da hiçbir kıymet ve meziyetini hâiz ve vatanımızla da alakadar olmayan mütেকâ'id Mirlivâ Nadir Paşa tayin buyurulmuşlardı. Valinin en birinci icraatı düvel-i mütelife mümessillerine teşkilat-ı mebhûseyi ve Aydın ve Manisa ve İzmir ve sair şehir ve kasabaların ve debboylarında mahfuz olan eslihayı ve bu vesâit ile ittihadçılar memlekette bir ihtilal çıkar[mak] teşebbüsünde bulunacaklarını el-hâsıl sedd-i müdafaa-i memleketi ihbar eylemekten ve esliha-i mezkûreyi müteliflere kaydırmaktan ibaret olmuştur işte bu suretle esbâb-ı müdafaaдан mahrum kalmış olan İzmir ve mülhakâtına fitraten cebîn ve denî fakat zaife karşı sırtlan[?] gibi hunhar Yunanlılar taarruz ve tecavüz ettiler. Vicdân-ı beşeri titretecek surette vahşetlerle ol havâliyi işgal ettiler insanlara kanlı gözyaşları döktürecek bu işgalin tafsilâtını herkesçe malum olduğundan burada tekrarından sarf-ı nazar olunmuştur. Ancak bu işgalin bidâyeti sekiz on bin maktûl ve mecrûh-ı İslama ve şimdîye kadar belki her türlü sefâletten nisfî telef olmuş yüz bin muhâcirîn-i İslâmîyeye mâl olmuştu. Bir iki aydan beri ve hala devam eden mukâtelât bu miktarları tezyîd etmiş ve etmektedir.

Bu İzzet'in sâlifü'l-beyân ihaneti dâhiliye nezâretince tahakkuk etmiş olduğundan ol tarihte dâhiliye nâzırını olan Mehmet Ali Bey bunun azliyle Dersa'âdet'e celbine emir vermiş ve bir defa da emrini te'kid etmiş iken mîr-i mümâileyh Nâzırın infisâlinden dolayı kabineye İzzet'in azlinden sarf-ı nazar ederek me'mûriyetinde ibkâ etmiştir. Bu hainin ise şekâvet ve mefsedetini ve [okunamadı] Yunancılığı cihanca malum ve el-yevm İzmir'de Yunanın en birinci âmîli olan metropolid Hristopolus ile birlikte idâre-i umûr ediyor. Nadir Paşa ise cehalet ve cebâneti sebebiyle Yunanlılar tarafından dūçâr olduğu hakaret ve zillet üzerine bir sahib-i vicdan olsaydı ya intihar veyahud nefesine kıyacak kadar cesareti yoksa bir daha yüzünü kimseye göstermemek şartıyla bir köşe-i inzivâda ihtifâ ederdi. Halbuki bilakis livâ forması arkasında olduğu halde İstanbul'da sellemü's-

selâm geziyor. İzmir’de Yunanlılar tarafından forması ve kalpağı yere atılarak tahkîr edilmiş ve kendisine mütemâdiyen (Zito Venizelos) diye bağırılmış bir askerin fi’l-asıl mensup olduğu hükümet tarafından nispet-i askeriyesi kat’ edilmesi ve hiç olmazsa tekrar tekâ’üde sevk edilmesi suretiyle formanın haysiyetini muhafaza etmeyen hükümete harbiye nezâretine demeli (+) Hristosun beyânâtı burada bi’l-münâsebe derc olunmalı) izâhât-ı sâlifeden müstebân olacağı vecihle bu elîm ve fecî vekâyî’ üzerine hayat-ı namusu mal ırzını muhafaza ve vikâye edemeyen miskin âcz ve fakat ikâ-ı gadr zulumde düşmanla müşterek olan hükümet-i hâzıranın ef’âl ve harekâtına karşı kımıldanmaması Anadolu Türk’ün ve intibâha gelmemesi için zî idrâk bir mahluk değil cabbad[?] olması iktiza eder. Evet masum mağdur Türklerin tecâvüzât-ı vâkı’aya mukâvemet ve onları tard ve izâle eylemesi ve hakk-ı hayat ve istiklâlini muhafaza için kuvâ-yı milliyeyi cem’ ve tevhdî suretiyle bir teşkilât-ı milliyeye vücuda getirmesi pek tabîî ve insânî hakk-ı sarîhtir. Binâberîn bu teşkilât ne isyan ve ne de bir ihtilal şeklinde olmadığı gibi hiçbir devlete karşı da manâ-yı husûmeti tazammun etmesi milletin pek muhik ve tabî olan bu teşkilatı huzme[?] kasten sû-i tefsir ediyor zira teşkilât-ı mebhûsun kendi maksatlarını mevki-i tatbîke koymakta az çok bi mani teşkil edeceği kanaatiyle buna bir şekl-i gayrı meşru ve isyan veriyorlar. Ve bunun imhâsını kendilerine her suretle tekâpû eden hükümetten şiddetle talep ediyorlar. Hükümet-i hâzıra ise zâten teşkilât-ı milliyeyi kendi şahısları aleyhlerinde de bir kuvvet gibi telakkî ettiklerinden bunun dağıtılmasını ve müretteb ve müşevvikleri Mustafa Kemal ile Rauf’un ... tevâbi’in tevkîfini dâhiliye nâzır-ı sâbıkı Ali Kemal ve Nâzır lâhik Adil Beyler alâ tevâlî valilere ve salâhiyetdâr sair me’mûrîn-i mülkiyeye emirler veriyorlar. Diğer taraftan da mahallinde tahkîkât ifâ etmek ve el altından ahaliyi bu teşkilâtтан feragat ettirmek üzere propaganda yapmak vazifesiyle bir takım menfaatperest ve nâ-ehil me’murları Anadolu’nun merâkiz-i muhtelifesine i’zâm ediyorlar. Ezcümle ferîk-i mütekâ’id Süleyman Şefîk Paşa ve refiklerinin Konya ve Afyonkarahisar’daki ef’âl ve akvâli gazetelerde okundu. Bu memurların zâhiren memûriyetleri güya mülkî ve askerî memûrîn arasındaki ihtilâfın tahkîk ve te’lîfi olduğu halde memur oldukları propagandaya devam etmektedirler. Mesela Süleyman Şefîk Paşa: Yakında hükümet meclis-i meb’ûsânı cem’ ve davet edeceğinden millî teşkilâtın dağı[tı] lması elzem olduğu ahaliye telkîn ve ilan ve hele kongre akdi Mustafa Kemal Paşa’nın bu gibi teşebbüsâtını alenen takbîh ediyor.

Birkaç seneden beri Galata’da lamba satmak ticaretiyle meşgul iken bu kere müstahdimîn-i askeriye sınıfına alınarak berâ-yı tahkîkât ma’iyetiyle Ankara’ya memuren gönderilen müteveffâ müşîr Hayri Paşa damadı mirlivâ Galip Paşa bî-çaresi ne gibi mesâili tahkîk edeceğinde mütehayyirdir. Muhavver harekât gibi tahmin ve takdir eylediği yirminci kolordu kumandanı Mirlivâ Ali Fuat Paşa’yı sûret-i haktan görünerek ve Anadolu’dan böyle bir uzv-ı mühimmi tebâ’üd ettirmek maksadını sâika-i belâhetle ketm edemeyerek güya vaziyeti tamamıyla Bâb-ı Âli’ye ifhâm etmek üzere beraberce İstanbul’a azîmeti Ali Fuat Paşa’ya teklif ediyor. Diğer taraftan da bazı eşrâf-ı belde ve ahaliye beyhûde teşkilât ile meşgul olmayınız. Hemen İngilizlerin himâyesini talep ediniz Padişahımız da tamamıyla bu fikirdedir zımnında tebligat ve telakkîyât-ı hafiyede icra ediyor. Hulâsa ne halt ettiğini kendisi de bilmiyor.

Teşkilât-ı milliyenin dağıtılmasını emir ve birçok terhât[?] muhtevî 8 Ağustos 335 tarihli Dâhiliye Nâzırı [Ve İngiliz Muhhibân Cemiyeti İdare Meclisi Reisi] Adil Bey'in vilâyâta mersûl ve merbût tamimnamesinin her fıkrasının belki her kelimesinden bir şemme-i cehl ve ihanet intişâr ediyor. Mesela “Yunanlıların muvakkaten işgal eyledikleri mahallerin kasr ve tahtıt dairesi ve irtikâb eyledikleri envâ‘ fecâyi‘ hakkında mahallerinde tahkîkât-ı âdilâne ve bî- tarafâne icrâsı için hükümetçe evvel ve âhir vâki‘ olan teşebbûsât-ı siyâsiye üzerine i‘zâmına konferansça karar verildiğini geçende bildirdiğim muhtelit komisyon İzmir’e vâsil olmuştur komisyonun riyâsetinde bulunan General (Milhen) refâkatindeki diğer general bazı zâbitânı li eclî‘t-tahkîk icap eden mahallere göndereceğini bi‘l-ifâde bunlara her gûnâ teshîlâtın îfâsı için me‘mûr-in-i Osmâniyeye hemen tebligat icrâsını ve el-yevm Yunânîlerin muvakkaten işgal eyledikleri mahallerin haricinde bulunan çetelerin âcilen dağıtılması ve ahalinin men‘-i iştirâki esbâbının istikmâlini şedîden ve musırran talep etmiştir. Teşkilât-ı milliye namı altında toplanan kuvvetlerin bilâ te‘hir dağıtılması hakkında hükümetçe evvel ve âhir vâki olan tebligâtın nasıl bir lüzûm-ı kat‘î-yi siyasiye müstenid bulunduğu ve ihtârât-ı vâkıanın infâzında te‘hir vukû‘unda memleketçe ne kadar azîm mazarrât tahaddüs edeceği General (Milhen) in şu ifadesiyle te‘yid etmektedir...

Yunanlıların muvakkaten işgal eyledikleri mahallerin kasr ve tahtıtini talep etmesini Yunanlıların işgalini kabul, ve edilecek pazarlıkda belki tenzîl olunacak bir sahayı kâr addederek üst tarafının hakk-ı tasarrufunu tasdik edildiğine ait olarak konferansça bir mahalin[?] vermek değil de nedir? Bu mahzur azîm sîyâsiyyûnumuzun vârid-i hatır-ı dâhiyâneleri olmadı mı? Zehî gaflet. Zehî ihânet. Yunanlıların İzmir’de düvel-i mütelif mûmessillerinin gözleri önünde ikâ‘ eyledikleri mezâlim ve kıtâlin güya konferansın mechûlû imiş de hükümetin teşebbûsât-ı siyâsiyesi sayesinde yeniden icrâ olunacak tahkîkât ve isti‘mâl Yunânların hiçbir hakka ve şerâit-i mütârekeye müstenid ve muvâfık olmaksızın vâki olan tecavüzlerini tamamıyla red ve İzmir’in hemen tahliyesini talep eylemek ve nâmus-ı millîyi tahkîr eden bu hareketin devamı halinde millet her ne suretle olursa olsun mutlak bu tecavûze silahıyla mukâbele etmek azm-i kat‘isinde bulunduğunu müteliflere ihtâr etmek kabinenin en mukaddes bir vazifesi iken bilakis edilecek[?] netice üzerine Yunanlıya bir şey mi denilecek bir cezâ mı tertip olunacak? Yoksa buna İzmir’den çık mı denilecek? Acaba büyük Ferit Paşa kabinesi böyle bir muvaffakiyet mi ümit ediyor?...

İşte azîm bir belâhet!!

Yunanlıların tecavûzât-ı vahşiyânesine karşı evini ırzı canını bekasını muhafaza maksadıyla ve bir te‘sis-i azîm ile silaha sarılıp da bir mevki-i müdâfa‘aya ilticâ etmiş olan Müslüman müfrezelerine İngiliz generalinin ifadesi başka[?] çaresini ve aynen çete namı bir dâhiliye nâzırının vicdanında muhabbet-i milliye aranılır mı?

Sâniyen teşkilât-ı milliye namı altında içtimâ eden kuvvetlerin dağıtılması hakkında hükümetin evvelce vâki olan tebligât-ı müte‘addidesi nasıl bir lüzûm-ı kat‘î siyasiye

mebnî olduğunu İngiliz generalinin ifadesiyle te'yîd ettiği beyân buyuruluyor. Ma'hûd tahkîkâtın daha ilk harfinde Yunan tecâvüzât-ı vahşiyânesi hakkında bir kelime serd etmeyerek yalnız çeteler namı verdiği kuvvâ-yı milliyemizin hemen dağıtılmasını talep etmek suretiyle Yunan tarafgirliğini alenen izhâr eden İngiliz hey'etin ifadesini delil irâ'e eylemek Adil Bey Efendi'ye has olan garâib-i siyasiyedendir. Hele şimdilik Yunan istilasına mümkün mertebe mani olabilen ve devletin yegâne kuvveti olan kuvvâ-yı milliyeyi dağıtıp imha eylemek Yunanın İstilâ-yı vahşet-engizini Anadolu'nun daha iç taraflarına doğru bilâ mezâhim ve mani tevsî'a müsaade etmekten başka ne mana verilir bu file teşebbüs eden hükümetin cürmü ihânet değil de nedir? Sâniyen ahvâl-i dâhiliye ve hâriciyemizi icâbât-ı siyâsiyeyi nazar-ı şâmil !!! ile görebilecek ve siyaset-i dâhiliye ve hâriciyeyi ona göre tanzim ve idare edecek ancak hükümette bunun gayrı mehâfil ve eşhâsın siyaset-i devlete müdahalesi fena ve vahim nicelere bâdî olacağı beyan buyuruluyor. Evet bu nazariye deryâ-yı izmihlâl bir inkırâzda çalkanmakta olan sefîne-i devleti bir mersâ-yı selamete îsâl edebileceği ef'âliyle ispat etmiş ve bu bâbda millete de kanaat-i tâmmе hâsıl ettirmiş muktadir vatanperver bir kabine için doğrudur. Lakin dokuz aydan beri milletin başına kabus belâ gibi çıkub (27)felaket-i inkırâzı tevdî' etmekten başka bir eser göstermemiş olan ricâl-i hükümet böyle bir iddiada bunları ve devletin idare-i siyâsetini kendi kiyâset ve iktidarlarına hasr eylemeleri pek garip ve gülünç olur.

Yunan ve Bulgar kabinelerinin böyle bir iddiada bulunmaya hakları vardır. Milletleri bunların irşâd ve delâletlerine ne kadar kemâl-i emniyetle tabi olursa yeri vardır. Bizim siyâsiyyûnumuzda bu kabinelerin harekâtından ibretbîn olsalar büyük bir insaf eseri göstermiş olur. Sâlisen Adil Bey'in bu ta'mîmi mantıksızlığın san'at-ı tenâkusun bir şaheseridir. Bunun mislini vücuda getirmek için matbûâtta bir müsâbaka sütunu açmalıdır. Nâzır Bey kuvvâ-yı milliyenin dağıtılmasını me'mûrîn-i mülkiye ve askeriyyeye sûret-i kat'iyede emir ve iş'âr buyuruyorlar. Ve ahalinin te'min-i hayat ve hukukuna gelince bunun için tedâbirin ittihâzı münhasıran hükümete aittir diyorsunuz beyefendi sorarım? El-yevm ordunun jandarmanın polisini... yok müdafaa-i nefsi için teşekkül etmekte olan kuvve-i milliyeyi de dağıtıyorsunuz bunların haricinde kalan hangi kuvvet ve vesâitle hukûk ve hayat-ı milleti muhafaza edeceksiniz? Meb'us ve mersûl bi'l-hak değilsin ki min tarafî'l-lâh sana gönderilecek cünûd-ı semâviye ile de milleti muhafaza edesin.

Yoksa düvel-i mütelifeye karşı daima isti'mâl buyurulan siyaset-i tenzîlât(?) ile mi? Yahut Paris sulh konferansında milletin hukuk ve istiklâlini talep ve iddiâ için murahhas olarak gönderilen Sadrazam Ferit Paşa'nın milletin âhiren kendisine olan suikastı mukaddime-i şikâyet âmiziyile başlayan ve Türkün meziyâtını (Klamanso) kadar tasvîr ve takdir edemeyen beyânâtına ve diğer murahhası Rıza Tevfik'in hürriyet ve i'tilaf fırkasının şu aralık millet üzerine cârî olan hâkimiyet-i mutlakasını ispat için serd eylediği mecnûnâne delillere veya sadr-ı esbak Tevfik Paşa'nın pek meşhur olan sükût-ı belîgânesine ve elhâsıl buna mümâsil esâsâta müstenid bir siyasetle mi te'mîn-i hukuk-ı millete muvaffak olacaksınız? Öyle mi? Hayret hayret esef ... Sad hezâr esef. Yarabbi sen bu bî-çare Türk mahlûkuna merhamet et. Öyle bir mahluk ki her tarafı düşman ile muhât ve hukukunu tevdî'ettiği hükümet kendisine en büyük düşman olduğu ve beş altı

seneden beri malını canını evladını fi sebîli'l-lâh muharebe meydanlarında feda etmiş olduğu halde bu kere de yalnız lutf ve inâyet-i samedâniyene sığınarak muhafaza-i din ve namus maksadıyla dağ başlarında elinde kalmış olan bir silah ve bir miktar ekmeğiyle düşmanlarına karşı pek kahramanâne bir surette harp ve müdafaa ediyor.

Râbian (Teşkilât-ı milliyeyi memleketin menâfiine muvâfık zanneyleyen erbâb-ı teşvikin bu harekâtta memleket için tahadüs edecek netâyic-i vahîmeden hasbe'l-hamiye kendileri de nâdim olacaklar. Fakat bu nedâmetin bir faide vermeyeceği) zımnında nâzır beyin va'ad ve nasihatı de şâyân-ı dikkattir. Haysiyet-i istiklâli lekedâr edilmiş tarihi kadar rûşân[?] umûm anâsır-ı gayrı müsleme tarafından ayak altına alınmış olan düvel-i mütelifenin akşama sabaha verecekleri hüküm ve karara idama manzar bulunan bir devletin şu vaziyet-i hâzırasından daha ne mühlik bir vaziyet tasavvur buyurulur ki o vaziyette mücerred muhafaza-i istiklal ve namus-ı millet maksadıyla malını canını fedaya müheyyâ bulunan vatanın hamiyetli evlatları nedâmet etsinler. Hâmisen bu meşhur ta'mimin bu mülâyimâne vaaz ve nasihatı câmi fikarâtını [?] müteâkip şu şekildeki enzâr ve tehdit de pek gariptir: (Müşevvikler bu gibi teşebbüsattan ferâgat etmişlerse haklarında terettüb edecek ahkâm-ı kânûniye tatbik olunmak üzere derhal ahz ve giriftleriyle mahfûzan ve serî'an Dersa'âdet'e i'zâmları) emir buyuruluyor. Adil Bey Efendi tekrar ediyorum bunların derdesti için hiçbir kuvvete mâlik olmadığını gibi kanun-ı hamiyet, tarih, seni bu ef'âlden dolayı lanetle yâd edecektir. Kitabe-i seng-i mezarın fatihası (Hain-i vatan) olacaktır. Eğer bu derdest hususunda harbiye nezâretine güveniyorsan bunda da aldanırsın çünkü bu nezaret[?] büsbütün acizdir. Öyle ya İstanbul'da daire-i nezâret ve İstanbul muhafızlığı kuvvet-i umûmiyesiyle muhât Bekir Ağa tevkifhânesinden Halil Paşa hıyn-i muhafaza ile beraber sellemü's-selam çıkıp giderler dervişlerine muvâfık olamazsa artık Anadolu'nun içerlerinde bulunan vatanın Türkün hamiyetli fedâkar evlatlarını derdeste kıyâm edeceklerin ân-ı vâhidde seyf-i kakhâr-ı millete[?] ma'ruz kalacaklarından emin ol.

Acayib bir muammâ: Teşkilât-ı milliyenin imhâsını hükümet düvel-i mütelife ile beraber arzu ediyor.

Şevketli padişahımız ise (Morning Post) gazetesi muharririne olan beyânât-ı şâhaneleriyle ve ez cümle (Şu hale i'tilâf devletleri bir netice vermezlerse daha pek çok mesâil zuhûra gelebilir vahşet ve tecâvûze karşı ahalimi susturmaya çalışmak pek müşkül oluyor. Ve memleketim halkı namusunu hayatını evini kurtarmak için pençeleşmeye (hazırdır rica ederim gazetenize bu söylediklerimi ahalimin babası (hakkıyla beyânâtta bulunduğumu ilave ediniz) ifade-i mülûkânelerinden teşkilât-ı milliyenin mürevvici ve hâmisî olduğu pek sarîh anlaşılıyor. Halbuki kabine hilâf-ı marzî-i pâdişâhî bir teşebbüs ve harekette bulunduğu tahakkuk ediyor. Binâberîn milletin padişahın amâline muhâlif olan bir kabinenin artık bir mevki-i resmîsi olamayacağından hükümdarımızın bunu der'akab iskât etmesi muktazî iken hala mevkiinde ibkâ buyuruyorlar. İşte hallolunmaz bir muammâ. Ancak millet bu esas üzerine bu kabinenin iskâtı hükümdardan şiddetle ve mütevâliyen talep etmesi selâmet-i hukûk-ı pâdişâhî ve devlet namına bir hakk-ı sarîhtir.

Pek Muhterem ve Menba‘-ı Fazl-ı İrfân Huzûra

Ma‘rûzât-ı Çâkerânemdir

Efendim! gaye ve içtihatla müttehid iki vicdan, ve samîmî bir karâbet ile merbût iki zât arasında te’yîd ve takviye-i muhabbet, veya istifâ-yı kusur gibi birtakım mukaddemât-ı resmîye ile ifâde-i merâma ibtidâr, samimiyetin sıdk ve gümânda tevehhüm olunan bir noksanı ikmâl uğraş[t?]mak manasını işrâb eder zannındayım. Halbuki bendeniz böyle bir vâhimeye vücut vermiyorum. Binâberîn doğrudan doğruya maksadın arzına başlıyorum: Dört beş aydan beri Anadolu'nun içerilerinde gezerek gördüğüm ahvâl ve vaziyet-i âlûde-i fecâyi' ve âlâdır. Evet Anadolu'daki Türk kardeşimiz harpte evladını malını kaybetmiş dâhilî ve hâricî düşmanlar tarafından malı hanesi gasp ve ihrâk ve ilâveten musibet olarak ırz ve namusu da hetk ü pâmâl edilmiştir. Bu suretle ruhu cismi derece-i nihâyede incitilmiş bir şahsî bir de fakr ü sefâlet içinde çırpınır durursa bu gibi efrâddan mürekkep bir cemiyet-i beşeriyeyi zerre kadar hamiyeti imanı olan bir insan için bakmaya kuvve-i basariyesi, muâvenete tâkat-ı beşeriyesi, teselliye kudret-i lisâniyesi el-hâsıl kuvâ-yı maneviye ve maddiyesi bir beht ve hayret içinde kalır. İki damla gözyaşı dökmek için menâbi'-i gayriyesi kurur. Aman yarabbi! Köylerde toprak yemekten karınları şişmiş iki üç yaşındaki çocuklara, hanelerinde kemâlhuzur ârâm ile oturan bizim gibi müstehliklere nafaka yetiştireceğim diye ayakları çıplak başları kabak şalvarı yüz yerinden yamalı, dağlarda ovalarda güneş ve tozların altında harmanı döven saman savuran elhâsıl bir şekl-i elimde bulunan kadınlara, bakiyyetü's-suyûfelli altmış yaşlarında olup bu kadınların mezâhim ve meşâkını ta'dîl için muâvenet eden ihtiyarlara tesadüf olununca kavânin-i zâlîme-i beşeriyete karşı lanet-hân olmamak nâzım-ı hakîkî-i kâinâta ref'-i şikayet etmemek mümkünsüz oluyor. İşte bu bî-çare halkı sanki birçok zamandan beri çektiği felaketler elvermiyormuş da sû-i idâre neticesi olarak memleketimizin inkisâmıyla dâhilen Rum Ermenilere hâricen de birtakım vahşî ve müfterislere esir etmek üzere bulunuyoruz bu felaketlere ve mesâibe ma'ruz kalmış olan Anadolu halkından en ziyâde müte'essir ve mütenebbih Erzurum Sivas Harput ve Bitlis vilayetleri İslam, dini bütün, Türkler bi'l-muhafaza-i mevcûdiyette ve namus, veyahut bire kalıncaya[?] ölmek inkitâsında kat'îyyen ittihad etmişlerdir. Ve fakat bu bir yeni zemin ve zamana muvâfık ve ağıyârî mâni efrâdını câmi bir şekilde idare eylemek üzere seyî'e-i elem-dîde-i vatana ilticâ etmiş olan ve yalnız derd-i vatanla ruhları kalpleri çırpınan ve birçok senelerden beri selâmet-i vatan için semâdan denizden karadan yağın ateşler karşısında her türlü felaketleri ve mevî istihkâr eden Mustafa Kemal Rauf ve Ali Fuat ve İsmet ve emsâli vatanın sevda[?] pâk evlatları Anadolu halkını fennî ve içtimâî bir teşkilata tabi kılıyorlar ve bunun ikmâl ve takviyesi için tâkat-i beşeriyeye fevkinde bezl-i mesai etmekte bulunuyorlar. İşte henüz fidan halinde bulunan bu Türk vahdeti düşmanlarımıza (Hâl-i ihtizarda bulunan adam yine dirildi.) hükmünü verdirerek hücumlarını büsbütün ric'ate tahvîl etmemiş ise bile tevkîf eyledi.

Anadolu'nun işgali için Trabzon Samsun Eskişehir ve daha sair mevâkîde kuvâ-yı askeriye ile te'sis eyledikleri mebd'e'ü'l-harekâtta kuvvetlerini geriye çektiler. Burada

tesadüf ettiğimiz Amerika Avrupa mümessilleri bu teşkilât-ı milliye sarf medenî ve insani ve muhafaza-i istiklal ve haysiyetini dâî olması itibarıyla Avrupa bunu hüsn-i kabul etmekte ve buna karşı bî-teraf kalmaktadır diyorlar ve bu ifadelerini evvelce vâki olan müdahalelerini ve Hristiyanlığa karşı himayelerini hemen kâmilan ref' etmek suretiyle zâhirî olsun te'yîd ediyorlar. –Eğer İstanbul'daki mercilerine gönderdikleri raporları başka bir meale tahvîl etmiyorlarsa- burada gördüğümüz raporlar münderecâtı ifade-i sâlifem zımında bulunuyorlar. Ma'lum-u samiyeleridir ki devletin teşekkülünden beri te'sisten mahrum kalmasına, ve asırlardan beri inkırâzına bâdî olan milletimizin sair milletler gibi bir teşkilât-ı içtimâiyeye mâlik olmasıdır. Halbuki bu teşkilât olmaksızın milletimizin seviye-i ilm ve irfânı yükseltilemez hiçbir şekli-i idârî-i hükümet bekâsını ve istiklâl ve hayatını te'min edemez bu hakikat-i tarihîye ve müddet-i hayatımızda sinema gibi gözlerimizin önünde resm-i geçit yapan ahvâl pek bâriz şâhitlerdir.

Binâberîn Anadolu'da ve mülkün her tarafına teşmîl edilmek istenilen teşkilat Türk unsurunun milliyete, kavâid-i diniyeye ve siyaset-i asriyeye muvâfık vahdetini te'minden ibarettir. Efendim şimdi insaf buyurulsun böyle bir fiil-i mukaddesi şekâvet veyahut ittihatçılık şekli veren ve bunun imhâsına çalışan bazı eâzım ricâlimizin âlem-i İslamiyet ve Türk muhiti içinde mevkileri mâhiyetleri ne olur? Acaba bir hey'et-i hükümetin kavî bir millettten başka ne gibi istinadgâhi olabilir... En ziyade ittihatçılık gelmesiyle teşkilât-ı milliyeyi telvîse ve ahâlimizi bundan tenfire kalkışmak ne cehl ne garaz ne mel'anetsiz (ittihad)ın manası vahdet-i milliye ise mukaddestir. Her millette teşkilatı yok mudur? Bu kelimeye (İttihat ve terakkî) fırkasının ruh-ı habisi olan eşhâs-ı menfure ve rezîle manası murat olunursa bu bir cehl-i mük'abdır. Ve milletin nâhiyesi pak vatanperver muhterem evladına taarruzdur ki bu da evlâd-ı vatan arasında nifâk ve şikâk tohumları ekmektir. Sübhanallah... Bu [okunamadı] eriştire... İstinâden teşekkül etmiş olan fırkamızın ecânib tarafından satın alınmış insanlarımıza ne diyelim.

Ma'amâfih vatanımızın hayat ile memmat arasında çırpındığı bir zamanda ve her bir zamandan bu gibi münâza'at ve münâkaşât ve müşâtemât ve muhâsamât ile uğraşmak vatana mevt-i fecîâyı davet etmek demek olduğundan diyânet ve hamiyet ve milliyet ve vatanperverlik ile kâbil-i te'lif değildir. Fikr-i âcizâneme nazaran müdde'iyât ve ihtirâmât-ı maziye sahifesini bir daha açılmayacak surette kapamalı ve bir zarf içinde bulunan mazrûfu götürü paza[r?]lıkla alıp kabul etmelidir.

Bu vadide söylenilecek söz pek çoktur. Fakat malumu arz ve i'lâm gibi bir tasdi'den sarf-ı nazarla hülâsaten şunu arz edeyim ki devlet ve milletin te'mîn-i hayat ve âtisine medâr olabilecek yegâne âmil olan milletin teşkilâtıdır. Bunu kâniye-i hâzıra tasdik ve kendisine bir mesned addediyorsa ona hasbe's-siyâsiye eğer alenen muâvenet edemezse perde altında her türlü yardımda bulunması ve bâhusus bu teşkilâtı idare eden kadroya ilişilmeyip ve yeniden birtakım memurlar tayin etmeyip meclis-i meb'ûsânın içtimâiyile hâl-i faaliyete geçinceye kadar bu kadroyu alâ hâle ibkâ eylemesi selâmet-i maslahat icâb-ı kat'îsindedir. Çünkü mesela Ankara'ya yeniden bir vali gönderse bu zat niyet-i hâlis ashabından bir vatanperver olsa bile işi kavrayıncaya kadar geçecek zaman pek

çok mehâziri dâ'îdir. Buralarını irfân-ı devletlerine karşı tafsil etmeyi zâid addeylerim. Meb'ûsân intihâbâtına gelince beyefendimiz emin olunuz ki Avrupa'da ahali ihtimâl ki bu derece bir serbestiyet dairesinde intihâbâtını ifâ etmez zımnında arz edeceğim iddiayı intihâb olunan meb'ûsların şahsiyeti ispat edecek i'tikâındayım. İstanbul gibi ecânib tarafından kuvâ-yı askeriye ile işgal olunmuş bir şehirde ve bu kuvvetlere istinad ile şımarmış olan gayrı müslim anâsırın vukû'u melhûz kavî olan tecâvüzât ve tahkîrâtı altında meclis-i meb'ûsânın, içtimâ'ı ve hâkimiyet-i milliyeyi bi hakkın temsil edecek fa'aliyette bulunması ve birtakım müessirât tahtında hürriyet-i kelâmdan mahrum olması mütâla'âtına binâen İstanbul'da değil Anadolu'da bir münasip bir mahalde içtimâ'î mesele-i mühimmeyi teşkilat-ı milliyeye hey'et-i temsiliyesiyle hükümet-i merkezîye arasında muhabere olunmaktadır fi'l-hakîka İstanbul için dermiyân olunan mehâzir nazar-ı dikkati câlibdir. Zât-ı devletlerinin bu bâbdaki mütâla'a ve nokta-i nazarlari tavzîh ve tenvir-i meseleye medar-ı hakîkî olacağından eğer efendimizce mümkün ise bunların muhtasar bir surette ve Tahsin Bey oğlumuzun nezdinde bulunan şifre ile yirminci kolordu kumandanlığı ser levhasıyla ve şifre ile de İsmail Fazıl Paşa'ya hat ile emr ve iş'âr buyurulması menût-i terakkî-i ma'ârifî olan meyl ve arzu-yı bendegânem nezd-i sâmilince ma'lumdur. İşte bir arzunun sevkiyle Ankara'daki zükûr ve inâs mektepleriyle dârü'l-mu'allimât ve dârü'l-mu'allimîni birkaç kere ziyaret ve teftiş eyledim gerçi bu mekteplerin terakkiyatını Ankara gibi mahrum-ı irfân olan bir mevkiye nispetle yüksekçe gördüm. Fakat milletin irfân-ı istikbâliyesine cevap verecek derecede değildir. Bunun sebebi ise ekser muallim ve muallimelerle müdürlerin hakîkaten pek ciddî olan gayret ve iktidarlarına mütenâsiben ta'lim ve tedrisâtta semerât-ı matlûbenin iktitâf olunamaması mücerred vilâyet ma'ârif müdürünün gayretsizliğiyle leffen takdim olunan ve hey'et-i ta'limiyenin âcizlerine tavsiye etmiş oldukları itimad ve muhabbet üzerine nâm-ı âcizâneme hitâben vermiş oldukları gayrı resmî bir varakanın münderecâtından müstebân buyurulacak ahvâl-i şahsiyesi sebep ve illet olduğu tahakkuk ediyor. Binâberîn re'y-i sâmilere tevâfuk ederse Ankara ma'ârif müdürünün başka bir mahalle celb ve tahvîliyle yerine muktedir ve fa'al Türklüğü sever bir müdürün tayin buyurulmasını ve vaktiyle Şam'da vali iken gayret ve hamiyet-i fevkalâdesini bi't-tecrûbe tasdik etmiş olduğum el-yevm İstanbul'da bulunan Beyrut ma'ârif müdüriyet-i muâvini müdürü Haşim Efendi'yi- buranın ma'ârif müdüriyetine tayini bir tevcîh-i vecîh olacağını ayrıca arz ve istirhâm ve şu vesîle ile kemâl-i ta'zim ve tebcîl ile mübârek ellerinizi öper ve âfiyet ve muvaffakiyet-i devletlerini Cenâbı Hakkın lutfundan temennî eylerim efendim.

Şubat 17 Salı

Devlet ve milliyetin sürüklendiği girdab-ı inkırâzdan kurtarmak vazîfe-i müşkülesi bize yani meb'ûsân-ı millete tevdi' ve bu vazife bizim tarafımızdan da kabul ve deruhde edilmiş olduğuna nazaran selâmet-i millet ya bizim kemâl-i intizâm ve metânet ve fedâkarlıkla sarf-ı mesai etmeliğimize vâbeste aksi takdirde.

[Son]

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yayın İlkeleri

- Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, uluslararası indekste taranan hakemli bir dergi olup, Nisan ve Ekim aylarında, yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma ve kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak kaydıyla kabul edilebilir. Yayın kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır.
- Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- Türkçe makalelerin yazımında TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.
- Makalelere eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.
- Çevirilerde, çeviren, makalenin yazarından izin yazısı vermelidir.
- Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özetler yer almalıdır. En az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır.
- Makalelerin içeriği ve eklerinin (resim, çizim, harita, belge vb.) sorumluluğu yazara aittir.
- Gelen yazılar, Yayın Kurulu'nda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Yayın Kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazıları (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımlar vb.) bizzat inceleyip, hakeme göndermeden doğrudan kabul veya ret kararı verebilir.
- Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişiklikler yapabilir.
- Yazarlarına hakem raporu doğrultunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en geç bir ay içerisinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir.
- Yazarlara telif ücreti ödenmez. Dergide yazısı çıkan yazarlara 1; aynı sayının hakemlerine 1 adet dergi gönderilir.
- Dergide yayımlanan makalelerin basın ve sanal yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne aittir. Yazılar, izin alınmaksızın başka yerde yayımlanamaz.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yazım Kuralları

- Yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde yazılmalıdır.
- Başlık, 16 punto, koyu ve küçük harf olmalıdır. Başlık ortadan hizalı olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar 10 punto, küçük harf ve koyu olarak sola dayalı; ara başlıklar 10 punto, koyu ve küçük harf yazılmalı sola dayalı olmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında 6 nk aralık bırakılmalıdır.
- Yazar adı ve soyadı, ana başlığın altına 12nk aralık bıraktıktan sonra 10 punto, koyu, soyadı büyük harf ve sağa hizalı olarak yazılmalıdır. (*) işareti ile sayfanın altına unvan, adres ve e-posta bilgileri 8 punto olarak verilmelidir.
- Metin, 10 punto, tek satır aralığı ve iki yana dayalı olmalıdır. Üstten: 5,8 cm, Alttan: 5,8 cm, Sağdan: 4,5 cm, Soldan: 4,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Satır arası önceki 0 nk sonrası da 6 nk paragraf girintisi 0,8 cm olmalıdır.
- Sayfa numaraları, alt bilgi içinde ortalanmış bir şekilde 8 punto olarak yerleştirilmelidir.
- Alıntılar, 5 satırı geçtiğinde paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalı, tırnak içinde 1 punto küçük yazılmalıdır. 5 satırdan az olan alıntılar metin içerisinde italik olarak verilir. Vurgulanması gereken ifadeler de italik yapılıdır.
- Dipnotlar, 8 punto tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır.

Atıflar ve Kaynakça:

Dergimiz, metin içi ve metin dışı olmak üzere iki tarz atıf ve kaynakça sistemini kabul etmektedir. Yazarlar, bu sistemlerden birini tercih etmelidir.

1. Metin Dışı Atıf Sistemi

Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserinin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde ilk yazarın soyadı verilmelidir.

Örnekler:

Kitaplar için:

Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1963.

Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987.

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, İstanbul 2009, s.115.

Sonraki atıflarda; İnalçık, Klasik Çağ, s.123.

Çeviri kitaplar için:

Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, (çev. Büşra E. Bahar-Günay G. Özdoğan), İstanbul 1992, s.28.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplar için:

Hüsnü Erkan (der./haz./ed.), Sosyal Piyasa Ekonomisinin Rekabet Boyutu, 1992, s.44.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplardaki makaleler için:

Takashi Osawa, "Batı Göktürk Kağanlığı'ndaki Aşinaslı Bir Kağan'ın Şeceresi-ne Ait Bir Kaynak", Türkler, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s.83.

Makaleler ve ansiklopedi maddeleri için:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, C.III, S.9, 1939, s.101.

Çeviri makaleler için:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," (çev. Hayrettin Ökçesiz), Hukuk Araştırmaları, C.2, S.3, 1987, s.44.

Yayınlanmış bilimsel bildirilere atf:

Zeynep Arat, "1970'lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi", Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, (der. Zeynep Boratav), İstanbul 2000, s.167.

Web üzerinden kaynaklara atf:

Servet Çaycı, Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>, (09.11.2008).

Yayımlanmamış tezler için:

Gürhan Kırılan, Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmeli ve asılı kaynakça yapılmalıdır:

Örnekler:

Arat, Zeynep, ‘‘1970’lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi’’, Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, (der. Zeynep Boratav), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s.167-180.

Çaycı, Servet, Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>, (09.11.2008).

Hirsch, Ernst E., ‘‘İktidar ve Hukuk,’’ (çev. Hayrettin Ökçesiz), Hukuk Araştırmaları, C.2, S.3, 1987, s.44-59.

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, ‘‘Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa’’, Belleten, C.III, S.9, 1939, s.99-106.

2. Metin İçi Atıf Sistemi

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir. Örnek: (İnalçık 2009: 46). Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. Örnek: (Uzunçarşılı 1939: 94; İnalçık 2009: 46). İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İkidenden fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra ‘‘vd.’’ kısaltması kullanılmalıdır. Örnekler: (Classen-Skalnik 1993: 25), (Fei-Zhou vd. 2007: 472). Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. Örnek: (2009: 46). Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. Örnekler: (Ekrem 2008a: 54), (Ekrem 2008b: 25). Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. Örnekler: (Demir, A. 2003: 46), (Demir, H. 2003:

27). Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: Örnek: (Köprülü 1911: 75'ten aktaran; Çelik 1998: 25). El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. Örnek: (Ahmedî, [yz.] 1410: 7b). Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BCA, Mühimme 15: 25).

Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için ve kullanılır ve “DİPNOT” komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. Örnek: (İnalçık 2009: 46).

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmeli ve asılı kaynakça yapılmalıdır:

Örnekler:

Tek yazarlı kitaplar için:

OCAK, Ahmet Yaşar (2011). Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, İstanbul: Dergâh Yayınları.

İki yazarlı kitaplar için:

ÖZÖN, M. Nihat - DÜRDER, Baha (1967). Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İkiden fazla yazarlı kitaplar için:

AKPOLAT, Kemal - vd. (1960). Sezginin Gücü, İstanbul: Güneş Yayınevi.

Çeviri kitaplar için:

İNALCIK, Halil (2009). Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplar için:

NİZÂMÜ'L-MÜLK (1999), Siyâset-nâme, (hzl. Mehmet Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplardaki makaleler için:

GRAFF, David A. (2002). "Strategy and Contingency in the Tang Defeat of the Eastern Turks, 629-630", Warfare in Inner Asian History (500-1800), (ed. Nicola Di Cosmo), Leiden: Brill, 33-71.

Makaleler ve ansiklopedi maddeleri için:

GÜL, Muammer (2006). "Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakınođu'daki Roller ve Tesirleri", Belleten, LXX (257): 95-118.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1939). "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", Belleten, III (9): 99-106.

Çeviri makaleler için:

HAMILTON, James Russell (1997). "Tokuz-Oguz ve On-Uygur", (çev. Yunuř Koç -İsmet Birkan), Türk Dilleri Araştırmaları, 7: 187-232.

Yayınlanmış bilimsel bildirilere atıf:

ARAT, Zeynep (2000). "1970'lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi", Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, (der. Zeynep Boratav), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 167-180.

Web üzerinden kaynaklara atıf:

ÇAYCI, Servet. Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, Erişim tarihi: 2008.09.11, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>.

Yayımlanmamış tezler için:

KIRİLEN, Gürhan (2012). Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).